

Seks forelæsninger om velfærdsstatens udvikling

Af Ole Bernild

ISBN 87-91366-05-4

Dette arbejdsblad er en udskrift af en forelæsningsrække, foretaget af Johanne Jensen, IAE, på grundlag af båndoptagelser, hun selv foretog. Det er derefter redigeret med indsætning af de benyttede overheads.

De to første forelæsninger – undtagen den generelle introduktion til forelæsningsrækken - er oparbejdede til to særskilte arbejdsblade: *Om velfærdsstatens udvikling efter Hegel. 1. Teorihistoriske dimensioner af statsbegrebet. 2. Hegels udviklings- og socialteori.* De findes sammen med dette arbejdsblad på net-adressen: <http://hum.ku.dk/iae/etnologi-klik> forskning; arbejdsblad.

Programmet til forelæsningsrækken er anført nedenfor, da det angiver indholdet af det følgende. Med undtagelse af 4 b) – 2. halvdel af forelæsningsrækken om England – som desværre måtte opgives pga. tidsrammen. Og 5 b) (om Myrdal'erne) blev skubbet til 6 a). I parentes er sidenummeret anført.

Om velfærdsstatens udvikling. v/ Ole Bernild

En hermeneutisk fortolket politik- og teoriehistorie.

6 forelæsninger fra arbejdet i projekt "Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej?".

"Åbent hus" arrangement på Institut for Arkæologi og Etnologi, Vandkunsten 5. Tirsdage kl. 15-18 fra 3/9 til 9/10 2002, Auditorium C (i gården)

En undersøgelse af velfærdsstatens kulturhistorie, hvor den danske udvikling ses i forhold til den tyske Arbeiterversicherung, det svenske Folkhem og den engelske Welfarestate. Der lægges vægt på at supplere det traditionelle synspunkt - at socialpolitik og velfærdsstat er resultat af indre sociale bevægelser og politiske kræfter - ved at anskue velfærdsstaten som en statslig reorganisering af samfund, marked og person under indtryk af forholdene udadtil, til andre stater. Fremgangsmåden bliver at følge den teoriehistoriske begrebsudvikling således, at den kulturelle forskel mellem den tyske ånds betoning af kollektive enheder og subjekter som stat, samfund og livsformer og den angloamerikanske fornemmelse for individet som det atomare grundelement i den sociale verden fremhæves og således, at der fokuseres på de politiske konjunkturer i de øjeblikke, hvor de teoretiske koncepter virkeliggøres som sociale reformer.

1. Hvad er udvikling? hvad er stat? hvad er velfærdsstat? (s 3)

a) Introduktion til forelæsningsrækken.

b) Statsbegrebets udvikling; fra Kant til Hegel - og tilbage igen. Hvad betyder "salus populus lex suprema est"? - Retsstat eller velfærdsstat? Hvad er det moderne?

2. Hegels udviklingsteori (s 32)

a) Individualismens udvikling fra antikken til det moderne. Anerkendelseskamp og arbejdets emancipation. Triaden: familie-samfund-stat.

b) Hegels stænderlære. Det sociale spørgsmål.

3. Det begyndte i Tyskland – (s 57)

a) Steins teori om de sociale reformers kongedømme, 1850. Marx, Lassalle og arbejderbevægelsen. Wagners statssocialisme. Statens intervention i samfundet.

b) Bismarcks statsbygning, kulturkamp og socialistforbud. Den tyske arbejderforsikring fra

1881 og dens internationale spredning.

4. - og det endte i England. (s 89)

- a) Marshalls teori om udviklingen af statsborgerskab, 1950. Universelle sociale rettigheder. Den demokratiske udvikling fra liberalisme til socialliberalisme. Fabianismen og Webb'erne. 2. verdenskrig og velfærdsstaten. Beveridge-planen.
- b) "Great Society"s opkomst og kollaps i USA. Marshalls syn på krisen i 1970'erne.

5. Det livsformsorganiserede danske folk indtil 1945. (s 118)

- a) Philips teori om kirke, stat og fattigdom, 1947. Sækulariseret menighedspleje. Martensen og Monrad: en biskoppelig disput om det sociale spørgsmål 1875. Estrups socialreformer fra 1891.
- b) 1. verdenskrig, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre. Steinckes socialreform i 1933. 50-års jubilæumsskriftet, 1941. Stand og folk. Myrdal'ernes familiepolitiske kampagne i Sverige og dens virkning i Danmark.

6. Den danske velfærdsstat efter 1945. (s 148)

- a) Dichs teori om den herskende klasse, 1973. Socialliberal og socialdemokratisk nyorientering. Forandringssamfund og strukturtilpasning. Rold Andersens socialreform i 1970'erne. "Oliekrisen" og massearbejdsløsheden efter 1973.
- b) Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej? Strukturskred i stat og samfund: livsformsopløsning og atomiseret individualisme? Faglige forsikringsordninger eller den danske velfærdsstat som livsform? Er nationalstatens tid forbi? – og dermed velfærdsstatens?

1. *Hvad er udvikling? Hvad er stat? Hvad er velfærdsstat?*

I denne forelæsningsrække fremlægges nogle foreløbige resultater fra projekt "Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej?", som er et forskningsprojekt under Statens Humanistiske Forskningsråd, og er ledet af Thomas Højrup. Jeg har været tilknyttet projektet på fuld tid i et år, og så bagefter løst tilknyttet, og det, jeg gør i dag, er faktisk at aflægge en rapport over det arbejde, som jeg har gjort i den forløbne tid.

Det bliver optaget på bånd, og meningen er, at det også gerne skulle komme ud som en skriftlig rapport. Det er en ret tæt pakket affære, jeg byder jer velkommen til. Det er seks tirsdage i rap, og det er tre timer i rap. Det er forelæsninger, så derfor vil jeg selvfølgelig tilstræbe, at der i den sidste time bliver plads til interaktivt samvær, til noget "q and a", til noget spørgsmål og svar, og måske noget diskussion.

På den anden side er formålet først og fremmest at få afleveret disse ret store pakker, så jeg kan ikke garantere jer, at hele tredje time bliver til "q and a". Jeg vil sandsynligvis få en hel del hængepartier, som jeg først skal have afviklet. Men det er bare så I ved, at min hensigt er, at der skal være plads i tredje time til spørgsmål og svar, men jeg er ikke sikker på, at hele tredje time kan reserveres til det.

Når det er sagt, så mener jeg, at jeg har sagt de praktiske ting, der skal siges i forbindelse med arrangementet her, og så vil jeg straks gå over til den mere indholdsmæssige side af sagen.

I den første time her, vil jeg give jer en introduktion til forløbet, til alle de seks seancer.

I timen, der følger efter, vil jeg begynde på selve sagen, nemlig at kigge på de statsteorier hvorudfra jeg arbejder. For at sige det med det samme, så forholder det sig sådan, at med hensyn til velfærdsstatens udvikling, lægger jeg vægt på ordet *stat*. Det er altså først og fremmest en *statsteori*, jeg vil fremlægge for jer over de seks gange. Det er en *politisk* teori mere end det er en økonomisk, eller en social. Men det drejer sig mest om velfærdsstatens teorihistorie. Som vejviser i første omgang til det projekt, så mener jeg ikke, at man kan få nogen bedre egnet end Bent Rold Andersen, som i en artikel - der var et festskrift til Henning Friis i 1981 - "by way of name-dropping", smider nogle navne på bordet og siger: det her drejer socialpolitikens teorihistorie sig om, nogle hovedforfattere og nogle hovedbegreber, hovedprincipper. Det sker sådan cirka indenfor en ramme på halvanden side.

Bent Rold Andersen er "grand old man" indenfor socialpolitikken i Danmark, både som praktiker - han var med på Socialforskningsinstituttet, der lavede forskellige undersøgelser, og han var med i udvalg, der forberedte den tredje socialreform i 1970'erne, og af nogle kaldes socialreformerne i 1970'erne for Rold Andersens socialreformer - og han var også professor i socialpolitik på Roskilde, og var socialminister i Anker Jørgensen-regeringen. Tilsidst var han chef for Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut.

Han har været en meget vigtig figur i dansk socialpolitik i nyere tid, og det er derfor værd at lægge øre til, hvad han anbefaler, at man skal beskæftige sig med, når man tænker på en undersøgelse af velfærdsstatens teorihistorie.

Han lægger ud med at kaste nogle navne på banen, som er så kortfattet, at de ikke engang har fået fornavn på, og der er heller ingen årstal på, men jeg vil lige kort præsentere dem. Det er kun en kort præsentation, fordi vi vender tilbage til dem i løbet af de næste fem gange, alle sammen, og hver for sig vil vi nok komme nærmere ind på dem.

Socialpolitikens hovedforfattere

Udenlandske	Danske
Wagner	Bang
Webb	Steincke
Myrdal	Zeuthen
Beveridge	Dirch
Titmuss	Friis
[Marshall]	[Kjeld Philip]
	[Rold Andersen]

(Bent Rold Andersen: Samfundsforvandling og social forvaltning. I: Socialpolitik og socialvidenskab i efterkrigstiden. Festskrift til Henning Friis på 70-års dagen. Kbh. 1981)

Rold Andersen starter med Adolph Wagner, som var en tysk nationaløkonom og socialpolitiker i Bismarck-tidens Tyskland, som var én af initiativtagerne til den meget berømte *Verein für Sozialpolitik*, som blev en teoretisk baggrundsgruppe, eller "backinggroup" kunne man næsten kalde det, blandt de intellektuelle på de store socialreformer, som blev sat i gang af Bismarck i 1881. Adolf Wagner var den person, der udmøntede slagordet "Staatssocialismus", som både venner og fjender af Bismarcks "arbeiterversicherung" benyttede sig af på den tid.

Så nævner han Webb, og bag ordet Webb gemmer sig en to-hed, nemlig ægteparret Beatrice og Sidney Webb, som i England var hovedkræfterne dels i "Fabian society", der i 1880'erne kom frem i England, som på mange måder havde lighedspunkter med *Verrein für Sozialpolitik* i Tyskland, og desuden indlagde de den mest bemærkelsesværdige sag ved at køre en kæmpekampagne, der hed *Prevention of Distitution*, en kampagne for ophævelse af de engelske "poor-laws" i årene lige før Første Verdenskrig.

Myrdal – bag ordet gemmer der sig også et par, nemlig ægteparret Gunnar og Alva Myrdal i Sverige, bare kendt som "makarne Myrdal". På mange måder er hele deres indfaldsvinkel til sagen meget lig Webb'ernes måde at gøre det på, og stor inspiration er blevet hentet, selve sloganet *Prevention of Distitution* blev benyttet af Myrdal som at socialpolitikken skal være forebyggende mere end det skal være en ambulancetjeneste. Så der er en indholdsmæssig sammenkædning. Endelig var "makarne Myrdal" lige så gode som Webb'erne til at lave store sociale kampagner. I Sverige lavede de i 1930'erne en kampagne, der hed *Krise i Befolkningsfragan*, hvor de fik sat hele den familiepolitiske og befolkningspolitiske debat på dagsordenen, og kom indenfor i varmen i kredsen omkring Alvin Hanson, og var med i opbygningen af det svenske "folkhem".

Så nævnes Beveridge og Titmuss. Vi tager Beveridge først. Han var rektor på London School of Economics, som var en skole, der blev grundlagt af Fabianerne, og i særdeleshed af Sidney Webb. Han beskæftigede sig med socialpolitik hele sit liv, men blev især kendt for, at han under Anden Verdenskrig udarbejdede "single-handed" den såkaldte Beveridge-plan, som efter krigen blev gennemført som den store engelske "welfarestate" i 1947, da Labour kom til magten. Beveridge er altså en central figur både på den teoretiske og på den praktiske side.

Så er der Titmuss og Marshall. Marshall har jeg sat i firkantet parentes, og det er fordi han nævner Rold Andersen ikke i sin tekst, men både Titmuss og Marshall var også på London School of Economics.

De er især kendt for at have teoretiseret over Beveridge-planen, for Beveridge-planen som sådan, som konkret socialpolitisk realitet var der ikke så meget sjov ved – det var mere det at udvikle nogle generelle principper for socialpolitikken, som havde Titmuss' og Marshalls interesse, dvs. at

præsentere "welfarestate" som byggende på universelle "citizenship rights", "social rights". Titmuss og Marshall er på en måde dem, der ekstraherer de teoretiske perspektiver ud af Beveridge-planen, Det var disse *teoretiske* perspektiver, der blev eksporteret til andre lande, først og fremmest til Danmark.

De danske navne, som Rold Andersen kommer ind på, starter med Gustav Bang, der er en socialdemokratisk teoretiker før Første Verdenskrig, sådan på venstrefløj, på det, der hedder Kauski-fløjen. Han var tysk orienteret, mod det tyske socialdemokratis marxistiske fløj, Kauski-fløjen. Men der bliver ikke plads til at følge den socialdemokratiske historie, selvom den egentlig passer meget ind i konceptet her. Det er en for omfangsrig sag at tage den ind.

Steincke kommer vi ikke udenom. K.K. Steincke var til gengæld mere på, hvad vi kunne kalde, højrefløj af Socialdemokratiet. Han var først og fremmest orienteret mod Webb'erne i England, men også mod Edward Bernstein i Tyskland, som man kalder for hovedfiguren i den reformistiske eller revisionistiske fløj i Socialdemokratiet, og som selv selv fabianer. Der er altså en "connexion" mellem den engelske og den tyske sag her.

Steincke var minister i alle Stauning-regeringerne i mellemkrigstiden. Noget af tiden var han justitsminister, men ellers var han socialminister i det første socialministerium overhovedet, og så er han altså fader til den anden velfærdsreform i Danmark, socialreformen 1933. Den hedder simpelthen i litteraturen: Steinckes socialreform.

Så kommer der nogle andre navne: Zeuthen, Dich og Friis. Jeg har i parentes sat Kjeld Philip og Rold Andersen på, som nogle yderligere jeg vil beskæftige mig med. Her har vi så en særlig part. Vi har dem, som kom ind på banen i mellemkrigstiden og begyndte at få en større og større indflydelse på socialpolitikens udformning, nemlig cand. polit'erne, som var tilknyttet som embedsmænd til socialministeriet.

Zeuthen, Dich og Friis var alle sammen det, der hed socialministeriets statsvidenskabelige sagkyndige. Det var en stilling i ministeriet, hvor de hele tiden skulle sørge for at have overblik over hvad foregår der i udlandet, hvad foregår der her, hvad er planerne og så videre. Det var en meget betroet stilling, og den voksede selvfølgelig også.

Noget af det, der viser, hvor meget socialpolitikken egentlig er vokset er, at man i mellemkrigstiden kunne nøjes med en enkelt mand, altså at have en enkelt embedsmand siddende. Efter Anden Verdenskrig, i Henning Friis' tid i 1950'erne, udvidedes denne embedsmands stilling til en hel institution, som hedder *Socialforskningsinstituttet*, der kom til at køre nogle meget store sociale undersøgelser, som underbygning for udformningen af socialpolitikken, og især til underbygning af den store socialreform, som man havde i tankerne allerede i 1950'erne og 1960'erne, og som blev gennemført i 1970'erne.

Kjeld Philip og Bent Rold Andersen var kendetegnet ved, at de begge to var ministre. Kjeld Philip var ganske vist handelsminister, men Rold Andersen blev socialminister, og derudover ved at de var professorer i socialpolitik. Kjeld Philip har skrevet en lille bog, som bliver ret vigtig i noget af det, jeg skal sige på et senere tidspunkt, som hedder *Staten og Fattigdommen*, som egentlig indeholder nogle forbløffende originale tanker i en meget uprætentøst skrevet bog.

Bent Rold Andersen var som sagt bagmanden for den tredje socialreform, og var også professor i socialpolitik, og har udgivet mange vigtige bøger.

Det er stort set personkredsen indenfor socialpolitikken, som jeg vil arbejde med her. Jeg ved godt, at der for andre fag og andre perspektiver vil være folk der siger, for eksempel: "hvorfor ikke Keynes?" eller vil komme med andre ting. Jeg vil sige, at med hensyn til Keynes vil jeg komme ind på det i forbindelse med diskussionen af tilstanden i England, for en del af forudsætningen for Beveridge-planen i 1942, en eksplicit forudsætning var, at man må forhindre arbejdsløshed, og det

måtte ske gennem en finanspolitik. Hvis man fik arbejdsløshed – det havde man set i 1930'erne – så røg bunden fuldstændig ud af kassen, og så var det slut med progressiv socialpolitik. Massearbejdsløshed er altid døden for socialpolitik, så derfor var den økonomiske basis for Beveridge-planen meget vigtig, og blev meget diskuteret. Det vil jeg også kigge på, men som sådan er Keynes ikke en hovedfigur i det, jeg vil sige her.

Bent Rold Andersen har også kastet nogle hovedbegreber på bordet, sammenhørende med de hovedpersoner, han har nævnt.

Socialpolitikens hovedprincipper (polære)

skøn	vs	ret
selektiv	vs	universel
"flat rate" ydelser	vs	indkomstafhængig
bidrags finansieret	vs	skat
horisontal overførsel	vs	vertikal
central forvaltning	vs	decentral

(Bent Rold Andersen: Samfundsforvandling og social forvaltning. I: Socialpolitik og socialvidenskab i efterkrigstiden. Festskrift til Henning Friis på 70-års dagen. Kbh. 1981)

Det første er skøn overfor ret. Principperne er sat polært op. Skøn overfor ret. Her har vi først og fremmest K.K. Steincke stående bag denne sag. Han fik næsten bøjet den som et slagord for sin egen socialpolitik, at der skulle være en ret, at man skulle gå fra skøn og almisse til ret. Den første bog, han skrev, hed *Almisse og Rettigheder* fra 1912. Det er en lille tynd bog, og den er meget fin at læse, fordi når man har læst den, så har man læst alt hvad han har skrevet, og han har skrevet tusindvis af sider. Jacob Christensen, har skrevet en biografi over K.K. Steincke, og jeg misunder altså ham ikke det job.

Selve dikotomien, selve modsætningen skøn versus ret er meget vigtig og udgør også en historisk vending i socialpolitikens udvikling, som netop kulminerer omkring Steinckes socialreform i 1933.

Så er der selektiv versus universel socialpolitik. Med selektiv socialpolitik mener man en politik, der retter sig mod de udsatte grupper, og i det historiske forløb har det hele tiden været industriproletariatet i byerne, som man har udset sig: *dette* er den udsatte gruppe, så vi målretter politikken mod dem.

Af en anden type af den slags, kørte vores sygekassesystem med en indtægtsgrænse: hvis man tjente over, hvad en faglært arbejder tjente, så kunne man ikke deltage i de statssubsidierede sygekasser. Det var altså rettet mod det, som hed de mindre bemidlede.

I modsætning til denne selektive indstilling af socialkanonen, er den universelle model kendetegnet ved, at alle borgere, qua borgere i staten, har rettigheder, også sociale rettigheder. Det er det, som ifølge Titmuss' og Marshalls model af Beveridge-planen, er det centrale i den britiske "welfarestate". Det er simpelthen, at qua borger, qua "citizen", har du en "citizenship right" til "social security and health", men "health"-systemet kommer vi ikke så meget ind i. Her betyder det bare, at *alle* borgere har ret til hjælp og understøttelse fra det offentlige – analogt til den politiske stemmeret. I modsætning til at være rettet mod en bestemt gruppe, er det altså her alle borgere, der falder ind under reglerne.

I Danmark er det mest klassiske eksempel folkepensionen fra 1956, hvor det før var mindre bemidlede ældre, der fik en aldersrente, men fra 1956 var det alle borgere - simpelthen fordi de var danske statsborgere - der modtog en folkepension.

Så er der spørgsmålet om "flat rate" ydelser og indkomstaafhængighed, og spørgsmålet om bidragsfinansieret eller skat. Det er noget, der hænger sammen med den danske velfærdsstatsmodel, at den er skattefinansieret, hvorimod den tyske "Arbeiterversicherung" og Beveridges "Social Insurance" i stort omfang var bidragsfinansieret. Der var også en lille del bidragsfinansiering i de danske systemer indtil de store socialreformer i 1970'erne.

Der skete et skred, en overgang fra bidragsfinansiering til skattefinansiering.

Så er der spørgsmålet om horisontal overførsel modsat vertikal. Jeg vil sige et ord eller to om det, fordi det er lidt interessant, og vi kommer nærmere ind på det. Det er først og fremmest Jørgen Dich, som udviklede eller begrebssatte det. Det var for at vise, at udbetalinger af overførselsindkomst ikke behøvede at betyde, at der skete en omfordeling af indtægtsforholdene, indkomstforholdene i samfundet.

Eksemplet er, at man gennem sit aktive liv sparer op, eller betaler ind i skat, til det, man får udbetalt senere som folkepensionist. Der er en horisontal flytning af overførselsindkomst fra én periode af livet til en anden periode af livet.

Med en vertikal mener man, at der sker en overførsel mellem indkomstgrupper, og det har jo været en idé i socialpolitikken især efter 1945, at et motiv ved siden af den deciderede sociale nød for socialpolitik skulle også være gennem indkomstoverførsler at få et mere ligeligt samfund. Den debat vil vi komme ind på med hensyn til når vi skal snakke om Marshall. Det er spørgsmålet: hvordan er forholdet mellem socialpolitik og så at sige en lighedspolitik?

Så er der endelig spørgsmålet om central og decentral forvaltning, og det er først og fremmest Bent Rold Andersen "himself". En hovedpointe i socialreformerne i 1970'erne var, at man ville flytte systemet fra at være meget centralt og alligevel opdelt i brancher, men organisatorisk med centrum inde på Slotsholmen, og så ud til forvaltning i kommunerne, som så skulle have en størrelse, der passer dertil. Derfor kommer socialreform og kommunalreform til at klikke sammen i det moment her.

I den forbindelse er det også værd at nævne, at Rold Andersen selv blev formand for AKF, altså for Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut. Han gik fra SFI, som var det centrale, over til amterne og kommunerne. Det er dér meget foregår i dag, fordi den sociale forvaltning er flyttet den vej.

Nu har jeg givet et kort rids af det, jeg mener, er hovedtrækkene i teorihistorien, på grundlag af en hjælpende hånd fra Bent Rold Andersen,.

Undertitlen i min forelæsning er dels, at det er en teorihistorie, men så er der også: en politikhistorie. Så det er altså spørgsmålet om det politiske. Bent Rold Andersen siger i selv samme artikel, efter han har talt om, at der er sket en udvikling af den teoretiske diskurs og at begreberne skifter og ændrer sig og så videre, så siger han:

Politik og teori

"Politiske spørgsmål afgøres ikke blot gennem argumentation. Hvilket ikke er det samme som at sige, at argumenter er uden betydning"

(Bent Rold Andersen: Samfundsforvandling og social forvaltning. I: Socialpolitik og socialvidenskab i efterkrigstiden. Festskrift til Henning Friis på 70-års dagen. Kbh. 1981, s 110)

Det perspektiv, som vil blive lagt på det her, er, at der er en teorihistorie, som følger en egen diskursiv bevægelse, men spørgsmålet om, hvornår det bliver omsat til virkelighed, har faktisk intet med diskursen at gøre. Der kommer nogle bevægelser udefra, fra det politiske liv, som er helt afgørende der.

Det er på det felt, at jeg vil koordinere teorihistorien med disse *glimt* i historien, når der pludselig sker noget, og hvor man pludselig tager teorien alvorligt og sætter den på paragraffer og fyrrer den af i virkeligheden som sociale reformer.

Det er omdrejningspunktet til det næste, til det andet hovedtema, altså den politiske side af velfærdsstatens udvikling.

Der har jeg valgt at tage en forfatter frem, som selvfølgelig ikke er i samme klasse som Bent Rold Andersen, fordi det er der ingen, der er. Iver Hornemann Møller har snart i over et kvart århundrede skrevet om dansk socialpolitik historie og dansk socialpolitik udvikling ud fra varierende teoretiske perspektiver, startende ved en radikal marxisme, og er nu næsten ikke til at skille ad fra Bent Rold Andersens position, der mere har med forvaltningsperspektivet at gøre. Fra klassekamp til forvaltning, kunne man sige om den bevægelse, han har gjort. Han er kommet med en masse skrifter, interessante alle sammen, og derfor vælger jeg ham til udgangspunkt for diskussionen om det politiske.

I en nys udkommet bog, fra år 2000, der hedder *Socialpolitik*, en artikelsamling, har han skrevet en artikel, som hedder *Teorier om Velfærdsstat og Socialpolitik*.

Han inddeler teorier, politiske teorier, som aktørmodeller i tre grupper.

Iver Hornemann Møller inddeler de politiske teorier om velfærdsstat og socialpolitik efter om aktøren er:

- arbejderklassen ("socialdemokratisk selvforståelse")

- klassekoalitioner (Esping-Andersen)

- staten ("politikere og embedsmænd i statsapparatet")

(Jørgen Elm Larsen og Iver Hornemann Møller: *Teorier om velfærdsstat og socialpolitik*. I: samme (red) *Socialpolitik*, Kbh 2000, s 21-54)

Den første gruppe af teorier anser arbejderklassen for at være den politiske faktor, som har gennemtruffet velfærdsstaten. Han siger selv, at det mere eller mindre er den socialdemokratiske selvforståelse, og det tror jeg egentlig, at han har fuldstændigt ret i. Når man ser på meget af den litteratur, der kommer fra Socialdemokratiets egen partihistorie, for eksempel den partihistorie, der hedder *En bygning, vi rejser*, tales der ganske vist om deres egen arbejderbevægelses bygning, med korporationen, med fagforeningen og det politiske parti. Men det skinner igennem hele tiden, at de mener, at den bygning, de også lavede, er den danske velfærdsstat. Det er det ene perspektiv, altså at der er en enkelt klasse, i sin store sociale udsathed har kæmpet sig politisk til en plads i solen, eller i hvert fald at få indrettet den fælles bygning sådan, at der også blev lidt solstreg til dem.

Så er der den anden teoretiske version af den politiske teori, og det er, at det ikke er en enkelt klasse, men *klassekoalitioner*, som bestemmer velfærdsstatens udformning. Arbejderklassen vil gerne være en hovedaktør i det, men den kan ikke komme igennem med mindre den er i koalition med andre. "Andre" er i den tidlige fase, det vil sige før Anden Verdenskrig, først og fremmest husmænd og bønder. I Danmark var det den meget kendte sammenhæng mellem Det radikale Venstre og Socialdemokratiet, mellem husmandsbevægelsen og arbejderbevægelsen, der var et bærende element i den forstand. Man har nogle andre variationer i de andre lande, og netop på grund af variationen, kan man også få forskelligt historisk resultat ud af det. Det er især Esping Andersens tidlige skrifter om det, som Hornemann Møller her refererer til.

Så er der endelig en figur, der hedder staten som politisk aktør. I parentes har han sagt, at det drejer sig om politikere og embedsmænd i statsapparatet, og det er en meget vag sag, set som begrebsbestemmelse af staten. Derfor har jeg spolet lidt tilbage i et af hans tidligere skrifter fra 1986, hvor der kommer en meget mere præcis mening, godt nok i negativ forstand, men alligevel præcis, om hvad han mener staten er:

Iver Hornemann Møller's bestemmelse af statsbegreb, 1986

"Staten er således:

- ikke et villende og handlende subjekt
 - ikke et redskab for en hvilken som helst klasse
 - men et organ/en institution, der besidder en vis egen magt (statsmagt) og i langt højere grad et klassekampfelt - en arena - for klassernes indbyrdes kamp"
- (Hornemann Møller, Iver: Arbejderflertallet og 70'ernes socialreform. København 1986, s 36)

Det er først og fremmest med brod hen mod den klassiske marxisme, der siger, at staten er den herskende classes redskab, at han tilføjer: "men et organ, en institution, der besidder en vis egen magt, statsmagten" (først og fremmest på grund af, at der er nogle embedsmænd siddende, som udfører et administrativt arbejde, og det giver dem en slags inerti og egen magt – statens "relative autonomi" i Althusser's sprogbrug) men alligevel "i langt højere grad" - og det må man så gå ud fra som det primære - "er et klassekampfelt", altså er en arena for klassekamp.

Det er et perspektiv, som viser, at smagen ændres meget hurtigt fra 1970'ernes marxisme til i dag. Nu kan man sige: "uha, er det ikke lidt for marxistisk". Men synspunktet er egentligt ganske alment accepteret, det han lægger frem her, selvom ordene er marxistisk inspirerede. Det er nemlig det perspektiv, som vi vil kalde "bottom-up"-perspektivet for staten. Det er, hvor man betragter staten som en institution, mere som et objekt end som et subjekt. Ikke som et handlende subjekt, et agerende subjekt, et villende subjekt, som han siger, men som en genstand, som andre politiske kræfter kæmper om at få indflydelse på. De politiske kræfter findes således, for Hornemann Møller, først og fremmest i klasserne og klassekampen. Jeg vil selv her bruge nogle lidt andre ord, som jeg senere skal forklare hvorfor, og jeg vil sige, at det har en hel del med sociale *bevægelser* at gøre. Med sociale bevægelser er det nogle lange forløb: gårdmandsbevægelsen, husmandsbevægelsen, arbejderbevægelsen. Den type bevægelser. Men faktisk også sådan noget som den socialpolitiske bevægelse, hvor vi i udlandet ser *Verein für Sozialpolitik* i Tyskland, og i England var der *Fabian Society*, og i Danmark havde vi faktisk også en socialpolitisk forening, helt tilbage fra århundredeskiftet, og den eksisterer den dag i dag. Den blev grundlagt af en, der hed Fernando Linderberg, og hvert år uddeler man såmænd stadig en "Fernando-pris" til en særlig socialpolitisk ildsjæl.

Det var en bibemærkning. Jeg vil bare sige, at ved siden af klassekampen, den deciderede indre politiske, partipolitiske kamp, er der disse sociale bevægelser, som kører mere bredt i samfundet. Vi har ikke så mange af dem i dag - eller rettere: i dag er det mere internationalt. Og så kører de på tematiske sager som Greenpeace og Amnesty International, bevægelser af den type. Tidligere var de meget nationale og de havde et bestemt fokus.

Hele tanken i det statsbegreb, Hornemann Møller sætter op, er det, jeg vil kalde "bottom-up". Det vil sige, at det er energi og konflikter og interesser *nedefra*, der vil op og have fat i styrende ting og sager i statsarenaen for at få lov til at smide paragraffer i hovedet på befolkningen gennem en politisk kamp nedefra. "Bottom-up".

I modsætning til det statsperspektiv, fremhæver jeg så Anders Boserup, som i 1986 siger:

Anders Boserups tese, 1986:

"Statsbegrebet skal ikke "fyldes" med indhold "indefra", men "udfra". Staten skal slet ikke forstås som produktet af bestemte institutioner, en forfatning, et internt magtforhold eller lignende. Dens væsen er ikke indre statsret, men ydre statsret. Derefter vil man kunne forsøge at forstå statens indre opbygning, eller i hvert fald visse overordnede træk ved den indre opbygning... som påtvunget af vilkårene i statssystemet"

(Boserup, Anders: Staten, samfundet og krigen hos Clausewitz. I: Carl von Clausewitz: Om Krig, III, Kbh. 1986, 929)

Det er en teori af en helt anden art: at staten organiserer samfundet indadtil, nedadtil, under indtryk af forholdet til andre stater. Et forhold som aldrig er givet, men som beror på en anerkendelseskamp, virtuelt eller reelt, men med undertoner af krigen som mulighed.

I denne teori træder der noget ind på banen, som ser ud til at være meget fjernt fra alt, hvad der har med velfærd at gøre, og jeg håber ikke, at I bliver chokerede, når I finder ud af, at meget af det, vi snakker om, i og for sig omhandler *krig*.

Det ligger i selve det Boserup'ske statsbegreb: at her tænkes - lige præcis i modsætning til Hornemann Møller - staten som et *villende og handlende* subjekt, hvis vilje og hvis subjektstatus ikke er givet af noget indadtil, men af forholdet til andre stater. En stat er en stat, fordi den er anerkendt af *andre* stater som værende en stat. Det er altså forholdet stat blandt stater, der er det afgørende bestemmende led i statens udformning, mere end det er de indre, nedefra kommende, "bottom-up" politiske og sociale bevægelser.

Så alt i alt: staten *er* et villende og handlende subjekt. Det er et "top-down"-perspektiv, og det er ganske udemokratisk, og derfor er det sikkert også ganske upopulært, men det er den vinkling som Anders Boserup udviklede.

Anders Boserup levede fra 1940 og døde i en alder af 50 år i 1990, og han var freds- og konfliktforsker, og han var for øvrigt her på denne adresse på Vandkunsten, på Center for Freds- og Konfliktforskning. Han havde et seminar kørende fra midten af 1970'erne, som har det mærkelige navn *Strukturel Dialektik*, og i det seminar har Thomas Højrup og jeg deltaget sammen med nogle andre, og det kører stadigvæk.

Jeg vil sige i denne forbindelse, at Thomas Højrup har givet *sin* version af Boserups statsteori i sin bog fra 1995 *Omkring livsformsanalysens udvikling*. Den store gerning, Thomas har gjort, er at bringe en version af Anders' teori frem for dagen, fordi Anders Boserup døde inden han selv kunne gøre det.. Det, jeg vil gøre i denne seks-pakke forsendelse i løbet af de næste seks uger, er at give min egen version af Anders Boserups statsteori, der altså har denne struktur: bestemt udefra, bestemt oppefra, bestemt af krigen, mere end den gængse måde, vi tænker det på: bestemt af freden, bestemt af indrepolitiske ting og sager, bestemt af bevægelser nedefra.

Selvom Anders Boserups tese er fra 1986, som Hornemann Møllers også er, har de intet med hinanden at gøre. Anders var som sagt freds- og konfliktforsker, og det, der var hans store interesse, var at kombinere Clausewitz' krigsanalyse med Hegels statsteori. At bringe disse to sammen og få dem defineret og finde ud af, hvordan denne begrebskonstellation kan udvikles til at passe til vore dage, det var Anders' store teoretiske projekt, og det var det, han hver uge snakkede med os om i den tid, han levede, på det seminar, der hedder *Strukturel Dialektik*.

Han var målrettet mod noget andet, end det, jeg er i dag, Anders var ude på at udvikle nogle strategier, som kunne benyttes til at lave afspænding med, fordi det var i Den kolde Krigs tid, og det var atombomber, der hang over hovedet på hele befolkningen, på hele verdensbefolkningen, og Europa var tætpakket med missiler, der stod ned langs centralfronten, og det var lige syd for os. Der var en hel del af os, der havde sved på panden hver morgen, og Anders ville godt være med til at udvikle et koncept, der kunne bløde op for det, og det gjorde han så ved hjælp af denne statsteori, og der udviklede han så konceptet om "non-offensive defense", eller som det kom til at hedde på en mærkelig dansk oversættelse: et defensivt forsvar. Det var altså et koncept, han udviklede, og brugte det politisk i en fredsbevægelse.

Det var altså hans særlige hensigt med det, men begrebet, han udviklede, er meget frugtbart, synes jeg, og nu forsøger jeg så i dette regi at udvikle det Boserup'ske statsbegreb til at skulle rumme og forklare dele af velfærdsstatens udvikling. Det er mit projekt.

Oversigt over forelæsningsrækken

Hvad er udvikling, hvad er stat? Hvad er velfærdsstat

Næste time, eller måske de næste to timer, vil komme til at gå med at give et grundlæggende rids af statsteorien, som jeg vil tage frem. Jeg vil gøre det ud fra en modsætning, der har været der lige siden Kant og Hegel. Det er Kant versus Hegel. Det er de to modstridende statsbegreber, der står i et spænd, som de gjorde det dengang, ved indgangen til den moderne tid, og som er der den dag i dag. Jeg vil godt skitsere, hvordan dette er, men hovedvægten, hovedperspektivet er efter Boserups anvisninger: Hegel. Men Hegels nøjagtige modpol, som vi ikke kan overse, og som vi er nødt til at kende for at kunne forstå Hegel, det er Kant. Så det vil den næste time eller to egentlig gå med: at kigge på de to. Jeg vil håbe, at jeg kan nå at føre det op sådan, at vi kan se, hvordan man den dag i dag i det politiske liv og i den politiske tænkning næsten arbejder med en paradigme-modsætning mellem de to principper, som henholdsvis det Kant'ske og det hegelianske princip. Næste time drejer det sig om statsteori set i forhold til krig.

Hegels socialteori

Så kommer i anden "session", på næste tirsdag, spørgsmålet om Hegel. Det er simpelthen efter Anders Boserups anvisning: "gå til Hegel og bliv klog". Så det er det, vi prøver at gøre, og prøver at se på, hvad vi kan finde ud af med hensyn til vor sag.

Det er ikke et forsøg på at være antikvarisk, det er altså ikke et forsøg på at sige: sådan var Hegels teori, og så sætter vi glas og ramme omkring, og ind på et museum, og så kan alle folk gå forbi og betragte det. Det er et forsøg på at drage tankestrukturen i den hegeliske statsteori ind i den virkelighed, vi har i dag. Lige netop den pointe er det, der har gjort, at jeg vil sige, at det er en hermeneutisk fortolket teori- og politikhistorie. Det er ikke et forsøg på en historie, en objektiv beskrivelse af, hvad der egentlig skete, sat ind på Nationalmuseet, og så er vi færdige med den, men det er et spørgsmål om hele tiden at have et dobbeltsidigt forståelsesforhold til historien, hvor man også bruger historien til at forstå *nutiden* med. Så det er altså ikke bare et spørgsmål om, at vi i nutiden skal kunne forstå fortiden, det er også et spørgsmål om, at vi gennem forståelse af fortiden kan forstå nutiden. Det er den vekselvirkning, jeg er ude efter, og derfor tager jeg udgangspunkt i Hegel.

Derudover er der tre andre ting. Det ene er, at den analytiske grundfigur hos Hegel hedder familie, borgerligt samfund, stat. Det borgerlige samfund er Hegels begrebslige novum og er baseret på markedet; og det støder herved sammen med det nu florerende begreb, civilsamfund, hvor man har syntes, at markedet lugter lidt for meget af kold beregning, så det tager vi ud af civilsamfundet, og så har vi altså så marked, civilsamfund, stat og familie. Hvad det indebærer af forskellige ting og sager er interessant, og det vil vi snakke om næste gang.

Ligeledes har Hegel en stænderlære, som godt nok ser meget antikveret og gammel ud, men som jeg mener, at man kan bruge som udgangspunkt for at udvikle – måske ikke direkte et til Thomas konkurrerende livsformsbegreb – men et begreb, der er lidt mere historisk, er lidt mere fleksibel i den historiske ende end det sådan mere "square" definitions-mæssige. Det bliver meget nemmere, når vi kommer til sagen selv at forklarer, hvad det går ud på.

Så kommer det, der selvfølgelig er det helt centrale. Det er, at Hegel i 1821 begrebsligt i sit kæmpe system nøjagtigt udpeger et meget bestemt sted i det borgerlige samfund, hvor der er noget i gang, som hedder "Der Sociale Frage", *Dét sociale spørgsmål*. som vil komme til at bevæge samfundene. Sådan lyder det i retsfilosofien fra 1821. Det "Sociale Frage" er, at det borgerlige samfund med markedsudvekslingen, som ellers skulle forløbe harmonisk ved, at vi anerkender hinanden når vi udveksler, og enhver får sit og så videre - Adam Smiths usynlige hånd - dén brydes af proletariats opkomst under industrialismen. De falder helt ned under et niveau, hvor de kan opføre sig sædeligt

og være sædelige, tingene går i opløsning, hvad skal man gøre?

Hegel foreslår, at man skaffer sig nogle kolonier og sender dem af sted derud, så kan de sætte nogle hegnsplæer og så kan de lære at leve et sædeligt og borgerligt liv. Det er den tanke, der ligger der. Selve bestemmelsen af det sociale spørgsmål er det, som får gang i løjerne efter Hegels død i det, der hedder unhegelianismen. Hos Marx er det jo lige præcis udpeget, at *dette* er den krumtap, hvorom historien vil dreje sig. *Hele* affæren vil blive proletariseret, til sidst er der kun proletarer tilbage og 1 % kapitalister, og så er tiden moden, og frihedens time står, og den private ejendomsret ophører med at eksistere, og vi træder ind i det kommunistiske "Gattungsleben".

Det Begyndte i Tyskland

Det var den ene variant, som vi skal komme ind på i tredje seance, der drejer sig om teoriehistorien om den hegelske arv, der hedder Marx, Lasalle og så en, som I måske kender af omtale, én, der hedder Lorenz Stein, selvom han næsten er dansker. Samtidig med Marx har han en anden indfaldsvinkel på det. Han er ligeså fokuseret på proletariatet som Marx, men i stedet for at anse det som den kommende tids murbrækker og den klasse, som skal sprænge lænkerne, så udvikler han en teori om socialreformer. Især i kongedømmer - for ikke at falde i den fælde, at staten bliver redskab for den herskende klasse - må det netop som kongedømme hæve sig over klasserne og formidle modsætningen imellem dem gennem det, som han døber sociale reformer. Hele konceptet kalder han *De sociale reformers Kongedømme*.

Det var et meget vigtigt udgangspunkt for Adolf Wagner og hans statssocialisme. Så er vi ved at komme ind i den historie, som jeg skitserede for ikke så lang tid siden fra Bent Rold Andersens hånd. Så der er en linie her.

Den anden del af session 3 drejer sig om indførslen af de politiske bestemmelser for gennemførslen af arbejderforsikringen i Tyskland under Bismarck i 1881 og tiden, der fulgte. Det var jo under meget specielle vilkår, at det skete. Der blev simpelthen skabt et stort Ige midt i centrum af Europa. Og resten af Europa sad og gloede på: "hvad sker der dér"? Der skete altså blandt andet det, at man lavede verdens første socialpolitik og lavede en "Arbeiterversicherung".

Og det endte i England

Så kommer vi til fjerde session, og *her* har vi simpelthen kronvidnet på den Anders Boserup'ske statsteori, og på det koncept jeg gerne vil lægge frem, fordi det er evident og det er beskrevet mange gange og meget smukt forskellige steder, især af Marshall, som jeg refererede til før: at den engelske "Welfarestate" skabes under Anden Verdenskrigs *tummel* og *pres* og nedrullede mørklægningsgardiner. *Nu* skulle der skabes en solidaritet i befolkningen under krigens tryk, og det skulle være under princippet om universel lighed, for bomberne kunne jo ligeså godt falde i Westminster som i East End, de fattige kunne ligeså godt få den i hovedet som de rige, altså man var i krigen vant til at lave en *ikke-diskriminerende, ikke-selektiv, universel* udrykningstjeneste til problemerne, og den lærdom skulle så overføres i fredens tjeneste, og det var simpelthen med de ord, at Titmuss og Marshall forklarede Beveridgeplanen.

Det kan godt være, at der er masser af andre ting, der er svære at forklare ud fra min statsteori, men her er i hvert fald én, og det er meget vigtigt at have eet eller andet at hægte den op på, og dette er altså kronvidnet.

Derudover vil jeg også komme ind på udviklingen, den særlige engelske teoriudvikling, som er præget af liberalismen, lige fra "glorious revolution" i 1688 med John Locke som pennefører, der siger: "Borgerlig frihed - personens, ejendommens og kontraktens ukrænkelighed". Det er den borgerlige frihed, og det er den, der er *så* grundlæggende, at den endog er en menneskeret. Ud fra

dette perspektiv starter det hele med individet og individets rettigheder, og så først derefter bygger man op til, hvad det sociale kan være. Dette ændrer sig i løbet af 1800-tallet - og er kraftigt påvirket af fabianismen og den socialisme, de snakker om - til en socialliberalisme, hvor man siger: mennesket er ikke på forhånd autonomt og selvstændigt, det er det kun under de sociale vilkår, der støtter det op. Det vil sige, at det kræver faktisk statens hjælp at få individet til at stå op som en selvstændig størrelse, og til at rejse sig op, hvis det falder. Så socialliberalismen går altså ud fra, at menneskets frihed ikke er noget, der er medfødt og noget der fra naturen kommer dumpende lige ned i hånden på os, det er faktisk en "creation of the state". Det er et synspunkt, jeg lige vil ridse op også.

Det livsformsorganiserede danske folk indtil 1945

Jeg kommer nu til de to sidste ting. Det drejer sig altså om den danske velfærdsstats udvikling, den rent danske udvikling, og mine hovedpointer er her, at der ikke er en lige linie fra Estrups sociallovgivning og frem til 1970'ernes, endelige til i dagens velfærdsstatsudformning, men at der ligger et meget radikalt brud omkring Anden Verdenskrig, og argumentet lyder, at socialpolitik og anden økonomisk politik af forskellig art indtil da understøttede livsformernes egen organisation. Der er altså lige fra bondebevægelsen, der blev begunstiget med dit og dat, til husmandsbevægelsen, hvor der blev udstykket godser og blev sagt "afsted, nu kan I komme ud og bo under eget tag med foden under eget bord" og så videre, og så til arbejderbevægelsen, anerkendt med organisationsret, og hele det regime, der blev skabt omkring forholdene på arbejdsmarkedet, med forligsinstitutioner - alt muligt, hvor der bliver organiseret ting og sager, hvor livsformerne kan bo og rigtig hygge sig, og det gjorde de egentlig så under den stormfulde mellemkrigstid, hvor der ikke var ret meget plads til at have folk farende for eksempel fra land til by og så videre. Så der var altså også en politik i at holde dem inden for deres livsformer.

Den danske velfærdsstat efter 1945

Efter Anden Verdenskrig er den universelle velfærdsstat på banen: det er individet, det nu drejer sig om, det er individets rettigheder på den ene side. På den anden side er der faktisk en stor økonomisk raison i, under strukturforandringens tid, at så er det slut med at dyrke landbrug i en altankasse, som husmændene gjorde, nu skal der rationalisering til. Så socialpolitikken og de store strukturforandringers tid passede ligesom sammen, og det er faktisk for øvrigt hovedpunktet i den artikel, som jeg startede med, af Rold Andersens *Samfundsforvandling og Social Forvaltning* - det er netop denne bevægelse:

"Den sociale forvaltning afhænger af, om samfundet er

et stabilt samfund eller et forandringssamfund

Overgangen sker i Danmark efter 2. verdenskrig med "åbningen af de nationale økonomier, så de blev stærkere integreret i det internationale økonomiske system. I 50'erne og 60'erne tilpassedes de enkelte landes erhvervsstrukturer hertil" (s 113).

Så der er altså en modificeret tysk model, der kommer ind i den første fase, og som bevirker et livsformsorganiseret folk, og så er der en engelsk universal "welfarestate"-model, som kommer ind og medvirker og understøtter en fleksibilitet, hvor folk ikke er bundet ind i gamle livsformer, men hvor de kan fare individuelt af sted på banen.

Se, det er en helt lang historie, og for I og jeg selv ikke skal blive helt fortvivlet over, hvor lang sagen er, så har jeg lige her til slut sat noget op, der ikke rigtigt forandrer sig: den grundlæggende sociale rett. I Grundloven af 1849 §89 hedder det:

”Den, der ikke kan ernære sig eller sine, og hvis forsørgelse ikke påhviler nogen anden, er berettiget til hjælp af det offentlige, dog mod at underkaste sig de forpligtelser, som loven herom påbyder”.

I Grundloven fra 1953 §75 hedder det nøjagtig det samme, ord for ord det samme.

Så ser vi på det, så er historien hurtigt overstået: der skete ikke noget i 100 år. Men vi ved selvfølgelig godt, at der hvor der er sket noget, det er ikke på den formelle rettighedsside, det er i den *sociale forvaltning* af rettighedssiden. Men det er for at vise, at vi *er* inden for samme periode. Det er den samme grundret, vi har i vores første grundlov, som vi har i vores nuværende. Det er en epoke, som man kan kalde ”den moderne tid”, som er karakteriseret af, at der i det, der i princippet skulle være en selvkvørende økonomi med ejendomsret og kontraktfrihed og udveksling, udvikles et socialt problem. Og hvad skal man gøre ved det?

Statsteorien fra Hobbes til Kant og Hegel

Thomas Hobbes (1588-1679)

Værk.

1647: *De Cive* - Om borgeren

1651: *Leviathan* - Om kirkeligt og civilt Commonwealth

Tid.

1642-48: Borgerkrig mellem konge og parlament

1649: Henrettelse af Charles I - Commonwealth indføres

1653: Cromwell (1599-1658) bliver Lord Protector

1660: Stuarterne restaureres (Charles II)

1688: Glorious Revolution.

Nu går vi endnu længere tilbage, til Thomas Hobbes’ politiske teori eller teori om staten. Han skrev to bøger om det emne: *De Cive* fra 1647, om borgeren, og så det mest berømte værk i 1651 *Leviathan* om kirkeligt og civilt ”commonwealth”. Mens han sad og skrev og grublede over en ny politisk filosofi i Paris i 1640’erne, så *bragede* det løs i hans hjemland: den engelske revolution var i gang, striden mellem kongen og parlamentet om hvem, der havde det sidste ord i forsamlingen, var i fuld gang. I forordet til *De Cive*. Siger han, at han fandt ud af, at det kunne altså ikke vente til han var blevet færdig med at tænke til slut, fordi nu var det på tide, at hans problemstilling kom på gaden, kom ud i offentligheden. Så det er sådan en hurtig skrivelse, og man kan sige, at i *Leviathan* har han så udviklet det ganske betragteligt, og det er blevet cirka seks gange større end den første, med mange ord. Hvis man godt kan lide korte bøger, så vil jeg anbefale *De Cive*. Men der er altså nogle ting ved *Leviathan* som også er godt, blandt andet forsideillustrationen, som jeg vil komme med om lidt.

Det er i midten af 1600-tallet, at dette sker i England, og så kan man sige: ”hvad har det så med moderne statsteori at gøre, det må da være gammelt, om noget er?”. Det, der gør Hobbes’ politiske teori moderne, er at den eksplicit bryder med de klassiske antikke forbilleder for politisk tænkning, det vil sige Platon og Aristoteles. Det er en eksplicit stillen sig i mod den antikke opfattelse af *fællesskabet* som det primære for mennesket.

Hos Aristoteles hedder det simpelthen ”zoon politicon”, mennesket er en ”zoon politicon”, et socialt, et politisk dyr. Et karaktertræk ligesom koen er en drøvtygger, der tygger sådan, og der er rovdyr, der gør sådan - så er der altså nogle dyr, der gør noget andet, nemlig at være sociale. Det ligger i

selve den zoologiske artsbestemmelse af mennesket, at det er socialt. Så fællesskabet træder altid før den enkelte i den antikke filosofi. Og ikke nok med det, men hver gang individualismen stikker sit hoved frem, så får den én på torsken, så den kan komme ned igen. Det gik jo heller ikke for godt for Sokrates, individualismens grundlægger. Det første sædekorn, han smed, betragtedes af samtiden som værende dybt sædelighedsfordærvende, og det bedste man kunne gøre var at give han et bæger gift, så var man nok færdig med det problem. Man blev færdig med personen Sokrates, men selvfølgelig ikke med problemet i hans ideer.

Det er karakteristisk i 1600-tallet, at *nu* er individualismen altså fra det lille sædekorn i antikken blevet til en rodfæstet overbevisning hos alle filosoffer hele vejen rundt, og jeg skal ikke komme ind på filosofihistorie her, men det har noget at gøre med Descartes også: "cognito ergo sum", altså at det er fra *jeg'et*, at den hele verden udgår. Herfra min verden går, herfra.

Det er den tankemodel, der er på færde, og det er dét, der er udgangspunktet for Hobbes' politiske filosofi: at vi kan ikke mere kan gå ud fra, at fællesskabet bare er der på forhånd. Vi skal finde ud af, hvordan det *opstår*, fordi på forhånd, siger han, der er det ikke, som grækerne vil bilde os ind, at mennesket er en "zoon politicon", og det enkelte menneske er fyldt med god vilje overfor sine medmennesker. Mennesket er først og fremmest en egoistisk sag, som lever i frygt for at blive myrdet af sin nabo. Så det er altså *frygten* i stedet for fællesskabet. Den individuelle frygt i stedet for fællesskabets tillid, der er basis, udgangspunktet for konceptet om samfund og stat. Og det vil først og fremmest sige, at fællesskab er noget, der bygges op af på forhånd værende individer.

Så individet er primært over for fællesskabet, mens det var omvendt i antikken, dér var fællesskabet primært overfor individet.

Det er i dette brud med antikken, at det moderne sætter sig igennem og sætter sig op. Det er én af definitionerne på, hvad det moderne er: det er bruddet med antikken. Det viser også, at der er noget fleksibilitet i det efter hvor man betragter det henne, men det har et eller andet at gøre med det, der sker i 1500- og 1600-tallet med Reformationen og med den filosofiske nytænkning, hvor man smider det gamle antikke gods overbord, som man havde båret rundt på i hele middelalderen.

Fra naturtilstand til statstilstand

NATURTILSTAND

Frihed, lighed, frygt

Fornuften og naturlovene virker ej

Alles krig mod alle

STATSTILSTAND

Ufrihed, sikkerhed

Retstilstand ved magtbud

Statens krig mod andre

====>>>>

SAMFUNDskonTRAKT

Overdragelse af al ret og magt til trediemand

Det, der nu er argumentet hos Hobbes, er, at mennesket i sin naturtilstand - det vil sige før det er trådt ind i en statstilstand - er solist på banen, og fra naturens side har en ret til sit eget liv. Det er den basale naturret: retten til eget liv.

Dette udvikler han til: retten til eget liv implicerer også retten til selv at bestemme hvilke midler, der er nødvendige for at opretholde eget liv. Så med retten til liv følger friheden til midlerne. Fra det begreb,

som nu er sat - frihed - følger, at den enkelte i naturtilstanden har frihed til selv at finde ud af, hvordan han bedst muligt opretholder sit eget liv.

Den næste ting ved naturtilstanden er, at alle disse solo-individer er lige. De er lige i en mærkelig negativ forstand hos Hobbes. De er nemlig lige derved, at enhver kan myrde enhver anden. Om natten eller ved list eller ved gift eller et eller andet. Men et hvilket som helst menneske er i stand til at myrde et hvilket som helst andet, og det beviser menneskets lighed.

Så der er *frihed*, og der er *lighed*, og så er der *frygt*. Frygt for at naboen skal komme og putte pillen i glasset, frygt for, at kniven pludselig skal sidde i ens egen ryg. Denne frygt for hvad naboen skal gøre er givet af, at selvom mennesket har en fornuft, som tilsiger det gennem Jesu ord, som Hobbes kalder naturlovenes summa: ”gør ikke mod, andre hvad du ikke vil have, at de skal gøre mod dig” – at selv denne fornuft kan ikke komme i virkelighed, fordi jeg ved aldrig kan vide om mine gode gerninger mod naboen ikke gives tilbage med en kniv i ryggen. Så hvis jeg skal sikre mit eget liv, så er det nok klogere, at jeg giver naboen en kniv i ryggen, før han giver mig den. Så denne usikkerhed på en aftale eller på en gernings refleksivitet og så videre, denne usikkerhed på hvad man får tilbage bevirker, at alle kommer i en tilstand af præventiv krig. Det vil sige, at det er bedre at myrde naboen, før naboen myrder mig, og det er *alles krig mod alle*.

Så brutalt er den sat op, det er nærmest hugget ud med en økse i træ, det er en totempæl, vi her har, det er en arkaisk maske af én eller anden art, vi ser her. Tilstanden, hvor mennesket myrder for ikke selv at blive myrdet, hvor alle er i krig mod alle, hvor, som han selv siger, ”life is short and nasty”.

For at komme ud af denne elendighed er der kun én ting at gøre, og det er, at individerne må finde sammen om at *aflægge* sig al den frihed og lighed og ret, de havde i naturtilstanden, og *overgive* den til en tredje mand. Det er det, Hobbes kalder samfundskontrakten eller *samfundspagten*. Dens ordlyd er meget specielt formuleret, og den er, at ”jeg” - man forestiller sig, at der er to, som der er i en kontrakt – ”jeg overgiver al min magt og ret og frihed til tredjemanden, hvis du gør det samme”. Så alle undersætter, eller alle undtagen én afleverer deres magt, ret og frihed til denne tredjemand, og denne tredjemand er så den udkårne enevældskonge - sådan blev modellen jo benyttet – men det er konstruktionen af Leviathan, det er en *unaturlig*, en *artificiel* konstruktion. Det er altså ikke en naturgiven konstruktion, det er en artificiel konstruktion, som mennesket skaber gennem en sådan overenskomst, hvor al magt og ret samles eet sted, i eet punkt, hos den tredje person, som får al magt og ret, og det er Leviathan.

Når mennesker gennem den kontrakt træder ind i den artificielle bygning, de her har lavet, Leviathan, som kaldes ”den dødelige gud”, fordi den dør, når der opstår borgerkrig for eksempel, og det var det, der skete på Hobbes’ egen tid, og derfor var det så vigtigt for ham.

Men når mennesket træder fra naturtilstanden ind i statstilstanden, så afleverer det sin frihed uden for døren, så det bliver ufrit, det bliver underlagt statens lov og pålagt skatter og alt, hvad der hører til der, men til gengæld har det *sikkerhed*. Nu kommer der ikke nogen nabo og stikker dig i ryggen, nu kan du gå ud fra, at hvad du aftaler med dine medmennesker, og skriver under på en kontrakt, at det rent faktisk også bliver opfyldt. Så nu begynder der at kunne komme forudsigelighed, og så videre ind i det, *ordnede* sociale tilstande, ganske enkelt.

Det er udformet konkret *oppefra*, det er altså en rigtig ”top-down”-model, vi har her, nemlig dét at der skabes love og retstilstand ved magtbud ovenfra. Det hedder simpelthen, at Leviathans, altså fyrstens ord er lov. Det er simpelthen ytringen af en vilje, og så er det lov. Det er en retstilstand ved magtbud.

Det sidste perspektiv af denne menneskeskabte gud er, at den fred, der etableres indadtil - altså den borgerkrig eller den krig, alle mod alle, der ophæves ved samfundspagten, og indtrædelse i statstilstanden - er kun lokal. Det er kun noget, der skabes inden for et område. Der er andre steder,

hvor der er andre Leviathan'er, og *imellem* dem råder der stadig alles krig mod alle - naturtilstanden. Så alles krig mod alle er nu blevet til statens krig mod andre.

Der er flere sider af dette, som man er blevet grundig utilfreds med. Både at retten skulle være et magtbud, og ikke noget, vi kunne tænke os til for eksempel, og så, at krigen stadig varer – at det kun var en *lokal* ophævelse af krigen, at krigen nu er staterne imellem. Dette var ting, som *straks* – både politisk og teoretisk – fik folk op på dupperne, og i opposition til Hobbes.

Men det, der er det vigtige ved Hobbes' teori, det er i og for sig, at den sætter sig selv som sådan et barsk image, og som er gået fuldstændig ind, og blev et ikon, som han selv designede selv, forsiden til Leviathan. Den viser jeg her. Sådan kunne man altså også illustrere en politisk teori. Nu om dage tegner man diagrammer eller et eller andet spil. Statistik for det meste. Her ser man altså en lidt anden model for en grafisk fremstilling af hvad det drejer sig om med en stat.

Billedet af Leviathan er opbygget af en hel masse små mennesker. Det kan I måske ikke se, men det kan jeg så fortælle jer. Det er en hel masse små mennesker, der har samlet sig sammen og hobet sig op, og er blevet til denne Leviathan, der ligesom tåmer sig op over landskabet, og han har to remedier, det verdslige magtsymbol, sværdet, og nedenunder ser vi diverse udgaver af hvordan man bruger det: der er en fæstning, der er en kongekrone, der er en kanon, og der er sikkert skrevet på "ultima ratio" – det yderste argument, som der stod på mange af enevældens kanoner, så er der alle de samlede krigstrofæer, og endelig det, som det egentlig drejer sig om: kampen på slagmarken. På den anden side har vi i den venstre hånd gejstlighedens symbol, den gejstlige magt, med bispestaven, med kirken, med bispshuen, med symbolet for at blive lyst i band, og med symbolerne for de forskellige logiske figurer, det er altså argumentsformerne, altså man argumenterer i den gejstlige verden, argumenterer modstanderne ud af banen, og så er det endelig sådan en forsamling, der finder ud af, hvad det gyldige er.

Denne todeling af billedet, viser at det er en protestantisk stat, der her er tale om. Det er det karakteristiske ved protestantismen: at kirken hører under kongen, hvorimod den i de katolske lande hører den under paven. Der har man en toverdendeling mellem stat og kirke. Her er såvel den gejstlige som den verdslige magt samlet under samme figur, nemlig Leviathan.

Men altså, han har et smil på læben, og man kunne godt forestille sig, at folk egentlig går og hygger sig ganske gevaldigt på stederne der. Men der er altså den side ved det, at Leviathan egentlig også kigger ud på nogle andre. Det er en meget berømt passage i Leviathan, som jeg her har oversat.

Den hedder: "Men skønt der måske aldrig har været en tid, hvor enkelte individer var i krigstilstand med hinanden, så har til alle tider konger og personer med suveræn magt været i kontinuerlig konflikt på grund af deres uafhængighed, og indtaget positioner som gladiatører med øjnene fikseret på og våbene peget mod hinanden. Dette er krigens positur. Men fordi de hermed opretholder deres undersåtters næring og industri, så følger heraf ikke den elendighed, som følger med de enkelte menneskers frihed". (Leviathan XIII, 115)

Det er nu *staten*, der er i naturtilstanden. Det er ikke det enkelte menneske. Det er staten, der står overfor andre stater, og som hellere lige vil tage dem i opløbet, før de bliver for stærke, og alle de ting, der ligger i den type strategitænkning, præventiv og så videre, som vi har inde i billedet her. Det er altså, at Leviathans ansigt er vendt udad mod andre, og det felt er *krigens* felt, det er naturtilstandens felt, det er at forholdet stat blandt stater er den naturtilstand, som enkeltindividerne forlod, da de indtrådte i Leviathan.

Denne pointering af det krigeriske i det, kom til at præge meget af 1700-tallets oplysning. En virkelig foragt for krigen. Men figuren her var meget kendt.

Her viser jeg et billede af Goya, der hedder "El Coloso", som også viser den giga figur, der tåmer sig

op over et landskab, og står i kamppositur. Her ser I en hær, der er på march med kanoner og hele baduljen. Så det er krigens Leviathan, vi ser her. Goya har et andet billede, der hedder "El Gigante", hvor en ligeså stor figur tårner op, og han er i færd med at æde sine undersåtter.

Så det er det nye billede, der drejer sig ind på scenen her: fra den *beskyttende* Leviathan, fra den Leviathan, der *ophævede* borgerkrigen, fra den Leviathan, der gav *sikkerhed* for socialtilstande, så ser man pludselig Leviathan som *årsagen* til krig, som dén, der æder sine egne børn. Det er en bevægelse, som kører i 1700-tallet, i oplysningstiden, og ingen er mere oplyste, kan man sige, og især med henblik på dette her, end Immanuel Kant.

Immanuel Kant (1724-1804)

Værk.

1784: *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerliche Absicht*

1795: *Zum ewigen Frieden*

1797: *Die Metaphysik der Sitten* (Mds)

Tid.

1789: Den franske revolution

1791: Ny forfatning: konstitutionelt monarki med svag eksekutiv (kongen) og legeslativ folkerepresentation gennem census-valg af "aktiv-borgere" med ejendom: valg til alle embeder, domstole, etc; garanti af menn. ret, lighed for loven, privatejendom

1793: Konventsforfatningen: absolut folkeherredømme med folkeafstemning for hver lov; ophævelse af magtdelingen; "Comité de Salut Public". Robespierre og terroren

Udgangspunktet for Kants politiske teori er først og fremmest dette Leviathan-billede, som ikke mere er "comme il faut", men er blevet en vederstyggelighed. Fra at være beskytter til at være menneskeæder så at sige. Det er den kranke skæbne, der gik denne Leviathan-model.

Den bærende tanke for Kant – ikke bare for den politiske filosofi, men faktisk også for en historiefilosofi, for hele hans sociale syn, kan man sige – er altså præget af det billede fra Goya, eller som Goya også udtrykker: afskyen for krigen.

Det ser man i hans *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerliche Absicht*. Det er her han simpelthen tager det hobbesianske tema op, og idéen eller fidusen er, at Hobbes kun tog eet skridt, det var kun en lokal ophævelse af naturtilstanden, og så bibeholdt man naturtilstanden mellem staterne. Man skal tage eet skridt til og lukke hullet, så at sige, det retsløse hul, og sikre den evige fred gennem et folkeforbund. Det er det, der er idéen i hans 1795-udgivelse, skriftet, der hedder *Zum ewigen Frieden*, som er en lidt humoristisk udformet affære med hemmelige paragraffer. Den starter med, at Kant erindrer sig, at han på en fodtur kom til et værtshus, der hed *Zum ewigen Frieden*, og skiltet, der hang uden på forestillede en kirkegård. Det er en bog af den type. Men stadigvæk med en enorm energi og power.

I 1797 skrev han *Die Metaphysik der Sitten*, hvor den er ligesom taget ud af det agitatoriske leje, og så bygget ind som en del af Kants praktiske filosofi, hvor det bliver systemindsat, så at sige.

Men selve *gejsten* i det ligger i *Zum ewigen Frieden*, og vi ser, at han har en praktisk mening hermed: filosofien skal hjælpe mennesket ud af de genvordigheder, som det er kommet i med krigstilstanden. Hvis vi ikke det kan finde ud af det selv, så skal filosofien nok lave et udkast til en fredstraktat, og det er det, han har lavet. Bogen er udformet som sådan en fredstraktat.

Det er den ene side, der bestemmer Kants politiske filosofi.

Den anden side er Den franske Revolution, som buldrede løs. Hvis vi vil se på modernitetens forskellige definitioner i kronologiske skæringer: den ene kunne være det, jeg sagde om bruddet med

antikken, for eksempel med Hobbes, men en anden, og meget alvorlig i hele socialhistorien og historien, er Den franske Revolution. Den var for fuld udblæsning, da Kant udformer sin politiske filosofi.

Den starter i 1789, og i 1791 kommer der så en ny forfatning. Den franske Revolution smed en masse forfatninger af sig, så der var altså godt for politiske teoretikere. Man havde alle mulige modeller kørende for, hvordan man skulle indrette stat og samfund.

Men her lyder den første forfatning: ”et konstitutionelt monarki med en svag eksekutiv” - altså udøvende myndighed under kongens ledelse – ”og en stærk legislativ folkerepræsentation gennem et censusvalgt” – det vil sige inddelt i klasser efter ejendom, *aktivborgere* blev de kaldt. Der var valg til alle embeder, og det vil sige, at det var ikke kongen, der udpegede embedsværket. Og så var der garanti i indholdet af forfatningen, garanti af menneskerettighederne, altså at det er ethvert menneskes medfødte ret at have sikkerhed for sin egen person, ejendom og kontrakt. Lighed for loven og privatejendom.

Denne konstitution af 1791 ligger meget tæt op af, hvad der er hovedtanken i Kants forestilling om, hvordan en fornuftig stat skal være indrettet.

Der var en helt anden inerti kørende i Frankrig, hvor problemet hele tiden blev, at selvom man havde degraderet kongen til en underordnet stilling i administrationen, så havde man jo stadigvæk mistanke om, at han kunne nu nok finde på at ville vende tilbage til enevældige tilstande, og så går der sådan helt Hobbes i den: ”så er det nok bedre at hugge hovedet af ham, inden han finder ud af at stoppe vores revolution”. Så man henretter kongen i 1793, og så begynder der pludselig at rulle en hel lavine af sted. Forfatningen af 1793, efter halshugningen, hedder *Konventsforfatningen* og er i for sig et eksperiment med totalt folkeherredømme med direkte demokrati, som vi kunne kalde det i dag, hvor man ophæver magtdelingen: ”Hvorfor skal der være en konge, hvorfor skal der være et politi, hvorfor skal vi ikke alle sammen være med i at ordne denne her sag?”. Man foreslår at lave lovgivning, love gennem folkeafstemninger, som Det radikale Venstre jo også har på banen i dag.

Der popper en hel masse nye ting op her, men sagen er, at det ikke bare i en stat er nok at lave nogle love, selvom det så også skulle kunne lade sig gøre ved folkeafstemning, og ”vi er alle sammen lige, og lad os alle sammen deltage og så videre”. I virkelighedens verden skal loven også forvaltes. Der skal træffes nogle beslutninger af en regering. Der er nogle andre stater, der står udenfor og banker på døren, eller hvad de nu gør, kommer ind ad døren måske oven i købet, hvad de gjorde i Frankrig. Der er en hær, der skal køre. Der er forsyningslinier, der skal passes. Og så videre, og så videre.

Der udvikles i denne amorfe konvent en komité, som ligesom begynder at styre ”hvad er det, det drejer sig om her?”, og den kom til at hedde *Comité de Salut Public*. Komitéen til folkets velfærd, eller *Velfærdskomitéen*, som den hedder i dansk litteratur.

Formanden for den var Robespierre, og det hele var ret hobbesiansk:: for at dette demokrati fuldt kan udvikle sig, og for at *almenviljen* kan komme til sin ret, så er vi nødt til at rydde alle de idioter af banen, som vil gå og lave benspænd for os, og som mener noget forkert, og som har nogle usle holdninger og sådan noget.

Så kommer det, man kalder meningspolitiet, altså ”er dit sindelag korrekt?”, altså citoyen-sindelag. Hvis du ikke havde det, så gik guillotinen, eller hvis du var mistænkt for ikke at have det, så gik den også.

Så vi går ind i terrorperioden med en hel masse tumult, som blander sig sammen med nogle ydre politiske forhold, indtil Napoleon i 1799 laver et kup, og lidt senere simpelthen gør sig selv til kejser. Men den historie har egentlig ikke noget med Kants historie at gøre.

Det, der har med Kants historie at gøre, er, at *Konventsforfatningen* er en degenerering af den forfatning, som Kant mente var den fornuftige, den fra 1791. Og at hovedskurken i historien faktisk hedder demokrati. Vi skal være opmærksomme på, at sådan er det altså for Kant. Han tænker det

som det direkte demokrati under Jacobinerne, den jacobinske periode, terrorregime. Det er faktisk hans stilling til den sag.

Det var det historiske ”setting”, som er stillet op for udviklingen af de Kant’ske begreber. Jeg vil bare lige bede jer om at lægge mærke til *Comité de Salut Public*, fordi denne velfærd er et tema som jeg vender tilbage til.

Kants idé om historisk udvikling er skrevet i det først opstillede værk i 1784, og det er bare et lille skrift på ni paragraffer, som godt nok er lange, og heri hedder det: ”Menneskeartens største problem, som naturen tvinger det til at løse, er opnåelsen af et alment borgerligt samfund, bürgerliche gesellschaft, til at forvalte retten” (§5). Det er, hvad man kunne kalde det hobbesianske første skridt. ”Problemet med opnåelsen af en fuldkommen borgerlig forfatning er afhængig af lovfæstede, ”gesetsmässige”, ydre statsforhold, og kan ikke løses uden sådanne” (§7). Der er altså det næste skridt, udover Hobbes-skridtet med at en begrænset gruppe laver en Leviathan, så skal det nu være, at mellem Leviathanerne udvikles et retssystem, en retsorden. ”Man kan i store træk anse menneskeartens historie for at være fuldbyrdelsen af en sådan skjult naturplan om at bringe en indre – og til dette formål også en ydre – statsforfatning i stand” (§8). Det middel, naturen bruger, er simpelthen krigens vederstyggelighed. Det er krigens vederstyggelighed, der driver mennesket til at bruge sin fornuft så vidt, at den kan besejre krigen, udelukke krigen gennem at indrette sig i en borgerlig forfatning indadtil og udadtil. Det er de to sider, som er i det Kant’ske synspunkt.

Kants idé om et stats- eller folkeforbund til evig fred er altså den ene side af det: ”hvordan skal vi komme ud af det Hobbesianske dilemma?”. Ved at lave et verdensforbund, der *udelukker* krig. Naturen driver fornuften til at træde ind på banen og gøre noget. Fornuften tilsiger derfor staterne at træde ud af den vilde og lovløse tilstand, og ind i et folkeforbund, hvor hver stat, selv den mindste, kan forvente at opnå sin sikkerhed og ret. Ikke ved egen magt eller egne retslige afgørelser, men alene ved dette store folkeforbund, ”amfictyonium”, som han kalder det, en gammel græsk form. Gennem en *forenet* magt og retsafgørelser efter den forenede viljes love.

Det er den tanke om et folkeforbund til evig fred, som Kant udkaster allerede i 1784, og som han gør til denne lille bog om den evige fred i 1795.

Han var ikke den eneste, der kom med sådan noget, men har især været meget dominerende i diskussionen lige siden, og man ved, at udformningen af folkeforbundet efter Første Verdenskrig og FN’s charter er inspireret herfra.

Man kan sige om Kants problemstilling, at staterne må have en rigtig borgerlig forfatning indadtil for at være *i stand til* at kunne træde ud og lave et forbund til krigens afskaffelse *udadtil*.

Den sande forfatning kalder Kant for *republikken*. Det er et ord, han hele tiden vender tilbage til. For eksempel Habermas snakker også om republikanismen, og så er det hele tiden det Kant’ske rum, der tænkes på. Kant siger: ”Republikanisme hos staterne, hver for sig og sammen er den bedst tjenelige forfatning til opnåelse af naturens mål om en evig fred” (MdS, 478). Så republikanismen er altså endnu et middel til opnåelse af evig fred.

Hvad er så republikanisme? Der er to bestemmelser i det. Det ene er *magtens deling*, og det andet er *repræsentationen*. Magtens deling var jo det som *Konventsforfatningen* smed væk i 1793 og som gav anledning til terroren og Robespierre og guillotinen og alt det. Så magtens deling er absolut nødvendig for at forhindre tilstanden i at udvikle sig til republikkens modpol, som er despoti.

Hos Kant er der en todeling af forfatninger. Der er republikken, som er sand og fornuftig, med magtdeling og repræsentation. Og alt andet er despoti. Sådan ser modellen ud her.

Magtens deling er vel egentlig først og fremmest formuleret af Montesquieu, men på grundlag af dels engelsk erfaring, af historisk erfaring, og dels hvad der faktisk forelå af forskellige skrifter, som jeg

ikke skal gøre mig klog på. Fra Montesquieu er den i hvert fald kommet ind i litteraturen, og sættes her af Kant som det *filter*, der skal forhindre en republik i at forfalde til et despoti, hvad enten det er i form af en Leviathan eller det er i form af et Robespierre'sk og jakobinsk demokrati. Begge dele er magtdivisionen en garanti imod. Hvad enten det er en person eller en forsamling, der både giver lovene, og selv skal sørge for, at de bliver opretholdt, så er det despoti. Der skal være en adskillelse mellem lovgivningen og eksekveringen, udførelsen, opsynet med, implementeringen af lovgivningen. For hvis det er hos det samme, så kan der blive sådan nogle negative "feedbacks", så man kan kalde det et despoti.

Magten skal deles i tre. "Enhver stat indeholder tre magter i sig, nemlig den almene forenede vilje i trefoldig person (trias politica): Lovgiverens herskermagt (suverænitet), regeringens udøvende magt (følgende lovgivningen), og den dømmende magt (hvor enhver tilkendes sit efter loven)" (MdS, 431). Det er altså de tre elementer i magtdivisionen: lovgivende, udøvende og dømmende magt. Det er en meget almindelig inddeling.

Vi lægger lige mærke til, at suveræniteten placeres hos den lovgivende forsamling, og det er også her, at den næste pointe kommer ind, nemlig *repræsentation*: at det nytter ikke noget, at hele folket kommer væltende ind i parlamentet alle sammen og vil bestemme. Det er nødt til at foregå ved valg af delegerede til en lovgivende forsamling.

Så en lovgivende forsamling består altså simpelthen af valgte repræsentanter fra folket. Denne lovgivende forsamling, altså den repræsentation, der her er tale om, er også fredsbevarende, ifølge Kant. Fordi folket skal jo bære krigens byrder, og hvis folket selv lovgiver, så vil det aldrig komme dertil, at det ville finde på enten at lave en bevilling til en krig eller decideret lovgive på en måde, som kan føre til krig.

Så når en repræsentation af folket i den i staten lovgivende forsamling er sikret, så vil det i sig selv være en medvirkende årsag til, at vi kan træde ind i den evige fred. Det er grunden til, at den skal have denne særlige form: et filter med magtdivisionen mod despoti, og en repræsentation af folket i staten for at hindre, at en monark eller despot går i krig ligesom man går på jagteventyr.

Det er det billede Kant bruger: at konger og despoter kan godt finde på at lave krig, for det koster jo ikke dem noget, det er undersåtterne, der betaler. Så lad os gå ud og smadre lidt porcelæn.

Ligesom Hobbes havde en kontrakt, så er vi stadig inde i kontraktteoriens æra. Det er indtil Hegel, at kontraktteori er det grundlag, hvorpå moderne statsteori er opbygget. Det er den også hos Kant. Hos Kant lyder kontrakten således: "den akt, hvormed folket konstituerer sig selv som stat – egentlig dog blot idéen herom, efter hvilken statens retsmæssighed alene kan tænkes – er den oprindelige kontrakt, ifølge hvilken alle i folket (omnes et singuli) opgiver deres ydre, vilde frihed, for straks derefter at få den tilbage som medlemmer af et retsfællesskab" (MdS, 434).

Vi genkender meget fra Hobbes i det, men der er også en masse ting, der ikke er der. Der er for eksempel ikke overdragelse af al magt og ret til en tredjemand, det enevældige, despotiske moment hos Hobbes. Det er som om den naturret, man afgiver, egentlig svarer nogenlunde til den, man modtager i staten.

Jeg vender tilbage til det med frihed og retsprincipperne, for det er det, der er det centrale hos Kant.

Kant definerer sin position i forhold til "salus populus".

Hobbes bestemte "salus populus", folkets velfærd, som "safety of the people".

Hos Kant lyder det sådan: "Således er de tre forskellige magter, den udøvende, den dømmende og den lovgivende, hvorpå statens autonomi hviler. I deres forening består statens helse, "heil", salus republica suprema lex est, hvorunder man ikke" – og så kommer altså det vigtige, karakteristiske Kant'ske her - "hvorunder man ikke skal forstå statsborgernes vel – deres "wohl" eller deres lykke,

”Glückseligkeit”, thi det kan - som også Rousseau påstod - være meget mere rart og behageligt i naturtilstanden eller under et despoti. Derimod skal det forstås som den største overensstemmelse med de retsprincipper, som fornuften forbinder os til at stræbe efter gennem et kategorisk imperativ” (MdS, 437)).

”Salus populus” er altså *retstilstanden*. Retsprincippet virkeliggørelse. Folkets velfærd er, at der er ret. Det er et retstatsprincip i den Kant'ske politiske filosofi.

Nu kommer vi så til det retsprincip, som er gældende hos Kant. ”Den handling er ret, som i sig selv eller ved sin maxime lader hver enkelt ”Willkür” frihed bestå sammen med alle andres frihed” (MdS 337).

”Willkür” er et meget centralt ord i hele tanken om det, der hedder subjektiv frihed. Også senere hos Hegel. Det betyder egentlig sådan noget som fri vilje, forgodtbefindende, vilkårlighed. Altså at man simpelthen kan gøre hvad man selv synes er rigtigt. Det er ”Willkür”. Det er, at man må handle efter sin egen ”Willkür” hvis det kan være efter et sådan princip, at andres ret til samme vilkårlige handlinger ikke beskadiges. Det vil altså simpelthen sige, at retsprincippet er sådan en negativ bestemmelse, der siger noget i retning af: ”lad være med at træde hinanden over tæerne”. Altså at alles frihed skal kunne finde sammen under en enhedsgivende lov.

Det er den ene side af sagen.

Der er også et positivt indhold i retsprincippet. Det indeholder sikringen af *personens*, *ejendommens* og *kontraktens* ukrænkelighed. Det er et mantra, vi støder på gang på gang fra Locke og frem, og her er formuleret af Kant og hos Hegel. Det er hvad der hos Hegel vil sige fundamentale begreber for det borgerlige samfund. For Kant er det fundamentale begreber for stat og samfund overhovedet.

Sikringen af personens, ejendommens og kontraktens ukrænkelighed.

Så er der en ting, vi skal lægge mærke til. Det er, at der står ”alles frihed” under retsprincippet. Spørgsmålet er: hvem er alle? Det, der er karakteristisk hos Kant, er, at det er faktisk alle mennesker. Det er mennesket som sådan. Det er *menneskeretten* som sådan. Det er det, der ligger i frihedsprincippet. En anden udlægning er, at alle har *ret* til så meget frihed, at de ikke skader andres frihed. Denne *ret* er netop positivt forkropsliggjort i retten til personens, ejendommens og kontraktens ukrænkelighed.

Så hvad der på den ene side defineres negativt kan også udlæses som en menneskeret, som alle har. Ikke bare borgere i en stat, men alle mennesker qua mennesker. Det er det, som ligger i den universelle sag her.

Så kommer til sidst spørgsmålet om forholdet mellem menneskeret og konstitution hos Kant.

Det lyder sådan: ”Idéen om en konstitution, der stemmer overens med de naturlige menneskerettigheder, hvor de, der adlyder loven, også bør være dem, der sammen lovgiver. . . er ikke tomt hjernesvind, men den evige norm for alle borgerlige forfatninger overhovedet, der fjerner al krig” (Der Streit der Fakultäten, 1798, XI, 364).

Det er konstitution bygget på menneskerettighedens princip, og er igen befordrende for fredens fremskridt.

Kant-specialisten Höffe udlægger denne tekst sådan: ”Sagt med moderne sprogbrug: de grundsætninger, som al lovgivning er forpligtet på, er underlagt princippet om universel konsensusmulighed. ”Universalen Konsensusfähigkeit” ” (Höffe, Ortfried: Immanuel Kant, 2000, s 230). Hvis altså alle mennesker skulle kunne blive enige om: Ja, dette *er* rigtigt set fra alle ender. Lige rigtigt fra den ene ende, lige rigtigt fra den anden. Samtlige seks milliarder hele kloden rundt - så er det en ret sag. Hele det koncept, som mere eller mindre ligger hos Kant, bliver også trukket frem i

vore dage – især Habermas trækker de sider op af den Kant'ske sag. Det ligger altså allerede hos Kant selv ifølge Höffe, som er specialist udi det.

I en republikansk stat lovgiver repræsentanter efter retsprincippet, der sikrer *alle* menneskers ret og frihed, og ikke bare borgernes. Det er det karakteristiske. Herved konvergerer de forskellige retsordener i verden mod hinanden og forskelle mellem dem, der vil eller kan føre til krig, vil gradvist ophæves. Hvis alle forfatninger mere og mere bliver baseret på de almene menneskerettigheder, så vil afstanden, forskellen mellem dem forsvinde, og muligheden for at de konvergerer mod eet og samme retssystem, er mulig, og derved bortfalder endnu en kilde til krig.

Så denne forfatning har altså endnu en fredsbringende effekt, ifølge Kant. Fredens sag fremmes.

Altså dels ved en republikansk forfatning med en folkerepræsentation, fordi folket ikke vil i krig, fordi de selv skal betale. Og to: lovgivning efter retsprincippet, sådan at alle forfatninger konvergerer mod hinanden. Og så endelig tre: ved at lave et folkeforbund.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)

Værk.

1821: Grundlinien der Philosophie des Rechts

Tid.

1799: Napoleons statskup. Bureaukratisk specialisering af forvaltningen og retssystemets tilpasning hertil

1804: Code civil (Napoleon) - s.å. Kejserdømme

1814: Restauration; Louis XVIII (1814-24); "Charte constitutionelle"; 2-kammersystem efter engelsk forbillede; lovgivningsinitiativ alene hos kgl udnævnte ministre

Hegels politiske filosofi er integreret i en meget stor systemfilosofi. Hele systemet, inklusive hans politiske filosofi, er simpelthen et svar på Kant.

Det, jeg nu vil prøve på at ridse op, er hvordan Hegels politiske filosofi danner et spændingsfelt, et polært spændingsfelt med Kants teori, som jeg lige har skitseret.

Hovedværket er *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, i daglige tale *Retsfilosofien*, et værk på 360 paragraffer, så vi kommer altså simpelthen hele cirklen rundt.

Dens tid er efter, at revolutionen og Napoleons-krigene havde kørt deres løb. I 1799 standser Napoleon den forvirring, som Den franske Revolution havde ført til, både indadtil og udadtil, ved sit statskup, det såkaldte "Brumaire", hvor han opkaster sig selv som første konsul. Det lyder som om der så også er en anden og en tredje, men det var der ikke. I 1804 kroner han sig selv til kejsler.

Så det er altså en sag, hvor forvirringen afløses af en enkelt vilje, af en strømlinet forvaltning gennem en bureaukratisk specialisering af forvaltningen og retssystemet, og retssystemets tilpasning hertil gennem "Code Napoleon" eller "Code Civil", som har gået for at være den borgerlige rets grundbog i hele verden lige siden stort set. Altså en *rationelt* udformet privat ret.

Det næste skridt er restaurationen i 1814, hvor Napoleon er blevet væltet, fjenderne står i landet, og Wienerkongressen dikterer en nye forfatning, som nu skal være gældende i Frankrig. Jeg har ikke tal på, hvor mange vi nu er oppe på siden revolutionen i Frankrig, men mon ikke det er den femte eller sjette forfatning, de får nu i 1814. Den hedder "Charte Constitutionelle", og er bygget op som et to-kammer-system efter engelsk forbillede. Det vil sige med et overhus og et underhus. Et overhus for adelen, et underhus for folket, og så kongen og hans ministre, og hvor lovgivningsinitiativet *alene* udgår fra kongeligt udnævnte ministre.

Det vil sige i modsætning til for eksempel Kants lovgivende forsamling, hvor det er den lovgivende forsamling, der tager selv affære for lovgivning, så kommer initiativet i denne model fra kongens

ministre, som han selv udpeger, så de ikke behøver være medlemmer af parlamentet. Det er den model, hvor eksekutiven og kongen er langt mere fremtrædende end den var i den franske konstitution. Den lovgivende forsamling er langt mere underordnet og tilbagetrukket. Det er den model, som kommer nær Hegels koncept om den fornuftige statsbygning.

Det, der adskiller Hegel fundamentalt fra Kant, er et andet syn på krig. I *Retsfilosofiens* §§ 333-4 formulerer Hegel en stats forhold til andre stater således:

”Staternes forhold til hinanden har deres suverænitet som princip, derfor er de i naturtilstand overfor hinanden, og deres ret virkeliggøres ikke af en overfor dem konstitueret almen magt, men gennem deres egne særviljer. Der findes ingen prætor eller øverste dommer og mægler staterne imellem. Derfor kan strid mellem stater for så vidt som deres særviljer ikke kan forlige, kun afgøres gennem krig”.

Bang. Så er vi kommet hele vejen tilbage til Hobbes igen. Kants evige fred er annulleret. Vi er i Leviathans verden igen med en naturtilstand staterne imellem. Man kan spørge: hvorfor?

Den ene side af det, er den historiske erfaring, der modsagde teorien om fredens fremskridt. I stedet skete der det, at krigen voksede både i omfang og i dybde.

Geografisk var hele Europa under Napoleonskrigene involveret i krigen. Ja, hele verden. Det foregik på Jamaica og i Det indiske Ocean og andre steder.

Under enevælden, i oplysningstiden, var det hvervede hære, der drog i krig mod hinanden. Blondekrig blev de gerne kaldt – men fra og med revolutionskrigene, bliver det folket selv, der drager i krig. Folket udskrives som nationale tropper, uddannes og kastes ud på slagmarken.

Hvor det hos Kant var sådan, at folket ville modsætte sig krig, fordi de skulle bære omkostningerne ved det, så er det i det nye regime ikke bare omkostningerne, de skal bære ved det, de skal ud i det alle sammen, de skal simpelthen ud i krig.

Det er den historiske ting, der er sket mellem, at Kant skriver sit værk og Hegel skriver sit. Det er, at krigens omfang og dybde simpelthen er vokset *enormt*. Man kom ind i en helt ny *æra* indenfor krigsførelse. Det er om dette, at eksempel Clausewitz’ teorier handler.

Det, jeg vil fæstne mig ved her, er at det ikke bare var med bøjede nakker og tvang, at folket gik i trøjen og kastede sig ud på slagmarken. Det var også med stor entusiasme. ”Allons enfants de la patrie”. Fædrelandet kalder, ud og slås, tapre landsoldater og så videre. Så der var en helt anden vending, der var sket for krigen. Det er den historiske erfaring, der ligger bag.

Det er ikke *bare* en historisk erfaring. Det er også et andet princip, der ligger til grund for Hegels fra Kant afvigende syn på krig. Det drejer sig først og fremmest om hans begreb om folkets sædelighed, som værende meget mere konkret. Han stillede sig selv i bevidst modsætning til Kants ”formelle moralbegreb og abstrakte retsbegreb”, som Hegel kalder det. Hegels begreber er mere konkrete, og han kritiserer Kants for at være formelle og abstrakte.

Jeg ser to rødder på for Hegels sædelighedsbegreb. Nemlig Montesquieu og Herder. Montesquieus bog spiller en stor rolle i hele Hegels værk. ”L’esprit des Lois”. Grundtanken er her en modsætning til den ellers herskende på Montesquieus tid og hele tiden før, en meget skeptisk og depressiv tanke om ret, fordi det var så deprimerende, at når noget var ret eet sted, og man gik 100 kilometer mod øst, så var der noget helt andet, der var ret, og måske var det, som der var ret her en forbrydelse der. Altså rettens relativitet, som man kalder det. Det var en udfordring for fornuften.

I stedet for denne depressive tænkning, så gik Montesquieu positivt til sagen og sagde: ”der er en variation her. Der er en positiv variation. Se alle disse former som fornuften, én og samme menneskefornuft, kan udtrykke sig i under forskellige betingelser, klimatiske betingelser, geografiske betingelser, og folkets karakter. Sæd, skik, vane, påklædning, mad og drikke. Alt dette er den totale sædelighed og det er gennem dette medium, at én og samme fornuft kommer ud i forskellige udgaver af lov og ret. Det er interessant og det er dejligt, og det viser, at verden er mere interessant end bare

en monolog. Det er med det synspunkt, at Montesquieu undersøger lovenes forskellighed, og undersøger hvordan de varierer med klima og alt sådan noget.

Herder optager den idé i sin "Volksgeist"-tænkning, hvor "Volksgeist", altså et folks ånd, udtrykker sig gennem en mangfoldighed af medier: gennem folkesange og folkedragter og folkerim og folkeeventyr og så videre. Der er en lang liste, og der er etnologer tilstede her, og I kender den sikkert, og kan lave en meget lang liste over de udtryk som folkeånden kan tage, i bygninger, i spise, i klædedragter og så videre.

Disse to forfattere, Herder og Montesquieu, er meget vigtige for at forstå Hegels sædelighedsbegreb. Der kommer et tredje moment til, nemlig at der er en *udvikling*, fordi det er ikke sådan, at Hegel forkaster Kants ret og moralbegreber, men han mener bare, at de er formelle og abstrakte.

Det, der sker, mener han, er, at det er en *tendens* i den historiske konkrete udvikling i konkrete folks sædelighed, at retten, at den fornuftige ret og moral gradvist vinder indpas.

Det kan ikke være sådan, at den springer fiks og færdig ud som et fuldendt system som hos Kant, ligesom Pallas Athene springer ud af Zeus' pande.

Det kan heller ikke være sådan, at man har en fiks og færdig model, og så trækkes den ned over et folk og siger: "nu har I en fornuftig lovgivning, nu kan I tage og være glade", som for eksempel Napoleon, der kommer med "Code Napoleon" og trækker den ned over hovedet på spanierne, og hvor spanierne kommer i oprør, og der bliver folkekrig og opstand og alt muligt ballade, så Spanien bliver et virkeligt *ømt* og betændt sted i det napoleonske imperium. Det er simpelthen opstanden mod, at "det kan godt være, at loven er fornuftig, men det er ikke vores".

Det synes jeg illustrerer den tænkning eller den pointe om forholdet mellem lov, ret, moral og så videre, og så sædelighed. Hvis det ikke er udvokset af folkets sædelighed, så vil det ikke have den ret eller den lov, fordi så er det ikke deres *egen*, så er det nogle andres, der bliver trukket dem ned over hovedet.

Eksemplet om Spanien bliver kun anvendt et par gange hos Hegel, men i kommentarerne til Hegels sædelighedsbegreb vender man hele tiden tilbage hertil.

Det får mig så over til det næste, som hedder Hegels udviklingslære. Jeg har faktisk allerede antydnet, hvad drejer sig om. Det er en *organisk* udvikling af principper. Det er ikke sådan som det var hos Kant: "her har du fornuften, og der har du en ufornuftig verden, og nu skal fornuften lige se at få lavet en republikansk forfatning og et forbund til evig fred".

Det er ikke i to adskilte verdener, men i samme verden, at *fornuften* udvikler sig selv. Det er det, der er pointen i den hegelske udviklingslære. Den er formuleret i en meget berømt sætning i Hegels *Historiefilosofi* (s 134):.

Hegels udviklingslære:

"Verdenshistorien er tugtelsen af den naturlige vilje til almen og til subjektiv frihed. Orienten vidste og ved kun at én er fri, den græske og romerske verden, at nogle er fri, mens den germanske verden ved, at alle er fri. Den første form, som vi derfor ser i verdenshistorien er despotiet, den anden er demokratiet og aristokratiet, og den tredje er monarkiet"

hvor monarkiet er den moderne form. Denne formel er jo ganske forførende enkel: fra én, over nogle, til alle er fri. Nu ved man så også hvor Marx har sine udviklingsskridt fra.

Men egentlig ligger der en hel masse stærke ting i en sådan simpel sætning. Noget af det vil jeg prøve at komme frem med her, andet vil jeg gemme til næste gang. Her først og fremmest forholdet mellem den asiatiske tilstand og den moderne tilstand, mellem det moderne monarki og det orientalske despoti.

Der ligger to dimensioner i det. Viljen til *almen* og til *subjektiv* frihed.

Den almene frihed er folkenes ret til egne love og forfatning og selvstændighed. Det er det eksempel med Spanien, der ikke ville have love, der ikke var deres egne. Det er altså folkenes frihed til selv at bestemme deres egne love, deres selvbestemmelse, som det har heddet lige siden afkoloniseringen efter 1945.

Så er der den subjektive frihed, og det er simpelthen Kants retsprincip. Det er den enkeltes frihed til "Willkür", vilkårligt at gøre med sin ejendom, sin kontrakt og sin person som man vil, men *uden* af skade naboen, uden at træde naboen over tærerne.

Ved siden af det Kant'ske retsprincip er der også denne *almene* frihed, som er på banen. Det er i den forbindelse, at jeg vil kontrastere sagen hos Hegel gennem despoti og monarki.

Hos Kant var det sådan, at der var en absolut modsætning mellem despoti og republik. Republik var det fornuftige, hvor man havde magtdeling og repræsentation. Despotiet var alt det andet. Det er et *eksklusivt* forhold imellem dem. Alt hvad den ene er, er den anden ikke. Det er et enten-eller, et *skarpt* enten-eller, der er tale om hos Kant.

Hos Hegel er det sådan, at der dels er en lighed mellem despoti og monarki, og dels en forskellighed. Vi tager ligheden først. *Både* i despoti og monarki, men i modsætning til antikken, er der en enkelt vilje, der giver loven. Det kan være Hammurabi, der slår fast: "dette er Hammurabis lov", eller det kan være Dronning Margrethe, der skriver under: "Margrethe Rex", så at det de har siddet og revet i oppe i Folketinget, er pludselig blevet lov for danskerne.

Vi kan synes det er meget despotisk og vilkårlig vilje og indskydelse fra Hammurabis side, og vi kan synes, at det er meget formelt og næsten betydningsløst, at Dronningen skriver under – det er bare prikken over i'et. Det er faktisk de ord, Hegel benytter om det moderne monarki: at det mere er prikken over i'et, det er mere formelt, men det kan faktisk godt blive reelt nok, og det vil vi komme tilbage til. Men det er altså der, hvor ligheden ligger. Der er en subjektiv eller en *enkelt* vilje, der giver loven.

Så er der modsætningen eller *forskellen* mellem despoti og moderne monarki. Den er, at mens der intet er bag despoten, andet end hans vilkårlige indskydelser og hans egne meninger, så er der bag den moderne monark en organiseret vilje, der allerede er sat i system som en "volonté générale". Derfor er viljen kommet op gennem systemet, og så bliver der bare skrevet "Margrethe Rex", og så er den gældende lov. Det er denne *organisation* af viljen bag monarken, som adskiller monarken fra despoten. Det er den organisation, som er emnet i Hegels lære om magtdelingen, og den har vi altså her – taget fra §273.

Vi må huske på, at Kant havde delingen mellem tre magter: den *lovgivende*, som var den suveræne, den *udøvende* og den *dømmende*.

Hegel om magtens tre-delning i det moderne monarki

- Monarkens "letzte Entscheidung" - Suverænitet
 - Repræsentation til den lovgivende forsamling af objektive (erhvervs-interesser) istf af autonome viljers subjektive meninger
 - Den udøvende myndighed - Bureaukratiet
- (Den dømmende myndighed er forlagt til samfundet under administrationens opsyn)

Det, der er sket i Hegels magtdelingslære, er, at den dømmende myndighed er gledet helt ud. Det er ingen selvstændig magt eller magtdel i det hegelske system, men dels en del af administrationen dels en del af lokal selvforvaltning.

Så er der den udøvende myndighed, og det er bureaukratiet. Det er en meget interessant del af Hegels filosofi: hvordan administrationen går hen og bliver et arbejde fra, at det var adelen, der sad over rødvinen og fandt ud af: ”skulle vi ikke lige tage og erobre Skåne” eller et eller andet, og så til, at det er et embedsværk, der kører med rutiner og bureaukratisk arbejdsdeling og så videre. Den omorganisering er interessant nok, og den kommer vi ind på næste gang.

Det, der nu er på dagsordenen, er de to store knaster. Monarkens ”Letzte Entscheidung“ er hos Hegel suveræniteten. Det er et helt nyt element, der føres ind i forhold til Kant. Det er den yderste afgørelse, der trænger sig på, og det er her den liberale kritik sætter ind, og siger: ”det her er ”Machtstaat”. Det er den rene og skære absolutisme, der ligger bag her”.

Den anden knast er den lovgivende myndighed. Også hos Hegel er der tale om en repræsentation af folket i den lovgivende, men det er *ikke* som hos Kant en repræsentation af deres *meninger*, af de subjektive formentede interesser, men det er repræsentation af deres objektive interesser, og det vil sige *erhvervsinteresserne*. Det peger på, at der er et andet grundlag bag hele den hegelske stat – den er nemlig ikke bygget op på en kontrakt mellem nogle mennesker fra naturens hånd, der kommer ind fra højre eller venstre eller hvor de nu kommer fra. Det er et allerede organiseret økonomisk kørende markedssamfund eller borgerligt samfund, der er tale om, som staten står i forhold til. Derfor er det absurd, ifølge den hegelske teori, at lade de tilfældige *meninger* ude i en hob af borgere komme til udtryk i parlamentet, når der allerede i den arbejdsdelte økonomi er udkrystalliseret objektive interesser. Det vil sige, at de forskellige erhverv har hver sine interesser. Skomagere har sine interesser, nogle andre har andre interesser, og så lade *disse* interesser komme ind og blive repræsenteret og danne udgangspunkt for lovgivningen.

Det er en meget spændt sag, og det er noget, jeg vil vende tilbage til flere gange, fordi det er klart, at det hegelske synspunkt kan demokratiet ikke lide at høre på. Alt hvad der har med organisationer at gøre, er noget med lobbyer og pressionsgrupper og sådan noget. Alligevel er det noget, man ikke kan se bort fra: det popper til stadighed op. Især, når der er krise, især når der er krig for eksempel, så vil interesseorganisationerne alle sammen komme ind på banen og ytre sig om: ”hvordan skal vi tilrettelægge sagerne her? Flæskepriserne er sådan og oliesituationen er sådan. Hvordan kan vi håndtere sagen her?”. Det er ikke Per og Poul og deres meninger ude på gaden, det er de *organiserede* interesser, som har en interesse i forretningen Danmark.

Det er bare så vi er klar over, at her ligger der en virkelig knast.

Men den allerstørste knast er nu monarkens ”Letzte Entscheidung”. Jeg har været inde på, at den kan godt være meget blød hos Hegel. Margrethes underskrift eller prikken over i’et, som han selv kalder det. Men den kan altså også være ret brutal som hele Bismarck-perioden i Tyskland var et udtryk for. Altså hvor en ”Machtstaatgedanke” mere eller mindre støttede sig til hegelske koncepter.

Jeg vil sige et par ord om den *suverænitetslære*, som ligger bag ”Letzte Entscheidung”. Sagen er, at hos Kant finder vi en bestemmelse af suveræniteten, hvor Kant siger, at ”den kun er et tankespind (”Gedankending”), som *forestiller* det samlede folk, da det mangler fysisk person, der kan forestille den højeste statsmagt og skaffe denne idé virksomhed i folkeviljen” (MdS, 461). Egentlig ligger suveræniteten hos folket, men alligevel er det folkets repræsentanter inde på tinge, som udøver den. Det misforhold kan vi kun komme ud af ved at sige, at suveræniteten er en ”Gedankending”.

På typisk hegeliansk manér siges: ”det er en abstraktion at sige sådan noget”. Nej, suveræniteten er konkret. Det bliver et brændende politisk spørgsmål, om det er *folket*, der er suverænt eller *monarken*, der er suveræn. Altså suverænitets tilhørsforhold, så at sige - sådan er problemet sat op i datidens diskurs om demokrati og så videre.

Hegel siger: ”et folk er suverænt, når det organiserer sig som stat”. Altså et som stat organiseret folk er suverænt. Den danske stat er det suveræne danske folk.

Den anden variant er: ”et folk, der ikke har organiseret sin egen stat, men lever som subkulturer i et

andet folks stat, er ikke suverænt". Hegel nævner her walisere, skotter, irere. Ligesådan kan vi sige, at heller ikke jøder i diaspora er et suverænt folk. Det er den ene side af sagen. Man kan sige, at folket er suverænt, men det er kun i den forstand som et som stat organiseret folk.

Hvis man derimod anlægger betragtningen *indenfor* staten, og adskiller den organiserede stat fra folket, og så spørge "hvem af dem har suveræniteten?", så er vi ude i en abstraktion ifølge Hegel, fordi staten *er* det organiserede folk. Hvis vi hiver organisationen ud af folket, så har du bare en uorganiseret hob, en atomiseret masse eller en tom abstraktion. Det er Hegels ord for det.

Det er en misforståelse at tro, at man kan sætte spørgsmålet op om suveræniteten mellem stat og folk, som om det er to adskilte størrelser. Staten er folkets organisation, og uden organisation er folket ikke noget folk, så er det bare en hob individer, der løber forvildet rundt uden mål og middel.

Staten udtrykker altså suveræniteten og her indenfor er det monarken, der *er* suverænen, hvor suveræniteten har "Dasein". Alle tråde i statens organisation fører hen til "Letzte Entscheidung", som er monarkens attribut, og som er det, der gør, at han er suveræn.

Igen skal vi have frem, at der er en blød udgave og der er en stærk udgave. Der er Dronning Margrethe-udgaven: hun *skal* skrive alle love under, ellers er de ikke gyldige. Men det betyder ikke, at vi tillægger det alt for stor vægt, hendes suveræniteten. Og så er der andre tilfælde, hvor lokummet virkelig brænder, og hvor der bare bliver givet ordrer ud: sådan og sådan. Det er gerne det, der sker i krigstid.

Hegel forkaster tanken om en fiktiv socialkontrakt mellem folk i én eller anden form for naturtilstand. Han baserer sin statsteori på et markedsorganiseret samfund, som han kalder "Bürgerliche Gesellschaft", og det er ud fra denne allerede organiserede sag, at staten har sine forbindelser, og det er derfor, at det er interesserne, der skal repræsenteres i staten, og ikke de subjektive meninger.

Det er faktisk også det splinternye ved Hegel, og det er derfor, at en masse socialfilosoffer til stadighed vender tilbage til det, fordi hos Hegel - som var en ivrig læser af Adam Smith - ser vi, at han "lænker" den økonomiske sag, markedet, ind i et større konceptuelt apparat, som både har udviklingsteori, og som også har: familie, samfund og stat, den begrebstriade, den er indfattet i. Dette vender vi tilbage til, men lige i denne forbindelse, så er pointen, at det, der repræsenteres i den hegelske stat, er ikke enkeltindviders meninger, men samfundets organiserede interesser. Sådan skal det stilles op.

Så skal vi til Hegel og "Salus populus", og der er en interessant ting her også. Han skriver i *Retsfilosofiens* §281: "Det er kun alt for bekendt, hvilke konsekvenser, der kan drages af dette folkets velfærd. Salut du peuple". Det viser tilbage til Den franske Revolution, hvor Robespierre henrettede folk på livet løs i folkets velfærds navn.

Han forkaster ligesom Kant enhver åben fortolkning folkets velfærd: de bliver derved bare et hoved kortere alle sammen. Men hvor Kant så siger, at det er retstilstanden, der er folkets velfærd, så laver Hegel en forskydning til, at det er *statens* velfærd, det drejer sig om.

Statens velfærd bestemmes således: "Da staten står overfor andre stater som en selvstændig, særlig vilje, så beror traktaternes gyldighed på denne helheds særlige vilje, der *indholdsmæssigt er statens velfærd*, og som er den højeste lov i dens forhold til andre" (§336). Det er altså hele sætningen "Salus populus", "lex superia est": folkets velfærd er den øverste lov, der nu får den drejning, at folkets velfærd er indholdet af, hvordan staten forholder sig til andre stater. Det er altså i forhold til andre stater, at folkets velfærd spiller den regulerende rolle. Det er simpelthen det, vi i dag kalder nationale interesser. Det, der er karakteristisk ved Hegel, er, at "Salus populus" nu er blevet nationale interesser i forhold til *andre* stater.

Indholdsmæssigt er de organiserede interesser hevet ud fra markedet og erhvervsinteresserne og sådan noget. De organiserede interesser og tilstande. "Statens substantielle velfærd er dens velfærd som særlig stat, med dens bestemte interesser og tilstande" (§337), og det er disse organiserede interesser, der er indholdet i statens omgang med andre stater, med henblik på dets samfund. Det,

man kalder Hegels magtstatstanke, er altså, at staten optræder magtfuldt udadtil for at fremme egne nationale interesser – og disse interesser er folkets velfærd.

Nu vil jeg lige summere op. Der er tre velfærdsbestemmelser, vi har været igennem. Hobbes siger: folkets velfærd, det er sikkerhed, og for at opnå denne sikkerhed afgiver mennesket gladelig alle sine friheder og rettigheder til dit og dat, bare man ved, at man ikke får kniven i ryggen om fem minutter. Så "people's safety" er Leviathans mål, og det er "Salus populus".

Så er der Kant, hvor "Salus populus" *ikke* er at forstås som indbyggernes ve og vel og velfærd og lykke, men som *retten*, deres frihed og ret.

Så får vi den endelig hos Hegel: "Salus populus", det er de nationale interesser, som staten tilvejebringer i omgangen med andre stater.

Det fører frem til Hegels forvaltningslære. Hegel arbejder med et konkret statsbegreb, modsat Kants, som han kalder en abstraktion, og derfor er det ikke nok bare at have en forfatning, man skal også have en forvaltning.

Hegels forvaltningslære (Historiefilosofien, s 500f)

"Fornuftens *love*, retten i sig selv, den objektive eller reelle frihed: herhen hører persons og ejendoms frihed... Til den reelle frihed hører endvidere næringsfrihed, og den fri adgang til... Men handlekraften bag lovenes virkeliggørelse er overhovedet *regeringens*. Regeringen står først og fremmest for udøvelse af lovene og deres opretholdelse; udadtil forfølger den statsmål, som er nationens selvstændighed som individualitet overfor andre; og indadtil skal den sørge for statens og alle dens klassers ve og vel og er hermed forvaltning; thi det drejer sig ikke alene om, at borgeren må udøve et erhverv, han må også kunne have et udbytte deraf; det er ikke tilstrækkeligt, at mennesket må bruge sine kræfter, det skal også have lejlighed hertil. Således ikke bare findes det almene i staten, det er også handlekraftigt".

Passagen viser, at der er ikke noget ved at have en ret, hvis man ikke får den. Det, der er statens opgave, er gennem forvaltningen at give folk den ret, de egentlig har forfatningsmæssigt.

Det, han siger om næringsfrihed, er rigtigt godt. Det er fint med næringsfrihed, glimrende, det fik vi i 1857 her i landet. Men der er ikke nogen, der har næringsfrihed, hvis der ikke er nogen *næring*. Så det er statens opgave også at sørge for, at der er en næring for landets borgere og ikke bare en lovgivning om næringsfrihed.

Det er den *konkrete* måde staten opererer på gennem forvaltning, som er helt i modsætning til det Kant'ske koncept om en ren retsstat næsten uden noget fundament. Det er bare sådan et beduintelt, der sættes op eet eller andet sted, som kan flyttes et andet sted hen, når nye kommer til og som tillader sammenlægning, og det hele konvergerer til eet stort beduintelt, et verdensbeduintelt.

Hos Hegel er det med en grundmuret bygning, vi har at gøre med i den hegelske nationalstat, som opererer udadtil for at sikre den nationale interesse indadtil.

Nu vil jeg runde det af, fordi nu er tiden desværre gået, og jeg vil sige, at den forvaltning, vi har hos Hegel, må vi endelig ikke misforstå som velfærdspolitik eller som socialpolitik, fordi det karakteristiske ved Hegel er, at han lokaliserede det sociale problem som proletariatet, der ikke har noget arbejde, så lad os hellere flytte dem ud, lyder hans forslag. For når staten handler, så kan den ikke handle indadtil og nedadtil mod samfundet og dets markedsmekanismer, fordi det er den subjektive friheds *liberale* sfære, og den skal man ikke pille ved. Man kan sørge for, at der er dit og dat, men hvis der er en uheldig mekanisme, der gør, at der falder nogle over bord – jamen, så må de befordres andet steds hen. Staten handler hos Hegel ikke indadtil i samfundet, men udadtil blandt andre stater ved at erhverve kolonier, ved at lave handelsaftaler, ved at maksimere eksporten udadtil, sådan nogle ting. Det er hegnspele til de trængte proletarer. Dette er et er en meget typisk træk, som vi vil komme ind på næste gang.

Selvom Hegel taler meget om forvaltning, så skal vi frem til Lorenz Stein, før vi kommer til, at det er en egentlig *social* reform, som staten skal gøre gennem sin forvaltning. Indtil videre, altså sådan som billedet er hos Hegel, blander staten sig ikke i samfundets sager, fordi dette kører efter sine egne liberale principper med de juridiske kategorier: ejendom, kontrakt, person, udveksling.

2. Hegels udviklings- og socialteori

I dag drejer det sig om Hegels socialteori og udviklingsteori. Sidste gang var vi inde på Hegels politiske teori, på Hegels statsteori, hvor jeg anskuede den hegelske teori i forhold til Kant og i forhold til Hobbes, og særlig lagde vægt på at se statens forhold til andre stater, i det internationale system, stat blandt stater, og der indenfor særligt så på *krigens* betydning for statens organisation.

I dag skal vi så vende blikket indad i staten, til dens indre organisering, til dens indre differentiering, den sociale verden, som udfoldes inden for statens ramme. Men sagen er, at med Hegel kan man jo aldrig gå direkte til værks. Man er nødt til at lave nogle forberedende øvelser, og der er to muligheder for at komme til selve sagen.

Den ene er at gå i gang med en begrebslogisk, dialektisk udvikling, sådan som begreberne optræder i serier i Hegels retsfilosofi, hvori strukturen er nedsænket. Det er den vej, Hegel selv benytter i Retsfilosofien, altså den begrebslogiske, dialektiske udvikling af sagen selv, som han kalder det.

Der er heldigvis også en anden vej til Hegels sociallære, og den går gennem den historiske, genetiske udviklingstænkning, som også er del af grundlaget hos Hegel. Det vil sige, at vi kan forfølge indholdet i sin historiske udvikling, snarere end i sin begrebslogiske udvikling. Den sidste vej vil jeg forsøge i dag. Den historiske udvikling. Det er også fordi grundtanken i hele forelæsningsrækken er at se på velfærdsstatens *udvikling*. Det er altså udviklingstanken, der er fremherskende, mere end den logiske forbindelse her og nu.

Jeg skal lige sige til sidst som parentes, at for Hegel er de to veje ikke forskellige – der ligger en indre afhængighed mellem dem. Det siger jeg bare lige nu, fordi den vil jeg ikke komme nærmere ind på.

Det er Hegels udviklingstanke, som kommer til at bære forløbet i dag.

Sidste gang var vi inde på den formel, som var grundlaget for Hegels udviklingstænkning, og som siger, at udviklingen er fremskridtet i bevidstheden om almen og subjektiv frihed. I Orienten kender én sig fri, i antikkens demokrati kender nogle sig fri og i det moderne monarki kender alle sig fri. Det er en såre simpel formel, som vi også sagde sidst. Dette er simpelthen friheden, der spredes: én, nogle, alle. Bag denne bedrageriske enkelhed gemmer der sig en hel række dybe problemer. Jeg var inde på et par stykker af dem sidste gang. Dét, det drejer sig om i dag, er overgangen fra antikken til det moderne, fra nogles frihed til alles frihed.

Hegels udviklingslære

Træk ved overgangen fra antikken til det moderne:

- den antikke sædelighed
- den individuelle morals udvikling
- arbejdets emancipation
- egennyttens emancipation
- den moderne socialstrukturens gennembrud
- opkomsten af statens ydre og indre suverænitet

Jeg har inddelt det i nogle temaer eller træk ved udviklingen.

Det første er at præsentere Hegels koncept om den antikke sædelighed. Det er udgangspunktet, og i det udgangspunkt præsenteres også hele Hegels idé om fællesskabet som det dominerende træk ved antikken, modsat individualismen, som kendetegner den moderne verden.

De tre næste skridt: den individuelle morals udvikling, arbejdets emancipation og egennyttens

emancipation. Det er tre forskellige sider af individualitetens udvikling, som Hegel forfølger, og man kan sige, at disse tre skridt er udviklinger i tanke og ånd. Det er udvikling fra antikkens til den moderne ånd, om individuel moral, om arbejde og om egen nytte, som skitseres i den udviklingsrække der.

Det næste skridt er den moderne socialstrukturs gennembrud. Her kommer vi fra tankens verdens til dens omsætning i virkelighedens verden, i den sociale verden. For Hegels vedkommende er det Reformationen, der er det store gennembrud for den moderne socialform. Andre vil sige Den franske Revolution, men for Hegel er det altså *Reformationen*, der er det centrale. Vi er tilbage i 1536 for Danmarks vedkommende.

Endelig vil jeg skitsere de *effekter* af Reformationen, hvor idéerne skal omsættes til virkelighed. De effekter, det får, for staterne i Europa. Det er opkomsten af statens indre og ydre suverænitæt, og det er anskuet af Hegel, som følger af religionskrigene sådan som de løb igennem næsten 100 år frem til den Westphalske fred i 1648.

Det var spisesedlen, og nu går vi i gang med de enkelte punkter i menuen.

Det første er udgangspunktet: den antikke sædelighed. Først skal vi se på antikkens sociale tilstand, som Hegel kalder "den skønne sædelighed" og på dens organisation i bystaten, i det atheniensiske demokrati, som han kalder et politisk "kunstværk".

Først må vi spørge: hvad substansen er i Hegels udviklingsformel? Hvad indebærer det, at nogle er fri? Ikke, at den og den er fri, og at den og den er ufri i sådan en skøn blanding - det ville simpelthen være opskriften på den hobbesianske krigstilstand, som vi var inde på sidst. Alles krig mod alle, hvor alle går rundt med knive i ærmerne af frygt for at blive dolket i nakken af naboen. Det er ikke den tilstand, der er tale om.

Men der er tale om *nogles* frihed som fællesskab sat overfor andres ufrihed. Der er altså nogle, der i fællesskab er fri overfor andres ufrihed.

Denne frihed må borgernes fællesskab opretholde overfor såvel slaver som overfor andre fri fællesskaber eller orientalske despoter. Kong Kyros af Persien var jo den store trussel i den græske kulturhistorie.

I de fri borgeres fællesskab er der ikke plads til individualisme - til den enkeltes frihed overfor og i modsætning til fællesskabet. I det antikke fællesskab står borgerne last og brast, skulder ved skulder, der er ikke plads til nogle solopræstationer i den verden.

Det er først, når alle er fri, at hver enkelt kan være fri. Dette er kristendommens princip, som afløser det antikke princip, og som udvikles igennem den europæiske kulturhistorie i 2000 år.

Det var for at sætte det begrebsmæssigt på plads: at nogles frihed betyder fællesskabets frihed, overfor ufri slaver og overfor andre fri fællesskaber. Så det er en ganske særlig betydning, der ligger i nogles frihed, og ikke denne kvantitative ting, som man forledes til af formelen: én fri, nogle fri, alle fri. Det er ikke sådan en kvantitativ bevægelse. Denne tilstand i antikken er en særlig form, hvor fællesskabet træder frem som det absolut nødvendige, som det, der adskiller den *både* fra det orientalske despoti, hvor der ikke er noget frit fællesskab, *og* det moderne monarki, hvor der er tale om en social organisation. Det er kun i antikken, at vi finder fællesskabet rent stående, både i social og politisk form.

I antikken er fællesskabets sædelighed det substantielle og nødvendige, mens den enkelte og hans handlinger er accidentielle og tilfældige. Den er simpelthen substansen i den aristotelske og antikke sociallære, ifølge Hegel. Hegel fører her Aristoteles som vidne på sagen: Aristoteles gør således ikke den enkelte og hans ret til det primære, men erkender i staten et højere væsen end den enkelte og hans oikos. Staten og det politiske fællesskab er den væsentlige betingelse for både det gode og det rette. Og: "dette er nøjagtigt det modsatte af det moderne princip, som udgår fra den enkelte, således at et fællesskab først kommer i stand, når hver enkelt har givet sin stemme hertil. Hos Aristoteles er

staten det substantielle, hovedsagen". (Filosofihistorien II, 226)

Det er altså fællesskabets *altafgørende* dominans, vi her har med at gøre.

Aristoteles' to-delte sociallære:

POLIS: offentlig / fri borger / "praxis"= etisk handling
OIKOS: privat / ufri slave / "poiesis"= arbejde

I Aristoteles' sociallære tages der udgangspunkt i forskellen mellem borgerens fri praxis og slavernes ufri arbejde. Det er en forskel, der knytter henholdsvis borgerne an til polis – det er der den fri praxis udfoldes, og slavens arbejde er nedsænket i borgerens oikos, i hans husstans, i en privatsfære, og det er arbejde for herren, borgeren, der her er tale om.

Borgerens handlinger er etiske handlinger, blev det kaldt fra Aristoteles. For at føje lidt Habermas til, kunne man sige: det er de kommunikative handlinger i oikos' fællesskab, der er tale om, hvorimod slavens arbejde er ufrit, fordi målet for arbejdet ligger uden for arbejdet selv, uden for slavens aktivitet, den ligger i herrens underhold, således at han kan agere frit i den antikke offentlighed.

Det er altså en to-sfæreteori, der her er tale om: en oikossfære og en polissfære. En hjemmets sfære og statens, det private og det offentlige.

I den private sfære findes alt det, der har med den naturlige nødvendighed at gøre. Den sanselige lyst, med det i naturen mere eller mindre nedsænkede, med den fysiske eller dyriske og derfor den ufri side af menneskelivet.

I den offentlige sfære findes det virkeligt sociale, her findes "zoon politikon", som vi var inde på sidst, det offentlige menneske, mennesket som socialt væsen - ikke blot begrænset til dets naturlige forhold til kone, børn, slaver, stort og småt hornkvæg, sådan som det er i oikos - men i forhold til andre borgere i det offentlige rum, i bystaten.

Naturfællesskabet i oikos frembringer forudsætningerne for den fri borgers liv i den offentlige sfære, på agoraen, i polis, med fri kommunikative handlinger i konsensusdannelsen om, hvad der er det fælles bedste. Det er her, man forhandler sig frem til almenviljen om love indadtil eller om krige udadtil eller om forbundstraktater med andre bystater.

Det er en todelt, dikotom social verden, der fremstilles her.

Hegel har egentlig mange beundrende ord til overs for den græske polis, og især demokrati, fordi han har en bestemt forkærlighed for fællesskabet. Således fremhæver han, hvordan en borger, der hengav sig til hjemmets glæder og nydelser ud over det nødtørftige kaldtes i Grækenland for en privatmand, en "idiot". Det er altså et menneske, der er nedsænket i sine private og sanselige lyster, i natur-oikos, i stedet for at træde frem og fuldstændig med selvforglemmelse at *hengive* sig til det offentlige liv i de politiske forsamlinger, i de administrative råd og udvalg, gymnasier og akademier, festligheder og fælleslag på en sådan måde, at den enkelte helt underlagde sig det almene og fuldstændigt gik op i fællesskabets organisme.

Hegel kalder det "den skønne sædelighed". Den politiske form, der svarer til fællesskabet som politisk form, er demokratiet, og det kalder han for et politisk kunstværk.

Hegel har også øjnene åbne for begrænsningerne ved den græske polis. For det første er der den ringe størrelse. Altså en forudsætning for det atheniensiske demokrati, for et deltagerdemokrati, er, at vi har at gøre med en "lillekøbing", altså en provinsbystørrelse, hvor alle, der er noget, altså alle borgerne, kender hinanden, og kommunikerer i det *talte* sprog med hinanden, da skriftlig kommunikation ville føre til abstrakte procedurer og administration i stedet for levende forhandling.

Det er den første begrænsning.

Det andet punkt er, at i det atheniensiske demokrati mangler et element, som både er i despotiet og i det moderne monarki, nemlig den instans, der træffer den "Letzte Entscheidung". Altså den afgørende, ultimative beslutning, den politiske beslutning, den afgørende politiske beslutning. En sådan instans mangler i det atheniensiske demokrati.

Ved demokratiske forhandlinger om love og andre offentlige indretninger er der ingen tidshorisont for afgørelser og beslutninger - de kommer først, når der er opnået konsensus. Derfor var det antikke demokrati forbundet med brug af orakler og tyding af offerdyrs indvolde, når presserende afgørelser skulle træffes, f.eks. om krig, fred og koloniale eventyr.

Da det direkte demokrati ikke har nogen vej frem til, hvordan man egentlig kommer til en beslutning, når staten skal agere i forhold til andre stater i her-og-nu-situation, så tyer man til offertydning, eller til oraklet i Delfi.

Den side af sagen er vigtig for den måde Hegel ser det på, fordi det optræder som en *mangel* ved netop den antikke sædelighed. Fællesskabet er skønt, men den mangler evnen til at træffe en beslutning.

Den tredje og helt afgørende mangel eller defekt ved den antikke sædelighed og ved det atheniensiske demokrati er *slaveriet*.

"Slaveriet var den nødvendige forudsætning for det skønne demokrati, hvor hver enkelt borger havde ret og pligt til på det offentlige pladser at deltage i forhandlingerne om statsforvaltningen, at øve sig i gymnasier og at være med i festlighederne. Betingelsen for denne beskæftigelse var imidlertid, at *slaverne udførte det daglige livs arbejde, som i dag tilfalder den fri borger*. Borgernes frihed førte slavernes udelukkelse med sig. Slaveriet ophører først, når viljen reflekteres uendeligt i sig selv, og retten til frihed tænkes at tilkomme alle mennesker som fornuftsvæsener." (Historiefilosofien, 311)

Så konklusionen på disse mangler er, at selvom antikkens fællesskab var skønt og demokratiet et politisk kunstværk, så kan fornuften ikke anerkende det som sandt og som rigtigt.

Det er den ene side, noget andet er den måde, Hegel anskuer antikken på. Det er *ikke* for at gå ind og se: hvordan var antikken egentlig? Det er tydeligt, at hans synspunkt ligger i nutiden, og det er jo så 1821, altså, at det er de ting, der interesserer nutiden, som han kigger på i antikken. Hvordan forholder det sig med friheden? Hvordan forholder det sig med den enkelte? Det er jo moderne spørgsmål, som ikke var antikkens spørgsmål, kan man sige.

Så er der den anden side om den individuelle morals udvikling "fra Sokrates til Kant". Jeg nok spare jer for den historie, fordi det fylder tre bind i Hegels filosofihistorie. Men jeg vil lige komme med et par bemærkninger om det, som har med vor sag i dag at gøre.

Det er klart, at den selvhævdende og selvbevidste individualisme - som vi kender den i dag - er i direkte modsætning til den sædelighed og politiske organisationsform, som antikken kendte. Når athenenserne dømte Sokrates for at fordærve folkets sæder med sit individualistiske budskab til den enkelte om at bruge sin indre samvittighed som målestok for ret og vrang snarere end det offentlige liv, så var diagnosen rigtig nok - altså den diagnose, at Sokrates fordærvede den antikke sædelighed - blot kunne årsagen, subjektivitetsprincippet ikke fjernes med gift.

Sagen er altså, at der ifølge Hegel med Sokrates kastes det første sædekorn til individualismens udvikling, til den subjektive friheds udvikling, og at netop dette princip, individualprincippet, førte til fordærv i den antikke verden.

Det samme princip, som var antikkens fordærvelsesprincip, bliver det nye grundlag, på hvilket kristendommen udfolder sig.

Kristendommen sætter den subjektive frihed og individmoralen ind som et andet i forhold til den

antikke sædelighed, og den udvikles så i løbet af historien, gennem forskellige instanser, som sagt skal jeg spare jer for dem alle sammen, men for Hegel er slutpunktet Kants kategoriske imperativ. Her ser man den enkelte som selvlovgiver, som Kant selv kalder det. Her har vi den autonome individualitet sat helt på spidsen.

Det er en udviklingslinie, der følges fra Sokrates til Kant, og det er det samme princip, som både fører til antikkens fordærv, og til kristendommens udvikling.

Det var det første skridt i individualismens udvikling.

Så kommer der et andet punkt: arbejdets emancipation.

Arbejdets emancipation - Anerkendelseskampen momenter:

	ANERKENDELSESKAMP	
	på liv og død	
HERRE		KNÆGT/slave
	magt	
	begær/behov	
	arbejde	

Her kommer vi så til en anden besværlig sag ved Hegel. Det er, at kapitlet, som jeg har tænkt mig at referere lidt fra, er meget berømt i filosofihistorien, men også kendt for at være eet, som man fortolker på mange forskellige måder. Det drejer sig om *Åndens fænomenologi* fra 1807, kap VI A, som hedder: "Selvbevidsthedens selvstændighed og uselvstændighed; forholdet herre-knægt (slave)". Altså som sagt et berømt kapitel, og det tager sit udgangspunkt i en rent filosofisk sag, og selvom det ikke er det, der er indholdet i dag, så er det alligevel nødvendigt lige at skitsere hvad den drejer sig om.

Den er vendt mod Kant og Fichte, som begge sætter "den autonome vilje" henholdsvis "det transcendentale jeg" som en monologisk og apriorisk metamorfose, hvorved selvbevidstheden træder ud af, og står i modsætning til, den sanselige bevidsthed.

Altså selvbevidsthedens udtrækning, så at sige, fra bevidstheden, sker hos Kant og Fichte som et slags Münchenhausen-trick, hvor selvbevidstheden trækker sig selv op ved hårene.

Hegel, derimod, vil vise, at der er tale om et socialt forhold, at selvbevidsthed er betinget af *andres* anerkendelse. Kun gennem forholdet til andre kommer den enkelte til sig selv. Det er et grundprincip, ikke bare i Hegels sociallære, men faktisk også i hans logik. At det er i forholdet til andre, at den enkelte bliver "an und für sich", altså får selvbevidsthed. Og denne anerkendelse kommer ikke af sig selv. Den må tilkæmpes. I uudviklede sociale tilstande bliver det en kamp på liv og død.

Det er den filosofiske kontekst, som Hegel har sat kapitlet ind i. Det drejer sig altså om selvbevidstheden, som han siger er socialt betinget, mens det hos Kant og Fichte mere er monologisk.

Jeg har skitseret de momenter, der ligger i anerkendelseskampen. Det er som sagt en anerkendelseskamp på liv og død. Lad os stoppe der først, fordi her begynder den første forgrening af fortolkninger. Én af de meget berømte fortolkninger af kapitlet her er af Alexander Kojève, som var bagmand for den franske eksistentialisme. Han udvikler ikke bare hele fænomenologien, men hele Hegels filosofi ud fra dette her enkle princip om anerkendelseskampen i dødens nærhed som det essentielt sociale.

Anders Boserup, som vi var inde på sidste gang, følger i Kojèves spor: det er *anerkendelseskampen* som sådan, de *indre* momenter i kampen, der interesserer Anders Boserup og Kojève.

I litteraturen om Hegel kalder man dette for en excentrisk læsning af kapitlet. Derimod er den sag, som jeg har tænkt mig at forfølge nu, mere konventionel, og den tager sit udgangspunkt – ikke i kampen – men i kampens udfald. Nemlig dér, hvor den ene af parterne foretrækker livet frem for æren og underkaster sig den andens vilje for at bevare sit eget liv, hvorved han bliver knægt overfor en herre. Det er altså et kampudfald, hvor den ene opgiver sin vilje, hvor viljen knægtes, hvor knægtens vilje knægtes, og han anerkender fuldt ud herrens selvbevidsthed, og hans egen bevidsthed om sig selv kommer til at gå gennem herrens bevidsthed.

Det er altså sagen: han opfatter sig selv som: ”Ja, jeg er min herres knægt”.

Vi er her inde i første fase i en dialektik mellem magt, behov og arbejde.

Denne første fase drejer sig om *magt*, og den er altså havnet således i et fuldstændigt asymmetrisk forhold, hvor herren har al magt, og hvor knægten har affundet sig med, at han er sin herres knægt. Herren forlanger nu i anden fase stadig konsum, og han forlanger stadig behovtilfredsstillelse gennem slavens arbejde.

Denne fase, vi nu kommer ind i, omhandler dette arbejde. Herren konsumerer til stadighed. Hver gang han har konsumeret, så opstår behovet én gang til: ”jeg må have noget nyt”. Efter hvert måltids mæthed, så opstår der efter føje tid et nyt behov af nøjagtig samme slags. Han kommer ikke videre – det er et behov, der stadigvæk dukker op efter hver gang det er blevet opfyldt af knægtens arbejde. Omvendt forholder det sig med knægtens arbejde. Han skal selvfølgelig stadigvæk aflevere en lind strøm til dækning af herrens behov, men han beholder noget selv, som efterhånden udvikler sig, nemlig hånddelaget i produktionen, i fremstillingen af de produkter, der skal til for herrens konsum. *Hånddelaget* bliver hans eget. Dygtigheden til at håndtere værktøj, viden om råmaterialer og så videre. Dette er noget, han *får* gennem sit arbejde, selvom han til stadighed afleverer.

Tredie fase i det er, at det ikke blot er et indre hånddelag. Han kan også i *produktet*, som skal afleveres til herren, se resultatet af sin egen kunnen. Han har et objektivt *værk* foran sig. Det er resultatet af hans egen dygtighed, hans eget hånddelag, som nu står som en genstand, en objektiv genstand foran ham. I den refleksion over det forhold udvikler slaven en ny selvbevidsthed. En selvbevidsthed om sin egen kunnen, en selvbevidsthed om: ”Ja, jeg er dette værks mester. Jeg er ikke bare min herres slave, jeg er også den, der kan udføre et sådan arbejde og skabe sådanne værker”.

Så der vokser altså en ny type selvbevidsthed op indenfor herre-knægt-forholdet.

I den følgende fase kommer vi tilbage til herrens behov. Der sker ingen udvikling i det. Det bliver bare ved med at være det samme. Hver gang det er tilfredsstillet, så dukker det op på ny. Han får intet vedvarende. Der er intet, der er tilbage til ham, når han har konsumeret det. Der kommer ikke til en ”Entäusserung”, en yderliggørelse og objektivisering af sagen, som det gør fra slavens side. Det er den ene side.

Den anden side af spørgsmålet om herrens konsum er, at han faktisk gennem hele denne konsum er blevet *afhængig* af slaven. Nu er herren i sit fysiske og sociale velbefindende, og i sin opfattelse af sig selv som herre, ikke mere i et asymmetrisk magtforhold til knægten – han er blevet *afhængig* af knægtens arbejde, og af produkterne heraf.

Så bag den første magtrelation, der ligesom var udfaldet af anerkendelseskampen - herren, knægten - så kommer der nu en ny asymmetri frem, hvor herren i den dialektik omkring arbejde og behov bliver afhængig af knægtens arbejde, og hvor knægtens arbejde og det værk, som det frembringer, højner ham selv op til selvbevidsthed. Asymmetrien, der var udgangspunktet, er nu blevet brudt, fordi der er to asymmetrier, der bryder med hinanden. Der er sket en *ophævelse* af den oprindelige underordningsforhold, i og med at arbejde og arbejdsprodukter er blevet skudt ind som et tredje led mellem herre og knægt.

Det er et punkt, som Hegel til stadighed vender tilbage til: at arbejde og arbejdsprodukter bliver et *formidlende* led i den sociale verden. Fra at være pakket ned i oikos, slavens ufri arbejde, så bliver det i den moderne tid hevet ud, netop på den offentlige scene, i markedet, og dér betragtet som en medierende faktor i den fri udveksling mellem personer.

Arbejdet er altså kommet til at spille en rolle som krumtap i overgangen fra den gamle antikke verden til den moderne verden, hvor alle er fri.

Ludwig Siep har lige skrevet en ny bog om Hegel og *Åndens Fænomenologi*, og han siger om det: "Hegel kalder også denne arbejdets funktion for "dannelse". Den fører til emancipation og selvvirkeliggørelse. Historisk kan han først og fremmest have tænkt denne emancipation gennem dannende arbejde som borgerskabets emancipation fra adelen." (Ludwig Siep: *Der Weg der Phänomenologie des Geistes*, 2000, 106)

Det er ganske sikkert nok også rigtigt. Men hvis vi kommer frem til den moderne tid, og følger det lidt mere socialhistorisk end filosofisk, så kan vi se, at den moderne tid indvarsles ved, at den gamle blodige anerkendelseskamp med dens asymmetriske slutforhold mellem herre og knægt, ophæves ved at blive formidlet af arbejdet og arbejdets produkter. Knægten forvandles til den moderne arbejder ved, at hans ejendomsret til eget arbejde bliver sikret, og således træder den moderne udveksling af arbejde i kontraktens form, som sikrer de kontraherende parters retslige lighed og frihed, i stedet for den gammeldags anerkendelseskamp mellem herre og slave.

Det skulle være indholdet af den filosofiske lignelse, som findes i det berømte kapitel i *Åndens Fænomenologi*.

Hvis vi igen kigger socialhistorisk på det, så siger Siep, at det er borgerskabets løsrivelse fra adelen eller emancipation fra adelen, og det placeres engang tilbage i 15-1600-tallet. Vi må også huske på, at vi her i landet for eksempel skal helt op til 1788, til bondens frigørelse og så videre, før knægten, den ufri og vornede bonde, trådte ud af herrens skygge og gennem anerkendelsen af sit arbejdes værd, blev til en selvstændig person i det borgerlige samfund.

Så antikken varer i en vis forstand ved helt frem til de store borgerlige revolutioner. Det antikke oikos vedvarede på én eller anden måde ude på landet med adel og knægtede bønder frem til bondereformen. Og vi skal endda videre op til 1850'erne, før husmændene kommer ud af husbondmyndigheden, og vi skal helt op til efter Første Verdenskrig, før tyendet træder ud af husbondens myndighed. Så selve processen er en enormt langstrakt én, som socialhistorisk set her i Hegels lignelse bare bliver en begrebslig udvikling.

Det var spørgsmålet om *arbejdets* emancipation.

Så kommer spørgsmålet om *egennyttens* emancipation.

Det er et lidt andet tema, men lige så vigtigt som en facet af individualismens fremtræden.

Den subjektive frihed forudsætter den enkeltes ret til selv at dømme om sit eget bedste. Det vil sige, at den subjektive frihed forlanger anerkendelse af egennytten. Hvis den enkelte er fri, og skal stå moralsk ansvarlig for sig selv, så må han også være den, der beslutter, hvilke handlinger, der er de rigtige. Det kan ikke være udefrakommende herrer eller moralister, der pålægger ham det. Dette grundlæggende princip for den moderne verden er negationen af det antikke princip.

Det antikke princip var, at al egennytte var bandlyst: den enkelte kunne dyrke sit eget bedste indenfor oikos' fire vægge, det kom ikke andre borgere i offentligheden ved. Men hvis egennytten først slap løs i det offentlige rum, så var det simpelthen *korruption*.

Egennytten var korruptionsprincippet i antikken, og inkarnationen af det onde i den antikke verden, og det skulle fordrives med alle midler.

Modsætningen mellem antikken og den moderne kommer tydeligt frem i Aristoteles' politiske teori, hvor han inddeler efter om det er een, nogle få eller de fleste, der styrer til det fælles bedste – det hedder de ægte former - eller om de styrer til deres eget bedste: de degenererede og korrupte

former. I de ægte former, der styres der til det fælles bedste, for eksempel i monarkiet, der styrer én til det fælles bedste, hvorimod i den korrupte form, hvor én styrer til sit eget bedste, der er der så tale om tyranni, og videre hen er der tale om, at hvis det er nogle få, der styrer, så er det til fælles bedste aristokrati, og til eget bedste er det oligarki. Og endelig er den korrupte form, hvor flertallet styrer til eget bedste, det kalder Aristoteles for demokrati. Det er altså en korrupt form i Aristoteles' øjne – det som er alfa og omega i vor verden.

Det viser igen den omvendning, der er sket fra antikken til i dag: netop om spørgsmålet om det eget bedste. Alt, hvad der har med det eget bedste at gøre er bandlyst fra antikken, fordi det er noget, der vil degenerere den fuldstændige selvhengivelse i det offentlige liv, som den græske sædelighed kræver.

På samme måde forholder det sig med Aristoteles' behandling af "khrematistik", "erhvervelseskunst". At bytte og udveksle med andre borgere, når nogle har for meget af noget og for lidt af noget andet, er godt og naturligt, fordi det er unaturligt, at overskud og underskud er ved hinandens side, og penge er her en fornuftig opfindelse, som letter udvekslingen og gør den multilateral. Men at købe og sælge for at tjene penge, det er unaturligt og beror på en forveksling af mål og middel med hensyn til penge, og er derfor dadelværdigt, mens udlån af penge mod rente, ågervirksomhed, ved sin åbenlyse egennytte er fuldstændig fordømmelsesværdigt.

Det er altså igen konceptet, der ligger i fornægtelsen, negationen af egennytten, der fører til, i dette tilfælde, Aristoteles' økonomilære.

Adam Smith bruger jeg som hovedfigur, hvilket Hegel også gør - men det er klart, at der er en hel horde, der kommer frem i 1700-tallet med en helt ny opfattelse: "Idet enhver arbejder for sig selv, arbejder han for det hele". Dette er en slags grundsætning i *Wealth of Nations*, og det er en opdagelse, der faldt som en bombe i oplysningstiden, og siden da har tanken slået meget dybe rødder, og er blevet det liberale princip grundlag. Også for Hegel.

Begrundelsen er selvfølgelig meget enkel: en skomager, der laver sko for andre, han får flere kunder og større indtjening, hvis kunderne er glade for hans sko. Så jo bedre sko han laver for andre og jo gladere andre er for hans sko, desto bedre for ham selv. Og omvendt: hans egennytte driver ham til at lave en masse gode ting for andre.

Det er arbejdsdelingens dialektik, der spiller de enkelte hænder ind i hinanden, sådan at det hele kommer til at hænge sammen, som Hegel siger et sted.

Sagt som en formel, der viser bruddet med antikken: *det fælles bedste opnås ved, at hver især forfølger sit eget bedste.*

Det er jo fuldstændig modsat den aristotelske tænkning. Det var bevidst gjort fra Adam Smiths side, altså modsætningen til Aristoteles, fuldstændig ligesom det var bevidst for Hobbes at sige: "i stedet for "zoon politicon", som Aristoteles går ud fra, så går vi ud fra den enkeltes frygt for andre, som det grundlag hvorudfra vi må betragte samfundets og statens konstruktion".

Her er der altså en direkte modsætning til det aristotelske princip: man vender vrangen ud på den ved at påstå, at det fælles bedste opnås ved, at hver enkelt forfølger sit eget bedste.

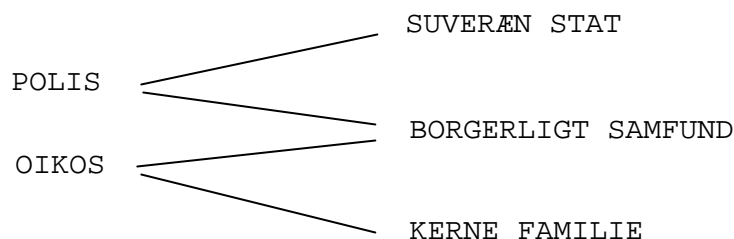
Hegel accepterer fuldstændig Smiths lære:

"Gennem den gensidige afhængighed i arbejdet og behovstilfredsstillelse transformeres den subjektive egennytte til et bidrag til alles behovstilfredsstillelse således, at når den enkelte erhverver, producerer og konsumerer for sig selv, så erhverver og producerer han derved for de øvrige konsum - i en dialektisk bevægelse, der formidler mellem det særlige og det almene." (Retsfilosofien §199)

Jeg vil sige det én gang til, at vi ser nu her en ny facet af forholdet ved arbejdets emancipation: at det hænger egentlig sammen med egennyttens emancipation, og at der ved arbejdsdelingen sker en *systemisk* opstilling af fri vilje, sådan at når de kører efter hvad de mener er deres eget bedste, så

kommer det bag om ryggen på dem selv til at bidrage til det fælles bedste. Det er denne *systemindretning*, som Smith gjorde opmærksom på, og som alle, inklusiv Hegel, blev utroligt fascineret af.

Den moderne sociale strukturtransformation

Så langt, som vi nu er kommet, har vi forfulgt nogle principper, som egentlig blot er tankemæssige udviklinger, men det *paradigme*, som nu træder frem, giver en helt anderledes socialstruktur end den gamle to-delning mellem polis og oikos, som vi finder den hos Aristoteles.

Det undergravende muldvarpearbejde, som den religiøse og filosofiske udvikling af idéerne om frihed, subjektivitet og individualisme bevirkede et paradigmeskift i socialstrukturen fra antikken til det moderne, som jeg har sat op i den model her.

Alt ufrit arbejde, der før blev kapslet ind i oikos, under herrens direktion, det er nu frit lagt ud til et marked i det borgerlige samfund, hvor udvekslingen sker mellem *personer*, der har ejendomsret til deres eget arbejde og arbejdets produkter. En udveksling, som altså er den moderne form for anerkendelseskamp: ublodig og symmetrisk, modsat den gamle blodige og asymmetriske.

Altså det *ufri* arbejde er trukket ud fra oikos og er blevet til frit arbejde på et marked.

Det samme gælder alle de økonomiske funktioner, der før var indenfor oikos: de, mere eller mindre, flyttes alle sammen ud som økonomiske funktioner i markedet. Økonomi kommer jo for øvrigt fra oikos: det er husførelsen indenfor oikos. Nu er økonomi blevet en *offentlig* sfære, altså ikke indelukket, men offentlig sfære, hvor alle godterne ligger fremme for øjnene for alle og enhver.

Når denne udvandring fra oikos har fundet sted, så er der tilbage i det gamle oikos kun en kernefamilie. Det er far, mor og børn, og hvad der er tilbage er privatsfæren, nemlig intimsfæren, mens alt andet er blevet til en anden, en ny offentlig sfære, som er det borgerlige samfund baseret på *markedet*. Hegel mener, at dette paradigmeskift finder sted gennem Reformationen.

Et generelt træk ved Hegels historiefilosofi er dens idealisme. I modsætning til Marx, efterfølgeren, der vender ham helt på hovedet, i forhold til Marx' *historiske* materialisme, hvor menneskets stofskifte med naturen, produktivkræfternes vækst, redskaberne, der formidler de sociale relationer mellem mennesker, så er det i den hegelske idealisme *idéerne*, der driver værket. Tankernes vækst og åndens forandring udgør simpelthen historiens inderste kerne, siger han. De gør som muldvarpen deres underjordiske arbejde for så, når tiden er moden, at bryde igennem til virkelighedens overflade og blive styrende for de historiske handlinger og begivenheder. Det er et citat fra *Historiefilosofien*. Derfor er der simpelthen en indre sammenhæng mellem to af Hegels værker: filosofihistorien og historiefilosofien. Filosofihistorien er så at sige den indre side af den historiske udvikling, og den historiske udvikling er så

de konvulsioner, som idéernes gennembrud til virkelighed giver sig udslag i på historiens slagmark, på *historiens slagtebank*, kalder Hegel det oven i købet.

I denne udvikling skal vi ind i den religiøse sfære for at se på den specifikke *virkeliggørelse* af idéerne.

I den kristne verden blev den subjektive frihed til det positive princip, der skulle virkeliggøres sammen med princippet om alles frihed. Men i første omgang, under katolicismen, realiseredes principperne blot virtuelt, i det hinsidige, således at verdenssynet kløvedes i det jordiske og det himmelske, hvor kirken og gejstligheden påtog sig formidlingen imellem disse verdener – på latin -, og det verdslige regimente overdros kejseren.

Først med reformationen etableres den enkelte – altså det enkelte individs - umiddelbare og direkte forhold til Gud og biblens forkyndelse, og det gudfrygtige liv skulle nu ikke længere leves afsondret i klostre og gejstlige institutioner, men i familien og i dagliglivets arbejde og i menighedens samvær og biblen skulle læses af alle på deres modersmål.

Dette betød en helliggørelse i den reformerede verden, en helliggørelse af det verdslige familie- og samfundsliv og en emancipation af arbejdet fra en ufri forbandelse i privatsfæren til en standard for social anerkendelse i den offentlige sfære.

Hegel tilskriver protestantismen dette paradigmeskift

"I den Lutherske kirke er individets subjektivitet og samvittighed ligeså nødvendig som sandhedens objektivitet... således er den kristne frihed blevet virkelig" (Historiefilosofien, 496). "Mennesket træder gennem familien ind i fællesskabet, i samfundets gensidige afhængighed, og denne forening er sædelig; hvorimod munkene i deres adskillelse fra det sædelige samfund mere udgør pavens stående hær, ligesom janitsarerne udgør grundlaget for den tyrkiske magt. Med præste-ægteskabet forsvinder også den ydre forskel mellem lægmand og gejstlig. - Frihed for arbejde kan heller ikke længere gælde for noget helligt, for det bliver nu anset for noget højere, at mennesket gennem sit virke, sin flid og forstand gør sig selv uafhængig... Industri og erhverv bliver sædelighedsdannende." (op. cit., 503)

Hvor den katolske tro spalter verden i det jordiske og det hinsidige, i det hinsidige hvor sjælen blot *virtuelt* kommer til sig selv, så vender protestantismen sig mod det *jordiske* liv - det er her i *denne* verden, at idéen om individets ansvar, både overfor sig selv, sine medmennesker og i forholdet til Gud skal virkeliggøres i et sædeligt liv.

Dette er det lutheranske budskab, sådan som Hegel opfatter det: en vendt sig fra den hinsidige til denne verden. En helliggørelse af det daglige. Det er det centrale for den protestantiske etik, sådan som Hegel ser det.

Så har vi de *effekter*, som Reformationen får. Altså når denne lutheranisme indtræder i virkeligheden kommer der nogle effekter. Det første er selvfølgelig, at alle klostre og så videre bliver nedlagt, og at præsterne bliver gift og indtræder dermed i det almindelige verdslige samfundsliv. Men en anden side er alle de politiske konvulsioner, som det gav anledning til, og der var tale om 100 års religionskrig, en utrolig barsk periode i Europas historie, og som fik sin foreløbige afslutning ved den Westphalske fred i 1648, hvor de kontraherende parter, staterne, indgik en aftale eller traktat med hinanden om ikke at indblande sig i hinandens indre religiøse anliggender.

Så det er altså suveræniteten i den forstand, at den ene stat ikke blander sig i den anden stats indre anliggender. Det var det traktatmæssige indhold i den Westphalske fred. Men om traktaterne så egentligt blev overholdt – nu var der jo ikke nogen pave til at sidde som overdommer for det hele – det var ligesom op til den enkelte stat, at traktaterne blev overholdt, og dét førte til etableringen af *stående hære*.

I de 100 års religionskrige havde man benyttet sig af det middel, at man havde *lejet* hære, når krigen stod for døren, så tog man eet eller andet sted hen – det var gerne til Tyskland, men også til Skotland for Danmarks vedkommende – for at købe sig nogle hære. Det var hele hærenheder man

købte med kaptajner og soldater og heste og udstyr og det hele, og så satte man dem sammen og vandt eller tabte krigen, og så sendte man dem hjem igen. Det var altså lejevæbnersperioden, som fandt sted her.

Netop i den sidste hektiske tid af religionskrigene, hvor der næsten var krig ustandseligt, og truslen om krig hele tiden hang over alt, kom det til en udvikling af stående hære.

I Danmark er der diskussion om det, om det var i 1648 eller 1660, at vi fik stående hær - jeg vil gerne have, at det er i 1660, for det passer sammen med enevældens indførelse, og det passer sammen med, at der nu er en stor sag, der skal organiseres fra statens side. Man skal fodre en hel hær, og ikke bare når der er krig, men også, når der er fred. Dag og nat. År ud og år ind skulle man i Danmark opretholde en væbnet styrke, og også en flåde til vands for øvrigt, så det var en meget stor belastning, der blev lagt på systemet, og det førte til en helt ny reorganisering indadtil, hvor staten måtte have adgang - kontinuert, løbende adgang - til ressourcer, det vil sige til *beskatning*.

1660 betyder ophævelse af adelens immunitet. I det hele taget betyder 1660 faktisk, at adelen mere eller mindre forsvandt, og blev erstattet af en ny kongelig udnævnt adel, som var en adel indenfor *embedsværket*, og det er så den anden centrale side, der er kommet ved den indre suverænitet: at vi får et *professionelt* embedsværk, er i og for sig betinget af den nye tilstand, at man skal have en stående hær - så måtte man også have en stående administration til at kunne skaffe de midler til veje, som var nødvendige for hæren.

Der er således to sider af sagen, som sættes igennem *traktatmæssigt* med den Westphalske freds klausul om ikke at blande sig i andres. Konkret ved at man har en stående hær til hele tiden at sikre, at disse traktater bliver overholdt. På den *indre* side, den indre suverænitet, hvor administrationen af staten - som før lå i adelens hænder, og blev udført nærmest privat af dem - bliver nu taget op af et professionelt embedsværk, af kongen udnævnt og aflønnet embedsværk.

Hegel siger i Historiefilosofien om disse virkninger af Trediveårskrigen og den Westphalske Fred:

"Ligeså vigtig og i forbindelse hermed er tilbageforvandlingen til statsbesiddelsen af myndigheder, pligter og rettigheder, som begrebsmæssigt hører til staten, men som var blevet til privatejendom og privatafhængigheder. Adelen og baronernes rettigheder blev undertrykt og de måtte lade sig nøje med statsembeder. Denne forvandling af vasallernes rettigheder til statspligter forløb forskelligt i de forskellige riger ... I forbindelse hermed er opkomsten af *stående hære* så vigtig, fordi den giver monarkierne en uafhængige magt, der er ligeså vigtig til bekæmpelsen af opstande fra de undertrykte individer som til statens ydre forsvar ... Hovedinteressen var at mindske adelens privilegier og at gøre deres herskabsrettigheder til statspligter. I denne interesse var konge og folk fælles." (509)

Så dér har vi altså et drejepunkt, som har noget med den virkelige historiske slagmark at gøre og resultater, der kommer derudover. Det er altså den spaltning, vi har øverst i diagrammet, hvor polis spalter sig i en *suveræn* stat, der er suveræn udadtil og suveræn indadtil, og at det gamle fællesskab, som borgerne havde, er nu dumpet ned i det borgerlige samfund, og det er blevet til almindeligt frivilligt foreningsvæsen, hvor borgerne slutter sig sammen alt efter deres interesser.

I det borgerlige samfund er alt baseret på frivillighedens princip. Det vil sige, at man træder ind og ud, hvorimod at man selvfølgelig ikke i et politisk samfund bare kan træde ind og ud efter eget forgodtbefindende, hverken i antikken eller i dag.

STAT

FAMILIE/PERSON

Polizey
(kommunal)
BORGERLIGT SAMFUND
Marked Korporation

Ved at følge den historiske udvikling af nogle træk er vi kommet frem til noget af indholdet af denne figur eller skema, som jeg har sat op her, og som er udspændt i en trekant mellem stat, familie og borgerligt samfund. Sådan er inddelingen i Hegels Retsfilosofi af sædeligheden: det er de tre store sfærer, som findes i det konkrete sociale liv, og som han udvikler begrebslogisk. Vi er altså dumpet ned i det gennem historisk udvikling.

Det første element er familie/person. Det er den borgerlige kernefamilie, vi er kommet frem til. Den hegelske familie er simpelthen sådan en biedermeyersk familie med far, mor og børn.

Det *moderne* i konceptet, i Hegels familiebegreb, består i kontrasten til det antikke oikos og den feudale "familia" under husfaderens økonomiske ledelse af en produktion baseret på ufri arbejde af tjenende ånder.

Hos Hegel er al økonomi forlagt til markedet og alt arbejde er kontraktbaseret. Det vil sige, at det er sådan set den moderne side af den hegelske familie.

Den umoderne side af det er antydnet ved den to-delning familie-person, som jeg har sat op her, og den består i, at Hegel vil værne ægteskabets hellighed fra den borgerlige kontrakts betingethed, så det skal altså udgøre et *ubrydeligt* skæbnefællesskab, ægteskabet, en hellig sag, modsat den borgerlige forening, som man kan gå ind og ud af, alt efter hvad man vil. Og at denne enhed repræsenteres udadtil af husfaderens person på markedet og i det borgerlige samfund.

Det er her det umoderne ligger. Det er, at familien som *enhed* repræsenteres af husfaderen som *person* i det borgerlige samfund, i anerkendelsen, i udvekslingen på markedet, i deltagelsen i de fællesskaber, der måtte være i det borgerlige samfund.

Her ligger der også en masse socialhistorie, som har med *kvindens* emancipation at gøre, som også starter engang i midten af 1800-tallet, og som har givet anledning til mange ting og sager, som vi også vil komme ind på de følgende gange, blandt andet om Myrdalernes familiepolitik og så videre. Alt sammen bestræbelser af socialpolitisk art for at få opløst dette bundne forhold indenfor familien og få gjort kvinden til en person med samme selvstændighed og samme sociale værd som manden. Det er altså kvindens emancipation, der ligger som en historie. Man kan allerede se, at her er der en dialektik, som ikke er foldet ud hos Hegel. For Hegel er det soleklart, at manden er den udadvendte og kvinden er den indadvendte. Så det er manden, der som person træder ud i den offentlige sfære og repræsenterer familien i markedet først og fremmest, og i det borgerlige samfund.

Det borgerlige samfund som helhed, hele den sfære, jeg har tegnet op her i venstre hjørne, har elementerne: marked, "Polizey", korporation – dem kommer jeg ind på – samt retsplejen, der er et vigtigt led i Hegels retsfilosofi, men den sætter jeg her uden for parentes.

I dette borgerlige samfund er *kontrakt og frihed* "passwords" til den hele sfære. Det er simpelthen sloganet, det er slagordet. Hvis man skal lave en overskrift på det borgerlige samfund, så hedder det

ganske enkelt kontrakt og frihed.

Fællesskaberne, som er i det borgerlige samfund, er *valgfællesskaber*, i modsætning til familie og stat, som hos Hegel er *skæbnefællesskaber*.

Markedet er grundlaget for det borgerlige samfund, og det vender jeg tilbage til tilslut for at vise, at det er dét, der karakteriserer det hegelske "Bürgerliche Gesellschaft", som også er overtaget direkte af Marx. Men i dag taler vi jo meget om "civil society" som en modsætning til markedet, og det er altså noget helt andet end det, Hegel taler om her. For Hegel er "Bürgerliche Gesellschaft" baseret på markedet og på personernes udveksling af ejendom og arbejde på markedet, og den anerkendelse, der derigennem følger.

Markedet kalder Hegel for "*arbejdets og behovenes system*", og det er altså det, der var resultatet af arbejdets emancipation og af egennyttens emancipation – det er, at det kommer ud som et system, hvor tingene udveksles mellem agerende individer.

Det er et system, der er under stadig differentiering. Det er altså ikke sådan givet én gang for alle, tværtimod er det et meget dynamisk system, hvor der hele tiden sker en udspecialisering af behov og af arbejde. Og ikke nok med, at det er fordi behovene differentieres og der bliver flere af dem – det er også fordi *produktionen* tilrettelægges på nye måder, så nye produktionsteknikker giver anledning til nye behov for produktion. Så større og større andele af den samme produktion medgår til at producere produktionsmidler. Det er akkumulationen i det, der gør det.

Men kort sagt: det er et meget dynamisk system, vi har at gøre med her, og det er et *system* – der ligger ingen styrende vilje i det – det er udelukkende, at man spiller kort mellem hinandens hænder, og derved hænger sammen.

Det andet vigtige moment i markedet er personernes fri udveksling af ejendom. Det vil sige af arbejde og arbejdets produkter ved *kontrakt*. Det er altså den nye form for anerkendelseskamp, der her finder sted: den er symmetrisk og den er ikke blodig, men den kan godt være bitter. Man kan sige, at det er *konkurrencen*, der her har erstattet den gamle herre-knægt-ankendelseskamp. Den blodige sag er blevet mere civiliseret, men måske ikke mindre bitter.

Det er netop i den kontraktmæssige udveksling af ejendom, vi finder den moderne anerkendelse.

Så er det endelig arbejdsdelingens logik: at egennytte fører til fællesnytte.

Det var markedet, og det er som sagt basis i det borgerlige samfund, og det der trådte ud af oikos, da oikos blev isoleret til blot at være familie. Det er altså det nye *offentlige* rum, hvor alt, hvad der før var privat, nu er stillet til skue på markedet, og "skulle vi ikke udveksle?", altså udvekslingstanken.

Det her er altså et helt moderne begreb, vi har at gøre med her – markedet – og det er taget direkte fra Smith.

Så er der et mere gammeldags begreb, som Hegel kalder "Polizey", og det er, hvad man i 1700-tallet under enevælden snakkede om, og som det nye enevældige embedsværk dannede en lære for, hvordan man håndterede sådan noget, det hed "Polizeywissenschaft". Det er simpelthen administrationens regelsætning og regulering af alle mulige områder, som faldt indenfor embedsværkets rækkevidde. Det hed "Polizeywissenschaft", men i dag kalder vi det bare politik. Man havde et "Polizey" for skole, for sundhed og for fattige og så videre. Vi kunne jo kalde det skolepolitik eller socialpolitik eller noget andet. Det er sådan, det er at forstå.

Dette "Polizey" er at forstå som kommunal selvforvaltning, fordi det forholder sig sådan, at på markedet i det borgerlige samfund fiser det hele rundt som en ideal gasart, hvor atomer knalder mod hinanden med forskellig hastighed og stødabsorption, og det resulterer i fordelinger, der statistisk kan undersøges. Det er faktisk på mange måder sådan, at både sociologi og økonomi er bygget op: i sådan nogle atomistisk funderede betragtninger. Men gasarten må være i en beholder, for ellers vil de

forsvinde, og det er det, "Polizey" i og for sig er: det er altså en ramme *udenfor* de agerende individers rækkevidde. En ramme, der er sat.

Den anden ramme er som sagt retssystemet. Den vurderer *efter*, at der er sket eet eller andet, hvor atomagenterne ligesom kan henvende sig til en instans og sige: "jeg mener, at min kontrakt er blevet misvedligeholdt eller at min ejendom har lidt skade".

Så det er altså en ting, man henvender sig til *efter*, at noget er sket, mens "Polizey"s opgave er at *forebygge*, at den slags ting skal ske.

De ting, der ligger i "Polizey", som Hegel regner op i Retsfilosofien, er: regulering og opsyn af veje, vand, sundhed, skole og fattigvæsen:

(§236) "En højere regulering af... det borgerlige samfunds handels- og erhvervsfrihed... Den politimæssige opsigt... skal sørge for gadebelysning, brobygning... såvel som for sundheden"

(§239) Opsyn med skolernes undervisning

(§240) Formynderi

(§241) Fattigvæsenet

Når jeg stiller det sådan op, er det fordi det siges forskellige steder i *Retsfilosofien*, men så er det også fordi det faktisk er de fem elementer, der hele tiden bliver omtalt som det kommunale selvstyre i Danmark, da det udviklede sig i 1800-tallet. Det var de fem sager, det gjaldt om for kommunen: kommunen skulle forvalte veje, vand, skole, sundhed og fattigvæsen. Det er også det, der optræder hos Hegel.

På den måde har Hegel placeret sig på tværs af et andet synspunkt, der ellers har været kendetegnen her. Det er Fichte, hans forgænger. Hegel opponerede til stadighed mod Fichte. Fichte havde en statsteori, som Hegel kalder en politistat. Det var, hvor man centralt, fra embedsværkets side, fastlagde regler om, hvad var sundt, godt og forsvarlig for befolkningen, feks. beklædning: "husk nu dine uldne underbukser" og så videre. Alle de regler skulle ud til folkets bedste, så de ikke gik og blev forkølede eller lavede andre dumme streger.

Dét kalder Hegel altså en politistat. Det er en detaljeret foreskrivelse af borgerlig adfærd.

Lassalle taler senere hen om en natvægterstat. Det er stadig i statsligt regi, men nu er det i stedet for at være maksimalt som hos Fichte, så er det blevet *minimalt*. Det er kun de ganske nødvendige ting, som staten skal sørge for, og ellers er det op til atomerne i det borgerlige samfund og markedet at agere på egen hånd.

I modsætning til det finder vi Hegels "Polizey", der er kommunalt baseret. Den er altså ikke statslig. Det er et i det borgerlige samfund organiseret fællesvæsen. Det er det borgerlige samfunds *fællesvæsen*.

Vi vender tilbage til den, fordi det er meget vigtigt for hele spørgsmålet om, hvad forvaltning er for noget, men her vil jeg bare sige, at "Polizey" er tænkt kommunalt og ikke statsligt, som det er hos Fichte og Lassalle for eksempel. "Polizey" organiserer *rammen* omkring det borgerlige samfund.

For markedet er der en direkte forbindelse til det tredje hovedelement i det borgerlige samfund, som er *corporationen*. I markedet – i behovenes og arbejdets system – differentieres der som sagt hele tiden. Da vi før talte om arbejdets emancipation, talte vi om arbejdet som en enhed, i ental, men det, der er det karakteristiske ved det borgerlige samfund er arbejdets *forskellighed*, og at det faktisk hele tiden udvikler nye forskelligheder.

Det er altså en differentiering, der kommer her, men *i* differentieringen sker der så det, at nogle er

fælles om det samme. De er altså fælles om deres *særlighed*, så at sige. Og det er disse fællesskaber om det særlige, som kommer til udtryk i korporationerne. Altså fællesskaber, der opstår på grundlag af, at man har ens arbejde og fælles interesser. Det motiverer borgerne til at søge i fællesskaber og foreninger, der omhandler, skal befordre disse fælles interesser.

Igen her ved korporationen har vi at gøre med et ældre udtryk. Det er faktisk det gamle udtryk, man benyttede for lavene. Lavene var korporationer, og i juridisk forstand var en korporation sådan set en person. En korporation kunne også have rettigheder og pligter ligesom en person. Man kaldte det en juridisk person.

I opkomsten og udviklingen af den liberale idé blev netop korporationen en skydeskive, sådan noget kunne man ikke have. Det kunne kun være *individer*, som var personer. Man kunne ikke have sådan en *organisation* til at være en person.

Så der var altså en meget kraftig aversion mod alt hvad der smagte af lavsvæsen og korporationer og så videre, på Hegels tid.

Men Hegel har gjort det – for ham meget karakteristiske for øvrigt – at han bruger det gamle begreb, men tømmer det for det gamle indhold og fylder nyt indhold i det. Det nye indhold er fremkommet ved, at Hegel forudsætter, at der findes næringsfrihed, hvor de gamle lav jo lavede monopoler, og at der var tale om et frivilligt medlemskab, og altså ikke en tvangsindrullering, som der var tale om i det gamle lavsvæsen.

Så bruddet med det gamle lavsvæsen ligger ikke i ordet, det er nemlig det samme, men det er hele indholdet – ja, det har faktisk fået et liberalt indhold.

Hegel siger i Retsfilosofien først om arbejdet, at "arbejdet i det borgerlige samfund falder i forskellige grene, hvis særlige fællestræk kommer til eksistens som fællesskaber, hvorved den enkeltes egennytte får noget alment ved sig... qua medlemskab af en korporation" (§251). Det er altså den måde egennytten ligesom kan forklæde sig selv i som et fællesskab: det er i en korporation, hvor folk med fællesinteresser slår sig sammen.

Så følger: "korporationen har retten til, under opsyn af den offentlige myndighed, at befordre medlemmernes særlige interesser... til at sørge for medlemmerne under tilfældighedernes tilskikkelser såvel som for deres oplæring og uddannelse - overhovedet at træde til som en anden familie ("Zweite Familie") i tilfælde af særlig trang, som i det borgerlige samfund lades urørt" (§252).

Og endelig siger han: "i korporationen finder det enkelte medlem og hans familie ikke alene den faste grund til en sikring af subsistensen gennem kvalifikation, men anerkendes også qua sit medlemskab for sin dygtighed og ordentlige levevis som værende noget, der ikke kræver videre ydre beviser... Uden medlemskab af en godkendt korporation (og kun gennem godkendelse bliver et fællesskab en korporation) er den enkelte uden standsære og reduceres til en isoleret egennyttighed uden fast subsistens".

Og så kommer det, der for velfærdstemaet er vigtigt: "i korporationen mister understøttelsen af den trængende skæret af tilfældighed og uretfærdig ydmygelse... og retskaffenheden opnår sin sande anerkendelse og ære" (§253).

Det er altså i *fællesskabet*, i korporationens fællesskab, at den enkelte, der udsættes for tilværelsens vilkårligheder såsom sygdom, alderdom, død – i disse fundamentale ting sørger korporationen for sine medlemmer. Sådan som det også var i lavstiden. Det er simpelthen den gamle forsørgelseslinie fra lavstiden, der flyttes over i korporationen: i korporationen sørger man for sine. De er dermed kommet fri af den side som ellers tilfaldt "Polizey", fattigvæsenet. "Polizey" er altså tænkt som den indretning, der tager sig af de fattige, syge, gamle, arbejdsløse, invalide og forældreløse, som *ikke* kan klare sig selv, og som *ikke* bliver forsørgt eller sørget for gennem en korporation. Dem tager "Polizey" sig af i det kommunale fattigvæsen. Der altså ligesom en deling af opgaverne her: korporationen, der tager sig af sine medlemmers velfærdsproblemer, mens de, der *ikke* er i korporationer, dem må der sørges for gennem Polizey. Vi vender tilbage til endnu en ting, men der

træder staten ind på banen, nemlig når vi kommer til det rigtige sociale problem. Men lige for øjeblikket er opgavefordelingen altså sådan mellem kommunalt "Polizey" og korporation.

Nu kommer jeg til Hegels forvaltningslære. Det centrale i denne forvaltningslære er, at statens embedsværk ikke forvalter helt ud til den enkelte borger, og ligesom bestemmer sagen den vej igennem, sådan som det var tænkt i den Fichte'ske politistat, men at der er *to* fællesskaber, der træder ind mellem borgeren og statens administration, og det er kommunerne og korporationerne.

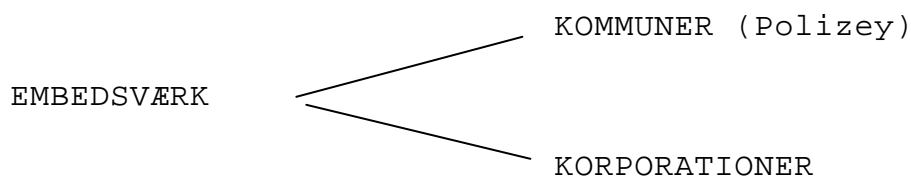
Jeg kommer nu med et tekststykke fra Hegel, der viser hvorfor han mener, at det er meget vigtigt, at der findes sådanne fællesskaber, som statens embedsværk *forhandler* med, i stedet for at dirigere direkte ud til den enkelte.

Hegel benytter kontrasten til det franske system, som vi var inde på sidst, der blev lavet med "Code Napoleon" og så videre, altså efter revolutionstiden, hvor man *centraliserede* et bureaukrati, som havde direkte kommandoveje ud til den enkelte borger i hvilken provins han end måtte befinde sig.

Hegel advarede i Retsfilosofien mod en sådan ensidig applikation af logikken i den bureaukratiske organisationsform:

"Den betyder et maksimum af simplifikation, hurtighed og effektivitet i statsforretningerne". Det er den gode side ved det. "Dette system blev indført under den franske revolution, udarbejdet af Napoleon og består endnu i dag i Frankrig. Men Frankrig mangler korporationerne og kommunerne, det vil sige de sfærer, hvor de særlige og de almene interesser mødes. I middelalderen havde disse sfærer ganske vist fået for stor selvstændighed og var blevet til stater i staten, men selvom dette ikke må være tilfældet, så må man dog sige, statens egentlige styrke ligger i disse små fællesskaber ("Gemeinden"). Her møder regeringen berettigede interesser, som den må respektere, og for så vidt som administrationen både kan befordre og holde opsigt med sådanne interesser, så finder individet her en beskyttelse for udøvelsen af sine rettigheder, og således knyttes de partikulære interesser til helhedens beståen. Man har i nogen tid kun organiseret ovenfra, og denne organisation har været hovedbestræbelsen, medens man har ladet masserne for neden forblive uorganiserede; og dog er det af højeste betydning, at masserne organiseres, da de ellers blot vil være en hob, en mængde af splittede atomer. Kun som organiserede særinteresser ("Besonderen Sphären") kan de have legitim magt" (§290).

Det var en længere svada, men bragt for at vise det, der bliver et omdrejningspunkt i fremtiden: hvordan man forvalter en velfærdsstat. Ja, for at sige det med det samme: at den universelle velfærdsstat efter den engelske model som vi har kendt efter 1945, der er det *borgeren*, der har nogle rettigheder, det er *borgeren*, der forvaltes. Hos Hegel er det kollektiver, der forvaltes:

Nu vil jeg så komme med et eksempel på, hvad man laver i nutiden med hensyn til at undersøge velfærdsstaten. Det er en model, som vi har talt om før, og som flourerer i litteraturen. Her er den taget fra Sven Bislev: Socialpolitiske modeller. I: Socialpolitik. Redigeret af Jørgen Elm Larsen &

Iver Hornemann Møller, 2000, s 102:

Forsørgelsestrekanten

Stat

Civilsamfund

Marked

Modsat den hegelske trekant, så er der denne her, som kaldes forsørgelsestrekanten, og som går igen i hundredvis af bøger. Nogle gange har man føjet et ben til: man har sat familien ind, så nu kalder man det en velfærdsdiamant, for nu er det blevet en firkant. Men bortset fra det, så er det denne her, der kører land og rige rundt. Det er altså: stat, marked og civilsamfund.

Jeg vil knytte to betragtninger til opdelingen. Indholdsmæssigt er markedet, hvad vi har sagt det er, og staten er også, hvad vi har sagt det er. Civilsamfundet - det vil sige de menneskelige relationer, der ikke er enten økonomiske transaktioner, som på markedet, eller juridiske forhold, som overfor staten - her kan man blive forsørget af venner, familie eller måske velgørende organisationer. Det er dét, der ligger i civilsamfundsperspektivet.

Jeg mener, at der ligger *to* grunde til, at der er trukket et civilsamfund ud fra markedet, altså her er markedet grundlaget for det borgerlige samfund, her er der sat civilsamfundet og markedet som hinandens modsætninger. Den ene er en slags habermasiansk effekt, vil jeg tro, fordi Habermas har jo sine to systemverdener, som er stat og marked. *Staten* er bureaukratiet, det er forvaltningen og magten, som dér er midlet, og *markedet*, det er kapitalismen, det er penge, det er profitten, der her er magtmidlet. Begge er systemverdener, der sætter folks handlinger i regi, sådan at det ikke er deres egne intentioner, men systemets rollefordelinger, der er på banen.

Overfor det står så livsverdenen, hvor den kommunikative handling og menneskelige intentioner kan udfoldes, næsten ligesom i det atheniensiske demokrati, hvor man hengiver sig i fællesskabets og offentlighedens kommunikative handlinger.

Det, der er forskellen, er, at for Habermas er det først og fremmest demokratiets politiske proces, der interesserer, mens der i den her omhandlede model er noget, som hedder venner, familie og velgørende organisationer, der bærer forsørgerbyrden. Så der er altså en forskel mellem civilsamfundet og den habermasianske livsverden. Men alligevel: *strukturen* har den samme vinkel.

Der er et andet punkt, som jeg tror er vigtigt: det må være en meget amerikansk affære det her, og en meget *multikulturel* affære, fordi i den - som det hidtil er udviklet - monokulturelle, protestantiske ting, som hos Hegel, der er de fællesskaber, der er på markedet stadigvæk inden for samme religiøse ramme, mens USA er et multikulturelt samfund, og der er forskellige religioner blandet ind i hinanden. Så *civilsamfundet* får - med de velgørende organisationer, som vi jo også kender i Danmark - en *helt* anden rolle i USA og i andre multikulturelle samfund: der er det de *religiøse* fællesskaber, der i høj grad sørger for deres medlemmers ve og vel. Så der har civilsamfundet sådan set en helt anden betydning, end den kan have i en monokulturel stat, som den danske har været indtil for ganske få år siden.

Det var bare lige for, for det første at gøre opmærksom på, at den figur vi har at gøre med hos Hegel - Hegels samfundslære - er af en anden slags end den, der er tale om her i de moderne analytiske skemaer for velfærdsstaten.

Så kommer vi til det centrale punkt, fokuspunktet i min fremlæggelse i dag og i det hele taget det, der er temaet for forelæsningsrækken på mange måder, nemlig *det sociale spørgsmål*.

Hegel bestemmer det sociale spørgsmål, som det der bevæger det moderne samfund. Det gør han i

1821. Det er før industrialismen egentlig var slået igennem i Tyskland. Så det er altså et analytisk mesterværk, kan man sige.

Hegels bestemmelse af "det sociale spørgsmål"

- Industriel de-kvalificering af arbejdet og udstødelse fra arbejdsmarkedet => fattigdom og tab af anerkendelse => Pøbel

- Det borgerlige samfunds apori:

1. Offentlig understøttelse bryder med det liberale princip om at klare sig ved eget arbejde - og bringer ikke den tabte anerkendelse tilbage
2. Offentligt iværksat arbejde forøger det overskud, der i forvejen er problemet (overproduktions-/underkonsumtions teori)

- Hegels løsning:

Eksport af overskuddet og af pøblen til kolonier løser det praktiske problem - men proletariats arbejdskraft er kapitalismens grundbetingelse - såvel som det teoretiske problem omkring en "hjemløs" socialgruppe - Hegel har ikke tænkt på en organisering af proletariatet og dets statslige anerkendelse som 4. stand

Jeg har sat det op på denne måde: *arbejdets mekanisering og arbejdets dequalificering* i industrien. Vi kunne kalde det *årsagen* til det sociale problem.

Så er der det sociale spørgsmåls apori. Det betyder den rådvildhed, der er i det borgerlige samfund om, hvordan man skal løse problemet, da principperne ganske enkelt strider mod hinanden.

Først om arbejdets mekanisering: "Det almene og objektive i arbejdet" siger Hegel i Retsfilosofien "ligger i *abstraktionen*, hvilket bevirker specialiseringen af midler og behov, hvorved også produktionen specialiseres og *arbejdsdelingen* frembringes. Den enkeltes arbejde *forenkles* gennem arbejdsdelingen... Produktionens abstraktion gør endvidere arbejdet *mekanisk* og muliggør således til sidst, at mennesket kan træde til side og lade *maskinen træde i stedet*" (§198).

På denne måde bringes arbejdets mekanisering på banen. Det har en effekt med sig. "Forenklingen og forsimpningen af arbejdet bevirker en afhængighed og nød hos den klasse, der er bundet til dette arbejde, hvorved de udelukkes fra det borgerlige samfunds friheder og især dets åndelige fordele. Når en stor menneskemasses subsistensvilkår falder under det niveau, som er nødvendigt for et medlem af samfundet, så mister denne masse følelsen af ret og retfærdighed og æren ved at leve ved egne evner og arbejde, og dette frembringer en *pøbel*" (§243-4).

Det er altså Hegels ord for det sociale spørgsmål: der *opstår* en pøbel.

De ting, der kommer her, er faktisk der, hvor Marx tager afsæt og vil forklare, hvad det er for noget. Fordi der er selvfølgelig nogle mærkeligheder i selve tanken.

Hegels tanke er, at arbejdets industrialisering og mekanisering er en dequalificering af arbejdet, altså at alle kvalifikationer, der før lå i håndens arbejde, bliver overført til maskinen. Nu er arbejdet bare at fylde på og tage fra, det er helt ukvalificeret arbejde. Det er en "deroute" for arbejdet, der her sker, sammen med et fald af lønomkostninger på grund af den samme dequalificering. Men det, han forestiller sig er, at det er ligesom en rutsjebane. Så der er altså en pøbel *udenfor* produktionen, *udenfor* arbejdsmarkedet så at sige.

Marx kommer jo med, at "det proletariat er simpelthen *grundlaget* for den kapitalistiske produktion og ikke et overskud, et biprodukt, noget vi skal af med". Det er jo det, Hegel gerne vil: han vil have dem til at udvandre til Amerika og slå sig ned som små familier på prærien og komme til at leve et sædeligt liv der. Så har vi afskaffet problemet med usædeligheden og så det sociale problem.

Han forestiller sig, at industrialiseringen medfører en *udstødning* af en stor befolkningsgruppe fra

arbejdsmarkedet, og det er jo forkert.

Jeg har sammenfattet det her: industriel dequalificering af arbejdet og udstødelse fra arbejdsmarkedet medfører fattigdom og tab af anerkendelse og frembringer en pøbel, og denne pøbel er det sociale problem.

Så er der spørgsmålet om sociale spørgsmåls apori. Hegel kommer her med to løsningsforslag til problemet, som jo også i datidens debat var oppe, men han sætter dem op som to alternativer.

Det ene lyder sådan: "hvis der pålægges de rigere klasser en direkte byrde for at opretholde en ordentlig levevis hos den af fattigdom truede masse, så får de trængende deres subsistens uden, at den er formidlet ved arbejde, hvilket vil være mod det borgerlige samfundsprincip og medlemmernes følelse af selvstændighed og ære" (§245).

Det var den ene model. Det var, at ved at understøtte dem gennem beskatning af de rigere klasser, så bryder man "klar-dig-selv-princippet", som er grundlaget for det borgerlige samfund, og den subjektive frihed, der deraf følger.

Den anden mulighed er: "hvis der skaffes dem arbejde gennem arbejdstilbud, så vil produktionsmængden forøges og på grund af forholdsvis mangel på konsumenter, vil det overskud opstå, som netop er ondets rod. Det kommer herved til syne, at det borgerlige samfund ikke er i stand til, på grund af overskud af rigdom, at hindre fattigdommens vækst og frembringelsen af en pøbel" (§245).

Samfundet er for rigt, det har et overskud til, men det kan hindre væksten af nød og fattigdom.

Det, der ligger i den tanke er spørgsmålet om overproduktion og underkonsumtion. Offentligt iværksat arbejde forøger det overskud, der i forvejen er problemet, nemlig ved industrialismens stadig større produktivitet, og problemet bliver at komme af med den større produktmængde. Den forøges kun ved, at man fra det offentliges side igangsætter arbejde eller sætter beskæftigelse i gang.

Hele dette spørgsmål om overproduktion og underkonsumtion er det, der er temaet for Marx' senere "Kapitalen": det er at vise, hvordan dette problem træder frem. Marx' forklaring er merværdi. Men det kan vi måske komme mere ind på næste gang.

De økonomiske forklaringer er egentlig ikke så interessante. Det interessante er, at de to modeller for at løse problemet: understøttelse eller arbejdstilbud, løber ind i problemer for det borgerlige samfunds side. Denne modsætning, denne rådvildhed, denne uløselighed er problemet, er det, der får Hegel til at komme med sin løsning: "derfor tvinger det borgerlige samfunds udvikling til, at [staten] bruger det middel at anlægge kolonier, hvorved en del af befolkningen kan vende tilbage til familieprincippet på ny jord, og hvorved der skabes ny efterspørgsel og nye felter for arbejdsomheden" (§248).

Det var jo en meget enkel opskrift på at løse det sociale problem. Men det var jo faktisk det, der kendetegner hele 1800-tallets og store dele af 1900-tallets historie: det var *ud* at starte kolonier. Man kan i hvert fald sige, at Første Verdenskrig i høj grad var en effekt af rivaliseringen mellem Tyskland, som gerne ville have flere kolonier, og England, som allerede sad på kolonimarkedet. En rivalisering der imellem.

Så det var i lang tid en løsning, som blev vurderet alle steder fra: "ja, det er rigtigt, vi løser det sociale problem ved at eksportere det udadtil". Det er altså, hvad skal vi sige, *problemets eksport*, der er tale om her.

Samtidig har Hegel også derved løst et *teoretisk* problem for sig selv, fordi man kan jo dårligt have en social teori, hvor der er en stor og voksende gruppe, som pøbelen her er, der simpelthen er hjemløs i Hegels system. Så derfor vil det også være bedst at få sendt dem til Amerika og oprette det lille hus på prærien.

Jeg skal så lige sige et par ting til. Der er tale om *virkelige* tragedier, sådan som det sociale problem udfolder sig her. Fordi det drejer sig om individer, der ikke er kommet til "personhood", der ikke bliver *anerkendt* som i samfundet værende personer, men som går rundt som sociale spøgelser, der *ikke* har anknætningspunkter i den *anerkendte sociale orden*.

Det er altså en mangel på "personhood" af samme tragedieomfang som den, vi talte om sidste gang, hvor vi talte om *folk*, der ikke kom til "statehood" og blev stater, men måtte leve i andre folks stater som subkulturer eller i diaspora eller som simpelthen bare blev væltet over ende, fordi de ikke bare ikke blev anerkendt, de blev slet *erkendt* som værende der. For eksempel "aboriginals" i Australien og sådan nogle eksempler.

Hegels begreb om historiens slagtebænk er ikke bare reserveret de store krige, hvor blodet flyder – det inkluderer også disse ulidelige tragedier, hvor individer ikke bliver personer eller kommer til "personhood", og hvor folk ikke bliver til stater, får deres egne stater, kommer til "statehood". Medierne er jo fyldt af tragedier både for manglen på "statehood" og manglen på "personhood".

Så det er et socialt problem som består i uforlidelighed mellem forskellige principper i samfundet og tragedierne for de ofre, som falder ud deraf.

Så for lige at sige den sidste sætning: det sociale spørgsmål er altså for Hegel et *samfundsproblem*, en strukturel modsigelse, en *dysfunktion*, ud over, at det er et problem for den enkelte.

I dag har vi jo "handy" nok defineret det sociale problem som værende dét, som de, der har et problem, *har*. Altså det sociale problem er noget, som en *klient* i bistandssystemet eller et andet sted har, mens her er det altså *samfundet*, der har et uløst socialt spørgsmål, en apori.

Nu vil jeg så slutte af med en hurtig gennemgang af, hvordan jeg forestiller mig forholdet mellem livsformsbegrebet og Hegels stænderlære.

I korte træk vil jeg bare lige sige, at det livsformsbegreb, som jeg vil skitsere lidt af nu, og som jeg vil forsøge at udvikle senere hen, når vi i femte omgang kommer til den danske tilstand og kommer til at skulle tale om Danmark før Anden Verdenskrig, til en formel om "et livsformsorganiseret folk". Der vil jeg tage begrebet op igen til videreudvikling efter de erfaringer, som har været undervejs.

Skitse til et livsformsbegreb (efter Hegels korporationslære):

- samme arbejde og samme placering på markedet
- => samme levevis og fælles interesser
- => fælles organisation i samfundet
- statens anerkendelse

Som et første udkast har jeg lige skitseret det op her, og det følger simpelthen Hegels korporationslære. Det vil sige, at samme arbejde og samme placering på arbejdet medfører samme levevis og fælles interesser, medfører fælles organisation i samfundet og der mangler i grunder bare statens anerkendelse for at være en anerkendt livsform, en livsformsorganisation. Det er bare ret elementært og hurtigt sagt: *Grundfiguren* i den hegelske korporationslære tænkt som et livsformsbegreb.

Men der er noget, der skal tages hensyn til her, og den ene er *Hegels stænderlære*, som kommer til at køre noget på tværs af hans egen korporationslære, og det er et problem, som jeg kan skitsere nu, men ikke løse.

Så er der Marx' kritik af Hegels stænderlære, og det drejer sig først og fremmest om det, der er karakteristisk for den Hegelske korporation: der er det *alle* inden for et fag, der er i samme korporation, altså alle indenfor eet eller andet, hvad skal vi sige, fodtøjsindustrien, er i samme korporation.

Han har altså ikke taget hensyn til den deling mellem lønarbejder og kapitalist, som han ellers

lokaliserer i det sociale problem, men som han ikke har med i sin almindelige samfundslære. Der er det dét, som Marx kalder enkel vareproduktion ("Einfache Warenproduktion"), altså småhåndværks produktionsudveksling, og ikke kapitalistisk. Det eneste sted, hvor Hegel har denne industrialisme med er i de her få paragraffer omhandlende det sociale spørgsmål.

Der er selvfølgelig ting, der skal revideres ved det første udkast til et livsformsbegreb baseret på Hegels korporationslære – at det nye store skel ligger mellem lønarbejdere og kapitalister.

Så vil jeg bare lige give et par glimt ind i den meget rodede affære, som hedder Hegels stænderlære. Grunden til at den er så rodet er, at Hegel endnu engang bruger den metode, som han har brugt så tit: han tager et gammelt begreb og fylder nyt indhold ind i det. Stænderne er jo en ældgammel sag, som hænger tilbage til middelalderen. Hvordan var det, det var? Borger, bonde, adel og gejstlighed. De var fra hinanden adskilte størrelser. Det var den gamle model.

Den ny model er jo netop, at under enevældens autoritet og embedsværket, der definerede et fornuftigt samfund, bortfalder alle disse privilegier, som stænderne var båret oppe af. De bliver revet væk, lighed for loven indføres, og der findes kun lov omkring personens, ejendommens og kontraktens ukrænkelighed. Alle privilegier, "das alte Gerüst des Unrecht", som Hegel kalder det, alle privilegier er væk.

Så egentlig er det en mærkelig ting at tage stænderbegrebet, der i den grad implicerer privilegiebestemmelser, og bruge det i en samfundsmodel, hvor privilegier er afløst, er kastet ud af banen.

Hegels stænderlære

Arbejdets art:

- Den substantielle stand: arbejde med den konkrete natur, produktion af råvarer
- Den formelle stand: arbejde med videreforarbejdelse af råvarer til færdigprodukter og deres distribution
- Den almene stand: arbejde med metodisk at subsumere enkelttilfælde under et regelsæt, tjenesteydelser

Det "sociale element":

Substantiel stand: patriarkalisme og familieprincip

Formel stand: kontrakt og korporation

Almen stand: livslang loyalitet mod suverænen

Stænderne og det sociale spørgsmål

Men Hegel gør dette gennem at bestemme stænderne ud fra *arbejdets art*. Han inddeler i tre stænder: den substantielle stand, den formelle stand og den almene stand. I den substantielle stand arbejdes med den konkrete natur, produktion af råvarer. Den formelle stand arbejder med videreforarbejdelse af råvarer til færdigprodukter og deres distribution. Den almene stand arbejder med metodisk at subsumere enkelttilfælde under almene regelsæt, f.eks. juristens og lægens tjenesteydelser.

Vi kan med det samme se, at det drejer sig om landbruget, om byerhverv og om den statslige administration.

Denne inddeling efter arbejde, stammer oprindeligt fra fysiokraterne og genfindes den dag i dag som en distinktion mellem sektorerne i produktionen: primær (råstofproducerende), sekundær (forarbejdende) og tertiær (tjenesteydelser) sektor.

Den er gangbar den dag i dag, den er brugt som grundlæggende i al økonomisk statistik og så videre.

Så det er en gammel, men stadig holdbar inddeling, og den er anlagt på det moderne standpunkt, som er *arbejdets* standpunkt. Det er her, standen defineres, den defineres qua arbejdet.

Så er der den særlige ting ved det hegelske arbejdsbegreb, at også den *almene* stands arbejde, administrationsarbejdet, er anset for arbejde.

Fordi siden fysiokraternes tid har der været en tendens til at anse alment arbejde, altså tjenesteydelser, for *uproduktivt* arbejde. Det var faktisk fysiokraterne, der definerede det sådan.

Men for Hegel er anvendelsen af regelsæt på konkrete tilfælde - at subsummere det enkelte under det almene - selve indbegrebet af arbejde. Det er simpelthen implementering af menneskelig orden i naturen; et begreb som er helt central i Hegels filosofi, og som hedder "Entäusserung", hvor den menneskelige ånd manifesterer sig i den ydre omverden. Denne "Entäusserung" finder sted gennem arbejdet, og indbegrebet i det er indordningen af den enkelte under det almene.

Selv værktøjet hos en håndværker er forkropsliggørelse af regelsæt for dets konkrete anvendelse. Altså hammeren bruger man sådan og sådan, selve dens konstruktion peger på, hvad og hvor og hvornår den skal bruges. Så den indeholder i sig selv et sådant alment regelsæt.

Det er det hegelske arbejdsbegreb, der er sådan indrettet, og som *også* inkluderer administrativt arbejde - ikke bare som et arbejde, men næsten som indbegrebet af arbejde, mens hos Marx for eksempel er det bureaukратиets snyltervækst på proletariatets rigtige, produktive arbejde.

Så det er, om jeg så må sige, den *moderne* side af det hegelske standsbegreb.

Så er der noget andet, og vi kan kalde det mere gammeldags. Selvom det ikke har noget med privilegier at gøre, så er det alligevel noget, der hiver en anden vej, end hvad der ellers er tendensen i Hegels værk, som jeg har skitseret her. Her har vi en inddeling, og jeg har kaldt det "det sociale element" - i gåseøjne, fordi det er mig selv, der har fundet på navn.

Den *substantielle* stand er organiseret omkring familieprincippet - i patriarkalisen, siger han et andet sted. Det betyder, at vi faktisk begynder at kunne se, hvordan han tænker sig stænderne placeret i hjørnerne af trekantstrukturen.

Her har vi altså den substantielle stand sat ind under familieprincippet. Der er to varianter af familieprincippet. Det ene er patriarkalisen, sådan som det var i gamle dage. Det er sådan set et gammelt feudalt oikos-element, som hives med. Vi har jo kernefamilien, og nu genintroducerer han på én eller anden måde oikos-begrebet, nu under navnet patriarkalisme eller paternalisme.

Den anden familiedimension i det er de små fællesskaber, som Tönnies for eksempel kalder "Gemeinschaft" i modsætning til "Gesellschaft", altså de små fællesskaber, hvor man kender hinanden, i modsætning til et anonymt kontraktbaseret samfund. "Community"-sagen i det. Det hænger ligesom ved den substantielle stand, ved landbruget, som er bundet af familie-princippet, og i og for sig stadig også af naturens gang og af sådan nogle ydre vilkår.

Hvorimod i den *formelle* stand har vi så det borgerlige samfund, som vi har gennemgået, og der gælder kontrakten og der gælder korporationen som hovedprincipper.

Og så endelig den *almene* stand, hvis hovedprincip er livslang loyalitet mod suverænen.

De gammeldags momenter er altså - man kan sige, at det her er en slags levn, et *feudalt* levn, der hænger ved i Hegels begrebsdannelse.

Omkring staten kan man sige: det er jo ikke alt alment arbejde i Hegels forstand, der er statsregi, altså der er indenfor *embedsværket*. Der er alt det, som man kalder *liberale erhverv*, som Hegel også nogle gange taler om. Først og fremmest privatpraktiserende læger og sagførere og den slags professionelle, som egentlig falder ud af det kategorisystem, han stiller op her.

Så er der den modsigelse i det, at den substantielle stand falder *udenfor*, og på en måde står i opposition til det borgerlige samfund, samtidig med, at stænderne defineres *indenfor* det borgerlige samfund. Altså simpelthen de afsnit, hvor Hegel omhandler både den almene stand og den

substantielle stand, er *i* afsnittet om det borgerlige samfund. Så de er ligesom bragt ind og defineret indenfor samtidig medat de ligesom står udenfor.

Det er en problemstilling, som er svær at håndtere, og jeg vil lige komme med et bud på, hvad det kan være. Det kan være en spænding mellem begreb og det historiske nu og så en historisk tendens. Fordi som historisk *tendens* vil de alle sammen flytte ind i det borgerlige samfund, men som historisk *tilstand* står de stadigvæk med nogle gamle rødder, som endnu ikke er kappet.

Der går der et godt stykke tid med. Vi skal langt op på den anden side af Anden Verdenskrig før det *ikke* var sådan, at landbrugsforhold var noget særligt. Alt der vedrørte gårdmændene og husmændene og landarbejdernes var særlige problemer. Det vedvarede det med at være indtil engang i 1950'erne, hvor man sagde: "nu aflyser vi hele landbrugssektoren".

På den anden side er det særlige loyalitetsforhold i embedsværket. Men igen skal vi helt op i 1960'erne, før vi finder afløsningen af det, og det hele bliver så på kontraktform, så "hyr-og-fyr-systemet" også blev gældende i statsadministrationen.

Så *tendensen* i retning af, at de flytter ind mod det borgerlige samfund, er ligesom anlagt i den måde begreberne er struktureret på. Men det er bare et forslag til, hvordan man kan fortolke det.

Jeg vil lige til slut sige et par bemærkninger om forholdet: stænderne og det sociale spørgsmål. Det er fordi, det er jo faktisk den *formelle* stand, som det sociale spørgsmål vedrører, der har et socialt problem. Den formelle stand i byerhverv, som gennem industrialismen har fået pådraget sig en uløselig problemstilling. Fordi den almene stand er sikret i sit ansættelsesforhold, i sin loyalitet. Altså embedsmanden er loyal, og på den anden side er han sikret livet igennem med pension til alderdom og løn under sygdom og med pension til enker og faderløse børn og så videre. Altså alle de velfærdsydelse, der i dag gives ud til befolkningen qua statsborgerskab – dem finder vi allerede sat op som ydelser *specielt* givet til embedsværket. Så de har ikke noget socialt problem.

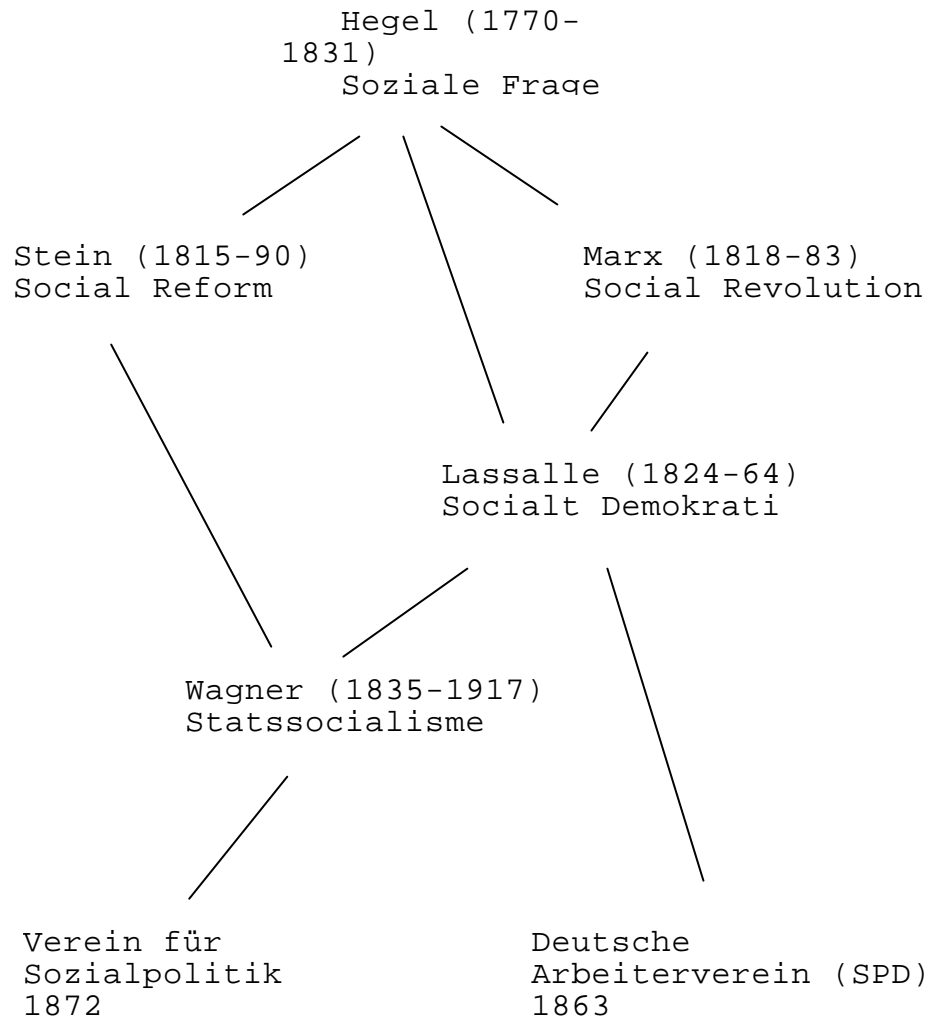
I den *substantielle* stand placeredes de nødlidende i de fungerende familier, i gårde. Det vil sige, at hvis der er nogle, der bliver forældreløse, invalide og så videre, så blev de placeret i én af de familier, der *fungerede*, enten af godsejeren, hvis det er en patriarkalsk affære, eller af sognepræsten, hvis det er en af sognets menighed organiseret affære.

Det er også meget vigtigt, når vi skal se på udviklingen af socialpolitikken: det er denne skelnen: er det en socialpolitik, der skal vedrøre især bybefolkningen og industriarbejderne, eller er det også noget, der skal have med især landdistrikterne at gøre? Der er en vaklen, en forskellighed, her, hvor Danmark er ret fremmelige ved *også* at sikre landbefolkningen eller at drage landbefolkningen ind under velfærdsreformer. Det er med andre ord en sag, der har interesse, og som skal udvikles i det følgende.

3. Det begyndte i Tyskland

Jeg har her skitseret programmet i dette forløb, i denne tredje omgang.

1. Teoriudvikling

2. Historisk virkeliggørelse

Bismarck (1815-98)

- Tysklands samling (1864-71)
- Arbeiterversicherung (1881-89)

Først vil jeg forfølge teoriudviklingen gennem de teoretikere som her er sat op. Det er dét, som Hegel kalder "tankens muldvarpearbejde", der her er tale om.

Så skulle vi gerne på eet eller andet tidspunkt i anden time dukke op til overfladen, op til den historiske virkeliggørelse, som Hegel kalder "den historiske kampplads", hvor stater og historiske personer *handler*.

Den historiske personlighed, som vi vil komme til at beskæftige os lidt med, er *Bismarck*.

Det er køreplanen.

Vi tager udgangspunkt i det, der var hele emnet for sidste gang, nemlig Hegels stats- og samfundslære.

Hegel anså jo den almene og subjektive frihed for at være virkeliggjort i det moderne konstitutionelle monarki med sit borgerlige samfund.

Så derfor mente han sig berettiget til at skrive i forordet til *Retsfilosofien* fra 1821: "Det fornuftige er virkeligt og det virkelige er fornuftigt."

Den tese kan forstås på forskellige måder, for eksempel som en slags "end of history". Det protesterede unghgelianerne imod.

De hegelianere, der efter Hegels død kom på banen i Berlin, kunne finde meget i den virkelige sociale verden som var ufornuftigt, og de havde mange idéer om fornuftige ting, der burde gøres virkelige. Men de protesterede også mod den rent kontemplative holdning, der lå bag: at finde fornuften i det værende og forgangne.

I stedet forlangte de handling, og modtesen til Hegel, om at det fornuftige er virkeligt, og det virkelige er fornuftigt, kom fra Marx, den mest iltre af unghgelianerne. Det var simpelthen en tese, som lød: "Filosofferne har kun fortolket verden forskelligt, men hvad det kommer an på, er at forandre den". (11. tese om Feuerbach, 1845)

Det var sådan set det fælles kodeord for alle unghgelianerne, der i 1830'erne og i 1840'erne var rundt omkring i Berlins caféer og hvor de ellers holdt til.

Mange kendte navne var deriblandt: for eksempel Søren Kierkegaard. Men det, som denne forelæsning kommer til at handle om, er den gruppe af unghgelianere, der fokuserer på Hegels sociallære.

Indenfor den gruppe, hvis hovedfigur eller senior var Arnold Ruge, er de to personer, vi kommer til at kigge på: Lorenz Stein og Karl Marx.

De tog begge udgangspunkt i Hegels bestemmelse af det "sociale spørgsmål". Jeg har sat det op her som en repetition af, hvad vi ligesom sluttede af med sidste gang: hvordan Hegel begrebsmæssigt bestemmer det sociale spørgsmål, det "Socialle Frage".

Hegels argument om det sociale spørgsmål:

Præmis: Hegel mener, at når alle personer frit kan udveksle deres ejendom (arbejde og arbejdsprodukter) i kontrakten form - og derved løbende anerkende hinanden socialt - og frit kan indgå i foreninger til at dyrke og varetage deres interesser, så er den subjektive frihed kommet til virkelighed og til sin ret i det borgerlige samfund.

Diagnose: Men industrialismen bevirker en devaluering af nogles arbejde og en tendens til polarisering af markedet med en "ophobning af rigdom" på den ene side og på den anden side en "afhængighed og nød" blandt den arbejdende klasse, der kan føre til udstødning af det borgerlige samfund af en pøbel, som har mistet følelsen af retfærdighed.

Konklusion: For så vidt at udstødningen får et omfang, der ikke kan opfanges af korporationernes omsorg og kommunernes "Polizey", må staten træde til og ved anlæggelse af kolonier fremme eksport og udvandring.

Jeg har sat det op således, at der er en præmis, som Hegel sætter ind som en absolut forudsætning for det hele. Det er, at når alle personer frit kan udveksle deres ejendom - arbejde og arbejdsprodukter - i kontraktens form, og derved løbende anerkende hinanden socialt, og frit kan indgå i foreninger til at dyrke og varetage deres interesser, så er den subjektive frihed kommet til virkelighed og til sin ret i det borgerlige samfund. Det er den præmis, som han går ud fra.

Så kommer problemet imidlertid, og dets *diagnose*. Industrialismen bevirker en dequalificering af nogles arbejde og en tendens til polarisering af markedet med en "ophobning af rigdom" på den ene side og på den anden side en "afhængighed og nød" blandt den arbejdende klasse, der kan føre til udstødning af det borgerlige samfund af en pøbel, som har mistet følelsen af retfærdighed. Det var Hegels pøbelbegreb, som dækker en udstødt gruppe, der går rundt som spøgelse i den sociale verden, fordi de ikke kan komme til *personstatus*, og som derfor mister orienteringen om ret og vrang, og er et *socialt problem*, der gøres noget ved. Det sociale spørgsmål må besvares.

Det er det, det drejer sig om i *konklusionen*. For så vidt at udstødningen får et omfang, der ikke kan opfanges af korporationernes omsorg og kommunernes "Polizey", må staten træde til og ved anlæggelse af kolonier fremme eksport og udvandring. Dette var løsningsmodellen fra Hegels side, på det sociale spørgsmål.

Det er omkring denne bestemmelse, at Stein og Marx udvikler deres teorier. De har her et *fælles* punkt, der er en fællesmængde mellem Marx og Stein, som drejer sig om, at de *generaliserer* bestemmelsen til at dække hele samfundet, og ikke nok med hele det borgerlige samfund, men hele befolkningen, og Marx går endda videre og generaliserer den ud til hele verden. Marx siger om denne polarisering: "hele samfundet spalter sig mere og mere i to store fjendtlige lejre, i to store klasser, der står direkte overfor hinanden: bourgeoisiet og proletariatet.". (Det kommunistiske Manifest, 1848)

Jeg skal her understrege, at Hegel jo kun talte om, at *nogles* arbejde dequalificeredes, og *nogle* ville falde hen i en pøbel, men her drejer det sig altså om *hele* det borgerlige samfund, om *hele* befolkningen, og ultimativt om hele verden. På grund af denne generalisering er begge også enige om det irrelevante ved Hegels konklusion - for man kan ikke eksportere størstedelen af befolkningen

Ligeledes var Stein og Marx enige om, at denne polarisering ville blive den nye drivkraft for fremtidige historiske revolutioner. Stein siger om dette: "Tiden for rent politiske bevægelser er i Frankrig forbi; en anden forbereder sig, der ikke er mindre alvorlig og voldsom. Ligesom en stand i folket ved slutningen af forrige århundrede (det 18.) oprørtes over staten, så har nu en klasse i folket i sinde at omvælte samfundet, og den næste revolution kan fra nu af kun blive en social." (Stein, Lorenz: Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreich. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte. Leipzig 1842. s III)

Medens revolutionen i 1789 drejede sig om personens og hans ejendoms frihed og om lighed for loven - menneskerettighederne, som de dengang opfattedes - og man kun under den jakobinske terror hørte at tale om "broderskab", så blev den sociale solidaritet først indføjet i 1848-revolutionens officielle valgsprog "liberté, égalité, fraternité". (Hasso Hofmann, Einführung in die Rechts- und Staatsphilosophie", 2000, s 193)

Med diagnosen hører enigheden mellem Stein og Marx også op, for Stein bibeholder Hegels præmis om, at den private ejendomsret er ankerpladsen for den personlige, subjektive frihed i virkeligheden,

mens Marx forkaster den og sætter ejendomsrettens afskaffelse som forudsætning for det sandt menneskelige samfund.

Så med den helt forskellige præmis hos Stein, som bibeholder Hegels, og Marx, der negerer den, så drager de også to helt forskellige *konklusioner*. Stein kalder på sociale reformer i samfundet, mens Marx kalder på en fuldstændig revolution foretaget af proletariatet.

Der er altså den sociale reform overfor den sociale revolution.

Så vidt deres udgangspunkt, deres fællesmængde så at sige, og forskelligheden mellem Stein og Marx.

Nu kommer jeg til Stein.

Lorenz Stein (1815-1890) - liv og værk

- 1815 Vajsenhusbarn fra Eckernförde (Holsten); kgl. understøttelse (Fr VI) til latinskole i Flensborg og universitet i Kiel (1835-39)
- 1839 Ansættelse på Kancelliet i København
- 1840 2-årigt rejsestipendium (Chr VIII) til Berlin (kontakter til unghегelianerne, særlig Arnold Ruge (1802-80)) og Paris (bekendtskab med Louis Blanc 1811-82 "L'Organisation du travail", 1840)
- 1842 Udgiver "Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreich. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte."
- 1843 Docent, 1846 professor i statsvidenskab i Kiel.
- 1848 Udgiver "Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreich. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte. Zweite umgearbeitete und sehr vermehrte Ausgabe. I: Der Begriff der Gesellschaft und die Bewegungen in der Gesellschaft Frankreichs seit der Revolution. II. Der französische Socialismus und Communismus."
- 1848 Aktiv deltager i hertugdømmernes oprør
- 1850 Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage, I-III.
- 1852 Afskediget fra Kiel som oprører
- 1855 Professor i statsvidenskab i Wien
- 1865 Udgiver "Verwaltungslehre", FVII, (1865-68); Ny udgave 1878-83)

Jeg vil starte med at sige, at den kendte statsteoretiker Böckenförde har sagt om Stein, at han er teoretikeren for velfærdsstatens udvikling ("Lorenz von Stein als teoretiker der Bewegung von Staat und Gesellschaft zum Sozialstaat", 1963). Så for hele forelæsningsforløbet er det klart, at Stein må spille en hovedrolle i fremlæggelse.

Derudover er det interessante ved Lorenz Stein, at han har en tilknytning til Danmark. Han er nemlig holstener, og er opvokset som "vajsenhusbarn" i Eckernförde og med kongelig understøttelse kom han i latinskole i Flensborg og på universitet i Kiel.

I 1839 var han såmænd her i København, ansat på Kancelliet på slotsholmen. Derefter fik han et to-årigt rejsestipendium, som han brugte til først at tage til Berlin, hvor han kom ind i kredsen omkring Arnold Ruge og dernæst til Paris, hvor han studerede det sociale og politiske røre.

Steins og Marx' veje krydsedes forskellige gange: de var med i samme tidsskrifter, de var med i samme dagblad, såmænd, så de havde en berøringsflade. Man mener, at der har været en kraftig vekselvirkning mellem Stein og Marx omkring deres bestemmelse af det teoretiske udgangspunkt, altså om det sociale spørgsmål – det kommer vi til – og om proletariatets rolle i den forbindelse.

Spørgsmålet er bare, hvem der influerede hvem, og det har der været en kraftig debat om i mange år. Der er sådan set ikke nogen mulighed for at sige, hvem der kom først med hvad. De har simpelthen været i vekselvirkning med hinanden.

Men efter at Stein havde været i Berlin i et års tid, drog han videre til og i Paris stiftede han bekendtskab med Louis Blanc, som er én af de store franske socialister, som netop i 1840 havde skrevet en bog, der hed *L'Organisation du travail*. Louis Blanc vil vi vende tilbage til.

Som frugten af sit ophold i Paris - og især med sine forbindelser til den franske socialisme og kommunisme - skrev han i 1842 en bog, der hedder *Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreich. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte*. Det var et værk, der gjorde enorm opsigt, og som blev en "bestseller", og som vi ved, at for eksempel Marx også har studeret. Dette værk genudgav han i forøget omfang i 1848, og endnu engang en nyudgivelse med endnu større omfang i 1850, nu med titlen *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich*. Hver gang var udgivelsen forøget med et bind, og der var nye tiltag af teoretisk art i det, så det har simpelthen været et værk under udvikling, som har fundet sted fra Steins side i løbet af 1840'erne.

Mens han er i gang med dette arbejde, kommer han tilbage til Kiel og bliver ansat på universitet dér, men han involverer sig i hertugdømmernes oprør fra 1848-1851 og er aktivt med og kæmper for den tyske sag i det oprør. Det betyder, at han i 1852 får sin afsked fra universitet i Kiel.

Så flytter han teltplæne til Wien, hvor han bliver ansat på universitetet, og får stor indflydelse både på den praktiske udformning og administrationen i det Østrig-Ungarske rige, men også på den socialpolitiske, teoretiske diskussion i hele det tyske sprogområde overhovedet.

I Wien-perioden udgiver han *Verwaltungslehre, I-VII*, som er en frygtelig lang affære. Bare det første bind er på 1100 sider, så det er altså et mammutværk, og det blev på hans sædvanlige måde udgivet to gange. Næste gang var det dobbelt så langt. Så der er altså et ordentligt kødben at gnave i for de teorihungrende.

Vi begynder med hans analyse af den franske "Zeitsgeschichte" fra revolutionen i 1789 og frem til og med den store revolution i 1848. Den periode beskrives historisk, og han drager sine teoretiske konklusioner derfra.

Kant og Hegel var jo også fikseret på den politiske udvikling i Frankrig, og både Stein og Marx har også denne orientering.

Der sker også noget derovre, fordi allerede i 1830 kunne Frankrig igen fremvise en revolution, der var rettet mod det restaurerede monarkis genindsættelse af kirken og den landflygtige adel i deres gamle positioner, som betød, at "nu annullerer vi revolutionen", og kirken og adelen flytter tilbage i deres positioner igen.

Det førte til et oprør fra borgerskabets side, som ønskede at fastholde principper for 1789, og de fik indsat Louis Philip af Orléans, som på det tidspunkt blev kaldt "borgerkonge", fordi han kom ind på borgerskabets betingelser. Han blev også kaldt "Philip égalité".

"Borgerkongen" forsøgte nu at balancere mellem den gamle, besejrede, konservative magtblok, som altså var adel og kirke, og det nye, sejrige borgerskab, men da det var borgerskabet, storborgerskabet, finansborgerskabet især, der havde indsat ham, blev han hurtigt et redskab for dem. Julikongedømmet, som varede fra 1830 under Philip til 1848, blev kendt storborgerskabets gyldne tid. Borgerkongen havde disse ord til borgerskabet: "Enrichissez vous!" – gør jer rige, *berig* jer.

Det var vel egentlig tænkt som en kæk formulering af markedslogikken om at egennyttens bliver transformeret til fællesnyttens - ligesom for eksempel Ronald Reagans "Greed is good" – men det blev til det *hadeslogan*, som fik samlet nye politiske kræfter, arbejderne især, som de kunne fylkes omkring.

Dette slagord var altså fokuspunktet for oprøret, og arbejderne, som blev ledet af socialistiske idéer, der blev bannerført af Louis Blanc, kom med ind i denne nye revolution, som løb af stablen i februar 1848, hvor der blev oprettet den anden republik, og hvor disse nye sociale kræfter – arbejderne altså, og socialistiske tanker - spillede med, og hvor Louis Blanc blev arbejdsminister i den provisoriske regering, og proklamerede "retten til arbejde", og begyndte oprettelse af *nationalværksteder* for de arbejdsløse.

I april blev der imidlertid udskrevet almindeligt valg – det var et led i revolutionen: ”vi vil have et almindeligt valg til Nationalforsamlingen”. Men det gav et helt andet udfald end socialisterne havde forventet, for især landområderne sendte en hel masse delegerede ind til Paris, som var borgerligt sindede. Det første, de gjorde, var at ophæve nationalværkstederne, fordi de var urentable, og det førte til socialisternes Juniopstand i Paris, der blev slået ned med hård hånd og 10000 døde i den forbindelse.

Denne historie, julikongedømmets historie fra 1830-1848, er materialet for Steins teoretiske udvikling af sin *revision* af Hegels stats- og samfundslære. Det, der først og fremmest var iøjnefaldende ved julikongedømmet var, at når kongemagten kom ind og blev et redskab for den herskende klasse, så påkaldte det sig en modstand i mod sig *nedefra*, en social bevægelse, som førte til uro og *kunne* føre til revolution. Det var det skræmmebillede, som Stein malede frem i sine værker, og det var det skræmmebillede, han brugte som udgangspunkt for sit budskab om nødvendigheden af sociale reformer.

Udgangspunktet i den teoriudvikling, han foretager i *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage, I-III* (nyudgivet i 1959), er proletariatet. Det er altså den ene del af den hegelske polarisering af det borgerlige samfund. Proletariatet – det som Hegel kaldte pøbelen.

Stein bestemmer det således:

”Samfundets nederste klasse er indtil videre blot sammenfattet ved det rent økonomiske og derfor ydre kendetegn: at være det nøgne arbejde. Som sådan er den en masse uden indre helhed; den har ganske vist en fælles samfundsmæssig position og økonomisk opgave, men ingen fælles vilje. Et sådant fællesskab af viljer, understøttet af en fælles opfattelse af deres situation og krav, bibringer nu denne samfundsdel et selvstændigt liv og magt i bevidst opposition til den gældende samfundsorden. Og som sådan kaldes denne klasse med et nyt, men betegnende og bekendt navn for *proletariatet*” (I,125).

Proletariatet er altså den hegelske pøbel, men nu udstyret med en *idé*. En idé, som kan organisere det indadtil, og som kan sætte en målsætning for politisk handling. Når denne idé har rodfæstet sig i *massen*, så er det blevet til det som Stein kalder ”en social bevægelse”.

Stein opridser nu tre idéer, som han anser for kræfter, der kan sætte masserne i bevægelse, ved at organisere dem omkring en idé.

Den første er *kommunismen*, som han bare bestemmer som, at her gælder ejendomsløsheden, den enkeltes ejendomsløshed, og at alle goder er fælles. Stein mener, at kommunismen fører til en selvmodsigelse, og argumentet lyder sådan:

”Kun fællesskabet kan kræve og lede arbejdet. Men da fællesskabet bliver repræsenteret af enkeltindivider, der handler i dets navn og med dets hele magt, så bliver disse enkelte til *arbejdets herrer*” – det ord spærrer han ud og gentager flere gange: *arbejdets herrer* - ”og alle arbejdere og dermed hele fællesskabet bliver afhængig af dem. Faktisk vil kommunismen på denne måde ikke alene føre til fattigdom, hvilket vel kunne bæres i frihedens navn, men også et sandt slaveri, der

står i absolut modsætning til lighedens idé" (I, 114-15).

Det er altså tanken om, at kommunismen vil føre til et hierarki, hvor man vil have et øvre lag, som dirigerer produktionen: arbejdets herrer. Det er ord, som kommer til at klinge igen i hele diskussionen om kommunismen, helt frem til vore dage faktisk.

Så er der den anden idé, som masserne kan fylkes omkring, og det er *socialismen*. Socialismen har, i modsætning til kommunismen, sit udgangspunkt i den enkelte persons *individualitet*.

"Derfor vil den *ikke* virkeliggøre begrebet om menneskets abstrakte lighed, og ligeså lidt vil den ophæve personlighedens individualitet og den private ejendomsret. Det, socialismen vil, er arbejdets magt over kapitalen. Det vil tvinge socialismen til en række forslag, som alle mere eller mindre indebærer ophævelsen af ejendomsretten. Fra denne side nærmer socialismen sig kommunismen, og her viser dens egentlige fejl sig tydeligst" (I, 118-19).

Tanken er altså, at i sit udgangspunkt er socialismen i og for sig på hegelsk grund, med privat ejendom som en absolut nødvendighed for den subjektive frihed, men at den i sin måde at operere på, for at ophæve sociale uligheder, kommer til at træde netop det princip under fode, som den startede op med at have som udgangspunkt.

Den tredje idé, som er på banen i 1840'erne, især i Frankrig, er tanken om *det sociale demokrati*. Den kombinerer to elementer i sig. Det første element er den rent politiske demokratisk liberale bevægelse, som opfatter demokratiet sådan, at "personen begribes rent, uafhængigt af sin besiddelse. Og da alle mennesker ifølge dette begreb er lige og frie eller selvbestemmende, så følger det af begrebet, at den frie statsforfatning skal være således, at alle har lige andel i dannelsen af statens almenvilje i lovgivningen" (I,123).

Det er simpelthen spørgsmålet om almindelig valgret, som her er en liberal linie, som socialisterne kan knytte sig an til. Det er imidlertid en anden side, som den liberale retning ser bort fra, nemlig "den anden store del af statslivet, som er *statsforvaltningen*, fordi denne går udover den offentlige viljesdannelses form" (ss), men som er fikspunkt for løsning af det sociale spørgsmål og arbejderklassens sociale emancipation.

"Men denne form" – den liberale altså – "passer fuldstændigt til den socialistiske bevægelse, og således opstår der en naturlig og uafvigelig forbindelse mellem disse to elementer i bevægelsen, hvor det republikanske bliver dens opfattelse af forfatning og ret, mens det socialistiske bliver dens forvaltningsprogram og mål" (ss).

Altså som forfatningsideologi har man demokratiet, og som forvaltning – dét, staten skal udføre – er socialismens program som mål.

"Det sociale demokratis princip er derfor den almene stemmeret med hensyn til forfatningen og ophævelsen af den arbejdende klasses samfundsmæssige afhængighed gennem forvaltningen" (ss).

Det er jo et billede, som vi godt kan genkende den dag i dag som værende en socialdemokratisk grundidé.

Dét, der nu er Steins pointe i denne udvikling, er, at han frygter en glidebane. Det er helt klart, og det fremgår også af ordvalget, at der ligger *sympati* for det sociale demokrati, men han mener, at det sociale demokrati vil glide over i socialismen, og socialismen er jo så defineret tidligere som noget, der til syvende og sidst vil ende med kommunismen.

Stein er altså ræd for den udviklingssekvens, der kunne sættes i gang med det sociale demokrati.

Derfor er Steins løsningsmodel til det sociale spørgsmål, dét, han kalder "De sociale reformers kongedømme":

"Det sandeste, længst varende og mest elskede kongedømme er de samfundsmæssige reformers kongedømme... Kongedømmet står, som bærer af den rene statsidé over samfundets klasser og deres modsætninger. Som personlig repræsentant for statens personlighed søger det nødvendigvis efter selvstændige indgreb i statens bevægelse. Men den herskende klasse kan træde op imod det, for selv at lede staten for sig selv [Der tænkes på Julikongedømmet]... I kampen for sin selvstændighed og sin høje stilling har kongedømmet kun en sikker udvej: at det med al den besindighed, værdighed og kraft, som det sømmer sig for den højeste magt i staten, at stille sig i spidsen for de sociale reformer i frihedens og folkets velfærds ["Volkswohlfahrt"] navn. Ethvert kongedømme vil i fremtiden blive enten en tom skygge eller et despoti eller går under i en republik, hvis det ikke har det høje sædelige mod til at blive den sociale reforms kongedømme. (III, 40-41)

Den sande stats rigtige politik må altså bestå i – i stedet for at være den herskende klasses redskab – ”at stille sig i spidsen for de sociale reformer i frihedens og folkets velfærds (”Volkswohlfahrt”) navn”. Med Steins "Volkswohlfahrt" får vi et nyt velfærdsbegreb ind, som egentlig er det, der klinger mest med det, vi kender i dag.

Jeg nævnte forrige gang, at Hobbes' velfærdsbegreb var sikkerhed, at Kants var retfærdighed, og at Hegels var national interesse.

Her ser vi et velfærdsbegreb, som vi mere kan nikke genkendende til som en tanke, der ligger ret dybt i velfærdsstaten.

Så kommer en der en forudsigelse eller trussel, kunne man sige: ”Ethvert kongedømme vil i fremtiden blive enten en tom skygge eller et despoti eller går under i en republik, hvis det ikke har det høje sædelige mod til at blive den sociale reforms kongedømme”.

Det er altså spørgelset fra julikongedømmet, som gik til grunde, fordi det lod sig blive middel for den herskende klasse.

Det sociale kongedømme skal hæve sig op over klasserne og afstikke en linie, der reformerer den sociale tilstand til proletariatets fordel, og det må overbevise den herskende klasse om, at dette er vejen til *ikke* at få en revolution.

Det er en tanke, som vi vil komme til at følge hele vejen igennem, og som er stærk hos Bismarck: sociale reformer er noget, der laves, for *ikke* at få en revolution på halsen.

Det karakteristiske ved Stein er faktisk, at han opfatter det sociale kongedømme som noget, der skal være *hævet* over klasserne i samfundet. Staten må *ikke* blive til et redskab.

For at billedliggøre eller for at sætte trumf på den opfattelse, så taler han hele tiden om statens personlighed, hvor kongen sådan set *er* statens personlighed. Definitionen lyder hegelsk nok: ”Staten er det til enhed og personlighed ophøjede fællesskab af alle enkeltviljer, og den fremtræder gennem statens arbejde og gerning (”That”)” (I, 35)) i forvaltningen.

Denne statslige dimension, som udelukkende definerer statens suverænitet *indadtil* i forhold til samfundsklasserne, er dog dermed meget mere idealistisk end Hegels, som bestemte suveræniteten som en stats forhold til andre stater, i forholdet stat blandt stater internationalt. Her er der en realistisk krog at hænge statsbegrebet og dets suverænitet op på. Hos Lorenz Stein er staten udelukkende holdt op af en sådan idealisme om statens personlighed udtrykt i et kongedømme svævende over klasserne.

Så kommer vi til en mere udflydende affære, nemlig Steins ”Spätwerk”, som er hans forvaltningslære. Det er en vidt forgrenet sag.

Den første del af Steins ”Verwaltungslehre”, der i sig selv er på 1100 sider, er inddelt i tre afsnit.

Første afsnit er ”den udøvende magt”, og den kan sammenlignes med Hegels embedsværk og

”Regierung”.

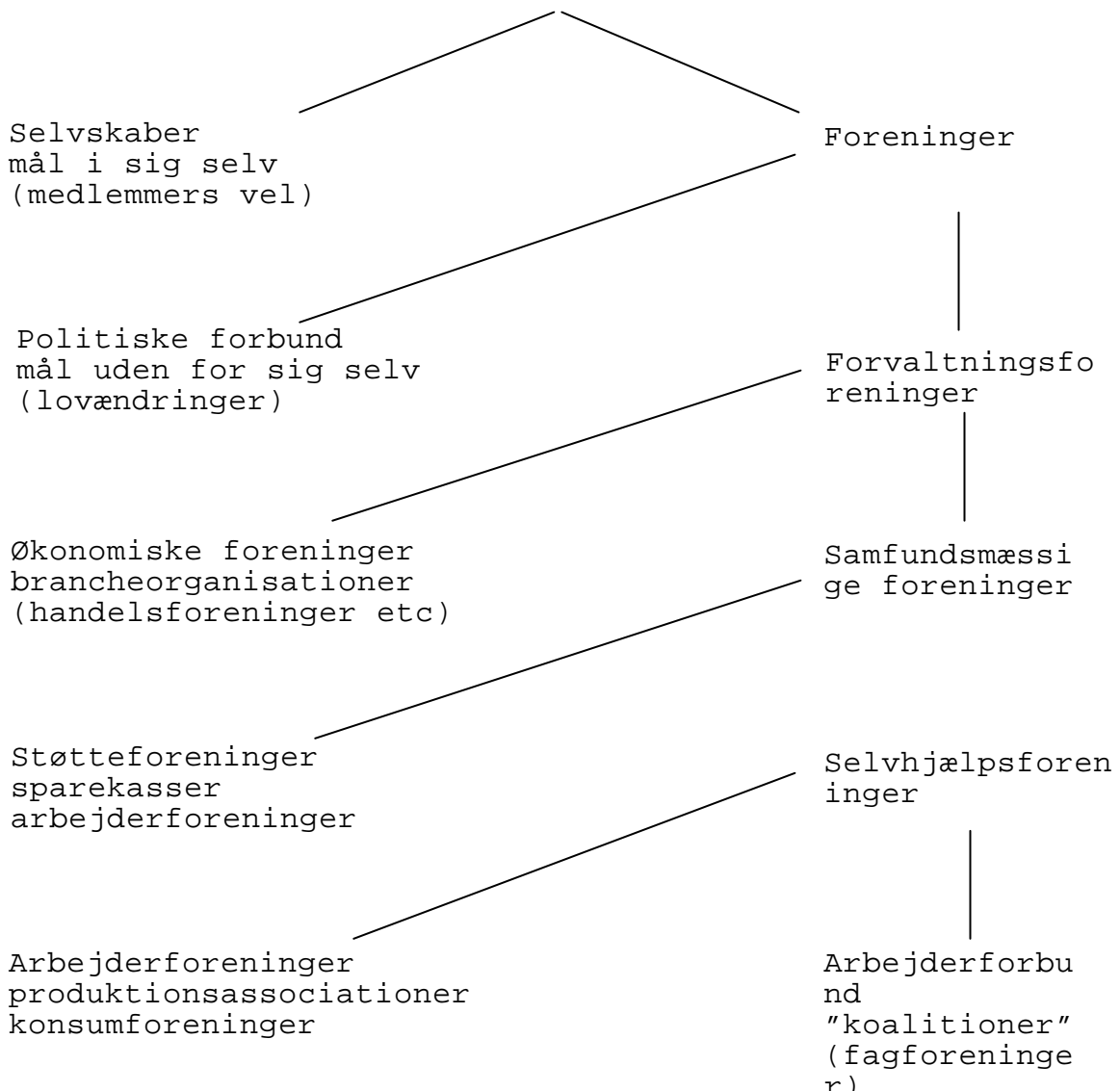
Anden del omhandler selvforvaltningen og dens retssystem, og det er først og fremmest den kommunale selvforvaltning, som hos Hegel hedder "Polizey".

Den tredje del omhandler foreningsvæsenets system og foreningsretten. Den vil vi komme ind på nu, men jeg vil lige sige, at det er den, der faktisk svarer til Høgel's lære om "Korporation", men det er altså i en afvigelse derfra, som vi skal prøve at se lidt nærmere på.

De resterende seks dele af værket behandler forvaltningslæren opdelt efter områder: sundhedsvæsen, uddannelsesvæsen, økonomiske forhold og så videre. De sociale reformer må selvfølgelig ske indenfor disse konkrete områder som højnelse af proletariatets vilkår, men det karakteristiske ved Stein er, at han ikke ekspliciterer, hvilke sociale reformer, han egentlig har i tankerne. Det har sikkert noget at gøre med, at han sidder som objektiv videnskabsmand og professor i Wien. Men når vi kommer til Wagner, så kommer forslagene for fuld udblæsning. Men "Spätwerk" er underligt tomt for positive forslag til socialreformer.

Steins "Vereinswesen"

Egentligt foreningsvæsen

Det er strukturen af tredje del, om foreningsvæsenet, jeg har skitseret her. Så kan vi også se nogenlunde, hvordan Stein arbejder med sit stof: det er klassifikation på klassifikation, inddelinger, underinddelinger, romertal I, arabertal 1, A, B, alfa, beta og så videre. Man kan godt blive træt af det, for at sige det ligeud, og så især, når det er på 1100 sider.

Jeg har forsøgt at samle lidt sammen i et binært system.

Det *egentlige* foreningsvæsen inddeler Stein i på den ene side foreninger og på den anden side selskaber, som har målet i sig selv: medlemmernes vel. Det er først og fremmest tænkt på sådan noget som handelskompagnier, altså alle de økonomiske selskaber, man kan komme i tanke om. *Målet* ligger inde i dette selskab, det er en sluttet kreds af medlemmer, hvis ve og vel og indtægt og profit er det, det drejer sig om. Der er ikke nogen tanke om noget udadtil.

Dette er i direkte modsætning til den anden del, som er *foreninger*, der forgrenes i på den ene side politiske forbund, som i modsætning til selskaberne, har målet udenfor sig selv. Det er først og fremmest de sociale bevægelser, de politiske partier, der som formål har at gribe magten og få indført nogle lovændringer. Altså målet udenfor sig selv.

I modsætning til dem, kommer vi så til det, han kalder forvaltningsforeninger. Forvaltningsforeninger skal nu kombinere de to første modsætninger, nemlig sådan, at disse foreninger medierer mellem på ene side deres egne særinteresser, ligesom i selskaber, og så en almen interesse eller en opfattelse af almeninteressen.

Hans eksempel på det er økonomiske foreninger – det, vi i dag kalder brancheforeninger, altså handelsstandsforeninger, industriforeninger, landboforeninger af forskellig art. Altså indenfor brancher samler folk med samme interesser sig. Ikke bare for at sidde og dyrke deres egen fællesinteresse, men for at få denne særinteresse integreret med andre grenes særinteresser.

I den bevægelse kommer forvaltningen ind og regulerer og medierer. Så statsforvaltningens, altså embedsværkets, arbejde er at sætte disse organisationer eller brancheforeninger i et forhold til hinanden og formidle imellem dem, sådan at konflikter og uhensigtsmæssigheder forhindres.

Overfor økonomiske foreninger, men med samme forbindelse med forvaltningen har vi samfundsmæssige foreninger. Eksempler på det er støtteforeninger, sparekasser, arbejderdannelsesforeninger. Det er noget, som i 1800-tallet florerede meget, både i Danmark og i Tyskland: støtteforeninger, hvor borgerskabet først og fremmest stillede sig i spidsen for at få organiseret arbejderne. Senere, efter 1869, hvor dette skema er fra, kommer der nogle vigtige sager frem som boligforeninger, som kommer til at spille en stor rolle.

Igen: det er en organisering af særinteresser *indenfor* en forvaltningsmæssig ramme.

I modsætning til andre, borgerskabet, der støtter proletariatet, arbejderklassen, så har vi i den anden ende selvhjælpsforeninger, hvor de organiserer sig til deres *egen* selvhjælp. Som eksempel på det, som han kalder arbejderforeninger, nævner han produktionsassociationer - det er det navn, der genkalder Louis Blancs idé om nationalværksteder på den tid i Tyskland – og så konsumforeninger, som i Danmark kaldes brugsforeninger. Det var en bevægelse, der startede i England i 1840'erne, og som meget hurtigt også bredte sig til Tyskland.

Det er altså foreninger, der har til mål at befordre medlemmernes velvære eller *vel*, i hvert fald, men igen inden for en ramme sat op af forvaltningen.

Som modsætning til det har vi det, som Stein kalder arbejderforbund, koalitioner, og det er fagforeninger, der her er tale om. Det var et meget aktuelt problem - ikke bare i Tyskland, men over hele Vesteuropa – hvordan regeringen gennem forvaltningen skulle forholde sig til arbejderne fagforeninger.

Det er det, jeg nu vil ”zoome” ind på som eksempel på det karakteristiske ved Stein i det hele taget.

Hans analyse går ud fra arbejderforbund, som han kalder koalitioner, fagforeninger.

Da fagforeningens mål er lønforhøjelse og midlet hertil er arbejdsnedlæggelse, så bliver fagforeningens princip "ubetinget at adlyde lederens vilje", "Gehorsam" (s 194).

Dette princip kan imidlertid komme i konflikt med retsprincippet om frivilligt medlemskab. Det var netop denne konflikt, der fik mange stater til at forbyde fagforeninger, og fik den herskende klasse til at rådgive staten til at lave forbud herimod.

Ifølge Stein bør staten dog ikke følge kapitalens råd og forbyde fagforeninger, men forvaltningen må tilse, at retsprincippet overholdes og sørge for offentlig indsigt i foreningen.

Resultatet vil så ifølge Stein være idel lykke:

"I stedet for en magtorganisation af arbejderstanden til kamp mod kapitalen, vil der opstå en ordnet repræsentation af det kapitalløse arbejde, dets fordringer og interesser, såvel økonomiske som sociale, som en følge af lovgivning og forvaltningens arbejde. De første skridt i denne retning er allerede gjort, og det vil ikke vare længe før dette enkle princip for hele dette område bliver anerkendt og gennemført. Og den stat kan prise sig lykkelig, hvor dette let og uden kampe realiseres!" (System des Vereinswesens, 1869, s 196-97)

Men der var ikke mange stater, der kom den vej igennem. I Danmark skulle der heftige massekampe til, og i Tyskland kan man se meget af Bismarcks politik som et forsøg på at knægte såvel arbejdernes politiske organisation som deres faglige organisation.

Det karakteristiske for Steins værk dukker op her på den måde, at hele værket er et overtalelsesforsøg overfor den herskende klasse til at anerkende statens ophøjethed, dens indre suverænitet, såvel som forvaltningens arbejde med sociale reformer. At det er i deres egen interesse.

Sammenfattende om Steins revision af Hegels stats- og samfundslære

- Statens suverænitet og personlighed bestemmes alene indadtil, overfor samfundsklasserne. Stein ser helt bort fra statens ydre suverænitet - fra forholdet stat blandt stater.
- Stein anser ikke det borgerlige samfund som en uddifferentiering, men som en egenudvikling fra slægtssamfundet over stændersamfundet. Derfor kalder han det "det statsborgerlige samfund".
- Polariseringstendensen i det borgerlige samfund generaliseres til en kapitalproletariat modsætning for hele befolkningen (stændersamfundets tid er forbi).
- Forvaltningen skal ikke alene passivt sørge for retssikkerhed og holde opsigt med selvforvaltende organer (kommuner) og foreningsvæsenet (korporationer), men skal aktivt og dynamisk styre mod en social forsoning gennem sociale reformer.

Statens fredelige forvaltning af det borgerlige samfunds interesseorganisationer er den karakteristiske side ved Steins koncept. Marx, derimod, går en helt anden vej, og han vil overbevise proletariatet om revolutionens nødvendighed og om den sandt menneskelige tilstand i en kommunistisk uden privat ejendomsret. At det er i deres egen interesse.

Karl Marx (1818-1883). Visse værker:

1843 Kritik des Hegelschen Staatsrecht*

1844 Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie

1844 Manuskript über Nationalökonomie und Philosophie*

- 1845 Thesen über Feuerbach*
- 1846 Der Deutschen Ideologie*
(* posthumt udgivne 1927-32)
- 1848 Det kommunistiske Manifest
- 1859 Bidrag til Kritikken af den politiske Økonomi (I Forordet: "de 15 sætninger")
- 1864 Stiftelse af "Den internationale Arbejderassociation" ("1. Internationale" - opløst efter strid med Bakunin 1872)
- 1867 Kapitalen, Bd. 1 (Bd. 2 1885; Bd. 3 1894)

Jeg har valgt at fokusere mere på Stein end på Marx, men i teoriehistorisk forstand er de egentlig ligeværdige i deres polære modsætning til hinanden. Men her kan der kun blive tale om en lille skitse af Marx' teori om den sociale revolution for at komme videre i sporet om de sociale reformer.

Grundlæggende kan man sige, at Steins lære var en revision af Hegels. I modsætning til det er Marx' lære en fuldstændig negation af Hegels lære - led for led og som helhed. I stedet for Hegels idealisme sætter Marx en materialisme baseret på menneskets stofskifte med naturen med de midler, "produktivkræfterne", der indskydes i dette stofskifte, og de sociale relationer, "produktionsforhold", som de fører med sig.

Marx angriber Hegels lære om, at person, ejendom og kontrakt er virkeliggørelsen af den subjektive frihed, ved at hævde, at ejendommen, i stedet for at være det formidlende led i den sociale anerkendelse, er ren og skær fetichisme, en tingsliggørelse af sociale relationer og forfalskning af sandt menneskelige forhold, og at den er roden til den omfattende fremmedgørelse, der udtrykkes i det kapitalistiske system, der som en fremmed magt driver såvel kapitalister som proletarer rundt i manegen, og som kulminerer i den totalt fremmedgjorte spaltning mellem samfund og stat.

Det er hele Marx' lære om fremmedgørelse, og i sig selv kunne det være godt og rigtigt at udvikle den, fordi den belyser mange punkter i det hegelske koncept. Men det fører bort fra det spor, vi følger her.

I stedet vil jeg skitsere Marx' materialistiske argument for nødvendigheden af privatejendommens ophævelse. Den er taget fra "De 15 sætninger", som står i forordet til *Kritikken af den politiske Økonomi*.

Sætningerne 5 til 7 lyder: "5. På et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i modstrid med de forhåndenværende produktionsrelationer, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, indenfor hvilke, de hidtil har bevæget sig. 6. Fra at være udviklingsformer for produktivkræfterne slår disse relationer om til at blive lænker for dem. 7. Der indtræder da en epoke med social revolution."

Så det private ejendomsforhold, som grundlæggende karakteriserer det borgerlige samfund, er bare en historisk passage. Ifølge Marx er vi allerede på vej ud af det, fordi *produktivkræfterne* – det vil sige først og fremmest den industrielle revolution, industriens organisering – gør det absurd, at der er privat ejendomsret til så komplicerede sociale strukturer som den moderne industrialisme.

Der kommer lidt mere kød på det i *Det kommunistiske Manifest*. Nu citerer jeg fra *Det kommunistiske Manifest*, hvor der er lidt mere drøn på og lidt mere kød på argumentet end i det mere teseagtige:

"... de produktions- og samfærdselsmidler, som var det grundlag, bourgeoisiet udviklede sig på, blev skabt i det feudale samfund. På et vist trin i disse produktions- og samfærdselsmidlers udvikling svarede de forhold, som det feudale samfunds produktion og vareudvekslingsforegik under, den feudale organisation af landbrug og manufaktur, kort sagt de feudale ejendomsforhold, ikke mere til de produktivkræfter, der allerede var udviklet.

De hæmmede produktionen i stedet for at fremme den. De forvandlede sig til lænker. De måtte sprænges, de blev sprængt. I stedet kom den fri konkurrence med den sociale og politiske forfatning, som passede for dem, med bourgeoisiklassens økonomiske og politiske herredømme. For vore øjne foregår en lignende bevægelse.” – dette er altså skrevet i 1848 - ”De borgerlige produktions- og samfærdselsforhold, de borgerlige ejendomsforhold, det moderne borgerlige samfund, der har fremtryllet så vældige produktions- og samfærdselsmidler, ligner trolldmanden, der ikke længere er i stand til at beherske de underjordiske magter, han har manet frem. I årtier har handelens og industriens historie været historien om de moderne produktivkræfters oprør mod de moderne produktionsforhold, mod de ejendomsforhold, som er en livsbetingelse for bourgeoisiet og dets herredømme. Det er tilstrækkeligt at nævne handelskriserne, som med mellemrum vender tilbage og mere og mere truende rokker ved hele det borgerlige samfunds eksistens”.

Det karakteristiske er altså her, at der *ved siden af* eller korresponderende til polariteten mellem kapital og proletariatet, nu er en modsætning mellem produktionsforhold og produktivkræfter, mellem det private ejendomsforhold og den industrielle revolution, som er ved at bryde igennem. Så proletariatet står ikke alene i sin kamp mod den private ejendomsret - det har produktivkræfterne på sin side. Det er budskabet, der kommer fra Marx.

Vi kommer så til en anden socialistisk teoretiker, og det er Lassalle.

Lassalle (1825-1864)

- 1862 "Über den besondern Zusammenhang der Gegenwärtigen Geschichtsperiode mit der Idee des Arbeitstandes" = "Arbeiterprogram"
- 1863 Stifter "Allgemeine deutsche Arbeitervereins" (23/8)
"Offenes Antwortschreiben" (tale ved stiftelsen)
Samtaler og brevudveksling med Bismarck (okt. 1863- jan. 1864)
- 1864 Dræbt i duel over en dames ære (31/8)

Lassalle er en spændende person, som det kunne være sjovt at snakke lidt mere om. Ikke fordi hans teori er god – den er faktisk ikke særligt sammenhængende, men er mere dét, man kalder eklektisk, der er plukket noget her og noget der – men han levede et helt eventyrligt liv, for eksempel døde han i en duel over en dames ære. Det var en del af hans person. En anden del var, at han var folketaler i den helt store stil. Han var en klassisk retorisk begavelse. Han holdt taler alle steder, i retssale, i folkeforsamlinger, for både høj og lav. Det var karakteristisk for Lassalle, at han havde en stor og øjeblikkelig effekt i Tyskland, langt større end Marx.

Efter forskellige eventyr af helt anden art, kastede han sig i 1860'erne over det sociale spørgsmål. Jeg skal lige sige, at han var faktisk hegelianer. Han havde skrevet et retsfilosofisk doktordisputats, der var meget Hegel-inspireret.

I 1862 skrev han en brochure – og det var mest brochurer, der kom fra hans hånd – og den har et langt tysk navn, der er forkortet til "Arbeiterprogram". Det blev det arbejderprogram, som han rejste land og rige rundt med og fortalte om til forsamlingerne. Det var det, der blev det organiserende midtpunkt for arbejderbevægelsen i Tyskland. I 1863 blev der stiftet "Allgemeine deutsche Arbeitervereins", som i 1891 blev omdøbt til "Socialdemokratische Partei Deutschland", altså SPD. Det er grundlæggelsen af det socialdemokratiske parti.

Så havde han samtaler og brevudveksling med Bismarck. Det vil vi komme ind på, når vi skal tale om Bismarck, for Bismarck tog faktisk meget gunstigt imod Lassalles idéer, og var for øvrigt også

duperet af ham som person.

Nu vil jeg sige nogle få ord om de elementer, der indgår i Lassalles budskab. Det er bedre at kalde det et budskab end en teori.

For første spørgsmålet om den private ejendomsret. Her accepterer han Marx' prognose: at den industrielle udvikling til slut vil gøre det af med den private ejendomsret. Men han sætter en tidshorisont på 100-200 år, så det er altså ikke noget, der ligger lige om hjørnet, og i mellemtiden er arbejderklassen plaget af det, han kalder "den jernhårde lønningslov", som går ud på, at *overskuddet* af arbejdskraft - det, som Hegel kaldte "pøbelen", og som Marx kalder "den industrielle reservearmé" - vil trykke lønnen ned til eksistensminimum. Så det sociale spørgsmål er akut, og man kunne ikke vente på, at produktivkræfterne skulle sprænge produktionsforholdene om 200 år. Der skulle *handles nu*.

Hans programpunkt for handling begynder med, at han tager udgangspunkt i det, han kalder "den liberale natvægterstat", som han forkaster. Altså den liberale statsidé, "hvis hele funktion er at beskytte mod rov og indbrud". I stedet siger han: "Statens mål er langt snarere at sætte den enkelte i stand til gennem forening at opnå sådanne livsvilkår og mål, som de aldrig ville kunne opnå som enkeltpersoner, at gøre dem i stand til at opnå en grad af uddannelse, magt og frihed, som det for hver enkelt ville være umuligt at opnå selv".

Statens mål går nu gennem at være behjælpelig til en forening af arbejderklassen.

Det er ikke nok at *beskytte* den personlige frihed og ejendom, den skal også *gøres mulig* for alle. Det er den måde, han vender statsbegrebet fra rent retstatsligt til en social reform: *muliggørelse* for alle til at deltage i frihed og ejendom.

Staten skal være arbejdermassen behjælpelig med at forenes sig til en *arbejderstand*, som en anerkendt "fjerde stand".

Et led i dette er det, han kalder "statshjælp" til "produktionsassociationer". Disse "produktionsassociationer" er simpelthen Louis Blancs *nationalværksteder*, og han mener, at her vil arbejderne kunne komme ud af trykket fra den jernhårde lønningslov, have et alternativt sted at være økonomisk set, og staten bør træde hjælpende til her ved statskreditter.

Så er der endelig hans tanke om demokrati med almen valgret. Der er mange, der siger, at dette er den egentlige hovedidé hos Lassalle, nemlig, at kun arbejderrepræsentation i staten kan foranledige, at staten intervenserer i samfundet til arbejderstandens gunst.

Det vil sige, at man ikke kan forvente, at kongedømmet af sig selv skal gøre det. Det er nødvendigt, at arbejderklassen bliver repræsenteret.

Bagved ligger der en iøjnefaldende lighed med Steins koncept om det sociale demokrati, nemlig denne kombination af det liberale *republikanske* program om almindelig valgret og det socialistiske ønske om sociale reformer gennem forvaltningen.

Endvidere svarer Lassalles krav om statshjælp til forening af arbejdermassen til en stand - altså det krav, at statens skal være behjælpelig med standsorganisering - til Steins lære om "det egentlige foreningsvæsen": at statens forvaltning ikke går ud til det enkelte individ, men hele tiden forholder sig til nogle selvorganiserede foreninger, som den kan komme i dialog med.

Stein havde, i 1850, også en vis sympati med Blancs "nationalværksteder".

Den store forskel mellem Stein og Lassalle består i, at Stein *frygtede*, at det sociale demokrati ville glide over socialisme til kommunisme, men det er netop det, Lassalle ønsker: en glidebane, en rutschetur, som kan vare op til et par hundrede år, indtil vi lander i kommunismen, som han mener er det uundgåelige resultat.

Men det er altså en glidebane, og det er baggrunden for Lassalles tanker, og det er faktisk også på mange måder grundlaget for Socialdemokratiets tænkning, i hvert fald sådan som det kom til udtryk her.

Jeg skal nu lige sige et par ord om den politiske arbejderbevægelses udvikling i Tyskland. Marx blev rasende over Lassalles strategi, som han kaldte for knæfald for nationalstaten. Staten skulle jo netop sprænges i luften gennem revolutionen, så den fremmedgjorte deling mellem stat og samfund kunne ophæves i et globalt "Gattungsleben". Som modsvar grundlagde han "1. Internationale" i 1864. Men den marxistiske linie kom ind som et andet ben i den tyske arbejderbevægelse gennem Bebel og Liebknecht, som var Marx-elever, idet de i 1875 byen Gotha fusionerede deres organisation (fra 1869) med Lassalles parti.

Det Socialdemokratiske Parti var herefter et hus i splid med sig selv, fordi den Lassalle'ske linie, der kom til at hedde *revisionismen*, gik ind for løbende forbedringer af arbejderklassens kår gennem stadig øget demokratisk indflydelse på statens forvaltning, mens den *ortodokse marxisme* ville have revolution. Det var dét, der kom til at præge Socialdemokratiet indtil efter Første Verdenskrig, hvor et kommunistisk parti udsplattet, men i hele den periode var der en spænding indbygget i Socialdemokratiet.

Vi skal nu følge teoriudviklingens muldvarpearbejde videre frem. Vi har set, at muldvarpen skød et skud op til jordoverfladen i de sociale bevægelser, hvor der kom en – af Hegel fuldstændig uforudset – ting frem på den historiske scene, som hedder "sociale bevægelser".

Vi har også set i hele det koncept, som foldes ud i især Tyskland, at man er helt fikseret på industriproletariatet, som man anser som *den* sociale bevægelse, mens vi i Danmark jo godt ved, at der er andre sociale bevægelser til stede, først og fremmest i landbruget, hvor andelsbevægelse, husmandsbevægelse og så videre er sager, som står jævnsides med arbejderbevægelsen.

I hele den tyske teoretiske linie, er man temmelig enøjlet fokuseret på arbejderbevægelsen. Det vil også komme til at præge sagen, når det kommer til social virkelighed, hvor man virkelig gennemfører sociale programmer, fordi det bliver til en "Arbeiterversicherung" – noget *specielt* skræddersyet til at løse det sociale problem for arbejderbevægelsen.

Der er også et andet muldvarpeskud, som skydes op fra tankens underjordiske arbejde. Det er "Verein für Sozialpolitik", som bliver oprettet i 1872, hvor vi kommer fra en *social* bevægelse, og nu kommer så en *intellektuel* bevægelse blandt akademikere. Først og fremmest var det økonomer og jurister og folk af den kaliber, der deltog i denne forening. Det gik i det store hele ud på at følge op på den sociale bevægelse, fordi Lassalles arbejderparti fik fyret op under debatten om "det sociale spørgsmål" i Tyskland.

Det medvirkede til, at det blev *debatteret* i offentligheden, og de hoveder, der stak sig sammen i "Verein für Sozialpolitik" blev i den store offentlighed kaldt for "kathedersocialister".

"Kathedersocialisme" var et begreb for dem, der ikke var tilknyttet arbejderbevægelsen, men som akademikere begyndte at beskæftige sig med det sociale problem og med den politiske socialisme.

Otto Hintze, en meget kendt tysk socialhistoriker, har sagt: "Lorenz Stein må anses for kathedersocialismens egentlige intellektuelle grundlægger" (Dirk Blasius: Lorenz von Stein. Grundlagen und Struktur seiner politischen Ideenwelt. Köln 1970, s 182)

Stort set var alle de folk, der var samlet i "Verein für Sozialpolitik", mere eller mindre ledet af Steins tanker om "det sociale kongedømme", om nødvendigheden af sociale reformer indenfor kongedømmet, inden de sociale bevægelser væltede bygningen over ende.

Denne forening, som er unik ved, at det er den første i Europa af den art, kom til at spredes – i Danmark grundlagde Fernando Linderberg en socialpolitisk forening i 1899, der dengang hed "Det sociale Sekretariat", og i dag hedder *Socialpolitisk Forening*.

Men det startede i Tyskland, og denne forening afholdt kongresser og udgav tidsskrifter og bogserier, der havde som sit mål at belyse de sociale forhold, at følge med i den internationale

socialovgivning og selv komme med forslag til sociale reformer.

Dette stod skrevet i foreningens vedtægter og program, men med hensyn til netop til det sidste med at komme med positive forslag til socialreformer, kom det til at stå skralt til, fordi der simpelthen skete en *fløjdannelse* indenfor foreningen.

Der var en *liberal* fløj, som blev bannerført af Brentano, som ville begrænse sagen til at fremme *arbejderbeskyttelse* på fabrikkerne efter engelsk forbillede, de såkaldte "factory laws". Det havde at gøre med begrænsning af børnearbejde og kvindearbejde og med sikkerheden på arbejdspladsen og så videre. Det var den slags arbejderbeskyttelse, han ville føre frem, som det eneste programpunkt. Så var der en *social-konservativ* fløj, under Schmoller, der tæt fulgte Steins "sociale kongedømme", og en *statssocialistisk* fløj med Wagner i spidsen, der ville have kraftig forvaltningsintervention i økonomiske og sociale misforhold, og som *ikke* lod sig afskrække at den private ejendomsrets hellighed, men krævede nationalisering af visse sektorer, progressiv indkomstskat og så videre. Dette var en anden type socialpolitik, som stod næsten vinkelret på Steins koncept, og det kommer vi til at følge nærmere.

Adolph Wagner (1835-1917)

Adolph Wagner: Finanzwissenschaft und Staatssozialismus, mit einer Einleitung über Steins's und Roscher's Finanzwissenschaft. I: Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Bd 34, Tübingen 1887. s 37-122 og 675-746

Adolph Wagner var hovedfiguren i den statssocialistiske fløj, og var også medstifter af "Verein für Socialpolitik". Statssocialisme var et ord, som han begyndte at bruge i løbet af 1870'erne, og det medførte kritik fra Steins side, fordi Stein syntes, at det var umådeholdent, og at der var en vis grænse, som ikke måtte overskrides, og det var den private ejendomsret, der sikrede den individuelle frihed. Og der var mange ting i statssocialismen, der overskred denne grænse. Denne kritik fra Steins side fik så Wagner på sin side til, i 1887 i et tidsskrift, hvor han anmeldte Steins værk, at komme med sit eget "Staatssozialistische Program", som han kaldte det.

Det er ganske vist fra 1887, det vil sige efter, at man er begyndt at lave socialreformer, men den *opsamler* argumentationen for begrebet statssocialisme, som allerede havde været på banen i 1870'erne.

Programmet, siger han, skal først og fremmest være et konkret grundlag for diskussion *med* Stein. For "uden sådanne programmer er en diskussion af "statssocialisme" såvel som af "socialisme" i almindelighed umulig at komme til gensidig forståelse af, da parternes forskellige standpunkter nødvendigvis må bevæge sig i almenheder" (s 118).

Det var faktisk det, der netop er karakteristisk for Stein: at han holdt sig til almenheder. Man fandt aldrig ud af, hvad han mente med sociale reformer.

Så nu fremlægger Wagner altså en række programpunkter. Disse punkter "tilbyder modstandere de ønskede angrebepunkter såvel som tilhængerne forsvarspunkter" (ss). Det er altså et debatoplæg, han kommer med.

Som udgangspunkt forudsætter Wagner Steins "sociale kongedømme". Han siger, og jeg citerer: "Kun en stærk statsmagt, som er historisk befæstet og båret af folkebevidstheden, og som står over de stridende partier, hvilket i vore lande vil sige et stærkt kongedømme, der opfatter sin opgave som "socialt kongedømme" i den frederikianske og josefinske tradition, kan overhovedet tage det statssocialistiske program op og gennemføre det og herved overhovedet alt det i socialismen, der er teoretisk holdbart, etisk, økonomisk, socialpolitisk og politisk ønskværdigt og praktisk gennemførligt". Heri "ligger den principielle forskel, der adskiller statssocialismen fra socialdemokratismen" (s 119).

Altså er udgangspunktet Steins tanke om "det sociale kongedømme", men det, han egentlig lægger vægt på, er først og fremmest, at man har med en stærk statsmagt at gøre, en "magtstat", som vi

senere vil komme til at høre om, der ikke inddrager den socialdemokratiske arbejderbevægelse.

Wagner afviger fuldstændigt fra Stein ved, at Stein nedenunder *statsforvaltningen* vil have et foreningsvæsen, altså selvorganiserede foreninger, som statsforvaltningen kan kommunikere med, *forhandle* med. Dette foreningsvæsen er fuldstændigt væk, bunden er så at sige væk fra forvaltningen hos Wagner. Det er forvaltningen, der rækker direkte ud til folket som helhed og til hver især i særdeleshed.

Til forskel fra Stein er Wagner ikke bange for at komme konkret indhold i sit statssocialistiske program, der kan opstilles således:

Det statssocialistiske program:

1. Sociale reformer:

- "lønstigning, både absolut og relativt - som kvote af produktionsresultatet"
- "forkortelse af arbejdstiden"
- "afskaffelse af børnearbejde"
- "indskrænkning af kvindearbejde"
- "forsorg ved erhvervsulykker og deres følger"
- "sikring ved sygdom, invaliditet, alderdom, forsorg af enker og forældreløse børn"

2. Beskatning af arbejdsfri indkomster:

"En større del af nationalindkomsten, der nu tilfalder jord- og kapitalbesiddende klasse som jordrente, rente, profit og konjunkturgevinst, skal ledes ind i offentlige kasser ("Fiskus").

3. Progressiv indkomstskat:

"Regulerende indgreb i den privatøkonomiske fordeling af indkomster og formuer, således som de resulterer af de fri økonomiske udvekslinger - gennem pris-, løn-, rente-, forpagtnings-, leje-, jordrentedannelse, etc - i retning af en udjævning af den nødliden, ubillighed og overdrevne begunstigelse som bevirkes af fordelingen gennem denne udveksling.

4. Styring af forbrug gennem indirekte skatter:

"indirekte beskatning ["endog af det lavere klasser"], hvorved forbruget vendes fra det urigtige, unødvendige og måske betænkelige (spiritus!) mod noget mere sundt for samfundet, klassen og den enkelte

5. Nationalisering af visse produktionsgrene:

"fremskaffelse af det retslige og økonomiske forudsætninger for overgang af sådanne jorder, kapitaler og foretagener til stat og kommune... som i privathænder lettest ville føre til faktiske monopoler... først og fremmest indenfor kommunikations- og transportvæsen, bankvæsen, forsikringsvæsen samt i byernes værker til lys- og vandforsyning

6. Offentlige virksomheder som forbillede:

"ved organiseringen af de således skaffede midler gives de private konkurrence og et eksempel på forbedring af "den arbejdende klasser" økonomiske og sociale kår, fra daglejere til højere embedsmænd, gennem offentlig-retlig sikring af deres stilling ("statstjenestelig arbejdsret")

Hvordan forholdt det sig med realiseringen eller virkeliggørelsen af dette program i Det tyske

Kejserrige, "Zweite Reich"?

Mht. pkt. 1. sociale reformer, hvor han snakker om: "lønstigning, både absolut og relativt - som kvote af produktionsresultatet", så ved jeg ikke, hvordan det gik med det historisk. "Forkortelse af arbejdstiden", den er der i hvert fald sket noget med, ligeledes med "afskaffelse af børnearbejde", "indskrænkning af kvindearbejde". Og mht. de to punkter: "forsorg ved erhvervsulykker og deres følger" og "sikring ved sygdom, invaliditet, alderdom, forsorg af enker og forældreløse børn", så var disse programpunkter faktisk allerede i færd med virkeliggørelse, da han skriver det, fordi det er nemlig indholdet af Bismarcks "Arbeiterversicherung", som løb af stablen netop i 1880'erne.

Pkt. 5 om nationalisering af visse strategiske økonomiske sektorer blev mødt med massiv modstand og kritik, og 6 om omdannelse af arbejdernes ansættelsesvilkår i retning af tjenestemændenes, blev kritiseret således: "Den tanke, at udvide statsemployedforholdet til alle privatarbejdere, er en skøn drøm, men den kan kun virkeliggøres i kommunistiske stater, og må her købes med de sværeste tab for den personlige frihed." Hvortil Wagner svarer: " "Tab af personlig frihed"! som om dette er noget arbejderne i dag har på virkelig måde!". Men tanken i kritikken gik vel på et generelt og alment tab af personlig frihed som bærende princip i det borgerlige samfund.

Til pkt 4 om offentlig styring af forbruget har Wagner denne uddybning: "Overfor befolkningmassen og specielt overfor den lavere arbejdende klasse, beror det [forslaget] på den tanke, at der bør øves et formynderi ("Bevormundung") over folkets forbrug eller dets indkomstanvendelse til personlige mål, som er i folkets egen og sandeste interesse. Denne tanke står ganske vist i modsætning til den statsborgerlige periodes outrerede og dog blot formelle frihedsbegreb, men er i harmoni med folkets sædeligheds-, kultur- og dannelsesstrin, med dets sande behov og med interessen i en virkelig sædelig og social højnelse af folket gennem en planmæssig opdragelse efter et veldefineret kulturideal, hvortil hører et rigtig sammensat forbrug eller indkomstanvendelse." Wagner tager beskyldningen om statsformynderi til sig som en udmærkelse, men spørgsmålet er jo, hvad er standarden for "folkets sande behov", og hvem beslutter herom?

Det er denne karakteristisk af velfærdsstaten, som den liberale opposition vender sig imod. De siger: "det er oplyst enevælde". Vi har ikke bare en vidende forvaltning og embedsværk, eller en velvidende, vi har et *alvidende* embedsværk siddende, som ud fra egne forestillinger implementerer hvad der er sandt og rigtigt, og hvad der er folkets egentlige interesse. Det er denne spænding som velfærdsstaten har stået i, og dette diskussionspunkt som den har været underkastet i mange år her i landet. Nu kan vi spore det tilbage, og det er lige fra *begyndelsen*, at den diskussion har været på banen. Velfærdsstaten som formynderi.

Så er der den anden side af sagen, hvordan skal reformerne finansieres? Det skal de gennem en ny beskatningsmåde, som skitseres i pkt. 2 og 3. For det første beskatning af arbejdsfri indkomster. Det drejer sig om at "en større del af nationalindkomsten, der nu tilfalder jord- og kapitalbesiddende klasse som jordrente, rente, profit og konjunkturgevinst, skal ledes ind i offentlige kasser". Så er der progressiv indkomstskat. Det vil sige først og fremmest en udjævning af bestående indkomstforskelle ved at højere indtægter betaler procentvis mere skat. Altså en udjævning af indkomstforskellene gennem progressiv indkomstskat. Dette er avancerede reformkrav, som en tid under velfærdsstatens højkonjunktur i 1960'erne og 70'erne så ud til at blive ledende principper, men som efter den neolibérale vending og internationaliseringen af de nationale økonomier, i dag ser ud til at have mistet pusten.

Statssocialismen i Wagners udgave er en "top-down"-styring. Der er tale om en stærk statsmagt, som han selv siger, og et embedsværk, der næsten alvidende implementerer hvad der er sandt og rigtigt i folkets egen interesse.

Han ser kun på "det sociale kongedømme" som en stærk statsmagt svævende over klasserne, men

uden at have Steins foreningsvæsen med af anerkendte, selvorganiserede særinteresser og fællesskaber, som statsforvaltningen regulerer og medierer imellem. Der er så at sige ikke nogen bund i systemet.

Det medfører, at bureaukратиets forestillinger om folkets særlige interesser bliver forvaltningens mål, så i stedet for en dialog med selvorganiserede foreninger og interessegrupper bliver det nu til en implementering af forvaltningens egne forestillinger om folkets bedste.

Dette er en karakteristisk side ved den Wagner'ske statssocialisme.

Jeg vil lige minde om, at Bent Rold Andersen, som jeg sagde i indledningsforelæsningen, sætter Wagner som den første teoretiker om velfærdsstaten, og det vender vi tilbage til senere.

Så kommer vi dertil, hvor muldvarpen skal bryde frem i den virkelige verden, hvor stater og historiske personer skal kæmpe om idéernes virkeliggørelse.

Jeg har her sat en kronologi op, det første punkt om Tysklands samling. Bismarck spiller her den absolutte hovedrolle.

Bismarck (1815-1898) og Tysklands samling

1815-66	"Deutscher Bund" i stedet for det gamle Reich, som Napoleon knuste. Fyrsterepræsentation.
1834	"Deutsche Zollverein". Preussisk ledet, uden Østrig/Ungarn
1848	Nationalforsamling i Frankfurt. Proklamation af forfatningsmæssige "Grundrechte". Uklarhed om dækning: stor- eller lilletysk løsning
marts	Danmark indlemmer Hertugdømm. => Forbundshær mod Dk
august	Stormagterne intervenserer => våbenhvile => oprør i Frankfurt
1849	Frankfurterforsamlingen tilbyder kongen af Preussen kejserkronen (lilletysk). Afslag.
1849-51	Dansk-tysk krig. Personalunion Dk-Hertugd.
1862	Bismarck bliver PM i Preussen
1864	Dansk-tysk krig (Fr. VII dør 1863). Preussen og Østrig-Ungarn fører krigen for Deutsche Bund
1866	Preussisk-Østrig/Ungarnsk krig. Deutsche Bund opløses, istedet preussisk ledet Norddeutsche Bund
1870/1	Fransk-tyske krig. 18/1-1871: Kongen af Preussen kronet til Kejser af Tyskland i Versailles. Bismarck bliver kansler.

Den egentlige samling foregår fra 1864, hvor Danmark er i krig med Tyskland, over en krig mellem Preussen og Østrig-Ungarn, hvor man lige skal finde ud af, hvem det egentlig er den styrende i Tyskland, og så endelig krigen mod Frankrig i 1870-71, der ender med en total tysk sejr, og hvor man kroner kongen af Preussen i Versailles, i spejlsalen, til kejser af Tyskland.

Indenfor disse tre krige fra 1864-71 bliver Tyskland samlet. Lederen, strategen, den udfarende kraft i dette, er Bismarck. Der er selvfølgelig skrevet enormt meget litteratur om dette, hvilket gør det spændende, men også uoverskueligt. Men det gode ved sagen er, at man i Tyskland selv har lavet et monument over, hvad det hele har drejet sig om i det, som hedder "Siegerssäule" og står i Berlin, og som i relieffer og med plancher og forklaringer fortæller historien om, hvordan Tyskland blev samlet til én stat. Dens konstruktion består i, at i det nederste fundament ligger byttekanonerne fra Dybbøl. Så Danmark ligger simpelthen i *basis* af den tyske statsbygning. Ovenover ligger der kanoner fra Østrig fra slaget ved Königsgrätz, og øverst står de vundne franske kanoner fra Sedan, og de er forgyldte. Allerøverst har vi sejrsgudinden stående.

Så Danmark ligger altså i basis af den statsbygning, der her blev rejst.

Fordelen i hele monumentet er, at man her kan gå til historien på en anden måde end gennem alle de mange varianter af historieskrivningen, som har fundet sted i et par hundrede år. Det er samtiden, der selv har lavet et mindesmærke om sin egen dåd, så at sige. Sejrssøjlen er et selvportræt. Den blev rejst i 1873.

Bagved de tre krige, som samler Tyskland, ligger der en forhistorie, som er nødvendig at have med. Den begynder i 1815, hvor der bliver lavet "Deutscher Bund" som erstatning for "Deutsche Reich" - 1000 år gammelt, grundlagt af Karl den Store - som blev knust af Napoleon. Det blev efter fredsslutningen i Wien, 1815, reorganiseret som et "Bund", "Deutscher Bund" med repræsentation af fyrsterne. Det var altså en fyrsterepræsentation, der var til stede i Frankfurt am Main.

Jeg vil ikke drage en direkte parallel til udviklingen af EU, men vi kan godt lige have denne moderne politiske dannelse med i bagehovedet i de ting, der kommer frem her. Det er et "Bund" baseret på statsoverhovedernes repræsentation, noget lignende repræsentationen i Bruxelles, ministerrådet i Bruxelles.

I 1834 blev det komplementeret med et toldforbund, der skabte et indre marked, "Deutsche Zollverein", som blev ledet fra preussisk side, men hvor Østrig-Ungarn ikke var med. Dette "Deutsche Zollverein" udviklede sig stærkt og fik meget stor indflydelse, blandt andet gennem anlæggelse af jernbaner og indre handelssamkvem. Vi er jo lige i eksplosionen af industrialiseringen, så det var meget vigtigt, at der blev dannet et fællesskabsrum for toldfri handel og uden restriktioner, svarende i stor stil til EU-modellen med et frit indre marked.

I 1848 kom der, som følge af revolutionen - der ikke bare foregik i Paris, men også i Berlin og over det meste af Vesteuropa - den effekt, at nu skulle der også være en *folkeforsamling* inden for "Deutsche Bund". Det blev en nationalforsamling i Frankfurt, som samledes i 1848. Der udtænkte man så den rette og fornuftige forfatning, som blev til en proklamation om forfatningsmæssig "Grundrechte", som alle tyske stater i "Bund" burde tilslutte sig. Men nu var der allerede sket et skisma indenfor "Bund", som "Zollverein" havde bevirket, nemlig den lille tyske løsning, som det hed, og som dækkede "Zollverein", og altså preussisk ledet, hvor Østrig-Ungarn selv havde holdt sig udenfor, og så den stortyske løsning, hvor Østrig-Ungarn var med.

Så problemet var, når man lavede en sådan proklamation: hvem skulle egentlig dækkes af denne rigtige og sande forfatning, som var kommet frem?

Det kom til en spaltning mellem en "lilletysk" og en "stortysk" retning, som går gennem hele forbundets historie.

I marts 1848 træder Danmark ind i billedet ved, at den af egen fri nationalisme, var jeg ved at sige, indlemmer hertugdømmerne i det danske kongedømme. Det medfører straks, at der bliver stor opstandelse og ophidselse nede i folkeforsamlingen i Frankfurt i Tyskland. Det er jo en hån mod tysk nationalisme, mod den *tyske* nation, som den *danske* nationalisme her fremprovokerer. Folkeforsamlingen får nu brug for statsoverhovederne til at få samlet en hær - med bidrag fra forskellige "bundes"-regeringer - som drager mod Danmark. Men allerede inden der sker alt for meget, træder stormagterne ind. Det er Storbritannien, Frankrig og Rusland, og de siger: "Stop. Der skal laves en våbenhvile". Så drager hærene igen tilbage til Tyskland, og det bevirkede en udvandring fra Frankfurt, at folkeforsamlingens ledelse var nødt til at skrive under på våbenhvileaftalen, under tryk fra internationalt pres: "Hvad er det for nogle *landsforrædere*, der handler her?".

I 1849 sker der det, at "Frankfurterforsamlingen", belært om nødvendigheden af at have noget fast at holde sig til i stedet for en sådan løs ting som et formandskab for en forfatning og nogle løst samlede tropper, så tilbyder kongen af Preussen kejserkronen som en "lilletysk" løsning. Men det bliver afvist af kongen af Preussen, blandt andet fordi *stormagterne*, England, Frankrig og Rusland,

var imod en sådan samling af Tyskland, de ville ikke anerkende et nyt tysk kejserrige i Europas hjerte.

Under disse forviklinger løb krigen mod Danmark videre til gunst for Danmark, sådan at ved freden i 1851 kunne hertugdømmerne komme ind i personalunion under den danske konge.

En personalunion vil sige, at hertugdømmerne *uden om* det danske kongerige stod direkte under den danske konge. Det kom til at betyde noget, for når denne konge døde eller, hvad der var tilfældet her, når hele kongelinien uddøde, så opstod spørgsmålet igen: Hvad så? Det førte til krigen i 1864.

Inden vi kommer så langt, er der lille en vigtig sag, og det er, at Bismarck bliver premierminister i Preussen. Allerede i sit første år som premierminister holdt han en tale i det preussiske parlament, som blev meget kendt og som kaldes "Blut und Eisen"-talen. Han siger der: "Tyskland ser ikke hen til Preussen på grund af dets liberalisme, men på grund af dets magt... Tidens store spørgsmål bliver ikke afgjort ved taler og flertalsbeslutninger - det var den store fejl i 1848 og 1849 - men ved jern og blod, ("Blut und Eisen")".

Så i stedet for ævl og kævl på "Frankfurtertag" drejer det sig nu om, at den tyske samling skal ske gennem *krigens* smedje, så at sige.

Hele pointen er igen, at det ikke så meget drejer sig om, hvad man kan blive enige om på "Frankfurtertag", for uanset om man bliver enige om, at "vi vil godt være eet folk, og vi vil godt have én kejser, og vi tilbyder det" – hvis *nabostaterne* siger nej, så bliver det ikke til noget.

Nu er vi inde i den dialektik, som vi startede med i første session, at staten er svær at anskue som opbygget nedefra. Det drejer sig i første omgang om statens anerkendelse i forhold til *andre* stater *udadtil*. Det var derfor, at kejserkronen blev afslået fra preussisk side, fordi stormagterne ikke ville acceptere det.

Hvis den samling skulle komme, så kunne den kun gennemføres ved, at man *tvang* naboer og stormagter til at anerkende den sag.

Dét er den strategiske og storpolitiske tanke bag Bismarcks tale. Før han blev premierminister havde han i 20 år været diplomat både i Paris og i Skt. Petersborg, så han vidste godt, hvordan det internationale politiske diplomatiske spil var skruet sammen.

Men det er altså en meget barsk sætning, der her er på banen: at Tysklands samling må foregå gennem "Blut und Eisen", og ikke gennem taler og flertalsresolutioner på "Frankfurtertag", som kan give kuldegysninger i forbindelse med tanken om EU's overgang til superstat.

Så kommer, som sagt, de tre krige i rap.

I 1863 dør Frederik den 7., og pludselig bliver spørgsmålet om hertugdømmernes tilhørsforhold aktuelt. Igen vil man i "Deutsche Bund" sende en hær til Danmark, og denne gang skal den bestå af Østrig og Preussen.

Denne gang går Bismarck med til det, og hæren kommer til Dybbøl. Den historie kender vi meget godt, i hvert fald på dansk side.

På tysk side kom det til at betyde, at Østrig-Ungarn og Preussen tilsammen kom til at stå med hertugdømmerne Slesvig og Holstein, og hvordan skulle man forholde sig til det?

Fra Bismarcks side var det idéen, at nu var man kommet i enerum med Østrig-Ungarn for at kunne få afgjort, hvem det *egentlig* var, der skulle sætte dagsordenen for Tysklands samling. Ganske rigtigt gik der kun to år og så var de rygende uenige om, hvad man egentlig skulle stille op med den sejrsgvinst, man havde fået med hertugdømmerne, og der udbrød krig mellem Østrig-Ungarn og Preussen, som Preussen vandt på en meget overlegen måde.

Så var det tyske spørgsmål i denne forbindelse afgjort. Det var Preussen, der var den *ledende*, og Østrig-Ungarn var *ude*. Det var altså den "lilletske" løsning, der var den aktuelle.

Endelig kommer kronen på værket: den fransk-tyske krig, hvor Bismarck snedigt – på en måde, som jeg ikke vil genfortælle her, for den er meget indviklet – lokker Napoleon den 3. af Frankrig til at erklære krig. Så Bismarck er den angrebne part, og Napoleon samler en hær og går mod Tyskland, men inden han når det, er hans hær blevet slået ved Sedan. Napoleon blev selv taget til fange, så det var et af de allermest ydmygende nederlag i fransk militærhistorie. Det gik stærkt, så allerede ved nytårstid kunne man krone kejseren af Tyskland i Versailles i spejlsalen.

Tyskland blev smedet gennem disse tre krige, og det blev smedet gennem "Blut und Eisen". Men der er jo selvfølgelig også en anden side af denne sag, som blev udtrykt af socialdemokraten August Bebel, der senere sagde om dette tyske rige: "Det med "blod og jern" sammensvejsede Rige er ikke jordbunden for den borgerlige frihed, endsige for social lighed! Staten bliver opretholdt ved de samme midler, hvormed det grundlægges. Sværdet var Rigets fødselshjælper og sværdet vil følge det til graven".

Det var sådan set også, hvad der skete: det hele gik under i Første Verdenskrig, i blod og jern. Vi skal have dette billede med, denne vinkel på, hvad der egentlig skete, som en *modpol* til den Bismarck'ske strategi.

Bismarck havde nu fået sat den tyske stats enhed *udadtil*. Det vil sige, at han havde fået sikret statens suverænitet *udadtil*, og modtog *anerkendelse* fra de besejrede - Danmark, Østrig-Ungarn og Frankrig – såvel som fra stormagterne England og Rusland. Der var faktisk ikke noget at gøre ved det. Hvis England og Rusland skulle være alt for utilfredse, så måtte de simpelthen gå i krig for at få ændret på den sag, og der var ingen af dem, der havde interesse i.

Nu var anerkendelsen altså sikret *udadtil*, og spørgsmålet blev så: hvordan skal staten bygges op *indadtil*?

Det 2. tyske kejsersriges forfatning:

- Reichstag: almen, lige og hemmelig valgret (mænd > 25 år)
- Bundesrat som andetkammer
- Kejser udnævner Kansler som udnævner regering
- Kejser udnævner de væbnede styrkers øverstbefalende

Bismarcks statsbygning:

1872-78	"Kulturkampf"
1878	"Socialistengesetzen": forbud mod socialdemokratisk partiaktivitet og presse. Forlænges gang på gang indtil 1890
1881	Det kejserlige budskab (17/11). Den tyske socialforsikrings "Magna Charta"
1883	Sygeforsikringsloven
1884	Ulykkesforsikringsloven
1889	Invalide- og aldersforsikringsloven

Her er det først og fremmest overraskende at se på, hvordan forfatningen blev. Folketingsamlingen, altså den lovgivende forsamling, "Reichstag" blev simpelthen sammensat ved hjælp af almindeligt frit valg. Almen, lige og hemmelig valgret for alle mænd over 25 år.

Det var helt uhørt i Europa, at man skulle gøre noget sådan. Herhjemme skal vi om på den anden side af århundredeskiftet for at møde noget lignende.

Man mener, at Bismarck gennem sine samtaler med Lassalle har hørt denne sag om almen frihed som et absolut grundpunkt i arbejderbevægelsens ideologi.

Det, der nu er karakteristisk for Bismarck, er, at han siger: ”Okay, så tager vi almen valgret. Men så laver vi et bolværk omkring den i form af et ”Bundesrat””, hvor alle de forskellige delstater, som var med i det nye ”Reich” – og der var mange af dem, der var i hvert fald 30 lande og selvstændige byer, såsom gamle hansestæder som Hamburg og Lübeck og så videre – udgjorde et ”Bundesrat”, som også havde med lovgivning at gøre. Så der var altså et andet kammer ved siden af det første kammer med almindelig valgret.

Der blev fra enkeltstaterne udpeget repræsentanter til at sidde i det.

Og det blev sådan, at kejseren udnævnte kansleren helt suverænt, og kansleren udnævnte regeringen. Det vil sige, at regeringen faktisk sad uden for ”Reichtag”. Den kom med lovforslag til ”Reichtag”, som ”Reichtag” så skulle forhandle igennem til lovgivning. Men initiativet lå i regeringen, og bag regeringen stod kansleren, og kansleren var Bismarck.

På samme måde udnævnte kejseren de væbnede styrkers øverstbefalende. Det vil sige, at også hæren var taget ud af ”Reichtags” kontrol.

Det var i vore dages forstand en meget skævvredet forfatning, som blev dét instrument, hvormed Bismarck byggede den stat op, som foresvævede ham som værende den rigtige.

Det var, på samme måde som hans udenrigspolitik, en slagsbroragtig måde, hvorpå hans politik om den indre statsbygning i Tyskland kom til at foregå.

Han lagde ud med dét, som af den liberaldemokratiske kulturpersonlighed Rudolph Virchow blev kaldt ”Kulturkampf”, og som drejede sig om et meget afgørende, centralt og dybt problem i Tyskland. Tyskland havde jo siden reformationen været delt over i et katolsk område og et protestantisk område.

I den protestantiske stat er det sådan, at kirken er i staten, så at sige, det er en statskirke, det er en folkekirke *under* fyrstens myndighed.

De, der kan huske Hobbes-billedet, ved, at den ene myndigheds arm var hæren og de væbnede styrker, og den anden var den gejstlige myndigheds arm, hvor man havde kirken under staten.

Det var ikke tilfældet i de katolske lande. Der var det paven i Rom, der var åndeligt øverstbefalende, så at sige.

Det ville jo give anledning til betydelig spænding, for det var jo ikke bare kirken, det drejede sig om, det var alle de sociale indretninger, der i katolske lande følger med kirken, såsom sygehuse og uddannelse især, katolske skoler, katolsk undervisning af al mulig art.

Hér var det, at kulturkampen blev sat ind, og den katolske kirke blev i den første fase af statsbygningen udnævnt til rigsfjende, ”Reichsfeind”.

Så viser det sig, hvordan Bismarck manipulerede med partierne i ”Reichtag”, fordi her slog han følge med det liberale parti - ”Fremskridtspartiet”, som det hed – fordi det var i frisindets ånd, at man skulle væk fra denne middelalderlige katolske styring fra Rom. Det var for dem klart, at undervisningen ikke kunne lægges ind i en sådan middelalderlig kåbe. Vi måtte have moderne tider ind i undervisningen og så videre. Faktisk var det liberale parti førende i denne kulturkamp, som fandt sted i denne periode.

Bismarck lod simpelthen det liberale parti være trækraften for sin politik i denne forstand indtil de faktisk sled sig op på det.

I 1878 laver Bismarck en fuldstændig kovending. Han vender sig fra det liberale parti, og laver våbentilstand, kan man næsten sige, med paven i Rom og med det katolske parti i Tyskland. Den vending er sammenhørende med, at han går væk fra liberal-økonomisk politik, som ellers havde præget første fase af statsbygningen i Tyskland. Fra nu af gik han ind for, at der skulle være en toldmur omkring Tyskland - noget, der også gav genlyd i resten af Europa. Det var dybt uliberal og

stred mod det liberale parti, at man lavede en toldmur omkring Tyskland.

Det næste var, at han vendte sig mod arbejderbevægelsen. Fra først at have gået i slagsmål med katolikerne, så bliver det nu den socialdemokratiske arbejderbevægelse, der kommer til at stå for tur. Den blev erklæret for den ny "Reichsfeind" med sit internationalistiske program.

Det blev implementeret gennem "Socialistengesetzen", som indeholdt forbud mod socialdemokratisk organisation og partipresse. *Anledningen* var, at der var blevet gjort to attentatforsøg på kejseren, og det viste sig at være én eller anden evnesvag eller udflippet skomager, som havde en partibog fra Socialdemokratiet i lommen. Det var nok til, at "så, nu har vi dem, og nu kører vi".

De blev *trumlet* igennem "Reichtag", disse "Socialistengesetzen", som blev gentaget gang på gang indtil Bismarcks afgang i 1890.

I denne periode bliver alt sat ind på at knuse arbejderbevægelsens *politiske* organ, men faktisk også dets fagforeningssystem.

På tysk kaldes denne politik for "pisk og sukkerbrød", mens vi på dansk siger "pisk og gulerod". Det, der skulle *forsøde* socialistforbuddets pisk, var den tyske arbejderforsikring, som bliver sat i gang i 1881. Det er altså for at forsøde pillen og formilde den tyske arbejderbevægelse.

På meget typisk manér - og det, der viser, hvordan den tyske stat er blevet smedet sammen af Bismarck - kommer det hele fra oven. Det bliver et kejserligt "Botschaft", som det hedder.

Det kejserlige budskab

Det allerhøjeste budskab, som hans majestæt Kejser Wilhelm I d. 17/11-1881 gennem sin Kansler fyrst Bismarck lod tilgå Rigsdagen:

"Allerede i februar i år har vi ytret Vor overbevisning, at helingen af de sociale skader ikke udelukkende kan ske gennem repression af socialdemokratiske udskejelser, men samtidig må ske ved at søge positive forbedringer af arbejderens vel. Vi anser det for vor kejserlige pligt påny at lægge Rigsdagen befordringen af arbejderens vel på hjerte; og Vi ville med så meget større tilfredshed kunne se tilbage på alle de lykkelige begivenheder, som Gud har velsignet Vor regering med, hvis det skulle ske Os engang at tage den bevidsthed med Os hisset, at have efterladt fædrelandet med en ny og vedvarende garanti for dets indre fred og de trængende med en større og rundeligere bistand, som de har krav på. I Vore dertil rettede bestræbelser er Vi sikker på tilslutning fra alle forbundsregeringer og vi har tiltro til Rigsdagens understøttelse uanset partistilling.

Med dette i sinde vil først udkastet til en lov om forsikring af arbejderen mod erhvervsulykker blive forberedt... I forlængelse heraf vil følge et forslag, der har til opgave at skabe en ensartet organisation af det faglige sygekassevæsen. Men også de, som ved alder eller invaliditet er blevet erhvervsudygtige har et begrundet krav overfor almenheden på en højere grad af statslig forsorg end der hidtil er blevet dem til del."

(Citeret fra: Frerich, Johannes og Frey, Martin: Handbuch der Geschichte der Sozialpolitik in Deutschland, bd 1, München 1996, s 91)

Det er det kejserlige budskab, som man kalder for socialforsikringens "Magna Charta".

Indholdsmæssigt lægger den frem til Rigsdagen: "I har en opgave", nemlig at lave love om arbejderforsikring. Det drejer sig om sygeforsikring, ulykkesforsikring, invaliditets- og alderdomsforsikring.

Det er en opgave, der bliver *pålagt* Rigsdagen, og det viser den "Machtstaat", hvor det hele er "top-down"-styret: Rigsdagen får en opgave.

Det er karakteristisk for Bismarck, der har ført pennen i det kejserlige budskab, at han udtaler sig

temmelig åbent om motiverne, for sådan var Bismarck. Han var ikke bange for at sige, hvad han mente om sagen.

Så her er et interview, som en journalist lavede med ham til en avis omkring 1881. Her siger han:

”Det vil frembringe det konservative sindelag hos den store besiddelsesløse masse, som følelsen af pensionsberettigelse fører med sig. Den der har en pension til sin alderdom er meget lettere at behandle end den, der ikke har sådanne udsigter. Se blot på forskellen mellem en privattjener og en kancellitjener, den sidste lader sig byde langt mere end den første fordi han kan forvente en pension. Den revolution der forebygges ville koste helt andre summer end den politik, der giver industriarbejderen et pensionsbevis i hånden i stedet for jord og ejendom”.

(Citeret fra: Wehler, Hans-Ulrich: Das Deutschen Kaiserreich 1870-1918, 1977, s 137)

Det, der er det pudsige ved det, er, at hans forestillinger drejer sig om tjenere, privattjenere og kancellitjenere og sådan noget. Det var hans erfaringsverden.

Derudover indeholder det også dét, at det dybeste *motiv* for Bismarck var en *forsikring* mod revolution. Arbejderforsikringen var det ene led i forsikringen mod en arbejderrevolution. Det andet var at knuse arbejderbevægelsen politisk og organisatorisk, og det var ”Socialistengesetzen”. Begge dele, både ”Socialistengesetzen” og ”Arbeiterversicherung” har denne brod. Det er derfor berettiget at kalde arbejderforsikringen for en *revolutionsforsikring*. Hans-Ulrich Wehler siger herom på det citerede sted: ”Han førte sin tæmningspolitik med den erklærede hensigt ikke blot at tvinge arbejdermasserne til opgivelse af deres emancipationskamp gennem socialistlovenes ”profylaktiske indretning”, men også at gøre dem føjelige gennem forsikringslovenes ”statssocialisme”.”

Det er den ene åbenlyse sag, der ligger i det.

Den anden er, at Bismarcks mål var en forsikringsordning, hvor den nye stat, altså det nye ”Reich”, blev meget mere synlig både organisatorisk - han ville have ”Reichsanstalten” - og finansielt - ved hjælp af store statstilskud - for herved at opnå arbejderklassens loyalitet overfor den nye stat, og for at formilde arbejderklassens vrede over ”socialistlovene”.

Tanken fra Bismarcks side var noget i retning af at få forsikringen frem i lyset, så der kunne stå store bygninger, hvor der står ”Reichsanstalt für” eet eller andet, og hvor der på medlemsbogen, som den enkelte har med sin ret til pension og så videre, ville stå ”riget har givet” og så videre. Det var den type ting, der foresvævede Bismarck.

Det var den type *statssocialisme*, som Wagner førte frem, og som Bismarck selv accepterede. Han kaldte faktisk sig selv for ”statssocialist”.

Meningen var, at der skulle skabes en loyalitet og solidaritet med den nye stat gennem denne arbejderforsikring.

Modellen er også fuldstændig anti-Stein’sk. Stein ville netop have, at det skulle være i samarbejde med foreninger, og i dette tilfælde et *samarbejde* med arbejderbevægelsens selvorganisation, og det var lige præcis den, der blev knust her. Forsikringen skulle være en *erstatning*, en ”top-down”-styret erstatning for arbejderbevægelsens egen organisation.

Til slut skal vi lige kigge på arbejderforsikringen her, fordi selvom Bismarck havde sin meget klare forestilling om, hvad det skulle være: det skulle være sådan en forkromet statsudgave, der skulle ned over det hele – og selvom han havde den magt, han havde, og ”Reichstag” åbenbart var så svag, så viser det sig nu alligevel, at sådan forholdt det sig ikke. For da forslagene kom ind om den forkromede ”Reichversicherungsanstalt”, som han kaldte det, så skulle der nedsættes udvalg i

parlamentet, og her viste det sig, at partierne og store dele af embedsværket var imod denne type. Så der kom en helt anden pølse ud af maskinen i den anden ende.

Den tyske arbejderforsikring:

- 1883 Sygeforsikring: arbejdstager forpligtiget til medlemskab af kasse. Arbejdsgiver yder 1/3 af bidraget. Branche- og lokalkasser.
- 1884 Ulykkesforsikring: arbejdsgiverne forpligtiges til at forsikre arbejderen mod følger af erhvervsulykke.
- 1889 Invaliditets- og alderdomsforsikring: arbejdsgiver og -tager bidrager ligeligt; ved aldersrente (>70 år) yder staten et fast bidrag.

Ulykkesforsikringen var den, der først skulle igennem, fordi Bismarck mente, at her kunne man gøre det tydeligst og nemmest, der er fare for liv på færde, der er noget, der må gøres. Men det endte med at blive, at *arbejdsgiverne* forpligtedes til at forsikre arbejderne mod erhvervsulykker. Det gjorde de gennem "Berufsgenossenschaft" for arbejdsgiverne. Arbejdsgiverne skulle altså organisere sig. Denne organisation var selvforvaltende, og med branche- og lokalforeninger. Det var arbejdsgiverne, der blev organiseret, ved at komme til at stå for ulykkesforsikringen. Staten kom hverken med tilskud eller fik sit navn på bygningen eller noget som helst. Så det endte faktisk med, at forslaget blev kidnappet af arbejdsgiverne.

Det samme kan siges om sygeforsikringen, der blev organiseret sådan, at *arbejdstageren*, altså arbejderen, forpligtedes til medlemskab i en kasse. Enhver arbejder var i sin ansættelse forpligtet til også at være medlem af en sygekasse. Arbejdsgiveren yder en tredjedel af bidraget, og arbejderen selv resten.

Igen var der tale om branche- og lokalkasser, og der var ikke noget tilskud fra statens side, og der stod ikke noget om, at "dette er rigets og Bismarcks bidrag til arbejderklassen".

Endelig var der så invaliditets- og alderdomsforsikring. Det var dét, der i og for sig lå Bismarcks hjerte nærmest. Hvis folk havde en pension til deres alderdom, så ville de være til at snakke med. Så kunne de både tage pisk og gulerod. Men hér skete der det, at ved invaliditetsforsikringen skulle arbejdsgiver og -tager, altså de to parter på arbejdsmarkedet, bidrage ligeligt, og kun ved aldersrenten, i en alder over 70 år, yder staten et fast bidrag.

Og det blev ikke en anstalt for hele riget, men blev inddelt i 31 territoriale enheder, stort set svarende til de større "Bundesländer". Der var selvforvaltning og lige repræsentation af arbejdsgiver og arbejdstager, og der var ingen repræsentation fra statens side.

Det, der egentlig er den umiddelbare lære af denne sag, er, at selv en magtfuld person som Bismarck med et helt fast begreb om, hvad han vil, ikke kan kontrollere det parlamentariske apparat, som han selv har været med til at rigge til, således at der kommer en anden pølse ud af det end dét, han forestillede sig, da han puttede kødet i maskinen.

Efter alt det blod og alt det jern fra Bismarcks og statens side og al den energi fra sociale bevægelser, og alt det muldvarpearbejde, som tanken havde gjort i over et halvt århundrede, så var det disse tre love, der kom ud af det. En sygeforsikring, en invalide- og aldersforsikring og en ulykkesforsikring. Det var, hvad der blev ud af alt det blod og jern, social energi og tankearbejde. Elefanten barslede med en mus.

Men lovgivningsarbejdet sluttede ikke her – dette var bare *gennembruddet*. Ikke bare gennembruddet i Tyskland, men gennembruddet for hele verden. Der var ingen andre stater, der havde lavet en sådan organisation af folkets velfærd, og som havde ladet *staten gribe regulerende i*

samfundet for at lave sociale reformer. Det var aldrig set før i den moderne verden.

Lovgivningsarbejdet udviklede sig, og fordi det var helt nyt, så var der en masse gnidninger. Det tog lang tid at få organisation og lovgivning til at passe. Det hele blev i 1911 til en samlet kodificeret "Reichversicherungsordnung". Så der gik altså små 20 år for at få det integreret til en helhed.

I mellemtiden propagerede man også *udadtil* med disse arbejderforsikringer: man fik sin egen stand for fremvisning af modellen på verdensudstillingerne i Paris og Chicago, man organiserede internationale kongresser, og man udgav tidsskrifter med komparative fremstillinger af international socialpolitik, af dens lovgivning og statistik.

Man satte et apparat i gang for at gøre andre bekendt med den model, man havde, for at få andre til at antage den.

Der var et meget klart motiv bag: det var, at denne socialforsikringsordning, som man her kom med, var noget, der *belastede* omkostningerne i den tyske industri, og især dens eksportindustri. Det var en ekstra omkostning, der var blevet lagt ovenpå, så derfor var man direkte interesseret i at få modellen bragt til torvs og få den afsat til handelspartnerne i nabostaterne.

Nu vil jeg som afslutning vende tilbage til, hvad jeg sagde i begyndelsen af forelæsningsrækken, i introduktionen.

Jeg tog Bent Rold Andersen som udgangspunkt. Bent Rold Andersen sagde, at dét, det drejer sig om med hensyn til socialpolitik, er nogle hovedprincipper, og dem skitserede han så bipolar. Her kan vi prøve at plote den Bismarck'ske arbejderforsikring ind.

For det første med hensyn til *skøn* versus *ret*. Det er *ret*. Det er arbejderens ret til at modtage et bidrag i tilfælde af ulykke, sygdom, alderdom, invaliditet. Denne ret er af en særlig art: det er nemlig konsekvensen af hans eget *bidrag* til forsikringen. Forsikringen er sådan set at betragte som en *kontrakt*: man yder noget, og har så under bestemte betingelser *ret* til at få noget igen. Det er princippet i forsikringen, og det er grundprincippet i en kontrakt.

Så den ret, som den enkelte har i dette system, i det tyske forsikringssystem, er *kontraktens* ret, den *borgerlige* ret. Modsat når vi kommer frem til vor tids ret: så er det på grund af, at man er *statsborger*, at man har en ret til en social ydelse. Det er en helt anden type ret, der er analog med stemmeretten.

På den anden side må det også siges med hensyn til *skøn*, at det er *kun* arbejderne, der er blevet forsikret og dermed fik en ret. Alle de andre lever i det gamle fattigsystem i det hegelske "Polizey", hvor det er *skønspincippet*, der råder. Der skønner man i kommunen over, hvad Maren i kæret egentlig har brug for, og hvad der kan gøres med hende. Der er ikke noget med nogen ret, hun har til noget som helst. Hun skal være glad for det, hun får.

Det andet er spørgsmålet om *selektivitet* og *universalitet*, og det har vi allerede været inde på. Den tyske arbejderforsikring er, som ordet siger, *yderst* selektiv. Det drejer sig om arbejderne. Resten af befolkningen, handlende, bønder, landarbejdere, skovarbejdere og hvad de ellers måtte være, er ikke med i det.

På det tidspunkt var jo selv Tyskland domineret af landbruget, over halvdelen af befolkningen levede på landet. Så det er altså en stor gruppe af befolkningen, der er udenfor. Hele socialreformen er fokuseret *selektivt* på en bestemt befolkningsgruppe.

Så er spørgsmålet, om den er "flat rate". Ja, det er den, det er en fast ydelse over een kam: ved den og den tilskikkelse kommer det og det beløb til udbetaling.

Var det *bidragsfinansieret*? Ja, delvist. Bismarck ville meget gerne have haft, at så meget som muligt skulle køre over skatten, men det endte jo med, gennem parlamentets og udvalgenes arbejde, at meget af det blev lagt over til bidrag. Det var medlemmernes eget bidrag, der var den ene

hovedbestanddel i det. Den anden hovedbestanddel var arbejdsgivernes bidrag, og den tredje bestanddel, som i Bismarcks forstand *desværre* ikke blev en hovedbestanddel, var statens bidrag. Men den var der dog trods alt.

Så er der spørgsmålet om *horisontal* overførsel eller *vertikal*. Det horisontale betyder, at man betaler i én periode i sit liv, og modtager i en anden periode i sit liv. Hvorimod den vertikale betyder, at højere indkomstgrupper betaler til lavere indkomstgrupper. Her vil tendensen også være i retning af det vertikale, nemlig *medlemsbidragene*, man betaler ind og selv får tilbage. Men da der også er arbejdsgiverbidrag, og staten også kommer med bidrag, så ligger den altså et eller andet sted midt i mellem.

Så er det spørgsmålet om *decentral* eller *central*. Den blev jo meget mere decentral end det, Bismarck havde ønsket. Bismarck ønskede en fuldstændig "top-down" og centralt styret "Reichanstalt" for hele molevitten. I stedet blev det stykket ud i tre forskellige slags kasser, og for eksempel alderspensionen, hans hjertebarn, blev stykket ud i 31 forskellige territoriale kasser. Den blev meget mere decentral end han havde ønsket, men alligevel blev den fuldstændig *uden* medlemmernes eget selvorganiserende element i det – bortset fra arbejdsgiverne. Det var, hvad der blev ud af den Bismarck'ske idé: at det blev et *system*, der blev trukket ned over hovedet på medlemmerne *uden*, at de havde en selvorganisation. De var tvangsindskrevne til at være med i det system.

Så den var altså *decentral*, men decentral betyder ikke, at medlemmerne havde indflydelse. Det betyder bare, at "Reich" ikke havde den ene indflydelse, som Bismarck havde ønsket.

Til slut er der den sætning, som jeg tog fra Rold Andersen, hvor han siger: "Politiske spørgsmål afgøres ikke gennem argumentation, hvilket ikke er det samme som at sige, at argumenter er uden betydning". Det er selvfølgelig rigtigt i en vis forstand, idet vi nu har gennemgået, hvordan teoriudviklingen har været, hvordan det ene argument har stået overfor det andet, og hvordan forskellige har forsøgt at forsones og forenes og komme til konsensus, men at det igen kom til splittelser. For eksempel var der i "Verein für Sozialpolitik" tre fløje, hvor man ikke kunne komme frem med et enkelt samlet forslag. Så det er ikke sådan, at man snakker sig frem til et eller andet, som man så bliver enige om: "sådan gør vi", og så gennemfører man det i virkeligheden. Man kommer aldrig frem til entydighed og indforståethed, og når politikken griber ind, så bliver det noget helt andet end det, man egentlig har siddet og talt om.

Ikke nok med det: når politikken griber ind, bliver det også til noget helt andet, end politikerne, der førte politikken, mente det skulle være – altså Bismarck.

Så der er altså sket en hel række skred i forholdet mellem en teoriudvikling og en historisk virkeliggørelse – *mellem teori og praxis* - hvor andre faktorer spiller med.

Det bringer mig hen til spørgsmålet om Hornemann Møllers inddeling af de politiske teorier om velfærdsstaten, alt efter aktøren, der skaber velfærdsstaten: Er det *arbejderklassen*, den socialdemokratiske velfærdsforståelse? Er det *klassekoalitioner*? Eller er det *staten*? Vi må sige, at det er staten, hvor den historiske personlighed Bismarck, er rovgænger for programmet, uden tvivl, og at det sker under indtryk af, at den nye stat skræver over religiøse og sociale forskelligheder, som skal bringes på fælles platform. Men det er *også* embedsmændene i apparatet. Og det hele var jo egentlig også sket gennem en *negativ* bestemmelse fra arbejderklassens side, nemlig ved at frygten for, at arbejderklassen skulle lave revolution var betingende for gennemførelsen af socialreformer. På den negative måde kan man sige, at arbejderklassen spillede ind, men ikke som en *vilje*, der *ville* en socialreform – det var ikke på den måde, at den kom ind. Den kommer ind på en anden måde, end Hornemann Møller forestiller sig i sin inddeling af sagen.

Så er der Hornemann Møllers bestemmelse af statsbegrebet. Hornemann Møller bestemmer staten

sådan, at staten *ikke* er et villende og handlende subjekt. Her synes jeg, at efter det, vi har sagt i dag, at staten er en organiseret vilje, hvis formelle top er kejseren og hvis forretningsfører er kansleren, Bismarck, og at den nye tyske stat gennem denne sin organisation *er* et handlende og villende subjekt - i høj grad - der virkelig kan få banket noget igennem med blod og jern og sved og tårer og hele balladen. Men det betyder ikke, at der ikke også er et *embedsværk*, et *parlament*, samt en intellektuel elites teoretiske meningsdannelse som griber modificerende ind i denne vilje. Så viljedannelsen er et komplekst maskineri. Men at der er et villende og handlende subjekt i den tyske stat, kan man ikke benægte.

Så er der Anders Boserups tese om, at staten først og fremmest skal ses som værende bestemt ud fra dens forhold til andre stater, snarere end som noget, der er bygget op indefra gennem en forfatning, hvor man bliver enige om dit og dat, hvor kræfterne samles og modsætningerne mødes og sød musik opstår, til "en stat vi bygger". Boserups tese er, at det er koordinater *udefra*, der kommer ind og bliver bestemmende, også for dele af indholdet i statsbygningen.

Jeg tror ikke, at det er muligt at lave en direkte linie fra statens ydre forhold til socialreformerne. Man kan selvfølgelig sige, at det er nødvendigt for en ny stat at inddrage borgernes loyalitet og så videre, men det er mere noget, der har med *statsbygningen* at gøre. At socialreformen kommer er mere betinget af revolutionsfrygten, af det sociale spørgsmål i sig selv, den objektive tilstedeværelse af det, end at det kan aflæses fra den direkte indflydelse fra naboerne.

Men hele statsbygningens *karakter* var et resultat af den måde, den blev grundlagt på: i *krig* med andre stater.

Hele Boserups pointe, synes jeg, er tydeliggjort i det forhold, at på "Frankfurtertag" i 1848/49 *beslutter* man sig til, at "vi vil godt være et tysk folk, og vi vil godt have en stat. Vil du ikke være konge?". Den falder fuldstændig pladask ned. Det er *først*, når man får aftvunget naboernes *anerkendelse* af staten, at den kan blive en realitet. Denne realitet, den måde den stat skabes på, får *afgørende* betydning for, hvordan dens struktur bliver.

Her er der det Bebel-citat, jeg kom med før, at "sværdet var fødselshjælper, sværdet fulgte det gennem dens ordening, og sværdet vil følge det til graven" – hans fortolkning af "Blut und Eisen"-formlen. Derfor, hvis socialreformen skulle komme, så måtte den komme sådan som den gjorde: som et *magtbud* fra oven, og *ikke* som en viljedannelse eller konsensusdannelse fra neden. Ikke som et resultat af en social bevægelse eller noget andet, men som et magtbud fra oven.

Det er på grund af statsbygningens arkitektur, og den statsbygningens arkitektur er igen et resultat af statens forhold til andre stater. Sådan kom den til verden.

På den måde synes jeg, at Boserups tese holder vand. Men så kan man sige – og det er sagt mange gange – at den tyske vej var en "Sonderweg". Det var en speciel vej, man gik i Tyskland: man fik en "Machtstaat". I stedet for en demokratisk forfatning, sådan som den blev udtænkt i Frankfurt, fik man en "Machtstaat". Bismarck var den direkte skurk i dette – hovedforklaringen i Tyskland – og den filosofiske bagmand var Hegel. Dette er budskabet i den meget indflydelsesrige bog af Herman Heller fra 1921: *Hegel und der nationale Machtstaatsgedanke in Deutschland*.

Det er en meget almindelig linie i tysk selvkritik, i deres egen selvforståelse: "hvorfør gik det så galt? Hvorfor ramlede vi ind i Første og Anden Verdenskrig? Hvad var det, der gik galt?". "Jo, der gik det galt, at vi var gået en anden vej, end den demokratiske vej som i resten af Vesteuropa. Vi gik en "Sonderweg". Vi endte med en "Machtstaat", med et "top-down"-system, der ikke kendte til demokratiets velsignelser".

Næste gang skal vi se, hvordan det gik i England, liberalismens og det parlamentariske demokratis moderland, om socialreformerne dér kom på en anden måde

4.- Og det endte i England.

Fjerde forelæsning omhandler den anglesaksiske verden og den anglesaksiske teoritradition, hvilket adskiller sig fra den tyske tradition, som vi har fulgt i de foregående to forelæsninger.

Særligt adskiller den anglesaksiske teoritradition sig fra det *hegelske* koncept, der som udgangspunkt har en *kollektiv* helhed og folkets sædelighed.

Hos Hegel finder man en historisk uddifferentiering fra den antikke polis-oikos dikotomi til den moderne triade af stat, samfund og familie. *Personen* optræder her med sine rettigheder til ejendom og kontrakt først i og med det borgerlige samfund. Det sker altså som en historisk udviklingsmæssig differentiering af en organisk enhed, folkets sædelighed.

Udgangspunktet i den *anglesaksiske* teoritradition er derimod *atomistisk*. I centrum er den enkelte og dennes rettigheder, sådan som vi så det i første forelæsning under gennemgangen af Hobbes. Det enkelte menneske var her fra grunden af en enhed overfor alle andre individer.

I den engelske tradition er problemet sat op som spørgsmålet om, hvordan det enkelte naturgivne individ kan komme til et fællesskab.

T. H. Marshall (1893-1981)

London School of Economics, Dep. of Sociology 1925-56

Director of Social Sciences, UNESCO, 1956-61

"Citizenship and Social Class and other Essays". 1950

"Social Policy", London 1965

"Hyphernated Society" (1980)

I gennemgangen af velfærdsteoriens engelske udvikling, vil jeg tage udgangspunkt i *T.H. Marshalls* forfatterskab. Dette har flere årsager.

Først og fremmest er Marshalls tanker vidt udbredte. I England afholdes hvert år "T.H. Marshalls memorial lectures", hvor en række store navne som eksempelvis Giddens, Dahrendorff og Michael Mann har været indbudt til at holde foredrag. Mange af disse er samlet i Bulmer, Martin og Anthony M. Rees (eds): *Citizenship today. The contemporary relevance of T. H. Marshall*. London 1996.

Også andre betydningsfulde forfattere som for eksempel Talcot Parsons og Habermas inddrager diskussioner af Marshalls teori om "citizenship" i diverse arbejder.

I den danske litteratur om velfærdsstaten flourerer begrebet "citizenship" også. I Danmark taler man dog for det meste om *medborgerskab* som en oversættelse af "citizenship". Jeg vil foretrække at tale om *statsborgerskab*. Medborgerskab har mere med civilsamfundskonceptet at gøre, end ordet statsborgerskab har.

Vi vil komme til at se, at staten et meget vigtigt led i Marshalls teoriudvikling.

Marshall opdeler "citizenship" i tre elementer (1950, s 8f): *borgerlige, politiske og sociale* rettigheder. De *borgerlige* rettigheder kalder han "civil rights", og om disse siger han: "De borgerlige rettigheder i statsborgerskabet udgør det nødvendige fundament for individuel frihed - personens frihed, ytringsfrihed, personlig ejendomsret og kontraktfrihed samt lighed for loven". Det er bestemmelsen af det, som Hegel kaldte abstrakt ret, der kom til virkeliggørelse i "Bürgerliche Gesellschaft".

Det andet element i "citizenship" er *politiske* rettigheder, hvilket består i retten til at deltage i udøvelsen af politisk magt, enten som medlem af et organ med politisk autoritet eller som vælger af medlemmer til sådanne organer. De hertil svarende institutioner er parlament, samt regionale og lokale råd.

Det er hermed klart, at hos Marshall er det kun demokratiet, der kvalificerer til at kunne give

borgerne politiske rettigheder.

Det tredje element i "citizenship" er *sociale* rettigheder, "social rights". Disse udgør en skala, der går fra retten til en beskedent økonomisk velfærd og sikkerhed, som Marshall kalder "social minimum", til retten til fuld deltagelse i den sociale arv og til at leve et civiliseret liv efter de i samfundet gældende standarder.

Marshall nævner her institutioner som uddannelses- og socialvæsenet, der er sider af velfærdsstaten, som giver borgeren sociale rettigheder.

Det karakteristiske ved Marshalls teori er, at han tænker disse tre elementer som trin i et *udviklingsforløb*.

De borgerlige rettigheder, "civil rights", hører til det 18. århundrede. Det drejer sig her om lighed for loven, samt at kontrakten er det grundlæggende princip.

Det 19. århundrede kendetegnes samtidig ved demokratiets udvikling, hvilket vil sige udfoldelsen af politiske rettigheder.

Det 20. århundrede er kendetegnet ved udfoldelsen af "social right".

Marshall interesserer sig især for velfærdstatens vækst i det 20. århundrede. I bogen "Social Policy" gennemgår han den historiske udvikling i England i det 20. århundrede, hvad angår udfoldelsen af "social rights", og hvilke socialreformer, der hertil er knyttet.

Jeg vil først og fremmest beskæftige mig med teorien om "citizenship" i 1950-teksten og den historiske undersøgelse af "social rights" i 1965 teksten.

Et karakteristisk træk ved Marshall er, at han forestiller sig udviklingen af "citizenship" som en udvikling i *lighed*. Det skal forstås på den måde, at hver af de tre rettigheder skærer en sfære af lighed ud af det gamle stændersamfundets hierarkiske privilegiestruktur.

Det gamle stændersamfund var karakteriseret af, at stænderne hver for sig havde specielle rettigheder. Adelen, borgerne og de gejstlige havde således hver deres rettigheder, mens bønderne ingen rettigheder havde.

Marshall kalder stændersamfundet for *hierarkiet*, "the Hierachy", og med "civil right" sker der et *indhug* heri, hvorved der skabes en platform, indenfor hvilken der opstår lighed. Ved "civil rights" er det således lighed for loven, der er udgangspunktet.

Det betyder, at "civil rights", "political rights", "social rights" hver for sig giver en ny platform for udviklingen af lighed.

Hele forløbet kan betragtes som fremskridt i lighed. Udviklingen af "citizenship" er dermed en udvikling i retning af lighed, og det kalder Marshall "class abatement", hvilket vil sige klasseudjævning. Således fører udviklingen af de sociale rettigheder til større lighed ved, at klasseforskellene tones ned.

Et andet aspekt af udviklingen er, at for hvert niveau sker der en *universalisering* af ret.

Logikken er, at udviklingen går fra at *nogle* har en rettighed, til at *alle* har rettigheden.

"Civil rights" gælder til at starte med for *nogle*: borgerne i byen er lige for loven, og de har rettighed til at indgå kontrakter og udveksle. På landet er der stadigvæk det gamle hierarki.

Marshall mener, at udviklingen i 1700-tallet medfører en spredning af "civil rights" fra, at kun *nogle* har en rettighed til, at *alle* har en rettighed.

Med hensyn til demokratiet starter det i 1800-tallet med, at en lille, begrænset skare af borgere har rettighed til at vælge til politiske forsamlinger, altså at de har politiske rettigheder. Gennem tre reformer i UK, hvoraf den sidste kommer i 1883, får alle mænd over 25 år ret til valg, mens kvinderne dog først fik valgret efter 1. Verdenskrig.

De sociale rettigheder er til at begynde med fokuseret på en bestemt gruppe. Nogle har en social rettighed, nemlig de, som de sociale reformer er rettet mod. I første omgang er det arbejderklassen, altså de, der er på arbejdsmarkedet og i kontrakt som lønarbejdere. Omkring det forhold indbygges der sociale forsikringsordninger, som starter som et selektivt system.

Beveridge-rapporten implementeres umiddelbart efter Anden Verdenskrig til den nye britiske velfærdsstat. Det betyder, at der bliver taget et stort skridt, hvorved sociale rettigheder bliver en universel ret for alle. Hvad der før var forbeholdt arbejderklassen og lønarbejderne, bliver nu en universel ret for alle. Fra at *nogle* har en rettighed, får *alle* det.

Et tredje aspekt af udviklingstanken, er, at Marshall mener, at den ene rettighed fører den anden med sig. Når alle er blevet lige for loven, skal alle også have del i *bestemmelsen* af loven, i *afgørelsen* om loven. Det vil sige, at når alle har "civil right", den borgerlige rettighed, fører det logisk og naturligt til den politiske rettighed, at alle også bør være med til at fastsætte loven gennem parlamentet, altså den demokratiske proces.

Når alle er berettiget til at deltage i bestemmelsen og fastsættelsen af loven, er der mulighed for at leve et sædeligt liv. Marshall bruger ordene "a civilized life" som alle, der har rettighed *bør* leve. Der bør ikke være nogle *udstødte* af fællesskabet, når alle har såvel en borgerlig som en politisk ret.

Der er en naturlig og logisk udvikling fra valgrettens udbredelse til alle, til at der ikke må være nogle udstødte i det sociale system.

I England indtil socialreformerne lige før Første Verdenskrig betød fattigloven, "poor law", at hvis man ikke kunne klare sig selv og måtte ty til fattigvæsenet, så mistede man såvel sine borgerlige som sine politiske rettigheder. Så den sociale rettighed var et alternativ til borgerlige og politiske rettigheder og betød således udstødelse.

Udviklingen går i retning af, at man får ophævet dette skel og kommer ind i en naturlig udvikling.

De sociale rettigheder gøres universelle gennem forskellige processer i adskilte faser, nemlig først som et bortfald af af de negative virkninger for de borgerlige og politiske rettigheder, "fattiglovs virkning", således at den sociale ret bliver et supplement til statsborgerens øvrige rettigheder istedetfor et alternativ; og derefter som inklusion af personkredsen fra "mindrebemidlede" under den socialpolitiske selektivisme til alle statsborgere under velfærdsstatens universalisme. Universaliseringen er således en flerdimensional proces, hvis positive former Marshall skitse-mæssigt inddeler således efter deres effekt som klasseudjævning (1950, s 32):

- om ydelsen tilbydes alle eller kun en afgrænset klasse
- om det sker ved kontantstøtte eller ved tjenesteydelser
- om minimum er højt eller lavt
- om finansieringen sker ved forsikringspræmier eller gennem skatten (og om skatten er progressiv eller ej)

Marshall forestiller sig, at rettighederne udvikler sig af hinanden - de enkelte rettigheder passer sammen ligesom ledene i en teltstang. Det er en sømløs udviklingsrække lige fra fastsættelsen af "civil rights" i det 18. århundrede over den demokratiske valgret til alles sociale ret efter Anden Verdenskrig. Han forestiller sig én lang kæde af udvikling i forskellige stadier.

Til Marshalls teori, som jeg har skitseret løseligt, er der forskellige kritiske røster. Jeg vil fokusere på to af dem, fordi de slår ned på nogle centrale punkter i teorien.

Anthony Giddens kommer med den indvending til teorien, at han spørger: "Hvor er motoren i udviklingen?"

Giddens siger i en forelæsning, han holdt i "Marshall Memorial Lectures" (Citizenship today, s. 171):

"He writes as though the development of citizenship rights came about as something like a natural process of evolution, helped along where necessary by the beneficent hand of the state".

Det ser altså ud, som om det er noget, der bare gror af sig selv, og en gang i mellem træder staten til for at *hjælpe* udviklingen.

”In my view it is more valid to say that class conflict has been a *medium of the extension of citizenship rights* than to say that the extension of citizenship rights has blunted class divisions”.

Det er altså iflg. Giddens *klasseforskellene* og *klassekampen*, der har drevet udviklingen, snarere end det er udviklingen, der har udlignet klasseforskellene. Det er et markant og præcist billede, og det viser tydeligt den måde Giddens i det hele taget arbejder på som en historiesociolog, der søger at identificere en motor i det historiske forløb. Denne motor er det marxistiske begreb om klassekamp. Habermas indvender i *Faktizität und Geltung* (s 104):

”Kun statsborgerens demokratiske deltagerret begrundes hans refleksive, selvrelaterede retsstilling. De negative [:borgerlige] frihedsrettigheder og de sociale andelsrettigheder kan derimod også gives paternalistisk. Retsstat og velfærdsstat er i princippet også mulige uden demokratiet”.

I første omgang er det et hug ned på udviklingssekvensen hos Marshall fra ”civil right” over demokratiet til velfærdsstaten.

I Tyskland er det ikke demokratiet, der fører til socialreformer, men tværtimod er det en stærk central stat, Bismarcks, der indadtil *restrukturerer* samfundet gennem socialreformer.

Demokratiet er ganske enkelt ikke et nødvendigt gennemgangsled for at komme til velfærdsstaten. Vi ser ofte tanken om, at demokrati af sig selv fører til sociale reformer og til velfærdsstat.

Men med Habermas kan det altså slås fast, at denne trinfølge, denne evolutionsrække ikke er rigtig.

Hos Marshall er velfærdsstaten kendetegnet af, at alle har ”social right”. Det er kronen på udviklingen, toppen af civilisation. Dette er ikke tilfældet hos Habermas. Hos Habermas er den demokratiske deltagerret vigtigst. Den enkeltes deltagelse i de kommunikative handlinger, i den demokratiske offentlighed, er det absolutte toppunkt.

Habermas taler ud fra erfaringen med den tyske ”Sonderweg”, og for Habermas var det en katastrofe, at man i Tyskland ikke kom til fuldt demokrati, men at det blev suspenderet af den Bismarck’ske magtstat, som for det første sikrede de civile rettigheder i det borgerlige samfund, og for det andet de sociale rettigheder for arbejderklassen.

Hos Habermas er der tale om en omprioritering af rettighederne. Her står den politiske deltagerret øverst og ikke velfærdsstatens sociale ret.

Marshall’s bog ”Social Policy” er en historisk fremstilling af velfærdsstatens udvikling i England, og heri skriver han, at der var ”three schools of thought”, som var medbestemmende i den første socialreform, som finder sted fra 1906-1911.

Den første var en konservativ skole, som gik ind for maksimal velgørenhedsarbejde, altså frivilligt socialt arbejde. Den anden to var den nye socialliberalisme, og den tredje var socialismen i fabianer-udgave.

Om den første siger Marshall, at den konservative retning med velgørenhedslinien kæmpede en tabt kamp, og at den mistede betydning. Derfor vil jeg i det følgende kun koncentrere mig om de to sidste retninger: den liberale tanke, som ved århundredeskiftet var blevet til socialliberalisme, og den særlige engelske aftapning af den socialdemokratiske tanke, som blev influeret under fabianerne.

Som udgangspunkt i liberalismens udvikling bruger jeg L.T. Hobhouse, som i 1911 skrev en bog, der hedder *Liberalism*.

Grunden til dette er, at det er nemt at eftervise, at store dele af Marshall’s teori faktisk beror på en videreudvikling af Hobhouses.

Det grundlæggende begreb for Hobhouse er ”moral evolution”, hvilket vil sige tanken om, at der sker en udvikling af *idéen*. Det ligger tæt op ad den hegelske idealisme - faktisk også ved, at det er individualismen, der udvikler sig. Det er *friheden*, den enkeltes frihed, der er genstand for

udviklingen.

I bogen *Liberalism* følger Hobhouse liberalismens udvikling fra "Old Liberalism", som var tilstanden omkring "Glorious Revolution", hvor Locke som pennefører for den nye revolution skrev det liberale grundprogram. Lockes tanker kom igen frem i "human rights"-erklæringerne under Den franske Revolution, såvel som i den amerikanske revolution.

I Den franske Revolution lyder menneskerettighedserklæringen 1791:

"Alle politiske fællesskabers mål er bevarelsen af menneskets naturlige og uafhængelige rettigheder. Disse rettigheder er frihed, ejendom og sikkerhed".

Jeg vil påpege, at mennesket her tænkes som fra naturens side at have nogle rettigheder. Det, der egentlig siges i denne sætning er, at disse rettigheder skal staten holde sig fra. Staten må ikke krænke den enkeltes naturlige rettigheder, og bør holde sig så fjernt som muligt fra den individuelle udfoldelse.

Kernen i "Old Liberalism" er, at den enkeltes frihed er defineret ved, at staten holder sig væk. Det er en negativ bestemmelse af staten.

Det er det første grundlæggende led i liberalismen.

Det næste led finder sted ved Cobdens Manchester liberalisme fra 1830'erne. Nu deler liberalismen sig i to sfærer. Den ene er den *økonomiske*, hvor det drejer sig om frihandel og "laissez-faire": jo mindre staten blander sig i det borgerlige samfund og markedets gøren og laden, desto bedre er det for den individuelle frihed. Staten skal holde sig væk.

Den anden side, som kommer frem hos Cobden, er den *politiske* liberalisme, som i sit grundlag siger, at eftersom alle er lige under loven, bør alle også deltage i lovens skabelse eller formulering.

Det er princippet om almen valgret, som han her hævder, og det er det, som i litteraturen – både hos Hobhouse og hos Marshall – kaldes for den liberale politiske radikalisme.

Hobhouse er tøvende for at følge den linie til dørs, fordi den indebærer den fare, at flertallet, når de alle har valgret, kan finde på at droppe frihedsbegrebet som det udfoldes i det borgerlige samfund. Det er den samme idé, som vi også så ved Stein, nemlig at der er mulighed for, at demokratiet vil føre til et socialt program, som kan føre til socialisme, og muligvis til kommunisme. Det er også Stuart Mill og en række andre liberale i perioden enige om.

Hos Cobden er det altså den radikale variant: valgret til alle.

Det næste punkt er "kontrakten". Det kommer frem netop under "laissez-faire"-perioden i 1830'erne i England.

Der er en begyndende fokusering på nogle uhyggelige tilstande – især indenfor industrien – som brug af børnearbejde, forlængelse af arbejdsdagen og elendige vilkår under arbejdet. At tilstanden og resultatet kan blive så uhyggeligt er svært at forlige med, at parterne – altså arbejderne på den side og arbejdsgiveren på den anden side – er frit stillet til at indgå en kontrakt.

Uhyggeligheden og den elendige tilstand skyldes, at der er stor forskel mellem parterne i kontrakten, da arbejderne er meget svag overfor en meget stærk kapitalist. Dette producerer de uønskede tilstande.

Tanken, der begynder at udvikle sig, er, at forholdet mellem kontraktens parter bør være *lige*.

Der bør være et lige forhold mellem de parter, der indgår en kontrakt, da der ellers ikke kommer noget retfærdigt indhold ud af den.

Kritikken af uligheden i kontrakten giver sig også udtryk i *fabrikslovgivningen*, der begyndte i England, hvor staten som det første land i verden begyndte at bryde ind i de frie markedsforhold med lovgivning omkring arbejdsvilkårene i fabrikkerne, om arbejdstidsbegrænsninger og definitioner af, hvad børn måtte lave og hvad kvinder måtte lave.

Det kom som et resultat af tanken om, at *staten* var nødt til at intervenere i kontrakten for at gøre parterne mere *lige*. Det mulige indhold af kontrakten måtte defineres for at det ikke skulle blive et

fuldstændigt skævt forhold mellem de to parter i kontrakten.

Denne statsintervention i det grundlæggende princip i "civil rights", i liberalismens koncept, nemlig kontraktfriheden, udvikles nu videre ud af socialliberalismen fra 1880'erne og frem.

Hobhouse er en ledende figur i udviklingen af "New Liberalism", som det kaldes. Hobhouse siger:

"Men at vi er berettiget til at betragte staten som en blandt mange former for menneskeligt fællesskab til opretholdelse og forbedring af livet er det generelle princip, som vi her må understrege, og det er på dette punkt, at vi står fjernest fra den gamle liberalisme".

Tanken er, at i den gamle liberalisme har mennesket fra *naturens side* rettigheder, men i den nye liberalisme må *staten* træde til som en nødvendig tredje part for at sætte det enkelte individ ind i sine rettigheder. Rettighederne er ikke noget fra naturen givet, men det er noget, som staten sætter gennem regulerende lovgivningsvirksomhed, som gør kontrakten mere lige.

Dette grundlæggende synspunkt i socialliberalismen eller "New Liberalism" er ifølge Hobhouse, at staten skal lave en "level playground": individerne skal have fuld frihedsudfoldelse. Dels er deres frihed betinget af, at staten kan sætte dem ind i deres rettigheder, og dels er den betinget af, at lovgivningen har lavet et fælles lovgrundlag, som giver parterne lige forhold, så det ikke er sådan, at den ene part er stærk og den anden er svag, fordi resultatet så bliver uønsket. Det kommer ikke til frihed, men tværtimod til undertrykkelse og fornedelse.

Liberalismen udvikles således, at fra at betragte frihed som *dér*, hvor staten holder sig væk, bliver frihed nu betragtet som noget, der er betinget af statens regulerende indgreb.

Det er ikke en irreversibel udvikling, fordi der kommer mange tilbageskridt, hvor man falder tilbage til "Old Liberalism". Dét, man med Thatcher kaldte ny-liberalisme er faktisk fuldstændig "Old Liberalism", som negerede den socialliberalisme i Hobhouses ånd, som var udviklet.

Den anden "school of thought", som Marshall mener er bestemmende for velfærdsstatens udvikling i det 20. århundrede, har "Fabian Society" i centrum.

Fabianismen

Sidney og Beatrice Webb - "the Webbs", "the partership"

- 1858 Beatrice Potter, datter af en jernbanemagnat
- 1859 Sidney Webb
- 1884 Stiftelsen af Fabian Society
- 1889 "Fabian Essays in Socialism" (ed. Bernard Shaw)
- 1889 Charles Booth: "Life and Labour of the People" (med Beatrice Potter)
- 1889 Beatrice Potter: "The Co-operative Movement"
- 1892 Sidney og Beatrice Webb giftes
- 1894 S. og B. Webb: "The History of Trade Unionism"
- 1895 Grundlæggelsen af London School of Economics
- 1900 Labour Representation Committee (senere Labour Party)
- 1905 Royal Commission on the Poor Law (med Beatrice Webb)
- 1909 Minority Report fra Poor Law Commission. Dannelse af "National Committee for the Prevention of Destitution"
- 1918 Sidey Webb: "New Constitution for Labour Party"; ""Labour and the New Social Order" (policy-statement)
- 1924 Sidney Webb minister i den første Labour regering
- 1932 Webberne besøger Sovietunionen
- 1935 S. og B. Webb: "Soviet Communism"
- 1943 Beatrice Webb dør

"Fabian Society" blev grundlagt i 1884. "Fabian" er navnet på en romersk feltherre, der havde efternavnet Nøleren, og budskabet i at vælge det navn til organisationen er, at det ikke er nogen social revolution, der står for døren, men en *gradvis* udvikling af sagen. Fabian var den, der slog Hannibal ved hele tiden at trække sig tilbage.

Navnet giver det rigtige billede af, hvad politikken er: nemlig "gradualism", og at udviklingen sker *gradvist* - det modsatte af revolution. Den måde, som foreningen "Fabian Society" ville arbejde på, var gennem indfiltrering af andre politiske tankebevægelser.

Her er det først og fremmest liberalismen, og især "New Liberalism", som de vil infiltrere. Det var fordi det liberale parti i England var ved magten mange gange, og selv om det i 1880'erne ikke var det, så kom det til magten igen i 1906. Det er altså et sted, hvor man gennem indfiltrering har mulighed for at få gjort noget til virksomhed.

Derudover ville "Fabian Society" også influere på den udvikling, der var i gang om skabelsen af et arbejderparti i England. Det blev senere "Labour Party". Der var "trade unions" i England, og de havde hidtil støttet eller været en del af det liberale parti, men der var nu begyndt at ske en udsondring i retning af et egentligt arbejderparti. Dette ville "Fabian Society" også gerne have indflydelse på.

Endnu en side ved "Fabian Society" er, at det ligger tæt op af "Verein für Socialpolitik". Hvor offentligheden kaldte "Verein für Socialpolitik" for "Kathedersocialisten", var mange i "Fabian Society" derimod nogle ret vilde krabater.

Én af grundlæggerne og en bærende kraft i "Fabian Society" var Bernard Shaw, som var skuespilforfatter og en flittig skribent.

Den anden, måske stærkeste kraft i "Fabian Society" var Sidney Webb. Det blev meget forstærket, da han giftede sig med Beatrice, hvorefter de blev kernen og drivkraften i "Fabian Society".

De kaldes "The Webbs" i litteraturen. Når de taler om sig selv, kalder de sig "our partnership", eller hvis andre omtaler dem, bliver de kaldt "the partnership".

Beatrice Webb var datter af en jernbanemagnat. Det er vigtigt, fordi hun arvede mange penge, så da de blev gift, kunne et helt institut finansieres af Beatrice Webbs penge.

Sidney Webb var med i stiftelsen af "Fabian Society" i 1884, og han var dén, der leverede det stærkeste essay i det, der hedder *Fabian Essays*. *Fabian Essays* er grundlaget for fabianismen.

Beatrice Potter, som hun hed, før hun blev gift, var med i en stor undersøgelse om fattigdommen i London, som blev ledet af Booth. Bogen om dette blev en enorm bestseller, som fik stor indflydelse på diskussionen af det sociale spørgsmål.

Det sociale spørgsmål dukkede først rigtig op i intellektuelle kredse gennem dette værk.

Beatrice Potter skrev derefter en bog, som hedder *The Co-operative Movement*. Den omhandler brugsforeningernes og brugsbevægelsens udvikling i England og hvordan nogle i et fællesskab organiserer sig omkring nogle praktiske spørgsmål. Beatrice Potter gik altså til sagen gennem et "bottom-up"-perspektiv.

Det var modsat "Fabian Society", sådan som det kommer frem i flere af de nævnte essays. Shaw siger, at "Den socialisme, som Fabian Society står for er ren statssocialisme ("State Socialism")", der er ren "top-down", men Beatrice kommer med et andet synspunkt, et mere sociologisk "bottom-up"-synspunkt, og de to interfererer på en interessant måde.

Det første værk, som Webb'erne laver sammen, er "The History of Trade Unionism". Det omhandler igen, hvordan et fællesskab organiserer sig selv - i dette tilfælde hvordan fagforeningerne organiserer sig *nedefra* og op.

"London School of Economics" grundlægges ved, at en rigmand testamenterede "Fabian Society" penge, og pålagde i sit testamente, at det var Sidney Webb, der skulle organisere det. "Fabian Society" står altså bag grundlæggelsen af "London School of Economics", hvor for eksempel Marshall var ansat. Det betyder ikke, at "London School of Economics" var en fabiansk skole. Den kraftigste indflydelse var socialliberal.

Sidney Webb kommer med i "Labour Representation Committee", og det er her, fabianerne begynder at interessere sig for arbejderbevægelsen, og dens forsøg på at organisere et politisk parti. Inden da sker der noget vigtigt: i 1905 nedsætter den engelske regering "Royal Commission on the Poor Law", som er det forberedende kommissionsarbejde for, at der skal ske noget med den gamle fattiglov, og at der må laves socialreformer. Beatrice Webb blev udpeget som medlem. I 1909 kommer "outputtet" fra kommissionen, hvor Beatrice Webb – med bistand fra Sidney og deres stab - lavede en "Minority Report". Den er om "Poor Law", og det er et grundværk i den socialpolitiske teorihistorie, som også Bent Rold Andersen fremhæver.

I 1918 dannes det nye Labour parti, for hvem Sidney Webb skriver konstitutionen: "New Constitution for Labour Party". Han skriver også deres politiske program efter krigen, nemlig "Labour and the New Social Order".

Sidney Webb bliver minister i den første Labour-regering.

Webb'erne og fabianerne har spillet en stor rolle i Labour-partiet. Spørgsmålet er: hvor stor? Der er nogle, der siger, at den er *kreeret* af Webb'erne og fabianerne, mens andre vil nedtone indflydelsen. Den diskussion springer vi over, men blot skal vi vide, at Webb'erne og fabianerne har en central placering i det nye "Labour Party".

Det nye "Labour Party" knækkede halsen i krisen efter krakket i 1929. I 1931 skete der en spaltning, idet nogle, under lederen MacDonald, gik sammen med de borgerlige, altså med det konservative parti, om at lave en national samlingsregering, for nu skulle der ske nedskæringer af forskellig ubehagelig art. Der kom en meget stor oppositionel fløj frem i "Labour Party", som med alle midler bekæmpede regeringens tiltag.

Bernard Shaw definerer fabianismen som statsocialisme af Wagner'sk art. Han siger:

"Den socialisme, som Fabian Society står for er ren statsocialisme ("State Socialism"). De udenlandske venner af Fabian Society, må forstå denne kundgørelse i lyset af det faktum, at da England nu besidder et udviklet demokratisk statsapparat, ligefra sogneråd til til det centrale parlament, som er valgt efter en valglov, der muliggør at arbejderklassens stemmetal kan overgå alle andres, så hæmmer den modsætning mellem folket og staten, der findes i mange kontinentale monarkier, ikke engelske socialister. For eksempel har den distinktion, som findes mellem Statsocialisme og Socialdemokratisme i Tyskland, hvor byråd og andre lokale råd er spærret for arbejderklassen, ingen mening i England. Vanskeligheden i England er ikke at sikre folkets politiske magt, men at overtale dem til at gøre fornuftig brug af den magt, de allerede har". (Bernard Shaw: Report on Fabian Policy, Fabian Tract nr. 70, 1896, s. 3)

Shaw henviser her indirekte til Wagners tyske statsocialisme, som er udpræget "top-down", men dette formildes i England, hvor arbejderne har andel i toppen, modsat deres udelukkelse i Tyskland. Fabianerne vil således frigøre sig fra det liberale parti og i gang med virkelig socialisme.

I Sidney Webbs essay i *Fabian Essays* fra 1889 udvikles samme tanke.

Sidney Webbs Essay

"Den socialistiske bevægelse... for social rekonstruktion har taget ved lære af demokratiet og ved, at det er gennem den offentlige bevidstheds langsomme og gradvise tilvænnelse til nye principper, at den sociale rekonstruktion styk for styk vil fremstå... (V)igtige organiske forandringer må nødvendigvis være (1) demokratiske, og således være acceptable for flertallet af befolkningen, ved at alle er mentalt forberedte; (2) gradvise, og må således ikke forårsage forstyrrelser, hvor hurtigt fremskridtet end sker; (3) og de må ikke anses for umoralske af folkets masser.. og (4) i dette land i det mindste være fredelige og konstitutionelle... (D)et uundgåelige resultat af demokrati er folkets egen kontrol, ikke alene over den politiske organisation, men også over de vigtigste produktionsmidler... Den økonomiske side af det demokratiske ideal er faktisk socialismen selv."

Når han skriver, at "det uundgåelige resultat af demokrati er folkets egen kontrol, ikke alene over den politiske organisation, men også over de vigtigste produktionsmidler... Den økonomiske side af det demokratiske ideal er faktisk socialismen selv", så er det tanken om, at demokrati fører til socialisme, vi ser Det er den tanke, vi så både ved Marshall, og også allerede i Steins tanke om, at demokratiet til syvende og sidst vil føre til socialisme, hvilket Hobhouse og Stein frygtede. Nu er det ikke en frygt, men et *håb* - næsten på samme måde som hos Lasalle: at demokratiet automatisk fører til socialisme. Derfor går kampen i retning af så meget demokrati som muligt.

Sidney Webb formulerer fabianernes program i *Fabian Essays*:

Fabianernes program 1889 (1888)

"Revision af skattesystemet. Mål: Fuldstændig flytning af byrden fra arbejdere af alle slags til nydere af renter og jordrente med henblik på gradvis afskaffelse af denne sidste klasse. Midler: 1. Afskaffelse af told og afgifter undtagen på spiritus. 2. Forhøjelse af indkomstskatten med differentiering mellem tjente og arbejdsfri indkomster og [progressiv beskatning]...

Udvidelse af fabrikslovgivningen. Mål: Generel højnelse af levestandarden ved anerkendelse af minimumsløn og maximumsarbejdstid...

Uddannelsesreform: Mål: At gøre det muligt for alle børn, selv de fattigste, at få ikke bare nogen, men den bedste uddannelse efter deres evner...

Reorganisering af fattiglovens administration. Mål: At sørge generøst og uden stigmatisering for de gamle, de syge og for dem, der er kommet i armod pga midlertidig arbejdsløshed, dog uden at svække "testen" mod ydelser til arbejdsduelige lediggængere. Midler: 1. Udskillelse af forsorgen for de gamle og syge fra fattiggården gennem et universelt system for alderspension og offentlige sygehuse. 2. Industriel organisering og teknisk oplæring af alle arbejdsdygtige fattiglemmer. 3. Fremskaffelse af midlertidigt arbejde for alle arbejdsløse. 4. Indsættelse af de lokale kommunale myngigheder i stedet for fattigværgerrådene ("Boards of Guardians").

Udvidelsen af de kommunale aktiviteter. Mål: Gradvis organisering af alt arbejde til offentlige formål og eliminering af privatkapitalister og mellemænd. Midler: 1. Fremskaffelse af flere

muligheder for erhvervelsen af jord, nedrivning af bygninger, der er uegnede til beboelse uden kompensation, og kommunal, forsvarlig nybygning. 2. Flere muligheder for udvidelse af den kommunale administration i London og andre byer af gas, vand, markeder, sporvogne, hospitaler, kirkegårde, parker, museer, kunstgallerier, biblioteker, læseværelser, skoler, kaj- og havneanlæg etc. 3. Mange flere muligheder for landstrikernes erhvervelse af jord til udstykning, fælles græsgange, offentlige bygninger, læseværelser etc.

Ændringer af det politiske maskineri. Mål: At opnå den mest præcise repræsentation og udtryk for majoritetens ønsker på ethvert tidspunkt..."
(Sidney Webb: *Historic. I: Fabian Essays in Socialism* (ed. Bernard Shaw), 1950 (1889), s 50-52).

Dette grundlæggende program står noget kryptisk i Webbs essay, for det introduceres med følgende ord:

"Alle de umiddelbart praktiserbare krav fra selv den mest krævende socialist er faktisk idag indeholdt i det nuværende "Radical programme", og den følgende fremstilling af dette, som er fra "Star"s sider d. 8. august 1988, kan tjene som en proklamation af de nuværende socialistiske krav til lovgivningen." (s 50)

Man får det indtryk, at det er krav for den radikale socialliberale fraktion af Det liberale Parti, der er tale om. Men faktisk drejer det sig om et læserbrev til "Star", som Webb selv skrev, undertegnet "S.W." og betitlet "Strengthening of the Programme", dvs det liberale program. "Et stærkt eksempel på den manipulation, som Fabianerne benyttede for at infiltrere ("permeate") politiske partier og bevægelser" (Clive E. Hill: *Understanding the "Fabian Essays in Socialism"* (1889). 1996, s 246).

De to første punkter af programmets indhold er taget direkte ud fra Wagners statssocialistiske program.

Det 4. pkt. om reorganisering af fattigloven bliver faktisk udgangspunktet for den senere "Minority Report" om "Poor Law". Det siger i kort form hvad "Minority Report" bruger to bind og 1050 sider på at fortælle. Det er kimen til forslaget om "Poor Law"s afskaffelse, og indførelse af socialreformer. Det karakteristiske er, at der tales om forsorg og ikke forsikring, men en forsorg som en social ret, uden stigmatisering og afkortning af civile og politiske rettigheder; dette er hvad der ligger i ordene "et universelt system".

Så er der "Udvidelsen af de kommunale aktiviteter. Det afviger tydeligt fra, fra Wagners statssocialisme. Fabianerne kalder det "municipal socialism". De, der var kritiske overfor fabianerne kaldte det "gas- og vandværkssocialisme". Fra den *kommunale* side arbejder man sig i retning af socialisering af større og større dele af det økonomiske område.

Det fik stor indflydelse på Edward Bernstein, som påvirkedes stærkt af fabianerne, da han blev bortvist fra Tyskland, og senere kom tilbage til SPD, og "reviderede" socialismen, altså modpolen til den revolutionære socialisme: at *revidere* samfundet og ikke revolutionere det, og at gøre det nedefra og ikke oppefra, som statssocialismen.

I Danmark hed det "kommunesocialisme". Der er lige skrevet en bog om kommunesocialismens udvikling i Danmark af Søren Kolstrup.

Endelig er der: "Ændringer af det politiske maskineri. Mål: At opnå den mest præcise repræsentation og udtryk for majoritetens ønsker på ethvert tidspunkt".

Det er en effekt af det grundlæggende dogme om, at demokrati fører til socialisme, og jo mere og jo bedre demokrati, jo hurtigere kommer vi til socialisme. Det er derfor klart, at de slår ned her til forskel fra Wagners tyske statssocialisme.

I slutningen af 1890'erne kører Webb'erne og Fabianerne en kamagne med sloganet: "The National Minimum", der var blevet støbt i *Industrial Democracy*, 1897. Den var vendt mod laissez-faire folkene, og havde iflg. McBriar dette budskab; "Det er gradvist ved at blive erkendt, påstod de, at staten havde pligt til at opretholde en vis standard under hvilken ingen borger måtte falde." (McBriar, A.M.: *Fabian Socialism and English Politics*, 1962, s 107)

Men størst energi blev der lagt i arbejdet i Poor Law Commission fra 1905, der udmundede i

Minority Report, 1909

Part I: The Break-up of the Poor Law; Part II: The Public Organization of the Labour Market.

Gennemgang af 1834-reformen af Poor Law (som stammer fra Elizabeth I, 1597/8)

- "Principperne fra 1834":

1. "Less eligibility": fattiglemmets vilkår skal være ringere end den dårligst stillede arbejders.
2. "National uniformity"
3. "Workhouse system" for arbejdsføre fattige: "Outdoor Relief", "a test of destitution"; "Indoor Relief" i hjemmet for alle andre"

- Systemets degenerering

Reformforslag

- *for de ikke-arbejdsføre*

"Vi anbefaler... at alle de tjenester og ydelser, der nu administreres [under Poor Law], undtagen dem, der er i forbindelse med de arbejdssky og de arbejdsføre - dvs forsorgen af:

- (i) Børn i skolealderen
- (ii) De syge og invalide, børn under skolealderen og de gamle, der kræver institutionel pleje
- (iii) Den mentalt syge i alle aldre og
- (iv) De gamle, der ikke har fået pension ["National Pension", 1908]

skal overtages, under ledelse af amtstyret ("County") af:

- (i) The Education Committee
- (ii) The Health Committee
- (iii) The Asylums Committee and
- (iv) The Pension Committee" (s I, 570)

"New Machinery for the Co-ordination of Public Assistance", "The Registrar of Public Assistance"

- *for de arbejdsføre*

- National arbejdsformidling ("Labour Exchange")

- "Trade Union Insurance":

"Vi foreslår.. Ghent-systemet"

- Konjunkturpolitik:

"Vi mener, at regeringen kan gøre en hel del for at regulere den aggregerede efterspørgsel af arbejdskraft... ved en mere velovervejet planlægning af dets større ordrer."

Fra Reformationen og langt op i 1800-tallet var England foregangsland for de andre protestantiske stater, og var et model-eksempel på, hvordan *staten* kunne gribe regulerende ind på det område, som den katolske kirke før havde varetaget. Det drejer sig om syge, fattige, forældreløse og arbejdsløse. Dette havde den katolske kirke og hele dens organisationsapparat taget sig af, men nu var det pludseligt frit i luften svævende. Det tog tid, før man fra statens side begyndte at organisere det.

Foregangslandet var altså England, hvor Elizabeth den Første lavede den første egentligt statslige "Poor Law" fra 1597.

"Poor Law" blev faktisk i den form, indtil vi kommer til reformen i 1834. Det ene, der nu skete, var af teoretisk og ideologisk art. Malthus kom frem med tanken om, at det hjalp ikke ret meget at støtte de fattige, for hvis man hævede niveauet for dem, ville der blive flere af dem, og så ville fattigdommen egentlig blive større. Det er Malthus' berømte befolkningslov.

Det andet var, at man ville *rationalisere* systemet. Først og fremmest ved at få nogle større enheder i de små sogneenheder, der havde været baseret på kirkesognet som fattigdistrikt. Nu ville man have nogle store fattigdistrikter, sådan at man kunne rationalisere, og få en national fast standard, så "Poor Law" administreredes ens.

Det vil sige, at man ville have en *central* styring og store enheder. Fra centralt hold udpegede man "Poor Law Guardians" til at varetage situationen ude i distrikterne.

Formelt var det kun Beatrice Webb, der var med i kommissionen, men Webb'erne var ikke blot et ægtepar, men stod i spidsen for en hel organisation.

De starter med en gennemgang af fattiglovens udvikling, og starter med punktet: "Principperne fra 1834", fordi det var det, der i 1905 var gældende lov. Det var som sagt det, der skulle reformeres.

De nævner tre principper.

Det første er "Less eligibility", og det betyder, at fattiglemmets vilkår skal være *ringere* end den dårligst stillede arbejders.

Det andet er princippet om "National uniformity".

Endelig var der princippet om "Workhouse System", som i 1834 var baseret på, at alle arbejdsføre skulle udføre arbejde i "Workhouses". Det var nogle særlige arbejdshuse, som blev lavet for de nye fattigdistrikter. Det lød "Outdoor Relief", fordi det var udenfor hjemmet, da de simpelthen måtte flytte ind i arbejdshuse.

Den model blev i Danmark i anden halvdel af 1800-tallet til fattiggårde.

Det store skel lægges i 1834 mellem, om man var arbejdsfør eller ikke arbejdsfør, hvilket afgjordes ved en test. De arbejdsføre skulle i "Outdoor Relief", i "Workhouse", og de ikke-arbejdsføre fik "Indoor Relief" i hjemmet.

Det var den principielle grundstruktur i systemet fra 1834.

Fra 1834 og frem til 1905 sker der, i følge Webb'erne, en degenerering af systemet.

For det første kommer der ret hurtigt en lovgivning om, at "Boards of Guardians" – de, der skulle varetage systemet – skulle udpeges af skatteyderne i fattigdistriktet, i stedet for at være udpeget centralt i London. De blev i og for sig fattigdistriktets skatterepresentant, og det plejer at gøre ondt på de, der skal nyde godt af den hjælp, som man kan få gennem skatter. Det er skatteborgeren, der nu kommer til, og han har kun én ting i hovedet, og det er mindre skat.

Den anden side er, at der er en tendens til at gøre "Indoor Relief" til "Outdoor Relief". Det vil sige at samle *alle* fattiglemmerne i fattigdistriktet i "Workhouses". Det kom til at hedde "General mixed Workhouses". Det vil sige fattiggården i den egentligste forstand, hvor børn, gamle, fysisk og psykisk syge, enlige mødre, alkoholikere, arbejdssky, arbejdsløse og deres familier var rodet sammen i én pærevælling, og var der i total stigmatisering.

Princippet med at graduere mellem arbejdsduelige og ikke-arbejdsduelige er faldet væk, og nu samler man det hele under eet tag.

Det eneste, der står tilbage fra 1834, er princippet om "Less eligibility", altså at det værste, der findes i verden er at havne på fattiggården. Man kalder det at administrere systemet, for "Deterrance principle". Det skal være *afskrækkende* at komme på fattiggården, og jo mere afskrækkende, desto billigere bliver det, og så kan man bilde sig selv ind, at desto færre fattige er der.

En del af "Deterrance principle" er at fratage fattiglemmerne deres politiske og borgerlige rettigheder. Man må ikke gifte sig, man må ikke have nogen ejendom, og selvfølgelig må man ikke stemme.

Det er systemets degenerering. Den første del af bogen *The Break-up of the Poor Law* åbnes med en beskrivelse af rædselsfulde scener fra "General Mixed Workhouses".

I Webb'ernes anbefaling til en fattigreform genindføres den samme inddeling som 1834-loven før den degenererede, nemlig mellem arbejdsføre og ikke-arbejdsføre. De sidste skal fra "Poor Law" overtages under ledelse af amtstyret, "County". Man forestiller sig, at den nye administrationsenhed skal være amtsbaseret, hvad der i øvrigt også var praksis: der *var* "county"-administration i England på det tidspunkt. Det skal altså ikke være hverken på statsniveau eller sogneniveau.

Desuden foreslås der "New Machinery for the Co-ordination of Public Assistance", som de kalder "The Registrar of Public Assistance". Det er en forløber for socialrådgivere, hvis funktion altså er, at følge med i, hvor hver enkelt, der er inde i systemet, er placeret, sådan at der ikke sker dubleringer, og som kan henvise den enkelte nødlidende til det rette væsen:

De børn, der var på fattiggården, skal nu ind i uddannelsessystemet. Uddannelsesvæsenet skal nu tage vare om de fattige børn, blandt andet ved kostskoler.

De syge, invalide, børn under skolealderen og de gamle, der kræver institutionel pleje, skal sundhedsvæsenet tage sig af. De mentalt syge skal den dertilhørende komité tage sig af, og de gamle skal pensionskomitéen tage sig af – året før, i 1908 var der i UK nemlig indført alderspension efter dansk forbillede, men de ikke-pensionsberettigede nødlidende skal der selvfølgelig også sørges for.

Pointen er, at de vil ophæve hele "Poor Law" og dets administrative apparat, og i stedet lægge funktionerne for de "non-able-bodied", for de ikke-arbejdsføre, ind under specialiserede "Local Authorities" på "county"-niveau, der allerede eksisterer og som allerede udfører nogle af funktionerne.

Idéen er egentlig simpel nok: I stedet for et institutionelt afsondret fattigvæsen, skal stigmatiseringen af de fattige ophæves ved, at de kommer ind i de samme institutionelle rammer som "almindelige" borgere i uddannelses-, pensions- og sundhedsvæsenet.

Den ting, der stikker ud her – det radikale i forslaget – er, at meget i de forhåndenværende uddannelses- og sundhedsvæsener er betalingsbaseret. Der forudsættes altså, for at få en gnidningsfri opslugning af de fattige i det system, at det hele overgår til frie væsener. Altså at sundhedsvæsenet, i stedet for at være betalingshospitaller, skal være et frit sundhedsvæsen. Derved kan man lade de tidligere fattiglemmer komme ind uden at diskriminere.

Men som systemet var, det vil sige fortrinsvis baseret på betalingshospitaller og betalingskoler, lå der en implicit forudsætning om, at denne plan egentlig kun kunne lade sig gøre, hvis der er et helt igennem frit sundhedsvæsen og uddannelsesvæsen, og i og for sig også en fri pensionsordning for *alle* gamle, og ikke bare de, der opførte sig godt. Som vi senere kommer til, var der nemlig *kriterier* for at få pension i loven fra 1908.

Det fremgår således, at den kommission, der skal nedsættes til at finde ud af, hvem der er berettiget, og hvem der ikke er berettiget, også skal tage sig af dem, der ikke er berettiget, hvilket faktisk forudsætter, at man sløjfer skellet mellem berettiget og ikke-berettiget. Det er en typisk for Webb'erne at arbejde på den måde.

Med systemet for de arbejdsføre kommer vi ind i en ny sfære, fordi arbejdsløshedsproblemet ikke kan løses lokalt, det kræver en national organisation af arbejdsmarkedet under et særligt ministerium under en "Minister of Labour". Det er forudsætningen for anden del af planen. Den første del gøres på lokalt plan eller på *amtsplan*, mens den anden del forudsætter en *national* organisering af arbejdsmarkedet.

Det er et meget radikalt forslag midt i en liberal tid.

Hjørnesteinen i denne plan for beskæftigelsen er en national arbejdsanvisning, "National Labour Exchange", men også her kom Webb'erne for sent. For ligesom pensionsordningen var kommet i 1908, så var der i 1909 blevet indrettet en "National Labour Exchange". Den var blevet indrettet under den liberale regering, og den mand, der stod for det tekniske i det, var Beveridge.

Beveridge havde samtidig tæt kontakt til Webb'erne, så her ser vi en dobbelt påvirkning: det var Beveridge, der påvirkede Webb'erne i "Minority Report", og det er også Beveridge, der kom til at påvirke Winston Churchill, som var den liberale minister for handel på det tidspunkt.

Dernæst foreslår de en arbejdsløshedsforsikring varetaget af fagforeningerne med statstilskud. De kalder det "Trade Union Insurance".

De foreslår Ghent-systemet, som blev sat i værk i den belgiske by Ghent i 1901, og princippet er simpelt nok, nemlig at der kommer offentlige tilskud til fagforeningernes egen arbejdsløshedsforsikring for sine medlemmer. I Ghent var tilskuddet 50 % offentlige midler til "Trade Unions". Faktisk er det det system vi i Danmark i 1907 gennemfører, og det blev gennemført i Norge i 1906.

Det er altså et system, hvor "Trade Unions" står for at administrere en arbejdsløshedsforsikring med statstilskud. Det står igen klart, at Webb'erne gerne vil fremme "Trade Unions" vilkår. Det er forskelligt for en plan som Beveridge kom frem med, hvor man ikke vil tillade "Trade Unions" at spille en sådan rolle, men lægge arbejdsløshedsforsikringen under arbejdsanvisningen. Men i Webb'ernes forslag får vi en platform inden for socialpolitikken, hvor det, vi tidligere har kaldt selvorganiserede fællesskaber, får en rolle at spille under statstilskud. Fagforeningerne administrerer arbejdsløshedsunderstøttelsen og får et statstilskud.

Endvidere foreslår Webb'erne en konjunkturpolitik om at sætte offentlige arbejder og bestillinger i gang under konjunkturedgange og bremse op under konjunkturopgange: "Vi mener, at regeringen kan gøre en hel del for at regulere den aggregerede efterspørgsel af arbejdskraft... ved en mere velovervejede planlægning af dets større ordrer".

Det vil sige en slags Keynesiansk "deficit spending"-politik: når der er konjunkturedgang sætter det offentlige forbrug ind, for at holde gang i hjulene, og når der er højkonjunktur holder man tilbage med sine indkøb og investeringer.

De mener også, at der skal etableres en arbejdsmarkedsuddannelse for de ledige med "Training Establishments". Det er et princip, som også kører i dag.

Der er alligevel, når alt dette er sket, en *restgruppe* tilbage i det Webb'ske system. Det er en hård kerne af drankere, vagabonder og arbejdssky, som systemet ikke kan stille noget op med, og dem er der ikke andet at gøre for end at sende dem til en almindelig domstol. Dommeren kan så sende dem i "Detention Colony", altså en arbejdslejr langt væk fra alfarvej, og med pigtråd omkring.

På trods af at der ikke må være en restgruppe, og at med den nye reform skal hele "Poor Law" brydes op, så er der alligevel en kerne tilbage. Men den skal ikke høre under "Poor Law", men i

stedet under kriminalretten.

”Minority Report” udkom i 1909, og straks iværksættes en kampagne over hele England på typisk Webb’sk og fabiansk manér. Der bliver lavet en ”National Committee” for ”Prevention of Destitution”, som kampagnen blev kaldt. Det var en landsdækkende kampagne, og den var en konkurrent til de liberale reformer, som allerede var sat i gang.

Tanken i ”Prevention of Destitution” er endnu et skridt i forhold til ”Minority Report”. Nu skal ”Local Authorities” ikke blot arbejde *kurativt*, altså når de fattige *er* blevet fattige, når de syge *er* blevet syge, men den skal arbejde *præventivt*. Det vil sige, at den skal *forebygge* fattigdom og sygdom og arbejdsløshed.

Det er vendingen i retning af det, som er så tydeligt i den moderne velfærdsstat: at staten ikke bare skal samle de tilfælde op, der faldt på gulvet, men faktisk sørge for, at der ikke er nogle, der falder på gulvet. *Forebyggelse* var et meget stærkt kampagneslogan, som Myrdalerne også kom til at bruge i 1930’erne.

Men i 1909 sagde Webb’erne, at de var blevet ”dished”, de var blevet overhalet og klemt ud af socialliberale reformer. Hele deres kampagne gik i vasken., og hurtigt derefter slog de sig på organiseringen af et nyt ”Labour Party”. Men det var et eksempel på, at de kunne organisere en meget stor *bevægelse*, og det er det udtryk for noget, jeg gerne vil have frem: at de organiserede en socialpolitisk *bevægelse* til ”Prevention of Destitution”. Men denne bevægelse løb ind i den lovgivning, der allerede var i gang fra liberal side, og den blev standset der.

Indtil nu har vi beskæftiget os med tankens muldvarpearbejde, og nu skal vi til at se, hvordan det kom til at forløbe i den historiske virkelighed. Det vil sige de liberale reformer, som blev gennemført.

Den liberale socialreformer 1906-11.

1906/7 Skolebespisning og skolelægeordning

1908 Old Age Pension Act: "National Pension" på 5 sh/ugl til alle > 70 år (også kvinder). "Means-test": ejendom og indtægt < 21£/årl. Sædelig vandel: ustraffet, ikke under Poor Law i 10 år, britisk statsborger, "have worked to the best of his ability".

1909 "Labour Exchange Act" (arbejdsanvisning). Kontorer i alle større byer, direkte under Board of Trade.

1911 "National Insurance Act"

A. Health insurance: Alle arbejdstagere, 16-70 år, med under 160£/årl. Ydelse: indtil 26 uger 10 sh/ugl for mænd, 7 1/2 sh/ugl for kvinder; derefter (invaliditet): 5 sh/ugl; lægehjælp og medicintilskud. Bidrag: 4/9 arbejdstager, 3/9 arbejdsgiver, 2/9 stat

B: Unemployment insurance: Staten dækker 3/5 fagforeningernes udgifter, op til 7 sh/ugl mod at medlemmet er registreret på Labour Exchange - ligner Webbs forslag, men de frie fagforeninger er koblet til den statslige og tvungne arbejdsformidling.

”Poor Law”-kommissionen blev nedsat i 1905, og i 1906 kom det liberale parti til magten. En gruppe under Lloyd George og Winston Churchill var af den socialliberale observans, og de var forhippede på, at nu skulle der ske reformer.

De var først og fremmest inspirerede af den tyske arbejderforsikring, som var tiltalende for socialliberale, fordi den var baseret på *kontraktprincippet*. Det var en forsikringskontrakt, der var tilrettelagt, understøttet og subsidieret af *staten*.

Alt, hvad der har med kontrakter at gøre, har de liberales interesse, hvorimod der jo overhovedet ikke er nogen kontrakt i den Webb'ske plan. Der er ingen forsikring, men kun noget, som staten er forpligtet til at sørge for: at der er ikke er nogle fattige og syge og så videre.

Man kan spørge sig selv om, hvorfor er der nu pludselig al denne aktivitet og reformiver omkring 1905?

Marshall nævner indflydelsen fra de tyske reformer, og den diskussion der har været i England mellem fabianerne og de socialliberale, og også sociologisk undersøgelse, som af Booth, om hvordan social elendighed var i svøbe i London og så videre. Alt dette var noget, man havde som baggrundsviden, eller som havde været i diskursen i mange år.

Marshall fremhæver også Boer-krigen fra 1899 til 1902, et oprør fra den hollandske befolkning i den sydafrikanske del af det britiske imperium. Krigen var en rystende oplevelse for "British Empire" og især for det engelske moderland. Det var meget mere blodigt end det, man havde været vant til, og i det hele taget forudsatte det en mobilisering af ressourcer i hidtil ukendt omfang. Der var en rystelse i al almindelighed.

Marshall fremhæver, at Boer-krigen førte til en "shocking discovery". Jeg citerer fra Marshall's "Social Policy" (1975 udgaven, s 32): "en rapport fra de militære myndigheder om den høje kassations-rate af medicinske og fysiske årsager blandt rekrutterne i den Sydafrikanske krig. De konkluderede på baggrund af denne erfaring, at der var indtrådt en forværring af befolkningens fysiske tilstand".

Det gav anledning til stor debat og bekymring, og det kom til at gå under navnet "national efficiency": at man ikke kan opretholde et imperium, hvis moderlandet ikke har én eller anden grad af "national efficiency".

Det var særligt de imperialistiske kræfter i England, der stod bag, men det angav den genrelle tone, og forklarer meget af, hvorfor man pludselig skal nedsætte en "Poor Law Commission", og hvorfor man fra liberal side, når man får regeringsmagten, begynder at gå i gang med socialreformer.

Jeg har sat socialreformerne op som de kom til verden i en kort, men hektisk periode fra 1906 til 1911.

Det starter i 1906-7 med en lov om *skolebespisning* og *skolelægeordning*. Den er en direkte følge af den militære rapport om den elendige tilstand blandt rekrutterne. Man måtte sørge for, at den opvoksende ungdom blev bedre i stand til at forsvare fædrelandet. Det kommer til at gå gennem skolebespisning og skolelægeordning.

Den næste lov var "Old Age Pension Act". Der kom en lov i 1908 om, at personer, der havde levet sædeligt, var ustraffede og ikke havde været under "Poor Law" i 10 år, som var britiske statsborgere, og som havde "worked to the best of his ability", var kvalificerede til, når de var over 65 år, at få en *pension*.

Den har intet at gøre med hverken det som Webb'erne kom med i "Minority Report", og den har heller intet med socialliberalisme at gøre: der er ingen kontrakt. Du skal være 65 år og have ført et sædeligt liv, og så er du berettiget. Hvis du har lavet numre, så er du uberettiget.

I forhold til det, som vi snakkede om sidste gang, er det faktisk den type tanke, der foresvævede *Bismarck* som den rigtige måde: hvor *staten* giver en pension, og stiller i udsigt for den enkelte, at "hvis du har levet et sædeligt liv i 65 år, så er der altså en pension, der ligger og venter på dig". Det var den type, som *Bismarck* gerne ville have, og det var faktisk nøjagtig den type, som Estrup lavede i Danmark i 1892 med sin pensionslov. Det var samme type. Der er ingen kontrakt og der er ingen bidrag. Det er en gave fra staten. Den blev utroligt populær. Det var en gave fra oven, der havnede i skødet hos den trængende gamle, der takkede "Lord George" på det varmeste.

I 1909 kommer vi til "Labour Exchange Act", altså arbejdsanvisning med kontorer i alle større byer,

direkte ledet centralt fra London under "Board of Trade", som var under Handelsministeriet. Det var Winston Churchill, der var handelsminister.

Det var organiseret af Beveridge, som var ekspert indenfor "Labour Exchange", og som også internationalt fik stor indflydelse. I Danmark fik vi ikke "Labour Exchange" før langt op i tiden, men Tyskland gik ret hurtigt med på denne idé om arbejdsanvisning. Det skulle være nationalt. Det vil sige, at man skulle kunne følge med i nationale forskelle, og fra den ene ende af landet til den anden skulle man kunne flytte arbejdskraft til den anden.

Beveridge havde en særlig tanke med dette, og det var, at arbejdsløshedsforsikringen skulle knyttes til "Labour Exchange", altså til arbejdsanvisningen. Det vil sige, at medlemmerne af forsikringen indbetalte til samme kontor, som styrede arbejdsformidlingen, og arbejdsformidlingen ville kun udbetale understøttelse, hvis der ikke var noget arbejde, der kunne anvises. Det var tænkt som en kobling mellem en statslig arbejdsløshedsforsikring og en statslig arbejdsanvisning.

Selvom den fik "approval" fra både Lloyd George og Winston Churchill, kom den i modvind fra de politiske kræfter indenfor det liberale parti, for "Labour" var jo endnu ikke spaltet ud, og "trade unions" var en magtfaktor indenfor det liberale parti, og der blev sagt: "Nej, I laver ikke noget af det her uden om os".

Det blev til et kompromis, hvor staten dækker 3/5 af fagforeningernes udgifter, og fagforeningerne udbetaler så til deres medlemmer, men medlemmerne skal være registreret på "Labour Exchange". Det vil sige, at det ikke er Ghent-systemet, vi har her, for det er koblet sammen med en statslig arbejdsanvisning, men alligevel er fagforeningerne kommet ind som et element i det sociale lovgivningskompleks.

I Danmark kørte arbejdsløsheds-kassen uafhængigt af arbejdsanvisning helt op til efter Anden Verdenskrig, så der havde vi frie fagforeninger, der administrerede store dele af socialpolitikken.

Så er der endelig "Health insurance", og den er kopieret næsten direkte efter den tyske Bismarck'ske sygesikringslov. Den er arbejdsmarkedsbaseret med bidrag fra arbejdsmarkedets parter, og med statstilskud.

Det skal siges, at Lloyd George i 1908 havde været på studiebesøg i Tyskland for at finde ud af, hvordan man lavede arbejderforsikring på den rigtige måde. Det var mens han var premierminister, så det har været lidt af en begivenhed, at se den engelske premierminister gå rundt som student på arbejdsanvisningskontorene.

Det er sådan set det første ryk indenfor sociallovgivning i England: fasen med de liberale reformer.

Nu kommer vi til forholdene omkring Beveridge-planen. Det er, ifølge Marshalls teori, her vi finder toppen af udviklingen i retning af velfærdsstat i England. Ministeren for "landets genopbygning efter krigen", Arthur Greenwood, nedsatte i Juni 1941 et udvalg under Sir William Henry Beveridge, direktør for LSE, til at udarbejde forslag til sociale reformer

Beveridge-planen er meget central – ikke bare for Marshalls teori, men også for resten af verden. Selvom den blev til midt under krigen, i 1942, under navnet "Social Insurance and Allied Services", så løb rygtet i hele verden, hvor man sad med kortbølgeradioer og så videre, og man hørte, at der var noget nyt på vej i England, noget med en engelsk velfærdsstat, som skulle på banen ligeså snart Hitler var slået ned.

I 1944 kom der en stor anmeldelse af den ledende socialpolitiske ekspert i Danmark, Henning Friis, i "Socialt Tidsskrift", som led for led gennemgår Beveridge-planen. Senere har Henning Friis selv kaldt Beveridge for velfærdsstatens fader. Det er altså en sag, der ikke bare bliver meget vigtig for England, for planen blev hurtigt accepteret af "Labour", og ligeså snart "Labour" kom til magten efter

Anden Verdenskrig blev den implementeret. Her ser vi altså noget andet, end vi har set før, hvor man havde en plan, men det, der kom ud af det, var noget helt andet, end det, man havde tænkt, man ville. *Her* blev planen virkeliggjort led for led. I den forstand er den meget usædvanlig.

Først og fremmest er det, der kendetegner Beveridge, at han var glad for forsikringer. Det har vi allerede set med hans arbejdsløshedsforsikring, som han ville knytte til "Labour Exchange". Forsikringsidéen ligger dybt og er den grundlæggende tanke hos Beveridge. Men det var en omfattende plan: det var en universalisering. *Alle* skulle forsikres: det var ikke bare arbejderklassen, men *alle* skulle forsikres.

Han skrev en artikel i 1924, der hed "Insurance for all and everything", altså forsikring for alle om alt. Det er idéen om en stor pulje, hvor bidrag deles ud fra ("pooling of risks"), og idéen er, at det er kontraktbaseret: den enkelte er pligtig til at gå ind i en modydelse, og *ved* det bidrag får han en *ret* i tilfælde af, at ulykken sker.

Den omfattende side af sagen fik krigsregeringen i London til at ryste lidt på hånden, og man prøvede at dysse sagen ned og lægge låg på, men Beveridge udgav simpelthen selv rapporten, og det blev en øjeblikkelig "bestseller". Det er en knastør bog og kedelig læsning.

"Social Insurance and Allied Services" November, 1942
National Insurance Act, 1946

Forudsætninger, komplementerende reformer: (s 8; s 153-165)

- Frit sundhedsvæsen
National Health Act, 1946
- Børnetilskud
Family Allowance Act, 1945
- Bistand for tilfælde, der ikke dækkes i Social Insurance
National Assistance Act, 1946
- Fuld beskæftigelse
"Full Employment in a Free Society", 1944. White Paper, 1944
(regeringen)

Selve planen "Social Insurance" blev virkeliggjort i "National Insurance Act" fra 1946.

Planen er karakteriseret ved, udover at have denne omfattende socialforsikring af *alle* for alt, at der er nogle *forudsætninger* ved siden af.

Den første forudsætning er, at der er et frit sundhedsvæsen. Det var den drøm, som Webb'erne havde: at der skulle være et frit sundhedsvæsen, hvor alle syge kunne komme ind uanset rang og status. Det medførte faktisk, at man mere eller mindre skulle socialisere hele sundhedssektoren – både den primære og den sekundære – altså både private lægebesøg og sygehusvæsenet. Det var der meget stor modstand mod, især fra lægerne.

I Danmark har vi aldrig fået gjort det, fordi Den Almindelige Danske Lægeforening hyler og skriger hver gang, for de har jo investeret i deres praksis.

Men her lykkedes det: de fik "National Health Service" i 1946, som stadig er *modellen* for det ultimative velfærdssundhedsvæsenssystem.

Anden forudsætning er børnetilskud: at familier med børn fik særligt tilskud efter antallet af børn. Vi kommer senere ind på, hvorfor det er en vigtig forudsætning. Det blev implementeret i "Family Allowance Act" i 1945.

Så er der en forudsætning om bistand for tilfælde, der ikke dækkes i "Social Insurance". Det er "National Assistance Act" fra 1946. Meningen er, at "Social Insurance" skal sørge for, at der ikke er nogle resttilfælde, men alligevel er der altid tilfælde, hvor forsikringsprincippet ikke kan appliceres. Det er dér, hvor *bistanden* må tage over. Det er i og for sig bistandskontoret, der her stikker hovedet op. Meningen og *intentionen* i Beveridge-planen er, at *alt* ellers skal ind i forsikringsmæssige rammer, sådan at når den sociale begivenheder indtræffer er der en udbetaling. Men der kan altså opstå tilfælde af forskellig art – først og fremmest mentalt syge og handicappede, hvor man ikke kan få defineret personen som én, der bare kan klare sig selv, selvom han får penge på lommen.

Endelig er der forudsætningen om fuld beskæftigelse. Det er en meget vigtig forudsætning. Det var der også tendens til i Webb'ernes plan: at det er omsonst at lave en arbejdsløshedsforsikring, hvis det er sådan, at halvdelen af befolkningen er arbejdsløs. Men det store chok, man var kommet ud for i 1930'erne, hvor forsikringssystemet brød sammen, var mere virkeligt.

Derfor – hvis forsikringen skal virke – *må* der være en politik, der sørger for, at der ikke opstår massearbejdsløshed. Arbejdsløshedsforsikringen kan kun klare konjunktursvingninger eller flytte fra én sektor, der går ned, til en anden, der er i opsving.

Beveridge skrev bogen "Full Employment in a Free Society" i 1944, og regeringen et "White Paper", men der kom ikke en lov, der forbød arbejdsløshed.

Det er en grundlæggende figur i markedsøkonomiens betingelser, at det kan man ikke. Der kan være en *intention* fra regeringens side om, at der ikke skal være arbejdsløshed, men om den kommer eller ej, er ikke noget, de kan garantere.

Motiveringen af planen beskriver Beveridge fyndigt: "enhver plan om fremtiden bør på den ene side gøre fuld brug af fortidens erfaringer, men bør på den anden side ikke begrænses af hensyn til de særinteresser, der er blevet etableret i erfaringsprocessen. Nu, da krigen omstyrter så meget af det, der tidligere betragtedes som faste holdepunkter, byder der sig lejlighed til at anvende de indhøstede erfaringer på jomfruelig kord. Et revolutionært tidspunkt i historien kræver revolution - ikke lapperier."

Baggrunden for den universelle socialforsikring i den "means test" skal søges i 30'ernes depression: i 1931 må MacDonald's 2. Labourregering med Liberal støtte i parlamentet træde tilbage pga den økonomiske krise. MacDonald danner et "National Cabinet" med Liberals og Conservatives, mens flertallet af Labour går i opposition. Det stærkt beskårne statsbudget indeholdt nedskæring af arbejdsløshedsunderstøttelsens størrelse, varighed og indførelse af "the means test" efter 26. uge - "unemployment assistance", som blev beregnet efter husstandsindkomsten som helhed dvs. en indførelse af gensidig forsørgelsespligt i familien.

"The means test" blev det hadeord, som den oppositionelle labourmovement kunne fylkes under.

Beveridge-planen er en *universel* og *tvungen* forsikring. *Alle* borgere skal altså forsikres. Mod et "flat rate" bidrag, altså fast sat for alle – Beveridge siger 4 sh 3 p/uge - garanteres en "flat rate" ydelse, som er en "minimum subsistence", til opfyldelse af "want" ved midlertidig eller permanent indkomstbortfald.

Det universelle ligger i definitionen, at det er *alle*, det gælder. Nu er det ikke bare *nogle*, nu er det ikke bare arbejderne og arbejderforsikring, nu er det *alle* borgere, "citizens". Det er det, der er vigtigt for Marshalls teori og for Beveridges plan. Finansieringen sker ved bidrag fra de forsikrede, fra alle borgere, samt fra arbejdsgiverne. Det er altså et element fra det gamle: at hvis der er en ansat person, skal arbejdsgiveren også give et bidrag til forsikringen. Den tredje part er staten.

Det er igen den klassiske tredeling, vi også kender fra Tyskland: den *forsikrede*, *arbejdsgiveren* og *staten*.

"Minimum subsistence" bestemmes som et garanteret socialt minimum for alle. Her er et meget stort politisk problem. Beveridge sagde selv "19 shillings om ugen for alle voksne uanset alder eller køn, men med tillæg efter bopæl".

Men det kommer jo an på, hvordan konjunktoren er, om der er dyrtid. Det er i det hele taget spørgsmålet om regulering af satser, som han meget smart er gået uden om ved bare at sige "minimum subsistence level", men i praktisk politik er det en meget alvorlig sag.

De indkomstbortfald, der udløser forsikringsudbetaling, er *arbejdsløshed, invaliditet, sygdom* – det vil sige sygedagpenge, for der er jo frit sundhedsvæsen til behandling, *tab af levebrød andet end lønarbejde* – der er et nyt element i Beveridge-planen, at selvstændige erhvervsdrivende nu også får det, der svarer til arbejdernes arbejdsløshedsforsikring, og nu får de forsikringsudbetaling, hvis den lille købmand lukker eller går fallit, *alder* – når man er over 65 år udløses affæren, *død* – begravelseshjælp, og endelig er der kommet et nyt punkt ind, som hedder *husmødre* – af særlige ydelser får de "Marriage Grant", altså en "gave" ved indgåelse af ægteskab, ydelse ved barsel, separation eller enkestand, husmoders arbejdsudygtighed, altså husmoderafløserordningen.

Klassifikation af "alle borgere"

"I forhold til social security falder befolkningen i fire klasser i arbejdsdygtig alder [15-64 år] og to andre hhv. under og over denne alder:

1. Ansatte, dvs. personer hvis normale erhverv er at være beskæftiget under en ansættelseskontrakt. [For hver ansat betaler arbejdsgiver selv et standardbidrag og et andet for den ansatte, som fratrækkes hans løn]
2. Andre med indtægtgivende virksomhed, inkluderende arbejdsgivere, handlende og selvstændige af alle slags. [Standardbidrag]
3. Husmødre, som er gifte kvinder i arbejdsdygtig alder [Hjemmegående inkluderet i mandens bidrag - ellers klasse 1 eller 2]
4. Andre i arbejdsdygtig alder, der ikke har indtægtgivende beskæftigelse. [Reduceret bidrag]
5. Børn under arbejdsdygtig alder. [Intet bidrag]
6. "Retired" over arbejdsdygtig alder. [Reduceret bidrag]" (s 10)

Jeg vil gå over til selve *klassifikationen*. I første omgang bliver det sagt, at alle borgere skal være medlem af en forsikring, men lige så snart man har taget tanken eet skridt længere frem, så hed det, at alle borgere er en abstraktion, og det er kun i den abstraktion, at de er ens. I virkeligheden, konkret, er de alle sammen forskellige. Derfor kommer man til en *klassifikation* af borgerne, som er grundlaget for Beveridge-planen.

I henhold til "Social Security" falder befolkningen i fire kasser indenfor den arbejdsdygtige del af befolkningen og i to kasser udover det: én, der er under og én, der er over den arbejdsdygtige alder.

Den første gruppe ansatte, det vil sige personer hvis normale erhverv er at være beskæftiget under en ansættelseskontrakt, er den, der har været grundlaget for den gamle "National Insurance"-ordning og også den tyske ordning. Det er arbejderne, der står i et ansættelseskontraktforhold til en arbejdsgiver. Her gælder det, at den ansatte betaler normalbidraget, men arbejdsgiveren betaler samme bidrag. Så vi får en fordobling af kassen. Det er fordi, der er en særlig risiko for at de bliver arbejdsløse, hvad der ikke er for husmoderen.

Den sjette klasse, der er en afviger fra det gamle system, er pensionisterne. Nu får de ikke længere en pension fra staten, nu er det lagt ud i forsikringssystemet. Som en følge af forsikringssystemet og inden for forsikringssystemets administration udbetales pensionerne. Man overgår altså fra det ene "gavesystem" til en forsikringsordning. Den overgang er også vanskelig i det konkrete liv.

Mange sider i Beveridge-planen omhandler, hvordan overgangen skal være fra den ene tilstand til den anden.

Det splinternye i det er, at andre med indtægtgivende virksomhed, inkluderende arbejdsgivere, handlende og selvstændige af alle slags også kommer med i ordningen. Så "Social Insurance" omfatter alle borgere, og det er det, der er det universelle i det. De yder samme bidrag som arbejderne, men uden at der er en arbejdsgiver til at fordoble beløbet.

Så kommer vi til husmødrene, som er gifte kvinder i arbejdsdygtig alder. De er inkluderet i deres mænds bidrag. Det vil sige, at hvis vi har en familie, hvor kvinden er udearbejdende, så optræder hun enten som ansat hos nogle andre, eller som selvstændig erhvervsdrivende. Hvis hun ikke har noget erhverv, hvis hun ikke har nogen tilknytning til arbejdsmarkedet, er hun inkluderet under mandens forsikring.

Det skaber en mærkelig dobbeltstilling for kvinden, for på den ene side har hun nogle bidrag, hun kan modtage – barselspenge og husmoderafløsning og så videre – men på den anden side er hun ikke nogen selvstændig person i arbejdsforsikring.

Han gør meget ud af at sige, at når kvinden bliver gift, overgår hun til at være en anden juridisk person, altså under manden. Det er manden, der har kontrakterne udadtil, og det er ham, der er forsikret. Kvinden, husmoderen, kobles ind under ham.

Særligt i 1970'erne blev det kritiseret af kvinder. Der er en kendt kritiker, der hedder Susan Peterson, og hun siger, at i Beveridge-planen har kvinden kun det ene ben med. Det kan vi ikke komme ind på her, for vi skal videre til spørgsmålet om børnene.

Hvis "the breadwinner" bliver syg, så skal husmoderen også kunne leve af understøttelsen, men hvis der er ti børn er situationen en anden, end hvis der kun er to. Derfor er det nødvendigt med børnebidrag, "Family Allowance", der kan sætte alle familier ens, sådan at forsikringsudløsningsen i tilfælde af andre ting, altså sygdom og arbejdsløshed og så videre, ikke skal justeres, men kan være "flat rate".

Der er en restgruppe: "andre i arbejdsdygtig alder, der ikke har indtægtsgivende beskæftigelse". Jeg kan ikke sige nøjere, hvem der hørte til der, men der var i England især enlige kvinder, der boede hos familier, som ikke havde nogen tilknytning til arbejdsmarkedet, men alligevel var voksne personer i arbejdsduelig alder.

Dem var der en særlig forsikring til, om end med reduceret sats.

Endelig forudsætter Beveridge-planen – fordi den kørte på "minimum existence" - at den enkelte person derudover forsikrer sig selv som en overbygning med privatforsikring. Det tilskyndes de til gennem nogle skattelempelser for privatforsikringer.

Jeg vil understrege, at Beveridge-planens klassifikation hviler på, hvordan socialstrukturen er bag denne klassifikation. På den ene side er der enkeltpersoner, der har kontraktretlige forhold til arbejdsmarkedet, og på den anden side er der familien.

Han tænker det i en standardtype med en "breadwinner" og en "housewife", og så er der "Family Allowance" for at udligne forskelle med hensyn til børneantallet. Det er hvad der er: der er *enkeltpersoner og familier*.

Der er ingen selvforvaltende organisationer, såsom fagbevægelse eller sygekasser, eller hvad vi nu kommer til i Danmark af forskellig art.

Den struktur, som forsikringsordningen henvender sig til, kender kun enkeltpersoner og familier. I almindelighed kan man sige, at for den type planer, som virkelig implementeres, bliver planens forudsætninger også til social virkelighed.

Det er en del af baggrunden for, at man fra kvinders side har kritiseret ordningen med husmødrene:

med denne forudsætning har man faktisk lagt en systemtvang ned i det sociale system.

Det er ligeså iøjnefaldende her, er, at der ikke er nogle selvorganiserede fællesskaber, kun personer og familier. Fagforeningerne spiller simpelthen ingen rolle. Herved adskiller den sig fra Webb-planen og faktisk også fra 1911-forsikringen, hvor "trade unions" dog spillede en rolle.

Det er mærkeligt, og jeg har ikke fundet nogen forklaring på det, hvorfor "Labour" sluger den kamel. Det var "Labour", der gennemførte den, og alligevel ekskluderer de "trade unions" for al indflydelse på situationen.

En anden modsætning til Webb'ernes plan er, at forsikringssystemet netop var det, som Webb'erne bekæmpede. De tog kun forsikringssystemet med under og i "trade unions", altså formidlet gennem "trade unions". Ellers var Webb'ernes system helt befriet for forsikringen og kontrakten.

Bortset fra disse dybe forskelle, var der dog også en fællesmængde mellem dem, og det ligger i forudsætningerne. For det første forudsætningen om det fri sundhedsvæsen, og det var sådan set Webb'ernes drøm, at der kom et sådan. For det andet var der den offentlige regulering af arbejdsmarkedet og forebyggelse af massearbejdsløshed.

Vi skal nu have hevet Marshalls pointer hjem med hensyn til forholdene omkring Beveridge-planen og i det hele taget udviklingen af velfærdsstaten i England i første halvdel af det 20. århundrede.

Jeg kommer med nogle kommentarer, som Marshall har i sin historiske fremstilling af udviklingen i "Social Policy" (jeg citerer fra 1975 udgaven).

Marshall's kritik i "Social Policy"

Marshall har nogle kritiske bemærkninger til Beveridge's forsikringskoncept, men starter med en positiv side ved at lovprise det rigtige i at sætte retten som det centrale princip for sociale ydelser istf. skønsprincippet, "means test", der blev så forhadet i mellemkrigstiden. Marshall fremhæver, at Beveridge i 1954 selv sagde om målet for sin plan, at det var "til alle tidspunkter at sikre alle mennesker en ret til en minimumsindkomst for sig selv og sin familie, dvs. uden nogen form for means test eller undersøgelse af, hvilke andre midler de havde" (s 82).

Beveridges understregning af retsprincippet var helt i tråd med den europæiske socialpolitik siden begyndelsen af det 20. årh. og det blev internationalt anerkendt af ILO i 1925. "Men det følger ikke heraf, at disse rettigheder kun kunne etableres ved forsikringsbidrag" (s 83). Den sociale forsikring adskiller sig nemlig fra den kommercielle derved, at den enkelte ikke sikres gennem personlige bidrag, men af samfundet, der giver ham rettigheder og garanterer ham forebyggelse, understøttelse og hjælp ved tab som følge af sociale risici. "Dette er sagens kerne; det er samfundet, der giver rettighederne, og det kan knytte dem til bidrag eller ej, som det passer det." (ss) ("Samfundet" siger han, men mener vel "staten")

For Marshall er social ret en højere retsform end borgerlig ret, der er tale om en udvidelse og forlængelse til et højere udviklingstrin, mens kontraktformens "quid pro quo" for Beveridge' socialliberale synspunkt, er den eneste form for rettighedserhvervelse - ligesom for Hegel, hvor den gensidige intersubjektive og sociale anerkendelse foregår i kontraktformen. Faktisk er det også den eneste type ret, som Hegel anerkender: den ret, der ligger i den anden ende af en kontrakt. Det er netop udgangspunktet i det borgerlige samfund for Hegel: i kontrakten og udvekslingen *anerkender* parterne hinanden som selvstændige, værdige personer. Der ligger ingen gensidig intersubjektiv anerkendelse i, at staten tildeler en ret.

Vi så allerede, at Habermas var inde på, at velfærdsstaten kan være paternalistisk. Vi har også været inde på det med Wagner. Når det er staten, der skal sørge for borgernes ve og vel, kommer det ikke så meget ud som en ret, men mere som en idé om, hvad Hr. Petersens egentlige bedste er – han ved det ikke selv, men det ved det alvidende bureaukrati.

Derfor henregner Habermas velfærdsstaten til systemverdenen ligesom kapitalismen og markedssystemet. Den eneste frihed, der er tilbage, er livsverdenens frie kommunikative handlinger i *demokratiets* offentlighed.

Vi er her inde i det centrale punkt i spørgsmålet. Der hvor vandene skilles er, at hos Marshall er der rettigheder, der nærmest vokser organisk ud fra den borgerlige rettighed over den politiske ret til den sociale ret. Hos Beveridge er der kun én ret: den borgerlige ret.

For Marshall er det endvidere sådan, at den skattefinansierede velfærdsstat, altså den skattefinansierede "social right", er et højere trin end Beveridges forsikringsvelfærdsstat.

Denne tanke tages op af Richard Titmuss ("What is Social Policy", i: Social Policy, 1974), der giver en meget berømt typologi for socialpolitik, der også implicit er en udviklingstanke: at velfærdsstaten går fra at være "residual" – det er "Poor Law"-regimet - over at være forsikringsbaseret til at være skattefinansieret. Denne typologi tegner Gösta Esping-Andersen op i en trekant, hvor USA er residual "welfarestate", England og Tyskland er forsikrings-"welfarestates", og den skandinaviske model er den skattefinansierede "welfarestate".

Men selv med sin begrænsning til kontraktformen er det klart, at den universalisering, der kendetegner Beveridgeplanen i modsætning til National Insurance fra 1911, som udelukkende fokuserede på arbejderklassen, må tiltale Marshall og faktisk leverer materialet til hans tese om universaliseringen af sociale rettigheder fra noget (arbejderne, de fattige) til alle (statsborgerne). Han skriver:

"Hvad vi her ser er den sidste fase af den proces, hvorved den naturlige evolution af idéer og institutioner til sidst førte til en transformation af systemet. Transformationen eller revolutionen bestod i en sammensmeltning af den sociale politiks forskellige elementer til en helhed, der for første gang fik en egen personlighed og en betydning, som indtil da kun havde været anet. Vi bruger begrebet "welfare state" til at betegne denne nye enhed bestående af gamle elementer... Statens totale og ultimative ansvar for folkets velfærd blev anerkendt mere eksplicit end før... De sociale ydelser ("services") skulle ikke længere betragtes som beklagelige nødvendigheder, der kun skulle bibeholdes så indtil det kapitalistiske system var blevet reformeret eller socialiseret. De var en permanent og endda strålende del af det sociale system selv. De var noget at være stolte af og ikke noget at undskylde for." (s 80)

Flere kommentatorer er inde på, at det, der egentlig er Marshalls tanke, er at give den revisionistiske og socialdemokratiske bevægelse et ideologisk grundlag (jvnf. Baldwin, P.: Beveridge in the Longue Durée. I: Hills, J. et al. (eds): Beveridge and Social Security. Oxford 1994, s. 37f.). Den har som den marxistiske også en udviklingsteori bag sig, og her topper den med "welfarestate" og *ikke* med socialisme eller kommunisme. Og denne top er noget at være stolt af i sig selv, og hele det sociale sikringsapparat er ikke bare en beklagelig nødvendighed, men kronen på værket.

Men selv med sin begrænsning til kontraktformen er det klart, at den universalisering, der kendetegner Beveridgeplanen i modsætning til National Insurance fra 1911, som udelukkende fokuserede på arbejderklassen, må tiltale Marshall og faktisk leverer materialet til hans tese om universaliseringen af sociale rettigheder fra noget (arbejderne, de fattige) til alle (statsborgerne). Han skriver:

"Hvad vi her ser er den sidste fase af den proces, hvorved den naturlige evolution af idéer

og institutioner til sidst førte til en transformation af systemet. Transformationen eller revolutionen bestod i en sammensmeltning af den sociale politiks forskellige elementer til en helhed, der for første gang fik en egen personlighed og en betydning, som indtil da kun havde været anet. Vi bruger begrebet "welfare state" til at betegne denne nye enhed bestående af gamle elementer... Statens totale og ultimative ansvar for folkets velfærd blev anerkendt mere eksplicit end før... De sociale ydelser ("services") skulle ikke længere betragtes som beklagelige nødvendigheder, der kun skulle bibeholdes så indtil det kapitalistiske system var blevet reformeret eller socialiseret. De var en permanent og endda strålende del af det sociale system selv. De var noget at være stolte af og ikke noget at undskylde for." (s 80)

Krigen og velfærdsstaten

Men hvad bevirkede denne "transformation eller revolution" af det sociale system? Det var ikke, sådan som man skulle tro efter Marshall's egne teori fra 1950, resultatet af demokratiet - af konsensusopnåelse i parlamentet gennem forhandlinger eller af partiernes kappestrid om vælgernes gunst - men derimod af, at den engelske stat var i krig på liv og død med en anden stat og til det yderste samlede og reorganiserede sine ressourcer til denne krig - inklusiv oprustningen af den indre fronts moral. Marshall skriver selv herom under overskriften: *Krigen og velfærdsstaten* "(1985, s 78):

"En moderne krig har visse forudsigelige effekter på de krigsførende nationer. Den absorberer de arbejdsløse, den stimulerer sundhedsvæsenet både i dets tekniske og organisationsmæssige aspekter, og den skaber boligmangel, enten ved ødelæggelse af boliger eller ved hindring af byggeri eller ved begge dele. Total krig forpligtiger i mere generel forstand regeringerne til at påtage sig et nyt og tungere ansvar overfor folkets velfærd, især med kontrol af produktion og distribution af knappe ressourcer som føde og brændsel, og ved at sørge for dem, som gøres hjemløse af invasioner, evakuationer eller luftbombardementer. Erfaringen med total krig må derfor nødvendigvis have konsekvenser for såvel socialpolitikens principper som for den sociale administrations metoder. Men arten af disse konsekvenser vil i betragtelig grad afhænge af krigslykken - om landet invaderes eller ej, om det sejrer eller lider nederlag og af omfanget af den fysiske ødelæggelse og sociale disorganisation, som det lider.

Storbritanniens erfaring under krigen var unik. Den var den eneste suveræne stat, som kæmpede lige fra begyndelsen til enden, som var udsat for angreb, men ikke invasion, og som sluttelig fremstod sejrrigt uden at være bukket under for social eller politisk disorganisation. Disse omstændigheder forklarer hvorfor begrebet Velfærdsstat først udformedes i England. Størrelsen af krigsindsatsen og sårbarheden overfor angreb kaldte på offervillighed fra alle og ligeledes på hjælp til alle i trang, ydet uden modvilje og diskrimination. "Sammenskud af nationale ressourcer", siger professor Titmuss, "og delingen af risici, kunne ikke altid praktiseres og appliceres; men de var ledende principper." [Problems of social policy, s. 507] Og landets politiske stabilitet kombineret med den uantastede sejrssikkerhed betingede det mest bemærkelsesværdige træk ved historien, nemlig måden hvorpå folket /76/ og dets regering midt under krigen gik i gang med at lave planer for et nyt samfund, som skulle fødes når kampen var over. Det skulle være et samfund styret af de samme principper om sammenskud og deling, som styrede krigens undtagelsestilstand. Således kom ideen om Velfærdsstaten til at blive identificeret med krigsmålene for en nation, som kæmpede for sit liv."

I den citerede tekst af Titmus udvikles det, hvorledes der ikke blot skabtes en idé om Velfærdsstat under 2. verdenskrig til senere implementering i England, men at den grundlæggende idé om alles sociale rettigheder i stort omfang også virkeliggjordes under krigen. Forud for citatet siger Titmus:

"Det vil i enhver komparativ forstand være sandt at sige, at ved slutningen af 2. verdenskrig havde regeringen gennem nyskabte eller eksisterende forvaltninger udviklet påtaget sig en grad af direkte ansvar for befolkningens sundhed og velfærd, der sammenlignet med regeringens rolle i 1930'erne var virkelig bemærkelsesværdig. Ansvar faldt ikke længere til ro i den overbevisning, at det blandt de mange sociale krav og behov kun var rigtigt at intervenere for at hjælpe de fattige og de, som var ude af stand til at betale for den ene eller anden ydelse. I stedet blev det i stigende grad betragtet som en rigtig funktion, ja endog en forpligtigelse for regeringen, at gribe ind og forhindre lidelse og trang ikke blot blandt de fattige, men i alle samfundsklasser. Og fordi ansvar var udvidet så iøjenfaldende, syntes det ikke længere tilstrækkeligt blot gennem de forskellige forsorgsgrene at yde støtte af den standard, som man hidtil havde syntes var passende for dem på fattighjælp - en ufleksibelt administreret standard, som var i samklang med den filosofi, der anså individuel trang for et tegn på uduelighed.

At alle deltog i krigen, hvorimod kun nogle var ramt af sygdom og fattigdom, fik megen indflydelse på den mindre restriktive og diskriminerende kvantitet og kvalitet af de sociale ydelser under krigen. Skader på hjem og personer var ikke mindre sandsynlig blandt /507/ rige end blandt fattige, så efter at de værste begynderfejl i politikken var blevet rettet - såsom troen på, at kun de fattige havde brug for hjælp, når deres hjem blev smadret - så blev ydelserne, som regeringen gav for at modvirke alle krigens ulykker, givet til alle grupper i fællesskabet med liden social diskrimination." (Richard M. Titmuss: Problems of Social Policy. History of the second World War. United Kingdom Civil Series. London 1950. Chapter XXV: Unfinished Business. i: The Social Services: Decisions and Development. s. 506-507)

Bomberne kunne lige så godt falde i Westend som i Eastend, overklassen kunne lige så let komme i nød og behøve statens bistand som arbejderklassen.

Det var i krigens undtagelsestilstand, at Velfærdstaten blev organiseret til en ny normaltstand i fredstid.

Pointen, jeg startede med for fire gange siden, kan ikke siges mere tydeligt. Det var Anders Boserups tese om, at statens indre reorganisation gennem sociale reformer er betinget af dens ydre forhold. Hermed er simpelthen sagt, at den moderne *universelle* velfærdsstat gennembrud i England er et *produkt af krig*. Og de besejrede og befriede folk så hen til sejrherren ved udforningen af deres fremtidige stat og samfund.

Forebyggelsen af massearbejdsløshed

Jeg vil nu vende tilbage til Beveridge-planens forudsætning om "Prevention of Mass Unemployment". Beveridge stiller i "Social Insurance and Allied Services" forudsætningen op, at der må være et arrangement, der forhindrer massearbejdsløshed.

Han siger: "En tilfredsstillende plan for social forsikring forudsætter opretholdelse af beskæftigelsen og forebyggelse af massearbejdsløshed".

Det er fordi:

Punkt: "Lediggang, selv på understøttelse, er demoraliserende". Forsikringen forudsætter jobanvisning og -oplæring, hvilket forudsætter jobmuligheder.

Punkt 2: Jobtilbud er den eneste "test of unemployment". Man kan kun se, om en person virkelig er arbejdsløs, hvis man tilbyder ham et job og han så tager det. Hvis der ikke er nogle job at tilbyde, så kan man ikke se, om det er vagabonder, der kommer ind og hæver

arbejdsløshedsunderstøttelse, selvom de ikke har tænkt sig at arbejde.

Punkt 3: Revalideringen og integrationen af handicappede forudsætter jobs. Det er den anden del af sundhedsvæsenets revalidering, som forudsætter at der er jobs, hvor folk kan sættes i jobtræning.

Punkt 4: Staten har pligt til ”at sikre... en rimelig chance for produktiv beskæftigelse til alle”. Det har egentlig ikke med forsikringen at gøre, men er noget, han ligger op over. En moralsk forpligtelse for staten.

Punkt 5 er noget, der i høj grad har med forsikringen at gøre, og det er, at planen for social sikkerhed er dyr nok i sig selv. Ved massearbejdsløshed vil forsikringsydelseerne eksplodere og bidragsgrundlaget erodere.

Det vil sige, at det ikke bare er arbejdsløshedsforsikring, der ryger, for *alle* forsikringsgrene er ”lænket” sammen i den universelle affære. Det vil sige, at der heller ikke bliver penge til de syges sygedagpenge, eller til bidrag til enkerne, eller pension til de gamle, eller barsel til husmoderen. Hele systemet vil gå i smadder, hvis der indtræder massearbejdsløshed.

Det ved vi, at der var dybe problemer med i mange år fra krisen i 1970’erne og frem.

Beveridge skrev en bog, der hedder ”Full Employment in the Free Society”, hvor han forklarer, hvordan man skal sikre sig, at der ikke kommer massearbejdsløshed som i 1930’erne. Konceptet ligner Keynes’ teori om ”deficit-spending”, det vil sige, at staten ved ”deficit-spending” – altså at betale mere ud i ydelser, lønninger og vareindkøb end det får ind i skatter - giver et skub på efterspørgslen, sådan at flere kommer i arbejde. Og omvendt: når konjunktoren er ved at komme op ved fuld beskæftigelse, så prøver man at bremse op ved omvendt at have større indtægter end udgifter.

Det er en anti-cyklisk politik, som Webb’erne også var inde på, men foruddiskonterer nogle forudsætninger, som første blev virkeliggjort i den første efterkrigstid ved USA’s indgreb.

Det fungerer udmærket, hvis der var tale om en lukket økonomi, hvor der ikke er import og eksport. Alle økonomier er jo involveret i udvekslinger med andre lande med import og eksport. I et land som Danmark vejer import og eksport utroligt meget i nationaløkonomien, fordi vi er et lille land. England er større og der betyder det ikke så meget, og USA har indtil for nyligt været ganske immun overfor import og eksport, fordi *det* er så lille en del af total-nationalproduktet.

Jo mere import og eksport vejer, jo mere vil ”deficit-spending” påvirke handels- og valutabalancen ugunstigt, hvilket hurtigt bliver uhåndterligt.

Et nyere eksempel på det var, da Mitterand kom til i Frankrig i 1980, hvor han fluks ville i gang med en keynesiansk ”deficit-spending” for at få arbejdsløsheden væk, og resultatet var, at der meget hurtigt gik hul i valutakassen, og indenfor et halvt år opbrugte de deres lånemuligheder. De aflyste efter et halvt år, fordi de internationale betingelser modarbejdede sagen.

Det fører til, at Keynes’ system kun kan virke, hvis der er et fast internationalt valutasystem og internationale aftaler om håndtering af de enkelte landes handelsbalance- og valutaproblemer.

Det var præcis det, der skete efter Anden Verdenskrig: at USA - belært af erfaringerne fra mellemkrigstiden om hvor galt det kunne gå, hvis der ikke var et internationalt system til valuta og håndtering af handelsbalancen – skabte et regime, hvis grundlag var en fast garanti af en international valuta, som blev Dollar’en, der blev fast ”lænket” til guld.

Det bevirkede, at alle nationale valutaer hele tiden kunne referere til en absolut størrelse, der hed US dollar. Det gik indtil 1971, hvor USA lukkede guldvinduet, og valutaen begyndte at flyde vildt og vanvittigt. Det har været en stor grund til at vi løb ind i en 20-årig krise fra 1970’erne.

Det andet var, at Marshall-hjælpen, som USA gav Europa, blev givet under forudsætninger af, at de

selv organiserede sig i OEEC, "Organization of European Economic Cooperation" - nu hedder det OECD – som skulle finde ud af, hvordan de forskellige skæve handelsbalancer kunne udlignes med hinanden. Man kunne bruge Marshalls penge som en pulje til at regulere ubalancen i dette. Hver stat mødte frem i OECD med planer over hvordan statsbudgetter og nationalprodukt skulle være, så man fik faktisk for første gang indblik i hinandens planer.

Det blev pålagt alle landene, og så blev de kordineret med hinanden i et system. Det gav anledning til en vis plan i det internationale system. På det grundlag, med et aftalesystem og en fast valuta, kunne Keynes' system virke.

Fra Anden Verdenskrig og frem til oliekrisen i 1973 havde man fuld beskæftigelse, og forudsætningen, som ligger i Beveridge-planen, var opfyldt: man havde forhindret massearbejdsløshed i at ødelægge systemet. Men efter denne tid har massearbejdsløsheden været fast punkt på dagsordenen og drænet socialpolitikken for materielle og åndelige ressourcer og energi.

5. Det livsformsorganiserede danske folk indtil 1945

Vi er kommet til velfærdsstatens udvikling i Danmark efter at have beskæftiget os med udviklingen i Tyskland og England.

Jeg har valgt at bruge Kjeld Philip til at guide os igennem den danske velfærdsstats første udvikling. Det har jeg gjort af flere årsager.

For det første fordi bogen *Staten og Fattigdommen* fra 1947, er en debatterende bog med markante synspunkter på historien. Den har den fordel, at den tager et bredere syn på sagen en isoleret socialpolitisk, og den følger udviklingen fra reformationen og frem til Anden Verdenskrig.

For det andet er Kjeld Philip en vigtig politisk aktør fra Det radikale Venstre, som især i efterkrigstiden kommer til at spille en rolle i de store strukturtilpasningsprojekter. Kjeld Philip kommer også til at spille en rolle for næste og sidste forelæsning.

Kjeld Philip (3/4-1912 - 24/10-1989)

- 1937 Cand. polit., K.U.
- 1943 Professor i socialpolitik og finansvidenskab, AaU
- 1946 Studieophold i USA
- 1947 "Staten og fattigdommen. Fem kapitler af dansk kulturpolitik."
- 1955 Fmd. Samordningsudvalget
- 1957 Radikal handelsminister i trekantsregeringen 28/5
- 1960 Efterfølger Dahlgaard i Skive; finansminister 31/3
- 1961 Økonomiminister 7/8 til regeringsskiftet 1964, 22/9
- 1962 "Erhvervsstruktur og strukturpolitik."
- 1963 "Tilpasning til en ny struktur."
- 1965 FN's udsendte økonomiske rådgiver for Somalia
- 1965 Fmd. Commission on East African Cooperation, Nairobi
- 1968 Fmd for FN's Evaluation Team til Iran
- 1969 Rådg. International Labour Office, Genève
- 1972 Fmd FN's Economic Commission for Africa
- 1978 Fmd økonomisk rådgivningskommission til Pakistan

Kjeld Philip er cand. polit. fra KU i 1937, og hører til de fremtrædende årgange af cand. polit'ere i 1930'erne, som kom til at dominere diskursen om økonomisk politik og velfærdsstat i efterkrigstiden frem til de store reformer i 1970'erne.

Han blev professor i socialpolitik og finansvidenskab på Århus Universitet i 1943. Jeg vil bede jer bemærke, at det *både* er socialpolitik og finansvidenskab, der er hans fagområder, fordi det finanspolitiske synspunkt er fremherskende i hans undersøgelse af socialpolitikens udvikling.

Kjeld Philip var på studieophold i 1946 i USA. Det ser ud, som om det var obligatorisk for alle højere embedsfolk lige efter krigen at rejse til USA og omskoles til de nye tings tilstand. Mens han var derovre udgav han bogen *Staten og Fattigdommen. Fem kapitler af dansk kulturpolitik*.

Fra 1955 til 1964 løber hans indenrigspolitiske karriere af stablen. Han bliver minister i trekantsregeringen i 1957 og efterfølger Dahlgaard i Skive-kredsen. Det var faktisk Dahlgaard, der selv trak sig tilbage, for at det nye geni og tungvægter kunne blive valgt ind for Det radikale Venstre. Kjeld Philip var han økonomiminister frem til 1964. I den periode skrev han to artikler om strukturtilpasning i efterkrigstiden. Det vender vi tilbage til næste gang.

Derefter skiftede han karriereforløb, og blev internationalt orienteret i forskellige organisationer,

blandt andet FN. Dette har ikke den store interesse for os i denne forelæsning, men det er blot for at nævne, at han også var internationalt orienteret.

Jeg vil nu gennemgå hovedtrækkene i bogen *Staten og Fattigdommen* fra 1947. Som sagt er hovedanledningen i værket at få fat i det *brede* historiske syn.

I bogen undersøges den historiske udvikling indenfor tre "kulturpolitiske" områder: skolen, sundhedsplejen og fattigvæsenet.

Philips finansvidenskabelige interesse skinner tydeligt igennem, idet han spørger til, hvordan disse tre områder - der i dag udgør meget tunge poster i de offentlige regnskaber - er havnet på statens bord, der tidligere var domineret af finansieringen af kongehuset, hæren, flåden og embedsværket.

Spørgsmålet er, hvordan disse store, dominerende poster er havnet i statsregnskabet.

Den overordnede konklusion på hans gennemgang er:

"Udviklingen er gået fra kirken over kommunerne til staten. På alle de kulturpolitiske områder er magten gledet kirken af hænde. Den deles nu mellem kommunerne og staten, men går langsomt over til staten. Der er vel kun grund til at antage, at denne bevægelse indtil videre vil fortsætte" (s 175).

De kulturpolitiske områder vil sige skolevæsenet, sundhedsvæsenet og socialvæsenet.

Kjeld Philip nævner udviklingen fra naturalie- til pengeøkonomi som en betingende faktor i førnævnte overgang. Han siger:

"Oprindeligt er det kommunerne, der overtager disse opgaver. Det hænger sammen med, at under en delvis naturalieøkonomi er det meget vanskeligt at finansiere lokale formål centralt... Først langt senere bliver det staten, der kommer til at overtage de oprindeligt kirkelige opgaver. Det sker i dette århundrede, hvor pengeøkonomien er trængt tilstrækkeligt igennem, til at det finansteknisk er gennemførligt" (174).

Det er tanken om, at vi starter med en tilstand ved reformationen, hvor *kirken* kommer ind under staten og skal varetage det socialpolitiske område, skolevæsenet og sundhedsvæsenet, og at der så sker en glidning fra kirkens sfære over i den kommunale sfære, og fra den kommunale over i den statslige. Den *hovedtanke* bærer bogen.

Selvom det kunne være interessant at følge den i det brede spektrum – det vil sige inklusive både undervisningsvæsenet og sundhedsvæsenet – så vil jeg i det følgende blot fokusere på det *socialpolitiske* område, på fattigvæsenets udvikling.

Der er en anden betingende faktor i udviklingen, som han sætter skematisk op. Det er den politiske magtudvikling i Danmark, for, som han siger: "nogle udvalgte, socialpolitisk set meget vigtige år", Han starter med 1708, hvor vi får Frederik den 4.s forordning om betleri, som han kalder Danmarks første socialreform.

Skema over "den politiske magtfordeling" "ved nogle udvalgte, socialpolitisk set meget vigtige år".

	1708	1800	1850	1900	1945
Politisk magt	E(P)	E	B	B	U
Skatteydere	B	B	B	B+R	R+B
Socialnydere	(T)	T	(T)	T	U

E= embedsmænd; P= proprietærer eller godsejere; B= borgere og bønder; U= ubemidlede

arbejdere og husmænd; R= de bedre stillede; T= de trængende i almindelighed; (T)= kun de særligt trængende. (1947, s 184)

Hovedtanken i skemaet kan skitseres således: ved reformen under den tidlige enevælde er embedsværket *begrænset* i sine aktioner af proprietærernes interesse. Denne begrænsning falder væk under den oplyste enevælde omkring år 1800, hvor der er tale om "rent embedsmandsstyre". Under det tidlige folkestyre, det vil sige 1850-1900, er det bønder og borgere, der styrer, men "derefter glider magten nedad i indkomstklasserne" til arbejdere og husmænd, til de ubemidlede. Det er Stauning-Munch-regeringen fra 1929, han tænker på.

Hos "socialnyderne", som han kalder dem, er der sket en udvikling fra, at sociale ydelser kun og eksklusivt gives til de trængende, til at de efter Steinckes socialreform i 1933 bredes ud til at dække alle ubemidlede.

Nu kunne vi applicere Marshalls teori om universalisering til, at *alle* kan komme ind under at være "sociale nydere". Men dette skridt tager Philip ikke, og undervejs vil jeg fortælle jer, hvorfor han ikke gør det.

Den socialpolitiske udvikling i Danmark. Reformationen

1708 Forbud mod betleri i Danmark. "Danmarks første socialreform"; "frivillighed"; ingen hartkornsligning; præsten og menigheden - de arbejdsduelige tager staten sig af

1803 Reform af sognenes fattigvæsen. Tvungen hartkornsligning; sognekommision med bondedeltagelse; præsten administrerer fattigvæsenet - også de arbejdsduelige

Kommunalreformen 1841 og 1868: præsten fortrænges fra fattigvæsenet og hartkornsejernes interesser indsættes.

Philip lægge ud med, at den socialpolitiske udvikling i Danmark begynder ved reformationen i 1536. Her tages det første og afgørende skridt, hvor kirken rives ud af sit internationale netværk under Paven i Rom og helt lægges ind under kongemagten, der satte ind på at virkeliggøre Luthers sociallære.

Jeg har tidligere i Hegel-forelæsningen nævnt, at Luther på det skarpeste fordømte alt tiggeri som den katolske kirke tillod, organiserede eller selv udførte ved tiggermunke på de trængendes vegne. I stedet skulle de reformerede menigheder *selv* sørge for deres syge, gamle og forældreløse, gennem at udøve deres kærlighedsgerninger som søstre og brødre, mens *staten* skulle skaffe de arbejdsføre arbejde, så deres sædelige liv kunne genoprettes. Det er kernen i den lutherske sociallære. Det er den lære, staten forsøger at implementere i forordningen af 1708.

I den første periode, indtil enevælden, indskrænkede kongen sig det rent negative: at forbyde alt tiggeri og betleri med drakoniske straffe, og først under enevælden fremkommer positive bestemmelser om ordningen af de fattiges forhold.

Den første af disse forordninger, der er positivt bestemmelige, er Frederik den 4.s forordning fra 1708 om betlere i Danmark, som Philip kalder for "Danmarks første socialreform".

Jeg vil se nærmere på den, fordi den er den første, og fordi den har en meget karakteristisk udformning.

Jeg vil i det følgende fokusere på forholdene i landdistrikterne, for indtil slutningen af 1800-tallet var al lovgivning rettet mod specifikke sfærer. Der var hovedstaden, som var én retslig sfære. Der var købstæderne, og der var landdistrikterne. Der var forskellige love, der gjaldt forskellige steder.

Tiden tillader ikke, at vi går ind i det, så jeg fokuserer på landdistrikterne.
Det er altså socialreformer med hensyn til landdistrikterne, der her gennemgås.

I 1708-forordningen hedder det i præamblen, at det drejer sig om spørgsmålet om ”hvordan fattige mennesker i Danmark såvel i købstæderne som på landet, i Vore riger og lande, som kunne findes i en sådan tilstand, at de selv intet til føde og underholdning kunne fortjene, dermed nødtørftigt være forsynet, og at de til arbejde tjenelige dertil hjælpes og fra lediggang holdes, så at betleri og trygleri kunne afskaffes”.

Det er *hensigtserklæringen* med forordningen.

Hvordan forordningen i detaljer fastlægger fremgangsmåden kan skitseres således: Først en *sortering*, hvor de ”rette fattiglemmer”, som ikke hører til sognet, skal sendes til deres hjemsgn, medens de arbejdsføre skal sendes til arbejde på nærmeste fæstning eller til arbejdsanstalterne i København, og her nævnes spinde-, pest- og rasphusene.

Det er altså sognets *egne*, der nu er indkredset.

Denne kreds af sognets egne skal nu *indskrives hos sognepræsten*: de fattige skal føres til bogs med deres gebrækkigheder og behov. Efter en ”alvorlig formaning” om kongens vilje og deres kristne pligt, skal ”sognemændene” lade sig indskrive med deres ”godvillige” bidrag hos præsten. Hvis nogle ikke lader sig indskrive, eller hvis deres bidrag er for ringe i forhold til deres ”tilstand”, skal deres navne læses op fra prædikestolen.

Det understreges, at sognemændene *ikke* må ”lignes” efter ”tønde-skyld”, det vil sige efter hartkorn. Det er kun efter deres tilstand, at man kan vurdere om det nu er rigtigt, hvad de har indskrevet sig for. Ellers er det jo et alvorligt gruppepres at blive læst op fra prædikestolen. Faktisk er vi i denne periode ved at komme ind i det, der hedder ”kirketvang”, hvor alle folk skulle møde op i kirken om søndagen og ikke bare høre på Guds ord, men også hvad der var kommet af nye forordninger fra kongens side. Det var datidens TV-avis, kan man sige.

Bidragenes art var almindeligvis ”ædende varer”, det vil sige brød, mel og ærter. Men ”proprietærer”, ”forpagtere, ridefogeder og andre velhavende” bør bidrage med penge, så de fattige kan forsynes med klæder.

Endelig om *fordelingen*: præsten ”assigenerer” - efter, at han indskrevet de fattige, og efter at sognemændene er kommet med deres lovning på bidrag - den fattige til bestemte sognemænd, som på fastsatte dage udleverer den del, de er indskrevne for.

Det er proceduren i enevældens fattiglovgivning: den er administreret af menigheden, præsten, og den hviler først og fremmest på sognemændenes *godvillighed*, og deres opfattelse af deres kristne pligt til kærlighedsgerninger overfor de – i menigheden – fattige og trængende.

Det er karakteristisk ved det lutherske, at man ”lukker” sagen ind til menigheden. At være god mod sin næste betyder at være god mod de andre *i* menigheden: ”hvad de laver i nabosognet kommer egentlig ikke os ved, det er nærmere kongens og øvrighedens opgave at se efter det”.

Forordningen kodificerer således statens, præstens og menighedens rolle i den lutheranske sociallære, og præambelens hensigtserklæring er helt i Luthers ånd, men de nærmere regler tyder på en vis uvillighed hos de arbejdsledige – netop det, at de bliver ført til fæstningsarbejde, hvilket gerne foregår i lænker, eller på arbejdsanstalterne, som gerne var bag lås og slå – og på den anden side også en vis uvillighed hos sognemændene, siden det hele tiden slås fast, at der skal gruppepres på for at få sognemændene til at yde bidrag.

Philip fortolker de ”godvillige” bidrag som *frivillighed*, også selvom der som sagt er et stærkt gruppepres, og han fremhæver bestemmelsen om, at der ikke må lignes efter hartkorn. Begge ting fortolker han som følger af proprietærernes interesser: ”De så kun nødt, at andre klippede deres får” siger han (s. 186). Det overskud, som bønderne måtte have, vil proprietærerne have forsteret til.

Man forsøger hele perioden igennem så vidt muligt at holde andre væk fra at dræne bønderne for deres overskud.

Så vidt den første periode i historien. Socialforsorgen, men også skolevæsenet og sygehuset, varetages i hver enkelt sogns menighed, i et *gejstligt* regi.

Forordningen fra 1803 betyder et brud. Nu begynder en periode i 1800-tallet, som jeg vil kalde "sekulariseringen af fattigvæsenet". Det er ikke et udtryk, som Philip selv bruger, men det er meget iøjnefaldende, synes jeg, at det er dét, der tænkes på.

1803-reformen var den næste store reform af socialforholdene på landet, hvor begrænsningerne fra proprietær-interesserne nu var blevet undertrykt gennem landboreformerne, som det oplyste embedsværk havde gennemført.

Der indrettedes sognekommisioner, bestående af præsten, den største godsejer og tre af de bedste sognemænd, som fik bemyndigelse til at påligne fattigvæsenets udgifter efter hartkorn. Præsten stod stadig alene for administrationen af fattigvæsenet, som nu også tog sig af de arbejdsduelige.

Denne grundlæggelse af det kommunale selvstyre – og det er det, som det i virkeligheden er - var ikke ubetinget til gunst for socialnyderne, for nu fik bøndernes skatteyderinteresser foden indenfor, og denne indflydelse blev stærkere efter kommunalreformerne i 1841 og 1868.

Hele processen er at anskue således, at i 1803 var *præsten* en neutral tredjepart mellem skatteyderne og socialnyderne. Han kunne fastlægge: "hvad har de trængende behov for?", og så kunne han sige til sognemændene, at dette beløb skal skaffes gennem en påligning af hartkornsskatter. Nu er der tale om en *ligning*.

I 1841 kommer hartkornsejerne ind i administrationen af fattigvæsenet. Præsten er stadig formand, men nu er hartkornsejerne indenfor. I 1868 er præsten helt gledet ud. Det er udelukkende sognerådene, der bestemmer, hvor store udgifterne skal være, og hvordan de skal pålignes. Der er altså sket en sekularisering, hvor præsten glider ud og i stedet kommer der nye tanker ind, nemlig de liberale.

Philip mener, at efter folkestyrets indførelse i 1849, hvor bøndernes stemme i folketinget blev den største, kom man ind på Malthus' idéer og den liberale linie fra England med dens "1834-principper" om "less eligibility", hvilket vil sige, at det skulle være ringere at få socialhjælp eller fattighjælp end selv det laveste arbejde, man kunne opdrive. Samtidig indførtes "workhouse"-idéen, hvilket betød, at de arbejdsføre skulle sættes i arbejde i "workhouses".

Snart indrettede sognekommunerne arbejdsanstalter, og hyppigt med flere sognekommuner sammen i fællesskab og med statslån. Det kom hurtigt til det som Webb'erne i deres analyse af engelske forhold kalder den "degenererede form" af "General Mixed Workhouses".

I Danmark får vi udformningen af *fattiggårde*, hvor man stuede de sociale problemer sammen under én hat, og fratog alle, der havde været under fattigloven, deres borgerlige og politiske rettigheder.

Det er en almindelig opfattelse, at 1803-forordningen er *grundlæggelsen* af det kommunale selvstyre i Danmark.

Philip indrømmer også vigtigheden af skattebemyndigelsen og bøndernes repræsentation. Alligevel vil han hellere finde roden allerede i 1708-forordningen. Men hermed kommer han faktisk til at forvirre billedet af sin grundlæggende tese om overgangen fra *kirke* og *menighed* til *kommune*.

For igen at skære det helt skarpt ud, vil jeg sige: I 1708 sker der en kodificering af Luthers sociallære, og der fastlægges – fra statens side ganske vist - en fattigforvaltning *indenfor* menigheden, på grundlag af kristne kærlighedsgerninger.

I 1803-forordningen bliver det en *kommunal* forvaltning. I første omgang er præsten central, men

han glider gradvist ud og forsvinder helt i 1868.

I 1868 har vi en helt og fuldstændigt sekulariseret fattigforvaltning.

Fra 1803 skal Luthers gejstlige menighedssolidaritet konkurrere med Malthus' verdslige liberalisme. Det bliver en kamp, hvor den sidste vinder en stor sejr, og fattiggården står over denne sejr som et monument.

Den socialpolitiske udvikling i Danmark. Estrups socialreform m.v.

1891 Fattiglov: blinde, åndsvage, etc udtages til særforsorg

1891 Lov om alderdomsunderstøttelse: personer over 60 år med indfødsret, der ikke kan ernære sig og sine, og som indenfor 5 år ikke har modtaget fattighjælp, er berettiget til en alderdomsunderstøttelse, hvis størrelse fastsættes og udbetales af kommunen (magistraten), som refunderes af staten for halvdelen.

1892 Sygekasselov: anerkendte sygekasser (over 200 medlemmer; selvejende og -styrende) i en kommune (fagspecifik eller blot lokal) får et tilskud på 2 kr. pr. medlem og 1/5 af medlemsbidraget samt stærkt reduceret takst for sygehusindlæggelser. Medlemskabet er åbent for alle ubemidlede (\leq faglært løn), mod kontingent, og kassen yder fri lægehjælp og sygehusbehandling samt sygedagpenge; statsligt opsyn. ["Hjælp til selvhjælp"]

1898 Ulykkesforsikringslov: pålægger arbejdsgiveren at yde arbejderens erstatning ved erhvervsulykker, men ingen forsikringstvang.

1907 Lov om anerkendte arbejdsløsheds-kasser: statslige og kommunale tilskud dækker halvdelen af fagforeningernes forsikringsudgifter ("Ghent-systemet"); statsligt opsyn. Arbejdsformidling mellem fagforening og arbejdsgiver. ["Hjælp til selvhjælp"]

1907 Lov om hjælpe-kasser: "De fattiges Kasse" (grundtvigiansk), der var baseret på frivillige bidrag og godgørelse fik tilskud ved statsanerkendelse.

1921 Invalideforsikringslov: som den tyske, med tvungne arbejdsgiver bidrag, men for arbejdersiden koblet sammen med sygekassemedlemskab.

Den næste store socialreform, som optager Philip, er Estrups socialreformer i 1890'ernes begyndelse. Situationen er, at der nu er store fattiggårde, og det sociale spørgsmål er i høj grad blevet synligt og koncentreret og skræmmende.

Gangarten fra og med Estrups store socialreformer og frem til 1933-reformen er at pille forskellige kategorier ud af fattigloven, så de ikke skal komme under de barske vilkår. Man skelner mellem de, der uforskyldt er kommet ind, og de, der ikke er. Hele rækken reformer, som vi nu skal komme ind på, kan man se det som *undtagelser*: at de uforskyldte skal undtages fattiglov og fattiglovs virkning.

I 1891-fattigloven udtages døve, blinde, åndssvage og sindssyge til at blive anbragt på særlige anstalter, særforsorgen, på kommunens regning, mens syge, der havde opbrugt deres sygekassehjælp – det vil sige, at her foruddiskonterede man sygekasser, der er begyndt som frivillige foreninger - kunne få hjælp fra fattigvæsenet *uden* fattiglovs virkning. Her er der allerede i selve fattigloven lavet nogle undtagelser.

Den største undtagelse fra fattigloven er loven om *alderdomsunderstøttelse* fra 1891. Her undtoges værdigt trængende gamle over 60 år fra fattiglovs virkning. Undtagelsen beroede på et skøn fra

sgnets side, som efter ansøgning fik et statstilskud for hver bevilling. Det blev lig med ”fattighjælp uden fattighjælps virkning”, og resultatet blev et statsligt tilskud til kommunernes fattigvæsen.

De gamle, der fik denne alderdomsunderstøttelse, ville, hvis de ikke havde fået den, være havnet i fattigvæsenet.

Alt i alt gik regnskabet ud på, at staten gav et tilskud til kommunernes fattigvæsen.

Staten balancerede det sådan af, at de skulle have nogle forøgede indtægter, og det blev finansieret gennem en afgift på bayersk øl. Det vil sige, at det først og fremmest ramte bybefolkningens forbrug.

På den måde kan man sige, at landkommunerne blev aflastet i deres udgifter ved at få det skubbet over på bybefolkningen. Landbefolkningen lavede jo selv sin egen øl.

Her har vi altså en *undtagelse* fra fattigloven: en fattighjælp *uden* fattiglovs virkning. Det er det ene hovedprincip, som kommer til at gå gennem perioden frem til 1933, hvor fattigloven næsten bliver ophævet.

Det andet hovedprincip finder vi i sygekasseloven fra 1892, hvor sygekasser i en kommune ved statsanerkendelse kunne få et statstilskud på 2 kr. pr. medlem og 1/5 af medlemsbidraget samt stærkt reduceret takst for sygehusindlæggelser. Medlemskabet skulle være åbent for alle ubemidlede – ubemidlede blev defineret som folk, der havde en indtægt, der var mindre end eller lig med en faglært arbejders løn – og som betalte kontingent. Kassen ydede fri lægehjælp og sygehusbehandling samt sygedagpenge.

Princippet, der her viser sig, er ”hjælp til selvhjælp”. Det er en sygeforsikringsordning, hvor en kreds af frivillige slutter sig sammen for at støtte hinanden i tilfælde af sygdom. En sådan kreds kan anerkendes af staten og få et tilskud fra staten, så staten *hjælper* foreningens egen *selvhjælp*.

Det er et vigtigt kodeord, vi her har at gøre med, og det står i selve forordningen.

Det er altså det andet store princip, der er på spil: at staten giver *tilskud* til frivillige foreningers forsikringsordninger.

De to principper kan vi nu følge i de næste sociallove, der kommer.

Loven om anerkendte arbejdsløshedskasser fra 1907 betyder, at staten giver fagforeningernes arbejdsløshedsforsikring et tilskud pr. medlem. Det er Ghent-systemet. I Danmark er der tale om, at statslige og kommunale tilskud dækker *halvdelen* af fagforeningernes forsikringsudgifter, dog under statsligt opsyn.

National arbejdsformidling fik vi ikke i Danmark, som man fik i England på dette tidspunkt. Helt op til Anden Verdenskrig bliver arbejdsformidlingen et forhold mellem fagforeningerne og arbejdsgiverne. Det vil sige, at hvis arbejdsgiverne mangler arbejdskraft, så ringer de eller skriver et brev til fagforeningerne, der så sender ledige medlemmer ud til dem.

Mens man i England fik et statsligt, centralt kørende arbejdsformidlingssystem, som var helt grundlæggende for deres arbejdsløshedsordning, så var det i Danmark bundet op på arbejdsmarkedsorganisationer, der kørte sagen selv.

Igen: det er princippet ”hjælp til selvhjælp”, vi ser i arbejdsløshedskasserne, og det er det samme princip som i sygesikringen.

Så er der en lov om *hjelpekasser* fra 1907. Det er statstilskud til nogle gamle kasser helt fra Grundtvigs tid, som blev grundlagt i 1850’erne og hed ”de fattiges kasse”. De var baseret på godgørenhed og frivillige bidrag fra de mere velstående, som ville videreføre menighedstanken om en solidaritet med de lidende.

Nu kommer der et *statstilskud* ind i billedet i 1907, og det kommer til at svulme op for hjelpekasserne især under Første Verdenskrig. De kommer til at formidle en masse under krigen: dyrtidstilskuddet blev faktisk formidlet af hjelpekasserne.

Hjelpekasserne er et mellemlid, før man havner i fattigvæsenet. Det er en ”buffer”, for at man ved en tilfældig ulykke ikke skal rode sig ud i livsvarig underlæggelse af fattiglovs virkning. Det er forsorg

uden fattiglovs virkning.

Ulykkeforsikringsloven var almindelig i Tyskland og i England, men i Danmark bliver det en meget enkel affære: man *pålægger* arbejdsgiverne at yde erstatning for ulykker på arbejdspladsen, civilretsligt, og arbejdsgiverne må så selv bestemme, om de vil lave en forsikring på det eller ej. Det er sådan set noget, der falder udenfor, hvad vi vil kalde social forsikring.

Invalideforsikringsloven fra 1921 falder udenfor de to hovedprincipper, som jeg har nævnt. Det er nemlig en tysk model med tvungne bidrag fra arbejder og arbejdsgiver, bygget ind i selve arbejdskontrakten.

Grunden til, at vi fik den model i 1921 var genforeningen med Sønderjylland: en befolkningsgruppe havde ordningen i forvejen, og så mente man, at det var nemmest også at indføre den i resten af Danmark. Men det er så at sige "en fremmed fugl" indenfor den socialpolitiske lovgivning.

Hvorfor kommer det nu til Estrups socialreformer?

Philip afviser indflydelse fra Bismarcks arbejderforsikring.

For det første fordi Bismarcks arbejderforsikring bygger på et helt andet princip: den er *tvunget*, og den er kun for arbejdere i kontraktforhold, mens den danske socialforsikring er *frivillig* og åben for alle mindrebemidlede. Som sagt er det kun invalideforsikringen, der er af tysk tilsnit, og det skyldes nogle helt andre ting.

For det andet fordi motivet bag Bismarcks arbejderforsikring var anderledes end i Danmark: for Bismarck var arbejderforsikringen *guleroden*, mens "Socialistengesetz" var *pisken* i hans bekæmpelse af den organiserede arbejderklasse i Tyskland. Det motiv findes ikke i Danmark.

Hverken *motiv*et for lovgivningen eller lovgivningens *form* kan påvises at have noget med Bismarcks tyske reformer at gøre.

I stedet bringer Philip sine egne teser i spil. *Bønderne* var blevet en førende politisk magtfaktor, og de ønskede at få skubbet skattebyrden væk fra de dominerende hartkornsskatter - noget, der virkeligjordes generelt i 1903, da Venstreregeringen, der lige var kommet til, indførte indkomstskatten. Indtil da havde hovedskatteilden for den danske stat været landbrugets hartkornsskatter. Indtil videre stillede bønderne sig tilfreds med statstilskud til kommunens fattigudgifter, hvilket nu muliggjordes af pengeøkonomiens fremvækst. For eksempel at man kunne transferere midler fra skat i den ene del af landet til tilskud til kommuner i den anden del af landet. Det var blevet *finanspolitisk* muligt at lave transfereringer mellem stat og kommune.

Som Philip anskuer det som et skridt i overgangen fra *kommunal* forvaltning af fattigvæsenet til, at det bliver *statsligt*. Det er det første skridt, og flere følger efter – først og fremmest i Steinckes socialreform i 1933.

Men den grundlæggende tanke – og det er nu mig, der laver en indvending mod Philip – om at statens aktive indgriben i samfundets og i *markedets* organisering, er i den grad er et brud med den dominerende liberale opfattelse, at det er utænkeligt, at Estrup ville have taget dette skridt, hvis ikke der havde været skabt præcedens i det store naboland af hans eget store forbillede.

Det har jeg selvfølgelig svært ved at bevise, andet end at jeg synes, det virker temmelig logisk. Som jeg var inde på, da vi gennemgik Tyskland, blev der sat et enormt apparat i gang fra Tysklands side for at påvirke nabolandene til også at optage socialreformerne.

Selvom principperne i den konkrete tyske arbejderforsikring kun fik marginal indflydelse i Danmark, nemlig invalideforsikringsloven, så kan princippet om "hjælp til selvhjælp" ses som en fordanskning af Steins principper i hans forvaltningslære om forholdet mellem forvaltning og samfundsmæssige

foreninger, og faktisk også Lassalles "Staatshilfe" til arbejderklassens selvhjælp.

Det karakteristiske for Philip er, at han er blind for den rolle, som foreningerne spiller i systemet, og han er i stedet fokuseret på det voksende skattefinansierede statstilskud, hvad enten det er til kommuner eller foreninger.

Den socialpolitiske udvikling i Danmark. Steinckes socialreform 1933

1933 "Steincke's socialreform": "system i småting... uorden i det store"

Steincke, K.K. (1880-1963)

Værk: *Almisse og Rettigheder*. Kbh. 1912. *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*. I-II, Kbh. 1920-21

Socialreformen: offentlig forsorg + folkeforsikring. Litteratur: Danmarks sociale lovgivning 1891-1941. Udgivet af *Socialt Tidsskrift*. Kbh. 1941.

Forsorgsdelen

- særfor sorgen overtages helt af staten (institutionalisering)
- Hjelpekasserne bliver til "kommunehjælp" (med regelsæt for tildelinger), der også omfatter hovedparten af fattigvæsenets hjælp. I alle kommuner oprettes et socialudvalg m. formand, og i alle større kommuner et socialkontor med fast åbningstid, hvor de mange nye regler i den nye "kommunehjælp" administreres professionelt.
- Fattighjælp for "restgruppen" (drankere, vagabonder)

Folkeforsikring: sygeforsikring + invalideforsikring + aldersrente

- Sygeforsikring gøres pligtig for alle (>21 år)
 - aktive, nydende medlemmer (<, = faglært løn)
 - passive medlemmer (>faglært løn) (2 kr/årl for kartotekskort). Indtægtsnedgang => overgang til aktiv nydende medlemskab
- Invalide- og aldersrente bliver en ret for alle nydende sygekassemedlemmer.

Folkeforsikringen (%)

Sum		Off.	Bidrag:	
			Medl	Arb.giv
33	Sygeforsikringen	37	63	0
51	Aldersforsikringen (-renten)	100	0	0
16	Invalideforsikringen	48	38	14

Med den politiske baggrund for socialreformen er vi kommet til det sidste trin i Philips skema om magtfordelingens udvikling. Vi er kommet til, at de *ubemidlede* tager over. Det refererer til, at socialdemokraterne og de radikale slog sig sammen om at overtage regeringsmagten i 1929: Stauning-Munch-regeringen begyndte sin lange periode her.

Den mere præcise kontekst er Kanslergadeforliget i 1933, hvor regeringen slog en handel af med Venstre om at yde landbrugsstøtte til de trængte Venstre-bønder mod til gengæld at få en socialreform.

Socialreformen er et led i den byttehandel, der fandt sted i nattens mulm og mørke i Kanslergade i Staunings privathjem.

Steincke har lagt navn til reformen, og det har han, fordi han allerede havde planen klar. Den havde ligget klar i skrivebordsskuffen siden 1920'erne. Han skrev en bog i 1912, *Almisse og Rettigheder*,

hvor hovedprincippet lægges frem. Han lavede en gennemdetaljeret beskrivelse af, hvordan systemet burde sættes sammen i to-bindsværket *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*.

Det centrale i Steinckes tanke er, at der må ske en overgang fra *almisse* til *ret*. Almisse og skøn skal lægges over til et retsforhold.

Steincke er, ligesom Beveridge, forsikringsentusiast. Alt, hvad der kan lægges ind under socialforsikring, skal lægges derind. Den bedste ret kommer fra kontraktforholdets "noget for noget".

Ud fra kontrakten får vi retten, og der får den enkelte sin ret i den rene og bedste form. Offentlig forsørgelse er derfor egentlig et onde.

Den næstbedste ret fremkommer ved, at der er et regelsæt, der definerer socialbegivenheder og deraf følgende ydelser. Det vil sige, at det ikke er overladt til fattigkommissionens skøn at finde ud af, hvor meget og til hvem, der skal ydes, men at der foreligger et regelsystem, som definerer en socialbegivenhed. Dermed kan den enkelte, der er faldet i den socialbegivenhed kræve at få ydelsen som sin ret. Det er det næstbedste: en ret givet gennem regelværket.

Det værste er fattigvæsenet og hjælpekasernerne, der yder efter skøn. Her har socialyderen ingen ret.

I det hele taget er Steinckes socialreform først og fremmest vendt mod fattigvæsenet og hjælpekasernerne – deres almisesystem – og på den anden side er den et forsøg på i så stort omfang som muligt at udvide socialforsikringen.

Det kendetegner socialreformen, at den falder i to dele: en lov om forsørg og en lov om folkets selvhjælp.

Forsørgsdelen indebærer forskellige ting, der har at gøre med forholdet stat-kommune: staten griber i større og større omfang ind og overtager kommunens forpligtelser.

Hele særforsoegen - de åndssvage, de døve og de blinde - sættes i statsligt regi. Det er ikke længere kommunerne, der er forpligtet til at sørge for særforsoegen, men det er i stedet staten. Det sætter skub i de udbygninger af institutioner - særligt for åndssvage og sindssyge - som finder sted efter 1933, og som vi nu er i gang med at pille ned så hurtigt som muligt, og blandt andet lave til distriktpsychiatri osv.

Hjælpekasserne bliver nedlagt og deres midler inddraget, og det bliver til kommunehjælp med fast regelsæt for tildelinger, der også omfatter hovedparten af fattigvæsenets hjælp. Kommunehjælpen tager altså det område som hjælpekasernerne før havde, plus hovedparten af fattigvæsenet.

I alle kommuner skal der nu oprettes kontorer med en åbningstid, hvor man kan henvende sig, og hvor man ikke behøver kaste sig i støvet for sognerådsformanden for at bede om noget.

Selvom der på denne måde er gjort et indhug i fattigvæsenets virkeområde, så er der stadig en restgruppe tilbage, og det er den samme restgruppe, der også dukkede op i det Beveridge'ske system: det er en hård kerne af drankere, vagabonder og andre utysker – folk, der er løbet fra deres børnebidrag og den slags ting. For dem skal fattigloven stadig virke, og for det meste bliver de sendt til aflukkede institutioner. Det er den sidste restgruppe.

I 1933 afskaffes fattighjælpen altså ikke helt og fuldstændigt, men der er en lille restgruppe tilbage. Det er først i 1946, at vi får afskaffet det. Det er i forbindelse med, at vi skal underskrive FN-konventionen om "human rights", og nu går det ikke, at man har en klausul, der frarøver folk deres politiske og borgerlige rettigheder.

Det var forsørgsdelen af socialreformen. Den anden del er *folkeforsikringen*.

Folkeforsikringen består af en sammenlægning af sygeforsikring, invalideforsikring og aldersrente. Det hedder nu aldersrente og ikke alderdomsunderstøttelse som tidligere.

Kardinalpunktet i denne konstruktion er, at sygeforsikringen gøres pligtig for alle over 21 år. Det nye

er, at sygeforsikringen, der før var en *frivillig* forsikringsordning nu bliver gjort til en *pligt* for alle over 21 år.

Den bliver inddelt i to kategorier. Der er aktivt nydende medlemmer, som har mindre eller lig med en faglært arbejders løn. For dem er situationen som den var tidligere: mod bidrag og statstilskud kan man i tilfælde af sygdom få medicinsk behandling, tilskud til medicin og sygedagpenge. Den er der ikke ændret noget ved.

Den store ændring er, at den er tvunget for alle over 21 år. Nu opstår der dét, der hedder passive medlemmer, som er den del af befolkningen, som tjener mere end en faglært arbejders løn. De skal betale et årligt kontingent på 2 kr. for at vedligeholde deres kartotekskort i sygekassen. Det betyder, at hvis der for de passive medlemmer, der tjener for meget, pludseligt skulle ske en indtægtsnedgang, så overgår de til at være aktivt nydende medlem. Dette skal sygekasserne holde øje med. Kartotekskasserne er vokset betydeligt i omfang.

Endelig er der invalide- og aldersrente: det bliver nu en ret for alle nydende medlemmer af sygekassen. I stedet for at være en forsorgsdel baseret på et skøn om hvorvidt den enkelte trængte til understøttelse, bliver aldersrenten til en *ret*, man har som medlem af en sygekasse, hvis man er aktivt nydende medlem – det vil sige, hvis indtægten er lig med eller under en faglært arbejders løn.

Jeg har i tabellen angivet, hvordan de forskellige led i denne folkeforsikring er sat sammen finansielt. Først den store udgift er aldersrenten, så kommer sygeforsikringen og så kommer invalideforsikringen. Vi ser en heterogen affære: aldersrenten er rent statslig, som den også var før, mens der i invalideforsikringen både er medlemsbidrag og arbejdsgiverbidrag. Endelig er der i sygeforsikringen både medlemsbidrag, som er det største, og statstilskud.

Socialreformen betød øgede socialudgifter, særligt for kommunen, som staten kompenserede for ved at øge tilskuddene. Lokale forskelle blev udlignet gennem en mellemkommunal refusionsordning, som også indebar statstilskud.

Nu er der ingen tvivl om, at socialreformen var enormt populær hos den almindelige og ubemidlede befolkning. Især dét, at man kunne henvende sig til et socialkontor i stedet for til det forhadte og frygtede fattigvæsen med fattiglovs virkning.

Philip er meget kritisk overfor Steinckes socialreform. Han kalder det for ”molbo-agtigt paragrafrytteri”, og siger, at der er system i småtingene, men at der er kaos i de store linier.

Han slår ned på modsætningen i folkeforsikringen, som er pligtig for *alle*, men kun kommer *nogle* til gode.

I 1947 med Beveridge-planen kunne man se en socialforsikring, der var pligtig for alle, men som så til gengæld også kom alle til gode. Her i Steinckes reform har man bibeholdt, at det er for ubemidlede. Det er en *modsætning*, at alle er pligtige, men kun nogle kan nyde.

Philip er på ingen måde forsikringsentusiast, men er snarere i retning af Marshalls synspunkt, hvor statsborgerens skattefinansierede sociale ret betragtes som lige så god som den kontraktbaserede. Han har ikke det princip, som både Beveridge og Steincke har: at det kun er gennem kontrakten, at medlemmet kan få den egentlige ret. Beveridge og Steincke mener, at alt andet er rettigheder af sekundær art.

Philip hæfter sig især ved det massive statstilskud til kommunerne og de udviklede regler for overførslen. I 1947 mener han, at det næste logiske skridt må blive at fuldende overgangen af socialvæsenet fra kommune til stat. Det logiske må blive, at hele sociallovgivningens finansiering og administrationen flyttes over i statsregi.

Den socialpolitiske trend i efterkrigstiden har også på mange måder bekræftet Philips tese om overgangen fra kommune til stat, men i alternativ retning kom der også en proces med

kommunesammenlægninger, som fik en foreløbig løsning med kommunalreformen i 1970'erne. Selvfølgelig processen med at lægge større og større enheder sammen er ikke slut endnu.

Philip er fokuseret på forholdet mellem kommune og stat, og er derfor blind for den selvstændige rolle som *foreningerne* spiller. Sygekasserne og fagforeningernes arbejdsløshedskasse beskæftiger sig ikke rigtigt med. Han ser blot, at statstilskuddet vokser og drager konklusionen: "lad os dog statsliggøre hele møllen".

Selvom Philip omtaler foreningerne, sygekasserne og fagforeningernes arbejdsløshedskasser, har han alligevel en tendens til hele tiden at se bort fra deres rolle. Det vil jeg nu prøve at sætte fokus på, og det er især den rolle som forsikringsforeningerne spiller i organiseringen af livsformerne i Danmark i tiden op til Anden Verdenskrig.

Begrebet om *organiserede livsformer* har jeg her skitseret:

Livsformsbegrebet

Thomas Højrup's bestemmelse:

- ensartet arbejde
 - samme markedsposition

 - fælles interesse

 - interesseorganisation
 - anerkendt af staten
 - rammestyret af statsforvaltningen i dens forhold til andre
 - indre selvforvaltning og liv
- = organiserede livsformer

Statens "tæmning" af sociale bevægelser til organiserede livsformer.

- Husmandsbevægelsen (Georgisme: statens inddragelse af jordrenten) til statshusmænd
- Arbejderbevægelsen (Socialisme: ophævelsen af privat ejendomsret) til partner på arbejdsmarkedet

De første bestemmelser, der skal eksistere for en livsform, er ensartet arbejde og samme markedsposition, og den kombination giver et fællesskab af interesser.

Det er mere eller mindre grundlaget for Thomas Højrup's tidlige livsformsbegreb, sådan som det er i "Det glemte Folk". Jeg skriver helt frimodigt her, at det er Thomas Højrup's livsformsbegreb i den tidlige form, og så kan jeg få skældud bagefter.

Jeg har tilføjet en overbygning taget fra Hegels lære om korporationer og Steins lære om forholdet mellem frivillige foreninger og forvaltning.

Her er omdrejningspunktet ikke bare, at man har en fælles interesse, men at denne fælles interesse er *organiseret*.

Udadtil er den anerkendt af staten som en organisation, og staten administrerer og rammestyrer gennem forvaltningen interesseorganisationen i forhold til andre af samme slags.

Et vigtigt eksempel er arbejdsmarkedet, hvor staten styrer forholdet mellem arbejdsmarkedets parter. Men i det hele taget drejer det sig om, hvordan alle de modstridende interesseorganisationer skal føjes sammen gennem forvaltningen til et mere eller mindre organisk hele.

Der er en *indre* selvforvaltning i interesseorganisationen, hvor medlemmerne deltager i beslutningerne og deltager i det sociale liv, der udfolder sig indenfor dette store rum, der hedder organisation.

Til en livsform kan der være flere forskellige organisationer af forskellige interesser, og jeg vil komme ind på, hvordan det ser ud. Men med dette grundlag, med denne organisatoriske overbygning, har vi organiserede livsformer.

Da jeg mere eller mindre bruger Steins begrebsapparat, så ligger der også den tese, som findes hos Stein i hans teori om de sociale bevægelser: at det hele starter med en *social bevægelse*. Dette er en samling mennesker, der ikke bare er en hob af atomer, men som er organiseret omkring en ledende idé. Denne ledende idé sætter massen i bevægelse. Forvaltningens opgave er så at sige at tæmme denne sociale bevægelse, så den kan passe ind i et mønster med andre og blive til en *organiseret livsform*.

De to eksempler, som vi vil komme ind på i det følgende, er de organiserede *husmands-og arbejder-livsformer*.

Med lidt god vilje kan siges, at *husmandsbevægelsen* er en bevægelse ledet af en idé – i dette tilfælde af georgismen. Det er idéen om, at jordrenten er en uting, da det er samfundsskabt. Jord ligger et bestemt sted, for eksempel nær en købstad, hvilket gør, at prisen er høj, og det er altså ikke ejerens fortjeneste. Denne forskel i jordens værdi efter dens beliggenhed og bonitet, som omveksles til jordrente, bør staten inddrage. Georgismen blev en ledende idé i husmandsbevægelsen. Denne sociale bevægelse, husmandsbevægelsen, ender egentlig som statshusmænd. Som jeg senere vil komme ind på, er denne tanke ikke helt lydefri.

Arbejderbevægelsen ser mere ud til at passe ind i konceptet. Arbejderbevægelsen ledes af den socialistiske idé om ophævelse af privat ejendomsret. Bevægelsen, der er ledet af denne idé, dresseres til at blive en partner på arbejdsmarkedet gennem forvaltningens system. Denne dressur sker i 1899, hvor der sker en organisering af forholdet på arbejdsmarkedet med anerkendelse af arbejderbevægelsen som særskilt organisationsform med egen ret.

Konceptet kan godt med lidt "fifleri" benyttes på begge disse centrale livsformer.

Men det kan ikke appliceres på den ny bondestand i 1800-tallet, fordi denne ikke er resultatet af en bevægelse blandt bønderne. Den er i stedet resultatet af enevældens store landboreformer. Det er de oplyste embedsmænd, som Philip snakker om, der træder på banen og skaber rammen om en ny organiseret livsform. Det sker uden bøndernes medvirken og på trods af modstand fra godsejernes side.

Den ny bondestand som prototype

- ikke resultat af social bevægelse, men af:

Enevældens store landboreformer

- Stavnsbåndets ophævelse (1788)
- Udskiftning af landsbyerne
- Overgang fra selveje til fæste (Kredit- og Hypoteksforeninger)

: Bondegård stor nok til at være selv bærende driftsenhed, der producerer for markedet

: Husmænd og landarbejdere til at arbejde på bondegårde og godser

= Radikal omformning af den "substantielle stand", der hermed inkluderes i det borgerlige samfund og marked

- "Fra status til kontrakt" (Marshall/Maine)

Det første led i det - og den formelle igangsættelse af hele processen - er stavnsbåndets ophævelse i 1788. Så følger en række reformer, hvor jeg synes de vigtigste er: udskiftningen af landsbyerne, hvor gårdene får samlet jord omkring sig og flytter ud for sig selv, samt overgangen fra fæste til selvejer. Historien går i retning af større frihed, hvilket vil sige: fra fæste til selvejer. Bønderne var selv med til at organisere kredit- og hypoteksforeninger, men det blev kraftigt faciliteret af statens medvirken. Det ønskede resultat af denne centrale planlægning om en ny struktur var at få bondegårde, der var store nok til at være selv bærende driftsenheder, der producerer for markedet. Der skulle være køer og heste, og gården skulle være stor nok til at kunne holde en fuld besætning med plov og vogne og alt, hvad der dertil hører. Den skulle ikke indskrænke sig til egen selvforsyning, men producere et overskud, der kunne konverteres og sælges på markedet.

Et andet programpunkt, som man ikke snakkede så højt om, var, at det kun var *nogle* fra landbefolkningen, der blev gårdmænd. Resten blev husmænd og landarbejdere, og deres job var at servicere bønderne og ikke mindst godserne, for nu var godserne jo blevet berøvet arbejdskraften fra gårdmændene. Det hele blev tilrettelagt og kreeret på en sådan måde, at der skulle være tilstrækkelig arbejdskraft både til bøndernes og godsejernes behov.

Det var en radikal omformning af "den substantielle stand" - som Hegel kalder landbefolkningen - som i denne proces *inkluderes* i det borgerlige samfund og markedet. Det er altså kontrakten, der nu bryder frem. Stavnsbåndets ophævelse betyder, at det gamle underordningsforhold mellem bonde og herremand afløses af et kontraktforhold. I første omgang er det et fæste, og dernæst bliver det ved hjælp af køb og salg til selveje.

Det er samme store bevægelse, som Marshall også talte om, og som han kalder "fra status til kontrakt". Det er kontrakten, der breder sig fra byerne - hvor det havde været det normale grundelement i den retslige tilstand - til nu også at gælde for hele den substantielle stand på landet. Man kan sige, at det borgerlige samfund flytter på landet, men man kan også sige, at store dele af den substantielle stand nu får et ben indenfor i det borgerlige samfund og dets fundamentale grundbegreb, der hedder: *ret* baseret på *kontrakt*.

Spørgsmålet er, hvorfor denne nyskabelse, denne radikale omformning af den substantielle stand finder sted.

Kjeld Philips spørgsmål, der vedrører, hvordan vi går fra kirke til kommune til stat, har Tim Knudsen og andre videreudviklet.

Jeg har et citat fra "Dansk Statsbygning" af Tim Knudsen. Han siger, at denne skabelse af en ny bondestand er forårsaget af "statens interesse i reformerne, som havde tre sider". For det første "at forbedre kontrollen med soldaterudskrivningen", for det andet "at øge sit skattegrundlag", og for det tredje "at øge sin infrastrukturelle magt".

Til det første vil jeg tilføje et par bemærkninger. Jeg har tidligere omtalt Hegels begreb "statssuverænit" som bestående af på den ene side en stående hær til sikring af *ydre* suverænit, og på den anden side et uafhængigt og af kongen lønnet embedsværk til at fremskaffe ressourcerne til denne stående hær, altså *indre* suverænit.

I Hegels version var det en følge af 30-årskrigen, at den ydre tvang til at have en stående hær betød indre reformer. Dette skete for at *løsrive* statsstyret fra adelens hænder, som privatforretninger, og gøre det til et lønnet, administrativt arbejde for derved løbende at kunne hente ressourcer til at have både en stor stående hær og også - for Danmarks vedkommende - en flåde.

Hele den bevægelse er et virkeligt godt eksempel på Anders Boserups tese om, at ydre nødvendigheder medfører indre reorganiseringer af staten.

I løbet af 1700-tallet sker der en militær udvikling. Den stående hær bestod i første omgang af en *hvervet*, professionel hær, hvor man med rede penge købte soldater - for det meste uden for landets

grænser. Det var især tyske soldater, man hvervede, og for denne handel var Hannover et stort center.

En sådan type hær havde man i første halvdel af enevælden. Den så jo flot ud med professionelt udstyr, og var sikkert også meget god til parader.

Men den led af én stor skavank: når hæren skulle i krig, deserterede over halvdelen af soldaterne. Det var katastrofalt.

Strategien i 1700-tallet gik ud på at manøvrere på en sådan måde, at man undgik at soldaterne forsvandt, før man kom til slaget.

Derfor begyndte man at "indstikke" det, der kaldes *nationale* tropper. Det vil først og fremmest sige fra landmilitserne. Dette begyndte man at organisere i enevælden.

Soldater fra sognene kom ind i regimenterne, hvor der også var hvervede soldater.

De nationale tropper deserterede ikke meget, og hvis de løb deres vej, så vidste man godt, hvor man skulle finde dem: hjemme hos far og mor, oppe på høloftet.

Her er der en *stabilitet*, som gjorde, at man i første omgang tænkte: "Vi mikser de hvervede og de nationale. De nationale kan tilføre lidt moral til hæren".

Fra 1760'erne gik man mere og mere over til kun at benytte sig af nationale tropper.

Her er vi inde på det, der er argumentet hos Tim Knudsen: at hærens grundlag er blevet bønderkarlene. I denne udvikling er de allerede mere eller mindre hevet ud af herremændenes beskyttelsessfære, og er blevet kongens mænd.

Når den oplyste enevælde kommer på banen, er der en masse internationale eksperter, der siger: "Den eneste rationelle organisering er, at vi har en hær bestående af nationale tropper og disse tropper har det bedst, hvis de står i direkte forhold til kongen og ikke er underlagt herremanden som en vindende instans". St. Germain var en sådan mand, og han blev hyret af den danske konge.

Det er et pres mod reformer, der hidrører fra de væbnede styrkers organisering, som jo er det afgørende i statens forhold udadtil.

Tim Knudsen siger om skattegrundlaget, at man forventede, at med disse bøndergårde ville man få et større beskatningsgrundlag. Det er sikkert rigtigt, men det springer jeg over, for at gå over til at sige et par ord om, at staten vil øge sin "infrastrukturelle magt", som Tim Knudsen siger.

Jeg er ikke så meget for magtbegrebet. Der er for meget Foucault over det. Jeg vil kalde det organisation.

Det er statens interesse i at øge sin *indre organisation*. Den ny bondestand, der kommer frem passer fuldstændigt ind i sognekommunerne, som var i gang med at blive udviklet fra 1833. Enten er det sognekommunerne, der passer til den ny bondestand, eller også er det bondestanden, der passer til sognekommunerne. Der er i hvert fald helt sikkert en vekselvirkning mellem de to sider.

I løbet af 1800-tallet bliver den ny bondestand, den ny organiserede livsform, *fundamentet* for statens indre organisering i kommunerne. Ingen var mere kongetro end den ny bondestand.

"Hjælp til selvhjælp" og den biskoppelige disputs i 1874

Martensen, Hans Lassen (1808-84)

Professor i teologi, K.U., 1841

Biskop over Sjælland (efter Mynster) 1854

"Socialisme og Christendom" 1874

"Den Christelige Ethik" 1878

Monrad, Ditlev Gothard (1811-87)

Cand. teol. og magister i østerlandske sprog 1838

Radaktør af "Fædrelandet", "Flyvende politiske Blade" 1840

Kultusminister i Martsministeriet 1848
Skrev udkastet til Junigrundloven
Medl. af den grundlovgivende forsamling 1848-49
Biskop over Lolland-Falster 1849
Valgt i Nykøbing F. til MF 1849-65
Indenrigsminister 1860, statsminister 1863
Udvandrer til New Zealand 1865
Præst i Brøndby og forelæser "Politiske Drømmerier" 1869
Udgiver "Politiske Breve" (ialt 19) 1875-
MF (Middelfart) 1882-86

"Hjælp til selvhjælp" er det ene af de principper, der var bærende i de Estrup'ske socialreformer – nemlig for sygesikring og arbejdsløhedskasserne. Staten hjalp til med frivillige foreningers selvhjælp. "Hjælp til selvhjælp" kom til diskussionen i Danmark i 1874, da biskop Martensen udgav en bog, som han kaldte "Socialisme og Christendom". Denne spændende diskussion er omtalt i et bidrag i den i Tim Knudsens antologi "Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten". Kbh. 2000: Thyge Svenstrup: "Den etiske socialisme. Biskop Martensens samfundssyn i 1870'erne" Her vil jeg bare lige pointere nogle sager, som Martensen tager op.

Jeg citerer fra Martensen 1878, hvori 1874-teksten er optaget som del:

"Formaalet maa da blive: at forhjælpe Arbeideren til en Existens, der ikke væsentlig er forskjellig fra Middelstandens, at forhjælpe ham til et virkeligt Familieliv, der er Grundlaget for et sædeligt Personlighedsliv, hjælpe ham til en nogenlunde betrygget Fremtid, en Forsørgelse for Alderdommen, for arbejdsløse Tider, for Sygdomme... Derfor kunne vi kun med Glæde see reenlige og luftige Arbeiderboliger at fremstaa til Hjem for Familier, og Forsørgelseskasser at blive oprettede".

"Men alt dette kræver Statshjælp... [Sandheden] er denne: at Staten ligeoverfor denne store Samfundsopgave ikke længere kan vedblive med sit gamle laissez aller, ikke længere kan trøste sig med, at Verden gaar af sig sel, men maa erkjende, at den her maa træde til med sin kraftige Medvirkning" (s. 196-199).

Det er på mange måder en fordanskning af Lorens Steins forvaltningslære om, at staten skal træde til arbejderklassens selvorganisering og Lassalles tanke om "Staatshilfe".

Det skabte straks modstand fra Monrad, en anden biskop og en meget stor mand i dansk politisk historie. Han skrev det første udkast til Junigrundloven. Han var statsminister fra 1863, og det var ham, der ramlede ind i nederlaget til Tyskland, der tog så hårdt på ham, at han udvandrede til New Zealand. Han vendte tilbage i 1869 og kom med et svar på Martensens kristne socialisme og kristendom. Et svar, som hedder "Liberalismens Gjenmæle". Deri siger han:

"Langt betænkeligere bliver derimod Spørgsmålet, naar der fordres Understøttelse af Staten... I Kampen for Erhverv bør Staten vel ikke træde hindrende i Veien for Nogen".

"Hvis du gaar hen og vil standse med din Haand et fremfarende Lokomotiv, saa handler du daarlig, men endnu daarligere handler du, naar du tror ved dine Bestemmelser at kunne standse de mægtige Kræfters Spil, der er bestemt ved de oekonomiske Love".

Det er liberalismens økonomiske grundantagelse: at de økonomiske love er ligesom naturlove. Det er ligeså dumt at prøve at lave om på dem, som at forsøge at standse et lokomotiv ved at række hånden frem.

Debatten mellem de to biskopper gled i 1874 over i Folketinget, og blev til en debat om "Hjælp til selvhjælp".

Det var her, at den kendte Holstein-Ledreborg, Venstre-manden, der bøjede sloganet "hjælp til selvhjælp": Han spurgte: "Hvad er den frie Konkurrence paa dette Gebet?". Det vil sige: hvordan

forholder liberalismens sig til det sociale problem? Han gav selv svaret:

”Det er jo ikke andet end det Axiom, at Selvhjælp er fuldstændig tilstrækkelig til at hjælpe den trængende Arbejderklasse... Den frie Konkurrence skal kunne klare alt mellem Kapital og Arbejde, de sociale Spørgsmål og de Trængendes Stilling, fordi der, naar de kunne anvende deres Kræfter og have fuldstændig Frihed til at anvende dem, da ikke være nogen Tvivl om, at de kunne hjælpe sig selv, og saa kan man jo spare sig selv at hjælpe eller lade det Offentlige gjøre det; Arbejderne kunne hjælpe sig selv, mener man, naar de kun ret forstaa at organisere Selvhjælpen. Derfor er den organiserede Selvhjælp da ogsaa det Arkanum, som den liberale Stat har anbefalet som Hjælp, saavel mod Proletariatet, som med Hensyn til den sociale elendighed overhovedet. Men denne Opfattelse er nu i færd med at uddø, og det bliver mere og mere klart for Alle, at der maa noget mere til end Selvhjælp, hvis man ikke vil lade Samfundet ganske roligt glide ind i meget farlige sociale Kriser. Det mere, der skal til, er Hjælp; foren Hjælp og Selvhjælp, saa kommer vi maaske et lille Skridt bort fra den Afgrund, som vi ellers have Udsigt til at styrte i”.

Det var formelen ”hjælp til selvhjælp”, der her bragtes på banen, og debatten var stor og hed, men det blev egentlig en fuser (Harald Jørgensen 1975, s. 153), fordi den store majoritet i Folketinget var udpræget Monrad-liberalistisk. De påstod, at en sådan hjælp var ”en overmaade stærk opfordring til at lade være at arbejde” - ja, endog for at indebære ”en Forpligtigelse til Lediggang”. Det var Christian Rimestad, som sagde det.

Debatten blev blokeret af flertallet, og det blev i stedet lagt over i arbejderkommissioner, og syltet ned. Der kom to kommissioner: Den ældre Arbejderkommission fra 1875-1878, og Den yngre Arbejderkommission fra 1885-86.

I den sidste udformede man et forslag baseret på ”hjælp til selvhjælp”-princippet om sygekasser, og det er det forslag, der blev lov under Estrup i 1892.

Efter denne teoretiske debat vil jeg kaste et blik på den faktiske udvikling.

Til det brug anvender jeg en bog, som hedder ”Danmarks sociale Lovgivning 1891-1941”. Det er et jubilæumsskrift i anledning af 50-året for de første Estrup’ske sociallove. Det blev med det samme oversat til tysk: ”Der Soziale Gesetzgebung Dänemarks 1891-1941”, og udgivet samme år. Efter krigen i 1945 fik man lynhurtigt oversat den til engelsk til ”Social Denmark” til de nye herrers orientering.

Den sociale lovgivning og de organiserede livsformer

"Danmarks sociale Lovgivning 1891-1941"

"Der Soziale Gesetzgebung Dänemarks 1891-1941"

Udgivet af Socialt Tidsskrift 1941

"Social Denmark" 1945

Redaktion: Departementschef H. de Jonquières, formand, kontorchef Jørgen S. Dich og kontorchef Sigurd Wechselmann, Arbejds- og socialministeriet.

Indholdsoversigt (uddrag):

1. Socialforsikringen
 - Sygeforsikringen
 - Invalideforsikringen
 - Aldersforsikringen (-renten)
 - Ulykkesforsikringen
 - Arbejdsløshedsforsikringen

2. Forsorgslovgivningen
 - Almindelig forsorg
 - Kommunehjælp
 - Fattighjælp
 - Børnelovgivning
 - Svangerskab og fødsel
 - Børnebidrag til enlige forsørgere
 - Særforsorgen

3. Sygdomsforebyggelse og hospitalsvæsen

4. Arbejdsmarkedets organisation
 - Kollektive arbejdsforhold
 - Septemberforliget 1899
 - Den faste Voldgiftsret 1910
 - Forligsmandsinstitutionen 1910
 - De kollektive arbejdsoverenskomster
 - Organisationernes deltagelse i lovgivningens administration
 - Arbejderbeskyttelse
 - Foranstaltninger til fremme for beskæftigelsen
 - Arbejdsanvisning og erhvervsvejledning
 - Landbrugets sociale spørgsmål
 - Husmandslovgivningen
 - Loven af 1899
 - Den nye udstykningslovgivning

5. Uddannelse og folkeopdragelse

6. Ferie og fritid

7. Boligspørgsmålet
8. Andelsbevægelsen

Det er ikke oplyst, hvem forfatterne til bogen var, men man ved, at Dich og Friis og sandsynligvis også Philip har ydet bidrag til bogen. Det var en redaktionskomite under Jonquières, som var formand, og Jørgen Dich og Sigurd Wechselmann var med fra Arbejds- og Socialministeriet. I denne bog har vi socialpolitik i en helt anden *bredde* end hos Kjeld Philip der faktisk kun taler om socialforsikringer og forsorgslovgivninger. Disse udgør da også de to første og største afsnit i bogen. Men derudover inddrages sygdomsforebyggelse og hospitalsvæsen, arbejdsmarkedets organisation, uddannelse og folkeopdragelse, ferie og fritid, boligspørgsmålet og andelsbevægelsen. Den er altså en meget bredt anlagt.

I en anmeldelse i Nationaløkonomisk Tidsskrift (LXXIX, 1941, s 171) skrev Even Marstrand – en kendt dansk socialpolitiker - at det jo egentlig kun er de to første kapitler, der falder ind under den almindelige opfattelse af den sociale lovgivning, men ”det skal dog ikke bebrejdes Redaktionen, at den har opfattet sin Opgave saa bredt; særlig for den udenlandske Udgaves Vedkommende er det praktisk at give et saa alsidigt Indblik som muligt i dansk social Kultur ved Aar 1940.”

Ja, det er strategisk klogt og praktisk nok, lige at orientere besættelsesmagten om, hvad er det for et

sindrigt samfundsmaskineri, de står over for.

Men det er også teoretisk rigtigt at have denne bredde som et sandt udtryk for bestemmelsen af, at velfærdsstaten må betragtes som statens intervention i samfundets økonomiske liv i *hele* dets bredde snarere end blot den mere snævre socialpolitik, som der normalt er tale om.

Vi kan sige, at værket er et officielt selvportræt af det sociale maskineri i Danmark, beregnet på oplysningen af udenlandske magthavere. Man kan også læse det som et kildekrift om, hvorledes den danske stat understøttede udformninger af de klassiske livsformer i Danmark.

Ad 1. Socialforsikringen

Jeg begynder med andelsbevægelsen. Her kommer der pludselig bevægelse i bønderne. Bønderne, der ligesom havde været *skabt* af enevælden, bliver nu sat i bevægelse. Det gør de, fordi der i 1870'erne er krise i landbruget i hele Europa.

Det er forårsaget af, at man i USA har fået indstillet kanonen til at producere i stor stil, og man har fået udviklet transportsystemet, dampskibene, så der kunne kommunikeres. Det vil sige, at amerikanske korn- og foderstoffer væltede ind i Europa, og ændrede markedsbetingelserne for landbruget.

Her sker der det, som man gerne kalder "kovendingen" i dansk landbrugsøkonomi: man går over til kodrift, til mejeridrift. Man går fra kornavl til husdyrbrug. Det er mejerier, slagterier, fjerkræslagterier og æg.

Det marked, man har for øje, er det engelske morgenbord. Det er bacon, smør og æg til englændernes morgenmad, som hele Danmarks landbrugsproduktion indretter sig efter. Det er en meget vigtig eksport.

Vi skal et godt stykke op i 1960'erne, før landbrugseksporten falder ned under halvdelen. Men omkring år 1900 går over 80% af eksporten til det engelske morgenbord.

Den omvæltning satte bønderne i bevægelse og gav anledning til andelsbevægelsen. Man slog sig sammen og opnåede stordriftsfordele i alle faser af produktionen: anskaffelse af *råvarer* gennem andelsfoderstofforeninger, og med hensyn til *produktionen* var der andelsmejerierne, andelsslagterierne, og fjerkslagterierne, og i *afsætningen* havde man andelseksportforeninger. Hele vejen i produktionskæden var nu omgærdet af andelsbevægelsen. Det er *bønderne*, der er den drivende kraft i den udvikling.

Det næste, jeg vil se på, er *socialforsikringen*. Den blev stedmoderligt behandlet af Philip. Den side af socialforsikringen, der ligger i sygekasserne, var nu blevet andet og mere end sygekasser. Det var i 1933 blevet en kasse til at administrere hele befolkningen – godt nok de bedrestillede som tomme kort – men det var en selvadministration, der nu også administrerede aldersrente og invalidepension. I bogen vises et billede af "en sygekasseformand fra landet for 50 år siden", dvs omkr. 1891, han sidder ved sit beskedne almuebord og fører regnskab. Underteksten lyder: "Den danske folkeforsikring hviler på folkelighed, frivillighed og selvstyre". På den anden side har vi et andet billede: "En sygekasseformand i dag, nu som før valgt af egnens beboere og ud af dens midte". Nu kan vi se, at der er både globus og telefon og kartotekskasser og skrivemaskine. Det viser tydeligt den nye administrative byrde, der i løbet af de 50 år er blevet lagt over på sygekassevæsenet, og at det ikke er en fritidsbeskæftigelse, som det var hos den første, der sad ved sit køkkenbord og ordnede hele sagen.

Om socialforsikringen kan man sige, at arbejdsløshedsforsikringen, der var blevet organiseret efter Ghent-systemet umiddelbart fik en stor og styrkende indflydelse på fagbevægelsen, og det havde især indflydelse på, hvordan arbejderne så på fagbevægelsen. Arbejdsløshedsforsikringen, som de selv fik lov at administrere, styrkede arbejderlivsformens organisation.

Noget andet er sygeforsikringen for de ubemidlede. Det centrale er, at disse sygekasser var organiseret kommunevis. Der var 1600 sygekasser i 1940. Dét, at de er organiseret kommunalt, betyder, at landkommunerne er for sig og bykommunerne er for sig.

Da de mindrebemidlede i byerne var defineret som arbejdere, betød sygekasserne en organisering indenfor arbejderlivsformen. De kunne også være organiseret efter fag, hvis kommunen var stor nok. Reglen var bare, at der skulle være mindst 200 medlemmer, for at man kunne anerkende den.

På landet betød det sygekasser for landarbejdere og husmænd. Det har virket tilskyndende for husmandsbevægelsens organisation og integration.

De ansatte tillidsfolk i de mange kasser – altså ham, der sad med telefonen og kartotekskasserne – kom til at virke som kadre i den videre politiske og økonomiske organisering.

Det er sygekassedirektøren L. P. Borberg, der selv siger:

”I øvrigt har de mange Tusinde Tillidsmandsstillinger indenfor Sygekasserne vist sig at være en udmærket Forskole for Befolkningens Deltagelse i Offentlig Virksomhed, der er saa vigtigt i netop vort Land med dets folkelige Styresæt” (1942, s 30).

Ad 4. Arbejdsmarkedets organisation

Det var socialforsikringen. Jeg springer nu over til punkt fire: arbejdsmarkedets organisation. Det er et felt, som helt ligger uden for eksempel Philips syn på, hvad socialpolitik er, men her er det inddraget, fordi det er meget vigtigt for arbejder- og husmandslivsformernes organisering.

Jeg vil først fokusere på arbejderlivsformen, den organiserede arbejderlivsform omkring de kollektive arbejdsforhold. Bagefter vil jeg komme ind på organiseringen af husmændenes livsform.

Den organiserede arbejderlivsform

Kapitlet ”kollektive arbejdsforhold” fremstiller udviklingen af det særlige danske arbejdsmarked med så godt som fuld organisationsgrad, fra Septemberforliget i 1899, hvor kampforholdet mellem datidens LO og DA blev formidlet af staten, der trådte til som en anerkendende tredje partner, til det stadig tættere og mere formaliserede samarbejde mellem de tre.

Der er altså en statslig ramme med statsligt udpegede formidlere, og så de to store hovedorganisationer LO og DA, som gensidigt anerkender hinanden, og som begge anerkendes af staten. Det er dette trekantsforhold, som etableres i 1899, der har vist en utrolig styrke, selvom det nu for tiden er løbet ind i politisk modvind.

Arbejderbevægelsen var fra begyndelsen ledet af den socialistiske idé, og udviklede sin særegenhed i negativ vekselvirkning med – eller i et kampforhold til – dens markeds-mæssige modpol, arbejdsgiverne. Denne antagonistiske organisationsproces kulminerede med den store arbejdskamp i 1899, som afsluttedes med et arrangement til løsning af fremtidige konflikter, hvori staten som tredjepart blev indblandet i en voldgiftsret samtidig med, at datidens DA og LO statsanerkendtes som eneberegtigede forhandlingsparter.

Der har været talt meget om, hvem der ”vandt” den store arbejdskonflikt i 1899, men Borgbjerg, som var en ledende socialdemokrat på linie med Stauning, springer denne snak over og går direkte til benet ved at sige:

”Resultatet var kort og godt status quo, opretholdelsen i alt væsentligt af de tidligere tilstande. [Men] i stedet for Fællesudvalget af 1898 sattes den permanente voldgiftsret... hvorved selve statsmagten anerkendte ’De samvirkende Fagforbund’ som den danske arbejderklassens endegyldige organ i faglige spørgsmål” Socialdemokratiets Aarhundrede II, 1901).

Det er denne *anerkendelse*, der er det egentlige resultat af konflikten, og dét, der får den til at blive

så afgørende for den fremtidige udvikling.

I denne statsanerkendelse af fagforeningerne finder vi betingelserne for den objektiviserede livsform for arbejderne indenfor håndværk, handel og industri som en organiseret særinteresse eller erhvervsorganisation, der er anerkendt af staten. Det er en reformert hegeliansk stand, en anerkendt "4. stand", som biskop Martensen havde plæderet for, som virker gennem dens organiserede kollektive optræden.

I det særlige tilfælde med arbejderlivsformen ser det ud til, at livsformen udvikledes af sig selv, alene udfra markedsinteressen og i oppositionen til arbejdsgiverne. Den blev altså bevidst for sig selv i modsætningen til kapitalen, og det var først til sidst, da den polære organisation - DA og LO - stod klar, at staten trådte til med sin anerkendelse.

Det er faktisk faktisk sådan en bevægelse, der er tale om her: at det begynder som en social bevægelse, i dette tilfælde en kamp mod kapitalen, og det er først, når den sociale bevægelse har nået en vis organisationsgrad, at staten træder til og anerkender den. Her passer det Stein'ske billede: fra social bevægelse til organiseret livsform.

Udover det arbejdsmarkedsmæssige kommer en række andre ting fra den sociale politik til i organisationsprocessen.

Fra 1887 begynder man at give statstilskud til arbejderboligforeninger. Det er loven om udlån af statskassamidler til kommuner eller foreninger, der opfører gode og sunde arbejderboliger. Det er startskuddet til en hel række boligforeninger. I begyndelsen var det velmenende borgere, der organiserede foreningerne. Ret hurtigt blev det arbejderbevægelsen selv, der lavede boligforeninger, og fik statstilskud.

Det ene ben i boligpolitikken, der er karakteristisk, er, at *foreningerne* fik statstilskud.

Det andet ben er, at man også gav statskassamidler til kommunerne til byggeri.

Begge dele blev i 1933 samlet i en stor pakke, der hed "Loven om socialt boligbyggeri", og som inkluderede begge dele.

Der findes en enorm faglitteratur om arbejderbevægelsen, og der er ingen tvivl om, at boligforeninger har spillet en vigtig rolle som understøttende organisatorisk element.

Som en yderligere overbygning er der kolonihaveforeningerne. Der blev nedsat en statskonsulent for kolonihaver, som var med til at hjælpe forskellige organiseringer af kolonihaveforeninger, som først og fremmest var noget for arbejderne i storbyerne.

Ferieloven fra 1938 gav 12 dages årlig ferie med fuld løn. I denne forbindelse skete der en række tiltag for arbejderbevægelsen blandt andet om dansk folkeferie.

Endelig er højskolebevægelsen vigtig. Der blev oprettet en række højskoler under loven om statstilskud til højskoler og statslige bidrag til uformuende elevers underhold. De vigtige arbejderhøjskoler som Esbjerg og Roskilde blev organiseret *inden* for den ramme, som staten havde givet for højskoler i al almindelighed.

Den organiserede husmandslivsform

Vi skal nu beskæftige os med den organiserede *husmandslivsform*.

I afsnittet om husmandslovgivningen i bogen, træder det endnu tydeligere frem, at velfærdsstatens organiserende intervention i samfundets økonomiske liv dannede det egentlige grundlag for en betydende og karakteristisk livsform i Danmark.

1899-loven var ganske vist lavet udfra blandede hensyn. Erling Olsen kalder den for "Lov om tilvejebringelse af landarbejdere for jorddrotter" og siger, at den havde det dobbelte sigte dels at skaffe landarbejderne jord - som han kalder "et socialt formål" - og dels at skaffe landbrugere

arbejdskraft, ”et erhvervspolitisk formål” (1967, s. 64).

Men den foranledigede husmændene til at organisere sig i ”Dansk Husmandsforening” i 1901. Det var for på den ene side at maksimere lovens første del - altså at få jord til jordløse landarbejdere – samt på den anden side at eliminere det andet formål således, at husmandsbevægelsens programpunkt var, at der skulle tilvejebringes lodder store nok til en families underhold ved eget arbejde.

Det kejtede ved denne udvikling er, at det starter med et rammeskabende statsindgreb, og først da loven i 1899 er på bordet, kommer husmandsbevægelsen til for at rette i den. I stedet for, at den skal sikre arbejdskraft til de større landbrug, drejes det hen til, at det drejer sig om at lave brug af en sådan størrelse, at en familie kan leve ved eget arbejde.

Denne intention fra husmandsbevægelsen lå bag 1919-loven om udstykning, hvor staten inddrog jord fra len og stamhuse. Det var altså enevoldsadelens båndlagte jordejendom, der nu skulle fristilles mod at lensherrerne skulle aflevere 1/3 af jorden, som blev benyttet til udstykning til husmandsbrug. Den anden del af loven var inddragelse af præstegårdsjord, også til udstykning.

Bogen bringer et luftfoto der viser, hvordan det ser ud, efter at jord fra et stor gods var blev inddraget, udstykket som husmandskoloni. Man ser en husmandskoloni, der er oprettet efter loven i 1919, ved Spanager ved Køge Å. Husmandsstederne ligger som 2 striber lang vjen med deres lodder.

Hvad I ikke kan se af billedet, er at den økonomiske betingelse for husmandsbrugene faktisk er bøndernes andelsforeninger af forskellig art: andelsfoderstofforeninger, andelsslagterier, andelsmejerier, andelseksportforeninger. Hele dette andelsmaskineri, der var sat op, fik husmændene andel i. Nu kunne husmandsfamilien leve i et lille hus med et lille lod, og have køer og grise, fordi der blev importeret amerikansk foderstof - sojakager først og fremmest - og levere til andelsmejeriet og -slagteriet, hvorefter produktet endte på det engelske morgenbord.

Den bærende økonomiske ramme omkring husmandskolonien var bøndernes andelsbevægelse.

De ligger nok så fint her som koloni på godsets Spanagers tidligere jorder, og det giver et slående visuelt billede af, hvad der er sket siden Hegel i 1821 sagde, at ”det sociale problem kan kun løses ved at man koloniserer *udadtil*, ved at man får proletariatet til at flytte til Amerika, hvor de kan slå hegnspele ned, og dér leve et sædeligt liv”. Principmodstanden fra Hegels side var, at staten *ikke* må gribe ind i det borgerlige samfunds liberale grundstruktur. Der må ikke ske nogen statsintervention i markedet og i det borgerlige samfund.

Her ser vi, at der er lavet kolonier *inde i* selve landet ved at konfiskere store jordgodser og udstykke det til den ny livsform, der her dukker op.

Dette fotografi er egentlig et fotografi af en principvending, et paradigmeskifte og et principbrud, som faktisk ikke kan udtrykkes tydeligere.

Husene er, som I kan se, stort set samme modul. Det skyldes også, at staten havde indrettet meget billige lån til byggeri mod, at husene blev bygget efter standardplaner - ”Bedre Byggeskik”.

I husmandskolonien udfoldede husmandslivet sig. Det var centreret omkring arbejdet med naturen, med den gode muld, som Gud velsignede, men også med den stenede og genstridige jord, som husmanden drog imod med ”sin hakke, sin skovl og sin spade”.

Det var et arbejde med dyrene, som man både levede af og boede sammen med. Naturens rytme, den daglige såvel som den årlige, bestemte dette substantielle arbejde - modsat fabriksfløjtens arbitrære inddeling af det formelle arbejde i industrien. Og man var sin egen! Ikke den enkelte, men familien. Der arbejdedes i en arbejdsdelt familieenhed - husmanden, husmoderen, og børnene - indtil børnene blev store nok til at tjene på gårdene, spare op og få et pænt skudsmål til ansøgningen om eget husmandssted.

Det er en pæn livsform, der kan vedligeholde sig selv, og idealet for denne livsform var at have foden under eget bord, at arbejde i familiens skød, for sig selv og med sine egne, som det beskrives mange steder i "Husmandsbladet".

Trods det massive familieliv var husmandslivsformen ikke indadvendt. Bomholt havde skrevet i sin bog "Arbejderkultur" (1932, s. 83f), at det var et særkende for arbejderlivsformen, at heri var *organisationsmennesket* i centrum, modsat det borgerlige samfunds *individualisme*.

Men også husmanden var nært knyttet til sine organisationer og fulgte med i organisationernes dags- og fagpresse, havde ophold på højskole og fagskole, deltog i det rige lokale foreningsliv, og var på *markvandring*er hos andre og på *husmandsrejser* til fjernere steder til inspiration for arbejdet.

Alt sammen noget, der var organiseret inden for husmandsbevægelsen.

Under mellemkrigstidens turbulente internationale handelsforhold var udstykning til husmandsbrug et meget vigtigt instrument i styringen af statsskibet, fordi arbejdskraften på denne måde kunne holdes på landet i stedet for at søge ind til byernes arbejdsløshed.

I 1934 skrev Stauning i det socialdemokratiske program "Danmark for Folket", at "baade af Hensyn til Landbrugets Trivsel og af Hensyn til Arbejdsløsheden, [vil] det være naturligt at fortsætte Jordudstyknings og Oprettelse af Husmandsbrug".

Nu var det også blevet socialdemokratisk politik at styrke denne sag i alliance med "husmandspartiet" Det radikale Venstre – omend ud fra egne motiver.

Til slut skal jeg skitsere

den politiske integration af de organiserede livsformer under Første Verdenskrig

Første Verdenskrig er afgørende for det danske folks organisering som livsform.

Nu skitserer jeg den militære og økonomiske baggrund omkring udbruddet ved Første Verdenskrig.

Det faste grundlag for Danmarks forhold til andre stater i tiden mellem Napoleonskrigene og NATO-medlemskabet havde været neutralitet i forhold til alliancesystemerne i den europæiske magtbalance. Men da den danske stat ikke selv havde magtmidler til faktisk at hævde neutraliteten, blev det spændende om de krigsførende stater, Tyskland og England, ville respektere den, fordi Danmarks geografiske placering som "proppen i Østersøen" gjorde det strategisk interessant. Heldigvis viste det sig, at England renoncerede på Østersøen som krigsskueplads for flåden, da den tyske flåde gennem Kieler-kanalen kunne møde fuldtalligt op også der. Det blev derfor klart indenfor den første uge efter krigens udbrud, at neutraliteten under krigen strategisk set var sikret.

Vi ville altså ikke blive militært antastet af nogle af parterne.

Derfor koncentrerede opmærksomheden sig om de handelsmæssige og økonomiske konsekvenser af krigstilstanden for Danmark. "Et Lands Erhvervsliv er karakteriseret ved dets eksport. Det er den, der repræsenterer dets Indsats og bestemmer dets Plads i Verdensøkonomiens Fælleshusholdning" skrev Torkild Kristensen under Anden Verdenskrig (1942, s. 189).

Danmarks økonomi karakteriseredes i 1914 ved dets landbrugseksport: dels bacon, æg og smør over Nordsøen til det engelske morgenbord, og dels oksekød ad oksevejen til Tyskland.

For den indtjente valuta skulle der købes gødnings- og foderstoffer til landbruget - først og fremmest fra Amerika - og dernæst råmaterialer, halvfabrikata og maskineri til importsubstituerende industriproduktion for hjemmemarkedet, der var i sin "take-off"-fase.

Så længe USA var neutral og ivrig efter handelsfortjeneste - det vil sige indtil den uindskrænkede ubådskrig fra januar 1917 - var den største trussel mod den særegne danske økonomiske profil, at

efterspørgslen fra de to krigsførende lande ville dræne landet for fødemidler til egen befolkning og bevirke en prisexplosion. Altså at Tyskland og England ville hive al landbrugsproduktion til sig, og at det indenlandske marked ville eksplodere.

Til imødegåelse af dette blev den radikale indenrigsminister Ove Rode bemyndiget til fra folketingets side "at træffe Foranstaltninger til Regulering af Prisen paa Levnedsmidler og Varer" og til at overtage samfundsvigtige varer.

Med denne bemyndigelseslov af 7/8-1914 kunne Ove Rode intervenere direkte i markedet og på mange måder suspendere markedsmekanismen, og indenrigsministeriet udviklede i løbet af krigen planlægningsorganer, der lignede GOSPLAN-økonomien, som vi senere fik at se i Sovjetunionen.

Når så radikalt et principbrud accepteredes af den konservative og liberale opposition i folketinget skyldtes det den chok-virkning, som krigens nødvendighed havde på forestillingerne om det mulige.

Til at implementere Augustloven udpegede Ove Rode dagen efter, altså den 8/8-1914, "Prisreguleringskommissionen", som senere blev kaldt "Den overordentlige Kommission" eller DOK, hvor alle vigtige økonomiske spørgsmål drøftedes og beslutninger blev taget. DOK knopskød ganske frodigt, men den oprindelige kerne havde følgende sammensætning:

Hage, C.	Fmd. Finansminister i ministeriet Deunzer 1901-05. Mdl af Grosser-Societetets bestyrelse
Foss, A.	Næstfmd. Fmd "Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening". Medej. F.L.Smidth
Heilbuth, H.	Mdl Grosser-Societetets Komité. Hvd.bst. Radikale Venstres Landsforbund
Lauritzen, D.	Reder ("Vesterhavet")
Lund, V.	Dampmøller. Mdl. Grosser-Societetet
Nielsen, P.Th.	Gårdejer.Dir. "Kongeriget Danmarks Hypotekbank". MF Venstre
Frederiksen, N.	Husmand. MF Radikale, fmd. i "jordlovsudvalget"
Jensen, J.	Fmd DsF i Danmark. Borgmester i Kbh. Soc.
Andersen, Fr.	Rådmand i Kbh. Soc.
Franck, C.E.V.	Generalintendant i Forsvaret
Birck, L.V.	Professor i nationaløkonomi
Martensen-Larsen	DOK's sekretær m stemmeret. Kontorchef IM.

Det ses tydeligt, at der lagdes vægt på at have repræsentanter for de store erhversorganisationer og deres livsformer: husmænd, bønder, arbejdere og arbejdsgivere; men der er også repræsentanter for strategisk vigtige erhverv, således feks. dampmøller Lund, der havde indsigt i landets kornforsyning. Derfor ville Rode hellere tale om at der i DOK var repræsenteret "indsigtsgrupper" snarere end interesse- eller erhversorganisationer.

Det var disse mænd, der sad omkring det runde bord, og som repræsenterede de forskellige *vigtigste* interesser i samfundet. Det særegne ved dette var, at det var Ove Rode, der havde udpeget medlemmerne, og ikke organisationerne selv.

Ove Rode sagde herom: "Sidder en mand som repræsentant for en organisation, vil han ikke stå frit,

men altid føle sig forpligtiget til at vende tilbage til organisationen, mens en mand, der vel kender organisationens stilling, men ikke er valgt af den, står anderledes frit" (Tage Kaarsted: Ove Rode som indenrigsminister. 1985, s. 59).

Sagen er, at landets organiserede interesser skal mødes, og der skal kunne indgås kompromisser, som kan sættes ud til implementerede beslutninger. Det sker nemmest på denne måde.

Det stående udvalg, DOK, er i og for sig *beslutningsprocessen* i krigens tid. Partiernes i folketinget kunne snakke nok så meget om principper og holde taler, men *de økonomisk afgørende* beslutningerne blev taget her.

I Hegel-forelæsningen præciserede jeg den store forskel, der ligger mellem det hegelske begreb om *interesseorganisationernes* repræsentation i et parlament, og demokratiet, som vi kender det nu, hvor det er *meninger*, der bliver repræsenteret inden for forskellige partifarver og ideologiske retninger og strømninger.

Her er det den hegelske model, der nu kommer på banen: det er *interesserne* og *interesseorganisationerne*, der er repræsenteret, og det er dem, der skal bøjes mod hinanden til fælles beslutninger.

Det er en dyb historiens ironi, at Det radikale Venstre var kommet til magten i 1913 som mindretalsregering med det udtrykkelige mandat, at de skulle gennemføre en ny og mere demokratisk grundlov, og i stedet kom de til at administrere antitesen til den demokratiske styreform, nemlig DOK.

Alligevel gik Rode helhjertet ind for denne "stændersk" formidlede statslige intervention i det borgerlige samfunds markedsgrundlag. Det gjorde han i sin berømte "Gimle-tale" under finanslovsdebatten i 1916, hvor han priste han den positive rolle, som disse erhvervsinteressernes sammenslutning spillede i modsætning til "trust"er og monopoler. Han hylder altså interesseorganisationernes *positive* virke og siger derefter:

"Hvis man tror, at de Erfaringer, der i saa Henseende er indhøstede, kan forsvinde sporløst efter Krigen, og at de Bestræbelser, som af Statsmagten er udfoldede, vil blive lagt i Skuffen og Nøglen drejet om, og at man derefter vil glemme disse Tider, saa tager man fejl. Man siger, og det hørte jeg også forleden sige her, at *nu* er det nødvendigt at handle saaledes, men det er ikke nødvendigt under normale Forhold. Jeg vil da minde om, at ved Krigens Begyndelse var der mange, som slet ikke havde Øje for, at nu var det nødvendigt at foretage noget, men under Krigen er alle kommet til Forstaaelse af, at efter Krigen vil det blive Nødvendigt at udnytte de erfaringer, man har vundet. Man må ikke glemme, hvorledes de normale Forhold var. Var de normale Forhold en modsætning til det, vi nu oplever? Havde vi før Krigen et ordnet og forstandigt Samfund, som nu er afløst af et forvirret og forvildet Samfund? Nej, Det normale Samfund indeholdt alle Spirer til det unormale; hvad vi ser, er kun Forlængelsen, Forstørrelsen af, hvad vi saa i Krigen. Et grelt lys er kastet over Samfundstilstanden, vi ser det måske i Hulspejl, i Karikatur, men det er selve Tilstanden, vi ser. Det, vi ser, er nu som før Rigdommens ophobning, Fattigdommens Trælsomme Slid, en Tilværelse i Nød, ja, endog Sult, midt i en Rigdom af Livsfornødenheder, det ærlige Arbejde, som kun kan skaffe en kummerlig Tilværelse for maaske at ende i Alderdommens Trang, enkelte Steder Dygtigheders Rigdom, maaske ogsaa Spillere, hvis Held danner Grundlaget for Slægters Rigdom. Hvad vi ser, er nu som før de økonomiske Bølgebevægelser, der viser sig gennem Stilstand, svag Opgang, rivende Opgang, Krise, Krak, Fald, Stilstand og paa ny samme Bevægelse, planløs Produktion, Tilførsel, alt Planløst, det samme før som nu. Derfor tror jeg, at naar Verden samler sine Erfaringer fra disse Aar og studerer de Metoder, som er anvendte - og det er jo ikke blot her i Landet, men omkring i Alverdens Lande, at Erfaringerne strømmer ind og samler sig i

Dokumentmapper, som vil være Guldgruber for Fremtidens Politik -, saa vil denne Tid ikke gaa Sporløst hen, saa vil man forstaa Samarbejdets Betydning, og saa vil man se Fællesskabets Idé, der nu kulminerer i Skyttegravens grænseløse Opofrelse og Ødelæggelse, en Gang triumfere i et Opbygningsarbejde". (Folketingets Forhandlinger 1916/17, sp. 853-54)

Ove Rode, og med ham Det radikale Venstre, så i denne markeds-interventionistiske økonomiske politik med socialt sigte - yderligere forstærket med tilskudsordninger for særlig udsatte livsformer og dyrtidsordninger, formidlet af hjælpekontorerne - det eneste positive resultat af den frygtelige krig og en model for den ny socialliberalisme, der som den tredje mellem den urliberalismen og socialismen ligger lige langt fra begge. Efter krigen sammenfatter han dens lære således:

"Herudaf vil vokse modsætningsforholdet mellem den gamle liberalisme, der troede på den frie omsætnings og den ubundne konkurrences evne til at frembringe et lykkeligt samfund og overfor den, den nye sociale radikalisme, der under fuld hævde af individets ret som åndsvæsen, ser dets ret som samfundsmedlem bestemt ved, at samfundet er en organisme, hvis styrke og lykke beror på organisation og samarbejde, orden og ledelse." (Rode, 1921, s.70)

Det er typisk for mellemkrigstidens socialliberalisme, at man anser den enkeltes ret bedst varetaget som medlem af det organiserede samfund, dvs som i en organiseret livsform, medens det synspunkt slog igennem efter 2. verdenskrig, at den enkelte havde sin ret simpelthen qua citizenship, som borger i en stat, der skulle sikre denne ret direkte og uformidlet. Den enkelte, borgeren rykkede efter fredsordningens tidehverv i centrum som "omsorgsmottager" i stedet for klassen, livsformen, hvis organisation understøttedes af staten.

Men Rode tog fejl når han troede, at man ikke ville glemme de under krigen indhøstede erfaringer. En viljesbestemt amnesi bredte sig hurtigt internationalt under sloganet "Back to normalcy!", dvs. en tilbagevenden til førkrigsforholdene med de gamle principper. Alle planer for statsintervention låsedes inde og nøglen blev gemt væk.

Hos os i Danmark udgjordes bevægelsens kernetropper af de større kornsælgende landbrugere, der sluttede op i Venstre bag Madsen-Mygdal's urliberalisme. Overdetermineret af det nationale spørgsmål om Sønderjylland førte det til regimeskiftet i "Påskekrisen" 1920. "Normaliteten" lod sig dog ikke genfinde, for bærende strukturer for den internationale førkrigsøkonomi var forsvundne eller stærkt svækkede, feks. Det engelske Imperium mod hvis marked, handel og finansiering de fleste nationaløkonomier var orienterede. Og krisen efter det store krak i 1929 bragte de internationale handelspolitiske forhold til anarkistiske forhold, der nærmer sig krigstilstand, så efter et nyt regimeskifte tilbage til den radikal-socialdemokratiske koalition fandtes nøglen til den statsinterventionistiske planlægning frem igen. Det nødvendige samarbejde med de større landbrug etableredes i 1931 og kulminerede med Kanslergade-forliget af 30/1-1933 med statsstøtte til bønder husmænd og arbejdsløse samt en socialreform. Igen ser man en genopdagelse og iværksættelse af de hegelienske stænderforsamling, denne gang under handelsministeriet, og da de af den internationale krise satte betingelser først og fremmest slår igennem i udenrigshandelen bliver grundlaget valutaloven af 6/12-1932, der skal regulere denne gennem organet "Valutanævnet", bestående af repræsentanter Grosser-Societetet, Provinshandelskammeret, Købmandsrådet, Andelsudvalget, Fællesrepresentationen for dansk Håndværk og Industri, skibsforten og fiskeriet, alle med 1 medlem og landbruget, arbejdsgivere og arbejdere med hver 2.

Straks efter 2. verdenskrigs udbrud gav folketinget handelsministeren en bemyndigelseslov (2/9-1939) helt svarende til Augustloven i 1914 og han oprettede et Statens erhvervsøkonomiske Råd med samme sammensætning og funktion som DOK - efter 10/8-1940 Direktoratet for Vareforsyning.

Der viser sig således en bemærkelsesværdig lighed i den overordnede sociale organisation under de to verdenskrige, hvilende på de organiserede livsformer og på bøjningen af deres særinteresser mod hinanden i udenomsparlamentariske kommissioner, nævn, råd og direktorater. Og mellemkrigstiden kendetegnedes af en gradvis reorganisering af mønstret efter den liberale reaktion, således at overgangen til det danske folks organisation under 2. verdenskrig var glidende. Processen beskrives således af Anders Vigen:

"... hos os, som andetsteds mødte statsmagt og organisationer den anden verdenskrig efter en indbyrdes tilpasning, der, om ikke uomstridt fra organisationernes side, var uomtvistelig faktisk og indarbejdet gennem en halv snes år. Hvad der i august 1914 var et spring ud i det uvisse, kom i september 1939 som en overgang uden store brud i det bestående. Man greb principmæssigt og praktisk til forholdregler, der meget nær svarede til dem, der trådte i kraft for 25 år siden, og fordi grundlaget var så meget sikrere, og fordi man af fortidens fejltagelser vejledes til at undgå fejlgreb, fik forholdet mellem erhvervsorganisationer og statsmyndigheder et stort set harmonisk forløb..." (Anders Vigen: Rigsdagen og erhvervsorganisationerne. I: Den danske Rigsdag III, 1950, s. 512)

Ved tiden omkring Anden Verdenskrig var den danske nation et *gennemorganiseret* folk, først og fremmest bestående af fire stærkt udprægede livsformer: arbejdere, bønder, husmænd og borgerskab. Hver med deres parti på tinge, med egne erhvervs- og interesseorganisationer, egen dagspresse og fagpresse, højskoler og fagskoler, kultur-, sports- og friluftsföreninger. Hver livsform havde fået rejst sin egen bygning på statens grund og med statens bistand, om end i varierende grad.

De var også på trods af deres særpræg, eller vel snarere *på grund af* samme, politisk samstemte og harmoniserede i mangfoldige kommissioner og råd, direktorater og andre fora, således at de tilsammen udgjorde et organiseret folk, der næsten kunne stå alene på en måde, der lå tæt op ad Munchs koncept i det, der er blevet kaldt "Systemet Munch".

P. Munchs idé var, at den danske stat ikke kunne forsvares militært og at det militære apparat derfor burde udskiftes med et grænsegendarmeri, som blot skulle konstatere, når suveræniteten blev krænket. I stedet skulle skattekroneerne bruges til sociale og kulturelle foranstaltninger og udvikling af det danske folks identitet og egenart, således at folket kunne bestå, selvom staten måtte forgå under en fremmed magts besættelse – i lighed med det polske folk under dets statsløshed.

Selv mente Munch, at forløbet af besættelsen under Anden Verdenskrig leverede beviset på rigtigheden af hans idé.

I 1943 udgav P. Munch sammen med "Institut for Historie og Samfundsøkonomi" en lille bog, der hedder *Fra stænder til folk*. Den består af seks artikler der beskriver seks stænder: embedsstanden, husmændene, gårdmændene, godsejerne, borgerskabet i byerne, arbejderne. Hver får hver deres portrætbeskrivelse, og tanken at vise, hvordan de fra at være helt adskilte stænder i 1849 i historiens løb over 100 år er blevet til tandhjul i et sammensat maskineri, hvor tænderne griber ind i hinanden.

Vi får i denne lille bog, ligesom i *Social Denmark* til de nye magthavere, et gruppebillede af det livsformsorganiserede samfund. Denne gang var det til internt brug, og det udkom som radioforedrag i 1943. Peter Munch siger:

"Den Forelæsningsrække, planlagt af Institut for Historie og Samfundsøkonomi, der i Dag tager sin Begyndelse, er samlet under Fællestitlen: *Fra Stænder til Folk*. Dens Idé er at vise, hvorledes Danmarks Befolkning, der endnu for 100 Aar siden, i Christian VIII's Tid, var dybt stænderdelt, gennem de 100 Aars Udvikling er vokset sammen til et Folk, hvor der vel er forskellige Erhverv, forskellig Indtægt og forskellige Kundskaber, men hvor alle Grupper er kommet hinanden saa nær, at det for Alvor kan føle sig som en national Enhed" (s.7)

Konklusionen, som jeg gerne vil drage på dette, er egentlig meget kort. Det er, at den sociale politik

både forstået i den *snævre* forstand, som Philip førte den frem, og i den *brede* forstand, som det blev fremlagt i 50 års jubilæumsskriftet om den sociale lovgivning, har virket sammen om at opbygge og varetage de organiserede livsformer. Den selektive socialpolitik befordrede livsformernes egen *selvforvaltning*, og fremmede hermed deres egenart og hver enkelts egenart, mens statsforvaltningen og den særlige form for politisk beslutningsproces i kommissioner og udvalg med repræsentation af livsformernes interesser *koordinerede* de særskilte elementer i en så høj grad af *samstemning* imellem dem, at man – under krigens tryk - under Anden Verdenskrig faktisk undvære den parlamentariske regering: de kunne regere sig selv.

Udviklingen af den sociale organisation i Danmark i de næsten hundrede år mellem 1849 og 2. verdenskrig var een lang bevægelse bort fra Junigrundlovens liberale grundprincipper for såvel demokrati som næringsliv, hvor intet organiserende niveau mellem den enkelte og staten anerkendtes, henimod organiserede livsformer som formidlende niveau mellem de to ekstremer. Økonomisk fandt dette udtryk i de store erhvervsorganisationers fremvækst, statsanerkendelse og gensidige tilpasning i dertil politisk indrettede fora. Politisk udviklede det demokratisk-parlamentariske system et "partivæsenet", hvor de enkelte partier voksede frem med en forankring i de store organiserede livsformer (sidst kastede Det konservative Folkeparti i 1930'erne anker i funktionærstanden) således, at også folketinget nærmede sig principperne for en hegeliansk stænderforsamling.

6. Den danske velfærdsstat efter 1945

Ingen har haft større indflydelse på efterkrigstidens socialpolitiske tænkning i Norden end Gunnar og Alva Myrdal, i daglig tale kaldt "makarne Myrdal", ligesom Sidney og Beatrice Webb kaldtes "the Webbs". I Sverige blev de i levende live til kulturelle ikoner, der legemliggjorde "svenska folkhemmet" – indtil sønnen Jan Myrdal skændede deres minde og satte dem en skamstøtte i sine erindringsbøger.

Derfor begynder jeg sidste forelæsning om velfærdsstatens udvikling med at se på:

Myrdal'ernes socialpolitiske koncept og virke

Gunnar Myrdal (1898-1987)

Alva Myrdal (1902-1986)

1923 jur. kand

1924 fil. kand.

1924 ægteskab

1927 dr. Økonomi

1929-30 Rockefeller stipendiater i UK og USA

1930 Vetenskap och politik i
nationalekonomi

1930 Professor Inst Int Stud.
Geneve

1932 Professor økonomi, Sth

psyk. studier, Piaget
Geneve
ass. retspsyk. klinik

1932 Indmeldelse i Socialdemokratiet

1932 Socialpolitikens Dilemma

1932 "Myrdal budgettet": Konjunktur
och offentlig hushållning - en utredning

1933 Bostadssociala Utredning (m Uno Åhrén)

1934 Kris i Befolkningsfrågan

1934 MF, Soc.dem

1935 Kollektivhus i Stkh
med Markelius

1935-38 Befolkningskommissionen

1936-48 Rektor Social-
pædagogiske Seminarium

1938-42 Carnegie stipen. i USA: American Dilemma (1944)

1942 MF, plankomm. f efterkrigstiden

1945-47 Handelsminister

1947-57 FN: Economic Commission
Europe, Geneve

1949 FN section for
welfare policy, Geneve

1950-55 UNESCO social science section

1955-61 Ambassadør i Indien

1957-67 (20th Cent Fund): Asian Drama:

An inquiry into the poverty of Nations.
1974 Nobelpris i økonomi (m. von Hayeck)
1982 Hur styres Landet?

1982 Nobels fredspris

Deres fælles socialpolitiske odysse begyndte med en studietur i 1929 til UK og USA for et Rockefeller-grant. I England stiftede de forbindelser til Fabian Society og blev utvivlsomt stærkt påvirket af Webb'erne, både af deres idé om forebyggelse af social elendighed gennem statslig intervention i samfundet og redigering af markedsforholdene og af måden hvorpå de søgte at virkeliggøre "Prevention of Destitution" gennem påvirkning af centrale politikere og ved at sætte en socialpolitisk bevægelse igang, der kombinerede en dygtig ført mediekampagne med en græsrodsbevægelse. Men også idealet om et ægteskabeligt offentligt parløb har gjort indtryk.

I USA knyttede de sig til den sociologiske Chicagoskole med dens planer om "human engineering" knyttet an til Oghburns teori om "cultural lag", kulturelt efterslæb. Konceptet kan skitseres således: Når økonomien kører stærkere end det sociale og det kulturelle, gør det, at der fremkommer en spænding, som giver anledning til det, der kaldtes "maladjustment" - en social utilpassethed. For at løse det problem var det vigtigt, at man gennem socialvidenskaben forsøgte at finde facts for at planlægge, hvordan man bedst muligt løste dette "cultural lag"-problem og "maladjustment"-problem. Disse løsningsforsøg kom til at gå under ordet "human engineering".

Det er den anden store påvirkning, som Myrdal'erne fik i deres studierejse for Rockefeller-pengene.

Efter Myrdal'erne vendte tilbage til Europa, slog de sig ned i Geneve, og var internationalt orienterede. Først havde de sat forventninger til, at der skulle ske noget internationalt omkring folkeforbundet i Geneve, men så fandt de ud af, at hvis der skulle ske nogle ting i den sociale struktur i verden, så var det nationalstaten, man skulle have fat i. Så i 1932 sker der en beslutning, der betyder, at Myrdal'erne går fra teori til praksis. Derfor flytter de tilbage til Sverige og melder sig ind i Socialdemokratiet, som i 1929 er kommet til magten.

Den socialdemokratiske statsminister Per Albin Hansson stillede et program op, der ikke var meget andet end et slagord: "Det svenske Folkhemmet". Der skulle bygges et hjem for det svenske folk. Indtil videre var det mest et slagord, men Myrdal'erne havde i sinde at fylde indhold i dette "label".

I 1932 skriver Gunnar Myrdal en artikel, der hedder "Socialpolitikens Dilemma", som er en slags programskrift for hvad de har tænkt sig at tage fat på.

Der udpeges særligt tre områder, hvor ekspertviden bør appliceres i planlægning af den sociale organisation, eksemplificeret ved økonomien, arkitekten og sociologen. Dette kan udmønter sig i deres følgende virke.

For det første en *økonomisk* indgriben i samfundet gennem en statslig finans- og pengepolitik for at stimulere efterspørgsel for at holde beskæftigelsen oppe. Der er altså et konjunkturindgreb på samme måde, som Keynes i England næsten samtidig fremførte.

Det gav udslag i det såkaldte "Myrdal budget". På baggrund af Gunnar Myrdals redegørelse forsøgte man faktisk i Sverige som eet af de første lande at bedrive en anti-konjunktur-politik for at holde arbejdsløsheden nede.

Det andet område, Myrdal'erne satsede på, var det *boligpolitiske*. Det gav udslag i en udredning, "Bostadssociale Utredning", sammen med en arkitekt, der hed Uno Åhrén. Det kommer jeg ind på senere, når jeg i detaljer gennemgår "Socialpolitikens Dilemma".

Forbindelsen mellem Myrdal'erne og arkitektgrupperne - som i 1930'erne først og fremmest stod i funktionalismens tegn - udmøntede sig bla. I, at man i Stockholm gjorde et eksperiment med at bygge et kollektivhus, som hvilede på de socialpolitiske idéer, som Myrdal'erne havde om deres byplansmæssige og boligpolitiske koncepter.

Som det tredje felt i Myrdal'ernes socialpolitiske engagement, skrev de i 1934 en bog om "Kris i Befolkningsfrågan", som gav enorme dønninger i hele Sverige. Man brugte modellen fra Webb'ernes kampagne om "Prevention of Destitution" ved at man mobiliserede græsrodder til at gå ind i en hel bevægelse. Der blev lavet radiohøringer og afholdt møder over hele landet. Det førte til, at man fra regeringens side nedsatte en befolkningskommission omkring Myrdal, som hurtigt kom ud med en hel masse betænkninger, som stort set alle blev realiseret og indgik som fundamentet i halvdelen af bygningen af det svenske "folkhemmet".

Efter dette udbrud af aktivitet inden for det svenske, bliver Myrdal'erne igen internationalt orienterede. Først i USA, hvor de ville bidrage til løsning af racespørgsmålet og efter Anden Verdenskrig i de store FN-organisationer af forskellig art, hvor det særlig var afkolonialiseringen og U-landsproblematikken, de koncentrerede sig om.

Gunnar Myrdal fik i 1974 Nobelprisen i økonomi, som han dog måtte dele med von Hayeck. Von Hayeck er kendt for sin ultraliberalisme, og der ligger en svær ironi i, at de to netop i 1974 skulle dele Nobelprisen. Den ene kører på keynesiansk makroøkonomi, og den anden kører på neoliberalistisk monetarisme og inflationsbekæmpelse. Indtil 1974 blev Nobelprisen tildelt keynesianere, efter 1974 monetarister, så delingen mellem Myrdal og von Hayek markerer ligesom vendepunktet i økonomisk politik.

Jeg vil nu gå dybere ind i, hvad der står i programskriftet omkring "Socialpolitikens Dilemma", som Myrdal også holdt som foredrag d. 20/1-1932 i Socialøkonomisk Samfund i København, hvor Jørgen Dich sad i bestyrelsen, og som blev optrykt i Socialt Tidsskrift (VIII, 1932 – hvorfra jeg citerer), hvor Jørgen Dich sad i redaktionen.

I artiklen formulerer Gunnar Myrdal sit socialpolitiske koncept som *profylaktisk socialpolitik*. Jeg vil nu komme ind på, hvad det betyder, og i hvilken kontekst det skal ses.

Det siges, at den *gamle* socialpolitik gik ud på socialforsikring. Det begyndte med Bismarck i Tyskland, og har senere i forskellige lande udviklet sig efter forskellige retningslinier og med forskellige særegenheder, men fælles for dem alle er socialforsikringens fundament, nemlig at "økonomiske byrder, der hænger sammen med ulykkestilfælde, sygdom, arbejdsløshed og alderdom... løftes bort fra arbejderens skuldre" (s. 99) ved statens hjælp.

Det er socialforsikringens fokus som det udviklede sig fra Bismarcks "Arbejtersversicherung" og frem.

Det siges, at der i mellemtiden er dukket nye elementer af socialpolitik op, som ikke falder ind i dette gamle koncept. For det første er der allerede før Første Verdenskrig begyndt at ske en organisering af arbejdsmarkedet: "Hvis man ikke er alt for bundet af offentligretlige fiktioner, kan man godt medregne hele arbejdsmarkedets organisation nu om stunder til socialpolitikens resultater" (ss).

For det andet, at under Første Verdenskrig begyndte en offentlig boligpolitik: "Den offentlige socialpolitik har endvidere efter krigen givet sig i lag med regulering af boligmarkedet og boligproduktionen" (ss).

For det tredje: "I den seneste tid har man endog begyndt at diskutere spørgsmålene om konjunkturernes og pengevæsenets regulering ud fra socialpolitiske synspunkter. Det er i denne forbindelse arbejdsløshedsproblemet, som har givet optakten; men på den måde har socialpolitikken sprængt sin egen ramme og er bleven til planøkonomi" (s. 100).

De nye elementer, der er kommet til den gamle socialforsikring, er altså organiseringen af arbejdsmarkedet, så boligmarksindsigreb, og nu finanspolitisk rammeøkonomi.

Disse elementer må integreres i "en ny profylaktisk socialpolitisk ideologi": "Det er en gammel anklage mod socialpolitikken, at den er overfladisk - at den beskæftiger sig med symptomerne, og ikke rykker det onde op med rødderne ... I årtier har hele den socialpolitiske ekspertkreds mere

eller mindre radikalt været indstillet på at kræve *profylaktisk socialpolitik*, og i et ringe omfang er dette program begyndt at blive realiseret" (s. 116).

Det er et tydeligt genskær af Webb'ernes "Prevention of Destitution"-kampagne.

Det profylaktiske er, at det bedste man kan gøre ved sociale problemer er at *forhindre*, at de overhovedet opstår, i stedet for at vente på, at de *er* opstået, og så med "kurative midler" prøve at behandle ulykkestilfældene.

Myrdal kalder den gamle socialpolitik en "ambulanceudrykningspolitik".

Om den nye siges det: "Denne nye socialpolitiske ideologi ... er intellektualistisk og køligt rationalistisk ... den er teknisk ... den er "saglig". Dens romantik er ingeniørens" (ss), og: "Den radikale socialpolitik er netop planøkonomivarianten af socialpolitikken" (s. 120).

Det er en beskrivelse af "human engineering", som var på mode i Chicago-skolen i USA i 1920'erne.

Han slutter af med at sige, at "denne radikale socialpolitik skulle ligefrem kunne blive en ingrediens i en fornyelse af den reformistiske socialisme" (s. 119).

Der tænkes her på Socialdemokratiet. Hele Myrdal'ernes *praktiske* aktivitet går ud på at få drejet Socialdemokratiet over på en profylaktisk socialpolitik.

Jeg vil gå over til den del af det socialpolitiske koncept, der har med familie- og befolkningspolitikken at gøre.

I bogen "Kris i Befolkningsfrågan", som udkom i 1934, gør Myrdal'erne egentlig det, at de "kidnapper" et gammelt socialpolitisk tema, der var udviklet i Frankrig omkring århundredeskiftet, og som kom sig af, at man i Frankrig var blevet meget bekymret for et dalende fødselstal. Man sammenlignede sig med Tyskland, der var den store rival, og som havde slået Frankrig i 1871, og havde haft den frækhed at udnævne den tyske kejser i selve Versailles. I Frankrig var man bange for at skulle blive løbet over ende af den tyske nabo, fordi man kunne se, at der var et faldende fødselstal, som ville bevirke en indskrumpling og skævvridning af den franske befolkning.

Derfor begyndte man på en familiepolitik, der først og fremmest præmierede kvinderne for det antal børn, de fik. Præmieringen var progressiv, så jo flere børn, de fik, jo mere fik de pr. enhed. Det var et temmelig radikalt befolkningspolitisk tiltag, hvis intension var, at kvinden skulle forblive husmoder, være i hjemmet og passe de børn, som hun blev stimuleret til at sætte i verden.

Pointen i Myrdal'ernes koncept er, at de også udnytter samme demografiske bevægelse, der også var i gang i Sverige, nemlig et faldende fødselstal, til at få befolkningen til at indse, at hvis udviklingen fortsatte, ville der om få hundrede år ikke være nogen svenskere tilbage.

Derfor var det et argument, at man måtte bedrive socialpolitik for at *hindre* denne langtidstendens i at blive realiseret.

Men i modsætning til den franske model gik man en helt anden vej i Myrdal-konceptet.

Man hævdede, at fødselsnedgangen først og fremmest skyldtes, at den moderne familie var kommet ind i en kritisk situation, både på grund af kvindeemancipationen, men også fordi det efterhånden var nødvendigt, at også hustruen havde et lønnet arbejde på arbejdsmarkedet. Der var kommet et spænd ind, sådan at man ikke både kunne tilfredsstille kvindens emancipationsbehov og de befolkningspolitiske krav om reproduktion, således forstået, at grunden til, at der var et faldende fødselstal var, at den moderne kvinde var blevet sat i et dilemma, at hun måtte vælge mellem en karriere og anerkendelse på arbejdsmarkedet eller børn.

Deres pointe var, at man måtte lave en socialpolitik, der muliggjorde kvinden både at føde børn og at deltage på arbejdsmarkedet på lige fod med manden.

Dette begrundede de med en "cultural lag"-teori om familien, som gennemløber tre udviklingstrin.

De starter med at sige, at familien er en "stiv" social institution, der ikke af sig selv kan følge med den tekniske og økonomiske udvikling.

Det første trin er den patriarkalske bonde- og håndværkerfamilie. Der er her en enhed mellem produktion og konsumtion, arbejdsdeling efter alder og køn, alle har pligter og rettigheder, og familien indgår i større sociale netværk i landsbyfællesskab eller håndværkerlav.

Det er den oprindelige tilstand: i begyndelsen passede tingene sammen under den patriarkalske familiestruktur.

Så kommer den halvpatriarkalske, desorganiserede, individualistiske familie. Der er nu kun tale om en konsumtionsenhed, da industrialiseringen har spaltet produktion og konsumtion. Manden er som person i erhvervslivet dén, der forsørger og herved tiltager han sig alle rettigheder i familien.

Myrdal'erne siger, at det er "en uhørt magtstigning for husfaderen". Familien er isoleret i byerne, og hustruens utilfredsstillende selvstændighedskrav kommer til orde i kvindeemancipationen og erhvervsdeltagelse og deraf følgende barnløshed.

Den ny familie - hvor den profylaktiske socialpolitik skal afværge, at familiens økonomiske velfærd og hustruens frihed må købes ved barnløshed - skal ske ved en "kollektivisering af børnepasningen og børneopdragelse". Den skal fremme fertiliteten, som vil stabiliseres eller stige.

Den socialt isolerede familie fra overgangsperioden skal føres tilbage til fornyet socialt fællesskab omkring beboelsen. Der var sammenhæng mellem familie- og befolkningspolitik på den ene side og byplanlægning på den anden side. Den boligpolitiske plan med "kollektivhuse" var en ny kollektivitet, hvori familien kunne indgå.

Kvinder og børn genvinder på denne måde ligestilling: kvinderne ved anerkendelsen på arbejdsmarked og egen indkomst, og børnene kommer under professionelle pædagogers opdragelse.

Hovedkonklusionen i dette er, at der bør oprettes frie offentlige børnehaver, vuggestuer, fritidshjem, sommerkolonier og så videre, som kommer alle børn til gode, også de bedrestillede børn, således at der ikke er nogen transundersøgelse. Det er altså en rettighed for *alle*, hvorved stigmatisering undgås. Vi er på den universalistiske sti.

Som sagt begyndte dette program at blive virkeliggjort i Sverige under Anden Verdenskrig og i tiden, der fulgte.

Den store debat i Sverige, satte en bølge i gang, som i Sverige udviklede sig til lovgivning, men det sendte også bølgeskulp over Øresund, som landede på Sjællands kyst, især ved Slotsholmen, hvor der blev stor opstandelse.

I Danmark blev bevægelsen omkring familie- og befolkningspolitik ledet af Jørgen Dich, som var Socialministeriets statsvidenskabelige konsulent, og som meget hurtigt fordanskede Myrdal'ernes bog under titlen "Krise i Befolkningsspørgsmålet", som udkom i 1935.

Det foranledigede den socialdemokratisk-radikale regering til at nedsætte en befolkningskommission, ligesom man havde gjort i Sverige.

Jørgen Dich blev udpeget til at være sekretær og ledende ånd i kommissionens arbejde.

Men til forskel fra i Sverige kom den danske befolkningskommission ikke ret langt. Jørgen Dichts kommission fik faktisk kun skrevet fire betænkninger i perioden 1936-38, for så skete der det, at den socialdemokratiske finansminister Buhl fik foranlediget, at befolkningskommissionens arbejde blev indstillet.

Nu citerer jeg Jørgen Dichts beskrivelse af, hvad der skete. Det skinner igennem, at han var bitter over, at man ikke fik den udvikling i Danmark, som man havde haft i Sverige:

"Det kan i denne forbindelse anføres, at den svenske befolkningskommission i alt afgav 50

betænkninger, hvoraf de 49 blev gennemført og enkelte endog mere radikalt, end kommissionen havde foreslået. I modsætning til Sverige lå altså modstanden imod socialpolitiske fremskridt under og umiddelbart efter krigen i selve Socialdemokratiet. [...] Få lande har haft et så fremragende triumvirat, som statsminister Per Albin Hansson, socialminister Gustav Möller og finansminister Ernst Wigfors og så dynamiske, indflydelsesrige og stærkt socialt interesserede rådgivere som Gunnar og Alva Myrdal, Tage Erlander og Dag Hammarskjöld. Deres program var socialpolitikens ekspansion. Det interessante var, at finansministeren lå på samme linie. Han betragtede det som sin opgave at skaffe midler til reformernes gennemførelse. Herhjemme havde vi Buhl, der lige som sin forgænger Bramsnæs ganske vist havde samme centrale stilling i regeringen som Wigfors, men hvis hele livsindstilling var puritansk og konservativ. Hverken Bramsnæs eller Buhl havde socialpolitiske interesser. Begge ville have passet vel inden for partiet "De uafhængige" (Jørgen Dich: Den herskende klasse, 1973, s. 54).

Det er en bitter mand, der ser tilbage på, hvad det var, der gik galt. Hovedskylden lægges på Buhl og på Socialdemokratiet, og først og fremmest på manglende socialpolitisk indsigt. Men forholdet er vel snarere det, at Myrdal'ernes familiepolitiske koncept passede meget dårligt til det livsformsorganiserede danske samfund, hvis politiske rationale lå i at forhindre mobilitet, der kunne øge arbejdsløsheden. For husmands- og bondefamilierne var det myrdalske familiekoncept helt irrelevant, hvis ikke umoralsk, og med hensyn til arbejderfamilierne, havde Stauning sagt i valgskriftet "Danmark for Folket", at det drejede sig om uddannelse af husmødrene i husholdningsskoler, og ikke om at få dem ud på arbejdsmarkedet.

1930'ernes situation i Danmark var den, at kaos og turbulens i international handel og finans dikterede den danske politik, som immobiliserede folk i deres livsformer og familier.

Efter 2. verdenskrig ændredes disse ydre betingelser radikalt. Under USA's ledelse etableredes der et internationalt økonomisk regime med fast bund under valutasystemet ved at US-dollareren garanterede fast guld-kurs. Det er Bretton Wood-aftalen fra 1944, og den er vigtig for stabilisering af valutasystemet, som var brudt sammen i mellemkrigstiden.

Med denne valutastabilisering følger en liberalisering af den internationale handel, som staterne *forpligtigede* sig til i GATT-aftalerne, som - under USA's ledelse - blev vedtaget hurtigt efter krigen, og som blev understøttet af kreditter i IMF, den internationale monetære fond.

Dette nye regime sattes i gang af USA ved Marshall-hjælpen til sine NATO-allierede i Europa, der forpligtigedes til medlemskab af OEEC. Det var en international organisation af Europas modtagere af Marshall-hjælpen.

Staterne skulle nu åbent fremlægge deres nationalregnskaber for hinanden efter fastlagt standard og samordne deres økonomiske politik.

Det var en helt ny model, der var kommet frem i forhold til førkrigstidens hemmelighedskræmmeri omkring økonomisk politik og nationalregnskab.

Der var således kommet et stabilt valutasystem, hvor man havde forpligtet sig til en stadig øget liberalisering af verdenshandelen og ret hurtigt begyndte denne verdenshandel at vokse betydeligt. Vi fik altså også en *ekspanderende* verdenshandel i gang.

Dette regime kalder Hobsbawm i sin bog om det 20. århundrede for "the golden age", hvilket han daterer som perioden fra 1949 og frem til midten af 1970'erne.

Det er altså et *internationalt* regime, som først og fremmest er rettet mod dem, der fik Marshall-hjælp. Det blev i 1949 faktisk den samme kreds, der kom ind i NATO – den, af USA ledede, anti-kommunistiske alliance.

Det nye internationale regime betød, at man i begyndelsen af 1950'erne kunne begynde at ane, at det pegede i retning af fuld beskæftigelse.

Det er denne udviklingstendens, der er baggrunden for Kjeld Philips strukturtilpasningskoncept. Kjeld Philip var – udover at have skrevet en bog om socialpolitikken – også med i inderkredsen, der formulerede den ny økonomiske politik, som Danmark kom til at føre efter Anden Verdenskrig.

Kodeordet i denne politik er *strukturtilpasning*.

Det første skridt var en betænkning fra en kommission, som regeringen havde nedsat til at undersøge samordningsproblemer i dansk økonomisk politik. Heri var alle sværvægterne indenfor cand.polit-branchen med Kjeld Philip som formand. Derefter udgiver han samme indhold i mere almindeligt sprogbrug i to artikler.

Philip's "strukturtilpasning".

Samordningsproblemer i Danmarks økonomiske politik, 1956 (Betænkning 154)

Erhvervsstruktur og strukturpolitik. I: Økonomi og Politik, vol 36, 1962, s 3-19

Tilpasning til en ny struktur. I: Økonomi og Politik, vol 37, 1964, 283-97

"Strukturpolitikken":

- at *undlade* at støtte landbruget, en afvikling af landbrugsstøtteordningerne.
- at *lette* arbejdskraften tilgangen til den tekniske specialiserede industri ved offentlig foranstaltet omskoling og oplæring.

Philip fremhæver særligt to forhold, der er vigtige for dansk økonomi.

For det første, at der over en lang periode havde været et stadigt forringet bytteforhold af landbrugsprodukter i forhold til industriprodukter og et skrumpende marked for landbrugseksport. Det havde foregået siden århundredeskiftet. Det var vigtigt, for den største del af Danmarks eksport i den første halvdel af det 20. århundrede var landbrugseksport, og endda til et lille og ganske særligt marked: nemlig æg, smør og bacon til det engelske morgenbord. Den eksport var i et stadig forringet bytteforhold til industriprodukter på verdensmarkedet.

Det andet forhold var en stadig øgning af produktiviteten i landbruget som følge af mekanisering og specialisering. Det var en proces, som var sat i gang lige efter Anden Verdenskrig. En stor del af Marshall-hjælpen fik vi som Ferguson-traktorer, så mekaniseringen af landbruget blev sat i gang på den måde.

De to forhold gør det kritisk, at man får en strukturrationalisering af den danske økonomi.

De angiver *målet* for strukturtilpasningen: nemlig en afledning af arbejdskraften fra landbruget til industrien, særlig til den ekspanderende del af industrien, som er teknisk specialiseret, og samtidig generelt at stræbe efter større mobilitet, såvel fagligt som geografisk, så man kunne tilpasse sig den nye tilstand i det internationale handelssystem (1956, s. 50).

Midlerne til denne strukturtilpasning var det, som Kjeld Philip i 1962 kaldte "strukturpolitikken".

Den kan sammenfattes under 2 punkter:

For det første at *undlade* at støtte landbruget. Det vil sige en afvikling af landbrugsstøtteordningerne. Da kun de større brug kan kompensere for det forringede bytteforhold ved større produktivitet gennem mekanisering, vil afgang fra landbruget ske nedefra. Husmandsbrugene vil blive det første offer i den strukturrationalisering. Det kan siges at være en negativ politik: at *undlade* at videreføre 1930'ernes landbrugsstøtteordninger.

Det andet kan kaldes en positiv politik: nemlig at *lette* arbejdskraftens tilgang til den tekniske specialiserede industri ved offentlig foranstaltet omskoling og oplæring af arbejdskraften fra landet,

der nu skulle ind i industrien. Dette blev udmøntet i 1960 ved loven om oprettelse af specialarbejderskoler. Nu hedder det AMU-centre, og de har udviklet sig fra 1960, og er blevet et meget omfattende system og et vigtigt led i arbejdsmarkedets dynamiske organisering.

Selve *uddannelseskomponenten* i Philips koncept omfatter ikke kun teknisk oplæring af arbejdskraften, men en generel højnelse og standardisering af folkeskolen, således at *kulturforskellene* mellem by og land kan ophæves til fremme af mobiliteten, så den overflødige arbejdskraft kan vandre fra land til by så nemt og gnidningsfrit som muligt.

Selve skolepolitikken, som kommer ind i billedet i 1950'erne og 1960'erne er også tænkt ind i strukturtilpasningsmodellen.

Det er det centrale ved Philips koncept om strukturtilpasning set fra vor synsvinkel.

Til det koncept knyttes nu et nyt socialpolitisk koncept, der udvikles i Danmark, og hvor Bent Rold Andersen spiller en hovedrolle.

Jeg mener, at det er i forhold til dette koncept om økonomisk strukturtilpasning, at man skal se Rold Andersens tese om ændring af socialpolitikens opgaver ved overgang fra et "stabilt samfund" til et "forandringssamfund".

Jeg var i introduktionsforelæsnings inde på, at Rold Andersen siger, at der er sket en *vending* i socialpolitik, alt efter om der socialt skal forvaltes et "stabilt samfund" eller et "forandringssamfund", som han kalder det.

Socialpolitikens paradigeskift

(Rold Andersen: Samfundsforvandling og social forvaltning, 1981)

<i>Stabilt samfund</i>	<i>Forandringssamfund</i>
Socialforsikring	Tilpasning
Ret	Skøn
Kontantydelse	Serviceydelse

Til det *stabile samfund* passer socialforsikringen, hvor en defineret socialbegivenhed udløser en bestemt kontantydelse som den sikredes *ret*, og den kan administreres ved simpel jura.

I *forandringssamfundet* er der brug for "service- eller institutionsydelse" for at tilpasse de, der rammes af socialbegivenheder til forandrede erhvervs- og socialstrukturer.

Det er analogt til specialarbejderskolernes funktion: der skal ske en *tilpasning* af arbejdskraften. I stedet for at få en pension eller leve på langvarig forsorg, må man ved serviceydelser og institutionsydelser tilpasse den enkelte den ny jobstruktur, så vedkommende kan træde ind på arbejdsmarkedet igen i stedet for at forsørges udenfor.

Bent Rold Andersen skitserer her den grundlæggende overgang i paradigmet i socialpolitikken, som han mener sker i Danmark efter Anden Verdenskrig med "åbningen af de nationale økonomier, så de blev stærkere integreret i det internationale økonomiske system. I 50'erne og 60'erne tilpasses enkelte landes erhvervsstrukturer hertil".

Det er vendingen, som Bent Rold Andersen ser det, og den "klikker" fuldstændig med Philips koncept om strukturtilpasning.

Jeg synes, at man kan se Bent Rold Andersens koncept som en socialpolitisk variant af Kjeld Philips mere økonomiske strukturtilpasningsbegreb.

Nøgleordet bliver *tilpasning*.

Jeg vil lige sige, at selvfølgelig var det ikke et skift som et enten-eller, men der var en vægtforskydning fra socialforsikring over i en anden retning.

Før vi ser på, hvordan det nye socialpolitiske paradigme udmøntedes i lovgivningen, vil jeg fremhæve forskellen i forhold til Myrdals profylaktiske socialpolitik. Myrdals socialpolitik havde som mål et ideal om en ny familietype med kvindens emancipation i en ny kollektivitet i beboelsesområdet. Det var en vision eller en idealforestilling om, hvordan det *bør* være, og så må nogle socialpolitiske midler bringe os herfra og dertil.

I modsætning hertil står Philips og Rold Andersens koncept om strukturtilpasning, der kom til at virke i Danmark efter Anden Verdenskrig. Målet var en tilpasning til de krav, der stilles fra den ny internationale økonomiske orden, der betragtes som givet og fast.

I dette tilfælde går tendensen i retning af fuld beskæftigelse. Der vil ske en stadig ekspansion af den internationale handel, valutasystemet er stabilt og så videre.

Alt sammen er forudsætninger, der begyndte at blive taget for givet helt frem til den store vending i 1970'erne, hvor der pludselig genoptrådte kaos i såvel valuta som handelssystem.

Jeg synes, der er afgørende forskel på en socialpolitik, der skal *bevæge* samfundet i retning af en idealtilstand, og en socialpolitik, der skal *tilpasse* samfundet de nu forhåndenværende *ydre betingelser* på et verdensmarked.

Socialpolitikens udvikling i Danmark efter 2. verdenskrig

1956 *Folkepension til alle, statsfinansieret over skatten*

1960 *Revalideringslov*

Vigtige aspekter:

1. tilpasning til arbejdsmarkedet
2. ved professionel genoptræning ("service- eller institutionsydelse")
3. der ikke kan klares i de små sognekommuner, men kræver større administrative enheder
4. at der må være en arbejdsformidling

1964 *Socialreformkommissionen*

1964 *Wechselmann-udvalget*

1968 *Lov om offentlig arbejdsanvisning*

Jeg vil nu se nøjere på socialpolitikens udvikling i Danmark efter Anden Verdenskrig.

Jeg har talt om serviceydelser, tilpasning og Bent Rold Andersen, men det første alvorlige skridt i retning af en ny socialpolitik - et angreb på Steinckes gamle socialforsikringsystem - sker faktisk et helt andet sted, nemlig ved at der i 1956 kommer en lov om folkepension til alle. Den er statsfinansieret over skatten.

I Steinckes system var folkepensionen knyttet an til medlemskab af en sygeforsikringskasse, og den kunne kun udbetales for de ubemidlede. Bedre bemidlede fik ingen folkepension. Det gør de efter 1956.

Der er skrevet en bog om indførelsen af folkepensionen i 1956. Bogen er af Henrik Pers og titlen er "Velfærdsstatens gennembrud i Danmark". Det er fuldstændigt rigtigt, når man ved "velfærdsstat" forstår den engelske "Welfare state", således som den blev idealiseret i Marshalls og Titmuss' skattefinansierede model. Det er altså ikke Beveridge-planen sådan som den faktisk blev gennemført i den engelske velfærdsstat, men det er det teoretiske koncept af velfærdsstaten som værende *skattefinansieret*. Det er den, der første gang slår igennem i Danmark i 1956.

Spørgsmålet er, hvorfor dette vigtige gennembrud sker.

Det står det ikke rigtig klart, hvad der egentlig er årsagen, men der er flere forskellige bud på, hvad der har været meningen med det.

Jørgen Dich har sagt, at det skyldtes, at ”de rige vil have del i kagen”. Når alle partier gik med til folkepensionen, var det fordi den parlamentariske konkurrence mellem partierne fik partierne til at bejle til ”grænsevælgere” – det vil sige de vælgere, der står udenfor partiernes livsformsbaserede kernevælgere. I dette tilfælde er det de gamle. Der er en særlig gruppe, som man kan få stemmefordele ud af, hvis man får dem på sin side. Jørgen Dich siger, at det er baggrunden for folkepensionens indførelse i Danmark. (1973, s. 58f)

Alligevel klæber der sig en masse mærkværdigheder til det, især fra Socialdemokratiets side.

I ”Fremtidens Danmark” fra 1945 blev det tydeligt sagt:

”Alders- og invaliderenten bør omfatte alle, som har Behov derfor. Socialdemokratiet mener derimod ikke, at der bør gennemføres en Folkepensionering omfattende alle, saavel rige som fattige, uden Hensyn til Behov og tager Afstand fra Tanken om en Finansiering af Aldersrenten gennem Præmiebetaling, der vil virke som Kopskat”.

Det sidste er vendt mod Beveridge-modellen, hvor det var en forsikringspræmie, der skulle være fundamentet for folkepension til alle. Dette falder væk i 1956, hvor det bliver skattefinansieret.

Det er nok det, der har fået Socialdemokratiet til at gå med til det, for den skattefinansierede del gled lettere ned for Socialdemokratiet, for man var begyndt at tænke på den måde, at en offentlig sektor i sig selv var et gode. Når man ikke kunne komme dertil, at man fik socialiseret produktionsmidlerne, kunne man i det mindste arbejde på at gøre den offentlige sektor så stor som mulig.

Det ny koncept, som var ved at vinde indpas i Socialdemokratiets top – først og fremmest gennem cand.polit’erne efter Anden Verdenskrig – var en rammestyret markedsøkonomi med et socialt sikkerhedsnet under. Titlen på et socialdemokratisk program fra 1950’erne er ”Velfærdsstaten - rammestyret markedsøkonomi med et socialt sikkerhedsnet”.

Set fra partispidseren var det et godt skridt frem og noget, man kunne acceptere. Folkepension for alle. Da skatten er progressiv, vil det alligevel betyde, at de mere velstillede vil komme til at bidrage til de ubemidlede folkepension.

Men i det socialdemokratiske bagland gav forslaget anledning til stor uenighed og en deling, da cirka halvdelen af vælgerne var for, mens en fjerdedel var direkte imod folkepension til alle (Pers, 1981, s. 112).

Det er en typisk spaltning i Socialdemokratiet, som man kan følge på en masse områder: at man fra ledelsens side har et perspektiv på, hvordan situationen mest gunstigt kan udvikle sig, mens vælgerne, menigmand i bevægelsen, ser det fra sit livsformsperspektiv, og der er det svært at se, hvorfor A.P. Møller skal have folkepension, og hvorfor man selv skal bidrage til det.

Der kommer en *deling* mellem, hvad partiledelsen mener, og hvad de livsformsbaserede kernevælgere har på programmet.

Revalideringsloven i 1960 lyder som en lille lov, og er heller ikke af stor betydning i forhold til loven om folkepension eller til den store socialreform, der kommer i løbet af 1970’erne på grundlag af socialreformkommissionens arbejde. I forhold til de to er revalideringsloven et lille mellemspil, men alligevel ligger der nogle meget store principielle ting i den.

Revalideringsloven var resultatet af et forberedende arbejde, som var udført af Socialforskningsinstituttet. Det blev oprettet i 1950’erne til at indsamle information, som kunne ligge til grund for kommissionens arbejde, før man udarbejdede lovtjekter. Man havde i Socialforskningsinstituttet som første projekt haft ”de langvarigt forsorgsunderstøttede”. Hovedmanden bag et kapitel heri var en ung mand ved navn Bent Rold Andersen, som skrev et

afsnit om ”Mulighederne for de forsorgsunderstøttedes revalidering”.

Dét forslag, som rapporten mundede ud i, og som også var, hvad kommissionen anbefalede, og som var det, der blev sat til lov, var, at de langvarigt forsorgsunderstøttede skulle genoptrænes i revalideringscentre på amtsplan til genindtrædelse på arbejdsmarkedet.

Det skulle ske gennem en professionel lægelig og psykologisk og erhvervsvejledningsmæssig karakter. Det var altså en *service*.

Her har vi *essensen* af Rold Andersens model: at ved hjælp af serviceydelser og i det institutionelle ”setting” at skaffe den, der er ramt af en social begivenhed, tilbage til arbejdsmarkedet i en tilpasningsproces. Kodeordet er *tilpasning*. Nu er der tale om revalideringsklientellets tilpasning til erhvervsstrukturen.

Jens Otto Krag skriver om dette koncept i sin beretning om Socialdemokratiets indsats i dansk politik. Bogen hedder ”Kamp og Fornyeelse” (1971), og heri kalder Jens Otto Krag på typisk socialdemokratisk manér Bomholts lov om revalidering ”den anden socialreform”, fordi den første var Steinckes og ikke Estrups.

Her placeres revalideringsloven rangerende som ”den anden socialreform”. Krag siger, at den var ”i formen stiltfærdig men i indholdet stærk”. Det var den fordi:

”Idéen bag revalideringen er, at pengehjælp til den syge eller arbejdsløse eller den, der på anden måde er ude af stand til selv at tjene sin normale løn, er en nødvendighed. Men der kan være andre former for hjælp, der er lige så værdifulde, ja endog mere værdifulde end pengehjælpen. Formålet skal være at føre den pågældende tilbage til et normalt liv i samfundet, det vil sige til et arbejde, hvorved han selv tjener sin løn. Revalideringen forudsætter, at der findes arbejdsklinikker og værksteder, der kan opøve og genskabe arbejdsevnen, og der må være en arbejdsanvisning, der kan finde den plads, som den erhvervshæmmede efter uddannelsen kan bestride” (s. 121).

Det slår ned på de centrale og principielle dele af revalideringsloven, nemlig for det første, at det drejer sig om en *tilpasning til arbejdsmarkedet*.

Dernæst at det skal ske ved en *professionel genoptræning* gennem dét, som Rold Andersen kalder ”service- eller institutionsydelser”.

Denne revalidering kan ikke ske i de små sognekommuner, men kræver *større administrative enheder* for realisering. I dette tilfælde bliver det i 1960 et nyt system, der rulles ud gennem revalideringscentre på amtsplan. Det er den bevægelse, der kommer til at angive takten for, hvad der vil ske ved socialreformen: nemlig at de små kommuner ikke er passende størrelser for en socialpolitik, der skal tilpasse klientellet til arbejdsmarkedet og som skal have store ressourcer i form af professionelle gruppers indsats.

Endvidere må der være en *arbejdsformidling*. Det er et afgørende punkt, for det er en vigtig sag, at arbejdsformidlingen siden 1907 i Danmark havde været i fagforeningernes varetægt sammen med arbejdsløshedsforsikringen. Her er det givet, at hvis vi skal have et revalideringssystem til at køre, må der være en offentlig arbejdsanvisning, hvor de revaliderede kan tilbydes et job et sted. Det er en del af baggrunden, når vi kommer over til socialreformkommissionens arbejde.

Hovedtemaet i de fire punkter er *tilpasning*, men man kan egentlig også sige, at der er noget *profylaktisk* i det i Myrdal’sk forstand, men på en underligt skæv måde, fordi det er at *forebygge* livslange kontantydelse. Det er en profylakse i forhold til socialvæsenet og ikke i forhold til klienten. Klienten er løbet ind i sin sociale begivenhed, men hvis han kan vende tilbage igen, så undgår man at skulle betale livslange pensioner og ydelser til klienten. Det er en underlig bagvendt form for profylakse, der ligger i det. Faktisk argumenterer Bent Rold Andersen og mange af de, der står bag socialreformkommissionens arbejde, hele tiden for, at dette er den rigtige profylakse.

Rold Anderens regnestykke:

- 500.000 komme årligt i kontakt med ét eller flere sociale hjælpeorganer
- af dem overstår 400.000 deres socialbegivenhed, inden der er gået 3 måneder, hvilket medfører ca. 7 millioner tabte "normaldage" (tabte arbejdsdage, tabte "husmoderdage" mv)
- for de resterende 100.000 varer socialbegivenheden over 3 måneder. Disse tilfælde repræsenterer et samlet årligt tab på ca. 20 millioner "normaldage"

1970 Kommunalreformen: 1.388 kommuner reduceres til 277

1970/6 Socialreformerne ("Den 3."; "Bent Rold's")

Den store vending i efterkrigstidens socialpolitik er de reformer, der løber af stablen i 1970'erne, men de bliver forberedt allerede i 1960'erne. Startskuddet er socialreformkommissionen af 1964. Den blev først og fremmest nedsat med det formål at få en forenkling af den sociale forvaltning som i Steinckes system var splittet op på mange adskilte forsikringskasser med forskellige medlemskaber: sygekasser, arbejdsløshedskasser og så videre. Der var kommunal forvaltning af socialkontorerne, der var inter-kommunale refusionsinstanser og der var centrale statslige instanser. På kryds og tværs var der en hel række opdelinger af det administrative system.

Efter Steinckes lov i 1933 var der også kommet nye til. Det sidste eksempel var som sagt revalideringsloven, hvor man bare lavede et nyt system ved siden af – nu på amtsplan. Tilsammen noget, der i høj grad kaldte på administrativ forvirring, og som gjorde det tiltrækkende for politikere og administration at få en forenkling i stand.

Det var derfor en kommission blev nedsat til at udarbejde forslag til et "enstrengt trykkesystem", der administrativt var centraliseret, men regionalt decentraliseret til enheder af samme størrelse som revalideringscentrene.

Man skulle også tage hensyn til, hvorvidt det stadig var rimeligt at opretholde forsikringssystemet med medlemsbidrag, eller om man skulle gå over til en ren skattefinansiering. Siden 1933 og frem til 1964 var der stadig vækst i forskellige tilskudsordninger fra staten til både kassers og til kommuners socialforvaltning. Nu var spørgsmålet om man skulle tage skridtet fuldt ud.

Initiativet til socialreformkommissionen kom fra Venstre og fra De Konservative. Det er værd at lægge vægt på. Venstre siger flere gange: "Vi var skam med til at lave velfærdsstaten her i Danmark". Det er rigtigt. Det var faktisk på initiativ særligt fra Venstres side, at det kom på banen. Man kan spørge "hvorfors?".

For det første er det helt sikkert, at erfaringen fra folkepensionen havde vist, at det var populært med en skattefinansieret, universel velfærdsstat af Marshall-Titmuss-modellen. Det er noget, som politiske partier i al almindelighed ikke er blinde for.

Dernæst var det også et helt ærligt ønske om en forenkling af systemet, som der blev klaget over mange steder fra. Her må vi igen huske, at Venstre på det tidspunkt var et bondelivsformsparti med rod i landdistrikterne. Det var særligt de små sognekommuner, der havde svært ved at følge med de nye krav fra sociallovgivningens side om åbningstider og professionalisering og så videre.

En folkevalgt socialudvalgsformand skulle kunne følge med i det. Det var en nedefra-og-op bevægelse.

Både Venstre og De Konservative har helt sikkert også set muligheden for at kunne storme den organiserede arbejderlivsforms fæstningsværk, som jo netop i høj grad hvilede på alt, hvad der hed arbejdsløshedsforsikring, sygeforsikring og så videre. Der havde de et meget stærkt organisatorisk fundament. Det var der mulighed for at lave frontalt angreb på ved en ny social lov, der ophævede

alle disse selvforvaltningsorganer og lagde det hele ind i en statsfinansieret enhedsorganisation.

Man kan spørge, hvad der får Socialdemokratiets ledelse til at gå med til det? Igen må det være på samme måde som med folkepensionen: man lagde vægt på, at der kom en større offentlig sektor, og at man nu havde et koncept, der hed, at det drejer sig om at komme til en rammestyrret markedsøkonomi med et socialt sikkerhedsnet under. Det var implicit i Marshalls og Titmuss' universelle, skattefinansierede velfærdsstat.

Men fagbevægelsen går imod, for det vil betyde, at de må sige farvel til både arbejdsløshedsforsikring og arbejdsanvisning. Der blev lagt en blokade, for det måtte ikke ske. Derfor skete der i socialreformkommissionen en udskillelse af et særligt udvalg til at tage sig af arbejdsmarkedsspørgsmål. Det hedder Wechseltmann-udvalget, og blev nedsat efter ganske få måneder, fordi det var for ømtåleligt.

Her sker der altså en udskillelse af et særligt område, fordi det er for følsomt for arbejderbevægelsen til at de kan "æde den universelle pille".

I Wechseltmann-udvalget kom man frem til et kompromis mellem arbejdsgivere og fagbevægelsen om, at fagbevægelsen beholdt den organisatoriske forbindelse til A-kasserne, men at der kom en offentlig arbejdsanvisning, som den enkelte måtte være tilmeldt for at oppebære arbejdsløshedsunderstøttelse.

Det er loven om offentlig arbejdsanvisning fra 1968. Det havde spøgt siden revalideringsloven, at der måtte være en sådan offentlig arbejdsanvisning, og at det ikke bare kunne være i fagforeningernes regi, som i og for sig kun var en arbejdsanvisning for dem, der allerede havde arbejde og var i en fagforening. Hvis andre grupper skal ind i systemet kræver det en offentlig arbejdsanvisning.

En Beveridge-model kan have foresvævet nogle, hvor det er arbejdsformidlingen, der administrerer arbejdsløshedsforsikringen. Det var den model, som Beveridge ville have, og det var det, der blev integreret i den engelske "welfarestate", hvor fagforeningerne var koblet fra.

I Danmark får vi et *kompromis*, hvor fagforeningerne har visse formelle organisatoriske forbindelser til A-kassen, men funktionelt er A-kasserne knyttet an til arbejdsformidlingen. Arbejdsformidlingen er afgørende for, om man kan få understøttelse eller ej.

Mange mener, at kompromisset kom i land, fordi vi var inde i fuld beskæftigelse. Det er meget vigtigt at tænke på i forhold til, hvad der sker i 1960'erne. Vi er inde i en periode med fuld beskæftigelse, hvor tanken om, at det kan komme til stor arbejdsløshed og hvor arbejdsformidlingen og A-kasserne kan komme til at spille en central rolle, i og for sig ikke rigtig er på banen. Det er nok en af forklaringerne på, at fagbevægelsen gik med på det kompromis.

Man troede på cand.polit'erne, når de sagde, at den "krisefri kapitalisme" var indtruffet, og at vi fra nu af og til al evighed vil have fuld beskæftigelse. Derfor er der ingen grund til at spille for meget krudt på arbejdsløsheds-kasserne.

Altså: folkepensionen var allerede pillet ud af forsikringen og lagt ind som en statslig ydelse uden om socialsystemet. Arbejdsmarkedssocialordningerne blev pillet ud som en "no-deal", altså arbejdsanvisninger og arbejdsløshedsforsikring. Det, der nu er tilbage, er det, som socialreformkommissionen skal lave til et *énstrengt tryghedssystem*.

Hovedkræften bag det var Bent Rold Andersen. Socialreformkommissionen var ledet af en blind organist og socialdemokrat – jeg har glemt, hvad han hedder – som meget hurtigt udpegede en lille arbejdsgruppe bestående af Bent Rold Andersen og en Venstre-mand og en socialdemokrat.

Det var først og fremmest Bent Rold Andersen, som var drivkraft, og det er baggrunden for, at Ivar Hornemann-Møller kalder socialreformerne fra 1973 for Bent Rold Andersens socialreformer. Han var i centrum af tremandsudvalget, som lagde arbejdet til rette for kommissionen. Bagefter ved vi, at

stort set alt hvad tremandsudvalget kom frem, blev antaget af kommissionen, og så at sige alt, hvad kommissionen antog, blev udmøntet i lovgivningen i 1970'erne.

Bent Rold Andersens koncept om et énstrengt tryghedssystem bestod af tre faser, dele eller led. Den *første* var princippet om, at den enkelte sag skulle behandles individuelt, og tage hensyn til "det hele menneske".

Den *anden* var princippet om, at det kunne betale sig at tilpasse den tungere del af klientellet til arbejdsmarkedet ved professionel behandling, således at man kunne minimere den *tredje* fase, der var varig omsorg og forsørgelse.

Argumentet beroede på et regnestykke, som Bent Rold Andersen satte op, og som stort set er aftrykt i alle lærebøger om socialreformen.

Regnestykket går ud på, at man i Socialforskningsinstituttet havde lavet en undersøgelse om socialbegivenheder, og fundet frem til, at der i Danmark skete cirka 500.000 socialbegivenheder årligt, hvor de personer, der rammes, kom i kontakt med én eller flere sociale hjælpeorganer.

Af dem overstår 400.000 deres socialbegivenhed, inden der er gået 3 måneder, hvilket medfører cirka 7 millioner tabte "normaldage", som er arbejdsdage eller "husmoderdage".

For de resterende 100.000 varer socialbegivenheden over 3 måneder. Disse tilfælde repræsenterer et samlet årligt tab på cirka 20 millioner "normaldage".

Det er med det argument, at Bent Rold Andersen kunne fortælle socialreformkommissionen, at det sted, hvor man skal sætte ind er der, hvor man har det store tab af normalarbejdsdage.

De 400.000 kan stort set klares ved hjælp af det administrative personales uddeling af kontantydelse efter det gamle socialforsikringsprincip, mens der for de 100.000 måtte sættes det tunge skyts ind. Det kunne betale sig at få professionelle psykologer, læger, fysioterapeuter og hvad der nu skulle til for at få dem *tilpasset* og tilbage på arbejdsmarkedet.

Det er tanken bag revalideringsloven i 1960, der også driver dette større projekt.

Konklusionen er, at det samfundsøkonomisk er nødvendigt at sætte massivt ind med professionel behandling af den sidste gruppe, mens den første kan klares af det administrative personale med kontantydelse.

Baggrunden for denne konklusion er igen, at der er tale om fuld beskæftigelse, som gør, at et tab på 20 millioner "normaldage" vejer tungt i argumentet.

I en tid, som vi har oplevet efter 1970'erne, hvor der er arbejdsløshed - periodevis med over 300.000 arbejdsløse, som giver årlige tabte arbejdsdage på over 100 millioner - så falder logikken i argumentet lidt fra hinanden.

For det første på grund af størrelsesordenen. Nu får man pludselig 100 millioner tabte arbejdsdage på grund af arbejdsløshed, hvilket formindsker betydningen af de 20 millioner til revalidering.

For det andet fordi tanken går ud på, at de 100.000 begivenheder skal tilbage til jobmarkedet, men det er netop det jobmarked, der ikke eksisterer efter 1970'erne, hvor vi er gået ind i massearbejdsløshed.

Det var også argumentet i Beveridge-planen, at den kun kunne sættes i værk under *forudsætning* af, at der ikke var massearbejdsløshed, for massearbejdsløshed drænedes for det første alle økonomiske og åndelige ressourcer ud af socialpolitikken i al almindelighed. For det andet var revalidering, tilpasning eller genintroduktion af socialklienterne til det almindelige pulveriserende liv betinget af, at der var et job, man kunne anvise dem.

På alle måder kan vi se en indsigt, som man havde i 1930'erne, og som man nu har haft efter 1973, nemlig at en hvilken som helst præventiv eller profylaktisk socialpolitik vil falde sammen, hvis der indtræder massearbejdsløshed.

Det var der ikke tale om i 1960'erne, hvor man havde en "tyrkeretro" på den krisefri kapitalisme, og at Keynes' "deficit spending" kunne redde os ud af alle problemer.

Et andet medlem af tremandsudvalget - som i daglig tale blev kaldt for tænkepoten - var Venstremanden Ernst Andersen. Han siger om sig selv: "Ernst Andersen, der (dengang ansat i Venstres Sekretariat) havde været med til at føre ballet op i den borgerlige og kunne være et forbindelsesled til de tanker, der rørte sig i den side af salen og i mange af landets dengang over 1.000 kommuner".

Det er en nødvendighed, at man i en socialreform, der som en forudsætning har, at der skal skabes større administrative enheder, har et stærkt politisk forhold til de sognekommuner, der berøres og som skal nedlægges. 9/10 af de sognekommuner, der skulle nedlægges, var styret af Venstre. Det er overordentlig vigtigt at have en figur med, der politisk kan trække i de tråde.

Jeg mener ikke, at det var nogen tilfældighed, at vi får kommunalreformen i 1970 som et nødvendigt første trin, før vi kan realisere socialreformerne.

Vi kommer nu til nogle af de ting, som er vanskelige i den slags undersøgelser, som jeg refererer for jer her. Én af hovedaktørerne bag reformen, Henning Strøm, har senere udtalt, at kommunalreformen var uafhængig af socialreformen og blev drevet af kommunernes egne ønsker om sammenlægning, først og fremmest af hensyn til skolevæsenet, altså de nye centralskoler.

Han er utilbøjelig til at mene, at det har noget med socialreformkommissionens arbejde at gøre.

Men man kan vende den om og sige, at hvis der ikke var kommet en kommunalreform, var der heller ikke kommet en socialreform. Det er ikke til at vide, hvordan det forholder sig i virkeligheden med den slags ting.

Samme forhold gør sig gældende for en anden sag, nemlig den faktiske realisering af Myrdal-konceptet om en stærk udbygning af daginstitutionsområdet, således at kvinden kunne komme på arbejdspladsen og anerkendes som person, og børnene i mellemtiden kunne komme under ordentlig professionel opsyn og oplæring i stedet for at være overladt til amatørforældrene.

I Sverige blev 49 love fra befolkningskommissionen rullet ud over landet. Omkring 1950 fik man en kommunalreform, der var tilpasset kommunistørrelserne, sådan at man kunne lave "folkhem" på lokalplan.

Sådan et system fik vi ikke i Danmark. I et Henning Strøm-perspektiv ser det ud som om det faktisk var de nye kommuner, som kom på banen i 1970, der var i indbyrdes konkurrence med hinanden om at trække skatteydere til sig, og begyndte at udbygge daginstitutionsområdet til at "lokke kunder til butikken".

Udviklingen af daginstitutionsområdet har set på denne måde at gøre med de nye kommuners indbyrdes konkurrence om skattegrundlaget.

Bag det ligger selvfølgelig en ny udvikling indenfor transportsektoren, der muliggjorde, at man kunne arbejde ét sted og have bopæl et andet sted, ligesom dét at kvinderne begyndte at melde sig på arbejdsmarkedet også er en forudsætning for, at den dynamik kan sættes i gang.

I de større bykommuner havde man allerede tyvstartet med udbygningen af daginstitutionsområdet.

Vi har en sag, hvor der ikke har været en direkte "top-down"-styring med en lovgivning om, hvordan det skal være. Men derfor kan der godt have været en plan om, at sådan vil kommunerne nok gøre. Der er ikke nogen grund til at lave en socialreformkommission med mindre man mener, at kommunerne alligevel vil lægge sig sammen.

Det var et metodisk sidespring. Noget, man tit møder i denne slags ting, er, at det er umuligt at udrede årsag-virkningsforholdet, når forskellige selvstændige aktørers mål og midler flettes ind i hinanden.

Fra 1970 til 1976 løber socialreformerne af stablen.

Det begynder i 1970 med, at man sløjfer sygeforsikringen og alt hvad dertil hører af sygekasser og

sygekassenævn og så videre, som der var 1032 af i landet. De bliver reduceret til hver kommune, som der kun blev 277 tilbage af, og som skal sørge for en integreret sygesikring og alt hvad dertil hører af sygedagpenge og primær sundhedssektor. Alt er samlet i de nye kommuners socialforvaltning. Det er skattefinansieret. Alle midler, som kasserne måtte have, bliver draget ind i kommunerne.

Det slutter i 1976 med bistanndsloven.

Det kommer i etaper, men det hele er bygget op omkring, at der er nye store kommunale enheder, og at man er gået bort fra princippet om medlemsbidrag, særlige kasser og rettigheder, man har som bidragsyder til en kasse.

Nu er det skattefinansieret og man har en "social right", som Marshall siger. Den er ikke kontraktfæstet og medlemsbetinget, som den var i det gamle system, men nu er det mere overladt til skøn i administrationen, om man skal tilpasses dit eller dat eller have en sum penge.

Strukturpolitikken, socialreformerne og de organiserede livsformer

Husmandslivsformen

Bønderne

Den organiserede arbejderlivsform

Interesseorganisationerne idag

Jeg vil sige nogle ord om forholdet mellem denne socialreform og strukturpolitikken - altså Philips strukturpolitik, Bent Rold Andersens socialreform og de organiserede livsformer.

Jeg vil starte med den organiserede *husmandslivsform*. Det var den første, der faldt for den nye politik. Den faldt som en direkte følge af strukturtilpasningen. For det første blev der skåret kraftigt ned i landbrugsstøtteordningerne, og for det andet var det især husmandsbrugene, man var ude efter, fordi de var de mindst rationelle i systemet. Man skulle have større enheder, hvor man kunne drage nytte af maskineri. Mekaniseringen forøgede produktiviteten, som så kompenserede for landbrugsvarernes stadig faldende bytteforhold i forhold til industrivarer.

Husmandslivsformen var den første, der faldt for den ny politik.

Erling Olsen karakteriserer i sin bog om "Økonomisk politik i Danmark" (1967) paradigmeskiftets politiske implikation således:

"Til overvejelse af den fremtidige jordpolitik nedsatte regeringen i 1960 en landbokommission under forsæde af landbrugsministeren. I en aviskronik om kommissionens opgaver skrev ministeren, der tilhørte Det radikale Venstre, at man formentlig måtte nedlægge eller sammenslutte mellem 10 og 20 tusinde brug. Tydeligere kan en radikal politiker vel ikke undsige partiets tidligere kongstanke" (s. 82).

Det Radikale Venstre havde siden sin stiftelse i 1905 haft sit sociale fundament i husmandsbevægelsen og senere i husmandslivsformen. Nu undsiger de på ministerplan – det er Karl Skytte - berettigelsen af overhovedet at have en husmandslivsform.

Tilsyneladende er det sket uden større sværdslag, måske fordi mange husmænd allerede kun var halvtidshusmænd, og supplerede med arbejde i industrien. Samtidig havde børnene mistet interessen for også at få et husmandsbrug. Børnene var underlagt den strøm, som Philips strukturtilpasning allerede havde medført: at man havde udjævnet kulturelle forskelle mellem land og by. Det var hurtigere og nemmere og sjovere for ungdommen at drage til byen.

Bønderne kæmpede derimod mere kraftigt mod strukturpolitikken og for bevarelsen af landbrugsordningerne. Det har Jacob Buksti skrevet en bog om. Bogen hedder ”Et enigt landbrug?”. De var rygende uenige, fordi processen skulle gå således, at det startede med de nederste lag: først husmændene og så de mindre brug og så videre. Det skabte splid indenfor landbrugsorganisationerne.

Debatten blev hurtigt blandet op med EU-debatten, og efter 1972 kunne politikerne tørre problemet af på EU-regler, som vi måtte tilpasse os.

På det grundlag kunne Venstre i 1970’erne og 1980’erne transformere sig fra at være et landbrugs- og bondelivsformsbaseret parti med bindinger til landbrugsorganisationerne. Det kunne frigøre sig fra den binding og i stedet gøre sig til et liberalt parti med klangbund i byernes nye middelklasse. Venstre fik lavet en transformation, ligesom Det radikale Venstre, der også skar deres sociale bagland af, og nu blev et intellektuelt orienteret parti. Venstre kappede altså forbindelsen til livsformen og bliver til et moderne ”principparti” – ligesom det havde været 100 år tidligere, før de organiserede livsformer lavede symbiose med det demokratisk-parlamentariske partivæsen: Det liberale Venstre.

Den organiserede *arbejderlivsform* var uberørt af strukturpolitikken, som først og fremmest havde med landbruget at gøre. Den fik endda andel i oprettelsen af specialarbejderskolerne, fordi i specialarbejderskolerne – nu AMU-centrene – sidder fagbevægelsens organisationer og arbejdsgiverorganisationer sammen med en repræsentant for stat og kommune. Der er de med, og har føling med, hvad der sker, så der er en tilvækst i funktion.

Men folkepensionen og socialreformerne var direkte underminerende for arbejderbevægelsens selvforvaltning af mange velfærdsgoder.

Ganske vist bibeholdt fagbevægelsen det *organisatoriske* forhold til arbejdsløshedskasserne, men det var blot formelt, idet A-kasserne funktionelt var underlagt den offentlige arbejdsanvisning.

Den stolte arbejderbevægelse blev besunget i store og mange ord i et stort trebindsværk fra begyndelsen af 1950’erne, ”En bygning vi rejser”. Det var en bygning i tre etager med fagbevægelse, ko-operation og parti. Denne treetagers bygning eroderer ret hurtigt efter socialreformerne, og nu ser vi foran os, hvordan Socialdemokratiet og fagbevægelsen skal skilles ad og gå hver deres vej.

Den adskillelse, som Det radikale Venstre og Venstre foretog allerede i 1960’erne, 1970’erne og 1980’erne, er det, som Socialdemokratiet skal til at gøre.

Ko-operationen er stendød. Det er symbolsk, at ”Arbejdernes Ligkistemagasin” nu også er blevet begravet.

Denne erosionsproces af den organiserede arbejderlivsform betyder ikke, at interesseorganisationerne er ophørt med at være en væsentlig kraft bag den parlamentariske politiske beslutningsproces og i særdeleshed bag arbejdsmarkedets organisation, der endnu har meget af den form, det fik efter 1899.

Danmark er stadig blandt de lande i verden, der har den højeste organisationsprocent på arbejdsmarkedet. De rene interesseorganisationer lever stadig og har det godt og har indflydelse. Det er i den forstand, at politologer i dag diskuterer spørgsmålet om ”korporativismens” tilstand i dag. Der er en bølge indenfor politologien, som kaldes ”neo-korporativisme”, der vil vise, at interesseorganisationer har stor indflydelse på politikens udførelse, også selvom demokratiet helst vil benægte, at noget sådan findes (Niels Chr. Sidenius: ”Korporativisme i vor tid?”, *Politica*, 20-årg. Nr. 4, 1997).

Før var interesseorganisationerne en kerne eller en del af bredere organiserede livsformer, og denne bredde er nu faldet væk, så interesseorganisationerne står nøgne tilbage. De falder ud som særskilte dele, og det er tænkeligt, at også fagbevægelsen vil falde ud i særforbund på linie med en masse andre grupper, der er ved at komme ind på scenen som professionelle grupper: akademikergrupper af forskellig art og sygeplejersker og læger og så videre.

Konklusionen på dette intermezzo om livsformer og strukturpolitik og socialreformer er, at der stadig er interesseorganisationer, men de er ikke længere hægtet op på eller understøttet af eller sat i sammenhæng med organiserede livsformer. De organiserede livsformer er eroderet væk. Deres politiske tilhørsforhold er forsvundet, partierne er gået over til at være ”princippartier” i stedet for at være livsformspartier. Som sagt står interesseorganisationerne blot nøgne tilbage på banen.

Velfærdsstatens kriser

Velfærdsstatens legitimitetskrise

1970 Perspektivplanlægning 1970-85 (PP1)

1970/3 Jørgen S. Dich: "Den herskende klasse"

Velfærdsstaten og den økonomiske krise

Knap nok var den nye skattefinansierede velfærdsstat med universelle sociale rettigheder til borgerne blevet søsat, før den løb ind i først en *legitimitetskrise* og kort efter i en *økonomisk krise*.

Om velfærdsstatens *legitimitetskrise* kan det siges, at *oppositionen* mod den ny velfærdsstat ikke kom fra de berørte livsformer, som man umiddelbart skulle tro, men faktisk fra politikerne selv og embedsværket.

En arbejdsgruppe under Erik Ib Schmidt blev nedsat i 1968 for at ”styrke den langsigtede tilrettelæggelse af statens udgiftsdispositioner”, og den udgav sin redegørelse i 1970 i det, der blev kaldt ”Perspektivplanlægning 1970-85”, forkortet PP1.

Heri beskrives udviklingen, som den har fundet sted i løbet af 1960’erne, hvor skatternes andel af bruttonationalproduktet var steget fra 25% til 50% på 10 år. Det foranledigede bekymring på Christiansborg.

På baggrund af de planer, der forelå i de offentlige instanser, og som Erik Ib Schmidt-gruppen havde samlet, kunne forudses, at den samlede offentlige beskæftigelse indenfor sundhedsvæsenet, uddannelsesvæsenet og det egentlige socialvæsen, der tilsammen omfatter den alt overvejende del af statens og kommunernes aktivitet i perioden 1970-85 vil stige fra 227.000 til mindst 550.000 personer eller med 140 pct. Det gav sved på panden inde på Slotsholmen.

Det hele gav anledning til stor debat. Blandt andet startede Politiken en kronikserie om PP1, hvor Ivar Nørsgaard og Poul Nyboe Andersen skrev, og hvor Jørgen S. Dich også skrev en kronik, der hed ”Den herskende klasse”, som senere blev udvidet og i 1973 udgivet som bog.

Jeg vil dvæle lidt ved Jørgen Dichs begreber om ”den herskende klasse”, for det siger meget om den legitimitetskrise, som velfærdsstaten var ramlet ind i.

Dich mener, at det fremtidsperspektiv, der blev oprullet i PP1, er fuldstændigt uholdbart. Ikke blot vil skatteprocenten stige til 2/3 af bruttonationalproduktet, men ekspansionen af professionelle behandlere i den offentlige sektor vil dræne erhvervslivet for arbejdskraft og erodere skattegrundlaget.

Igen skal vi tænke på, at vi er inde i en periode med fuld beskæftigelse, så hvis der skal arbejdskraft over i den offentlige sektor til professionelle behandlere på SUS-området – altså sundhed-, uddannelse- og socialektorerne – må det tages et sted fra, nemlig fra erhvervslivet. En sådan bevægelse er helt uantagelig.

Dich mener, at udviklingen i denne retning ikke skyldes de uddannelsessøgende eller de uheldige, der er ramt af socialbegivenheder, men den bliver drevet frem af det professionelle personale indenfor sundheds-, uddannelses- og socialsektorerne, som kalder Dich for ”skatteklassen” eller ”SUS-personellet”, og hvis stilling karakteriseres således i kronikken fra 1970 – og som også angiver *essensen* af bogen fra 1973 :

”Skatteklassen ”holder” faktisk regeringer på samme måde, som kapitalisterne i sin tid gjorde det. Når regeringerne nedsætter kommissioner på so-, su, og u-området, består de alle af specialister fra skatteklassen, og det er en kendt sag, at specialister altid er radikale på deres speciale. Man får derfor en række betænkninger, der kun uddyber perfektionismen, og ikke berører de afsavn, det koster at gennemføre kravene. Man kender kun en kvalitet - den bedste... Da alle jo bøjer sig for sagkundskaben, gør regeringerne det også... På denne måde bliver skatteklassen på det nærmeste selvregerende. Regering og folketing, som et afvejende og vurderende element, er næsten svundet ind til en nullitet. Den tjenende stand er blevet den herskende klasse”.(Politikens kronik d. 23/6-1970)

Den ny herskende klasse af professioner i det offentlige udbytter skatteyderne, lyder konklusionen. Der er tale om et marxistisk klasseudbytningsperspektiv, og nu er det de professionelle grupper indenfor SUS-området, der scorer kassen på skatteyderne under påskud af, at de gør det for de svage eller uheldige.

Der kom selvfølgelig megen kritik af Dichs kritik. Især hæftede man sig ved det mærkelige i, at Dich, som var gammel tilhænger af Myrdal’erne, der jo netop havde plæderet for de professionelle ”human engineering”, nu vender sig mod det rationalistiske projekt, lige som det skal til at gennemføres.

Men der kom også opbakning fra folk i centraladministrationen og fra folk på universitetsplan. Først og fremmest vil jeg fremhæve Kjeld Philip, som i sin anmeldelse af bogen fra 1973 kalder den for en nødvendig provokation:

”Dich undrer sig over, at der ingen modbevægelse er. Det er, som om hans blik hele tiden er fæstnet på arbejderne som dem, der burde frigøre sig fra den nye udbytterklasse. Men der er modbevægelser. Glistrup med al hans tale om kontornussere er jo en modbevægelse. Og Ekstra Bladets skrankepavesnak er en anden modbevægelse. Vi skal blankt indrømme Dich, at det ikke er nogle rare forbundsfæller at have. Men de er der, begge er uden noget positivt program, men begge har følge. Det er ikke bevægelser med udgangspunkt i arbejderne, vel snarere i de små næringsdrivende og funktionærene, men der er mange arbejdere, der har tilkendegivet at ville stemme på Glistrup” Poitikens kronik d. 3/11-1973).

Der er ved at skabes en *modbevægelse* mod den velfærdsstat, der er ved at rulle af stablen, bemandet af professionelle i SUS-sektorerne.

Jeg vil fremhæve Thomas Højrup’s bog ”Det glemte folk”, der netop tager dette tema op og fortolker modbevægelserne som folkets protester mod at få trukket en universel standardmodel af det rigtige og gode liv, der ikke tager hensyn til livsformernes forskelligheder, ned over hovedet.

Det synes jeg, at man kan lade stå som en rigtig fortolkning, for i det, jeg sagde før om livsformerne og socialreformerne, var det, som om der egentlig ikke skete noget. Men faktisk eksploderede sagen jo i begyndelsen af 1970’erne. Der kom en mægtig modbevægelse, som Philip siger.

Selvom det bliver udtrykt i Ekstra Bladets kampagner og Glistrups hyperliberalistiske bevægelse, tror jeg ikke, at der kan være nogen tvivl om, at her har vi egentlig livsformernes opposition mod at blive standardsatte og få trukket tæppet væk under deres egenartede særorganisation.

Det var legitimitetskrisen, og så er der velfærdsstaten og den økonomiske krise

Det var en forudsætning for både Philips strukturtilpasning og Bent Rold Andersens koncept om socialpolitik i et forandringssamfund, at der både var en liberal og stabilt ekspanderende internationalt marked med et fast internationalt valutasystem, så man kunne bedrive keynesiansk penge- og finanspolitik til at opretholde beskæftigelsen, og at der var ordnede forhold og forudsigelighed i den internationale handel, så der var noget at tilpasse sig. Begge disse forudsætninger bristede i begyndelsen af 1970'erne.

Først lukkede USA "guldvinduet" i 1971. Dollaren kunne ikke længere omveksles til guld, men var kun papir. Det gav kaos på valutamarkedene, mens "olie-chokket" i 1973 bevirkede store forstyrrelser i handelsmønstrene, idet enorme pengesummer nu strømmede til Golf-staterne.

USA ville, efter Vietnam-krigens omkostninger og skuffelsen over holdningen hos deres allierede, ikke længere bære byrden som garant for opretholdelsen af den økonomiske verdensorden.

Finansminister John Connally, "Secretary of the treasury", sagde senere:

"We had a problem and we are sharing it with the world - just like we shared our prosperity. That's what friends are for".

Nu er det vendt om, og USA var træt af, at være Atlas, der bar himmelhvælvet. Nu smed de det.

Disse forstyrrelser var ikke bare begrænset i tid til begyndelsen af 1970'erne, men bed sig fast og forårsagede massearbejdsløshed i samme målestok som i 1930'erne, men af længere varighed.

I dag bærer vi stadig på dette åg, som måske er lettet lidt, men som dog stadig er der.

For dette forhold gælder stadig Beveridges analyse af massearbejdsløshedens altødelæggende virkning på socialpolitikken. Det gælder også i dag, så jeg repeterer den lige:

1. "Lediggang, selv på understøttelse, er demoraliserende". Arbejdsløshedsforsikring forudsætter jobanvisning og -opklæring, hvilket forudsætter jobmuligheder.
2. Jobtilbud er den eneste "test of unemployment".
3. Revalideringen og integrationen af handicappede forudsætter jobs.
4. Staten har pligt til "at sikre... en rimelig chance for produktiv beskæftigelse til alle."
5. Planen for social sikkerhed er dyr nok i sig selv. Ved massearbejdsløshed vil omkostningerne eksplodere og skattegrundlaget erodere.

Argumentet har ikke ændret sig: al socialpolitikks død er, når der indtræder massearbejdsløshed.

Sådan ser det ud fra den side, der vurderer, at velfærdsstaten har været i krise lige siden 1970'erne på grund af den økonomiske krise og massearbejdsløshed.

Denne krise kan ses en *omprioritering* af den økonomiske politik, fra fuld beskæftigelse i keynesiansk forstand til inflationsbekæmpelse. Det symboliseres med, at Von Hayeck og Myrdal deler Nobelprisen i økonomi i 1974. Den ene med bagudvendt keynesianisme, som den var indtil 1974. Fremad med von Hayecks neo-liberalisme, som kom til at dominere i tiden derefter med inflationsbekæmpelse, statsgældssanering og statsbudgetbalance – edificeret i EU's konvention om Euro'en, "stabilitetspagten".

Den økonomiske krise kalder nogle for "velfærdsstatens krise".

Man kan også betragte det fra en anden vinkel, som Thomas Højrup og jeg selv har hørt Erik Hoffmeyer udtale. Synspunktet er det, at i stedet for at betragte vendingen som den ny velfærdsstats krise og fallit, så kan den også ses som dens *succes*, nemlig at den ny velfærdsstat muliggjorde at bære de sociale omkostninger, modsat situationen i 1930'erne, hvor det medførte politisk radikalisme og kaos.

Velfærdsstaten har faktisk bevist sin duelighed og funktionalitet ved at bære samfundet gennem en massearbejdsløshed på 30 år uden at de politiske og sociale konsekvenser, som vi så i 1930'erne, er trådt frem i lyset. Sådan kan man også se på det.

Sammenfatning

Jeg vil samle nogle af trådene op, som jeg har kastet på banen i det forløbne seksdagesløb.

Først vil jeg komme med en enkelt bemærkning om den undertitel, jeg har givet hele foredragsserien, nemlig at det er en *hermeneutisk* fortolkning af velfærdsstatens teori- og socialhistorie.

Jeg vil ikke komme ind på dybe sager om Gadammers hermeneutik, men blot sige, at det hænger sammen med den praktiske udformning, som det har fået af Koselleck, som kalder det "Begriffsgeschichte", og som har udmøntet det i det kæmpestore værk, der hedder "Geschichtliche Grundbegriffe", hvor alle centrale begreber kan slås op og deres vej gennem historien følges.

Jeg har her forsøgt at vise, hvordan et koncept om velfærdsstaten fra *bestemmelsen af det sociale spørgsmål* i den hegelske begrebsstruktur anno 1821 kan følges i forskellige drejninger og former frem til i dag.

Meningen med det er *ikke* at give et objektive billede af, hvordan det virkelig var, sådan at vi kan skære det ud i pap og udstille det og bagefter sige "det var det", som det egentligt skete.

Den hermeneutiske fortolkning ligger i en *formidling* mellem nutiden og fortiden på en sådan måde, at man benytter den historiske fortid som et *middel* til at forstå den aktuelle nutid.

Det er et spørgsmål om forståelsesprocessen, der er i spil her.

Hele øvelsen har gået ud på et forsøg på, om vi kan komme til en måske anderledes forståelse af velfærdsstaten end den, der er gængs på f.eks. Socialforskningsinstituttet og andre steder, hvor man bedriver den type forskning indenfor samfundsvidenskaberne, der hellere vil forklare sagen objektivt end forstå den.

Jeg skitserer nu de vigtigste momenter af den hegelske politiske og sociale historiefilosofi, hvor begreberne udgør et organisk hele, som er *det som stat organiserede folk*. Det er et resumé af Hegelforelæsningsen. Hertil knytter jeg så et rids af nogle af de vigtigste transformationer som konceptets momenter har været underkastet i den historiske udvikling.

ANDRE STATER

Suverænitet
STAT Embedsværk
Lovgivende forsamling

Kommune Interesseorg/livsformer

FAMILIE

Person/Kontrakt

SAMFUND

Marked

Den første transformation af det hegelske koncept, er statens forvaltningsmæssige *selektive* intervention i samfund og marked for at løse det sociale problem ved arbejderklassens selvorganisering og ved anerkendelse af den som en organiseret livsform.

Det var den Stein'ske model om statens forvaltningsmæssige intervention i foreningslivet.

Det var det, som Martensen i Danmark i 1874 kaldte for fjerdestandens politiske emancipation, og at den kræver statens hjælp (et ekko af Lassalle).

Det udmøntes i den tidlige socialpolitik med Bismarcks "Arbeiterversicherung".

I Danmark får vi en særlig variant af den bevægelse, nemlig at det ikke bare er arbejderklassen, der hjælpes til selvorganisering, og som anerkendes af staten, men det er også husmænd og bønder.

I Danmark har vi altså haft en mindre fikseret begrænsning eller fokusering på det sociale problem og har taget andre elementer med.

Den første og afgørende fase af denne transformation er, at staten intervenserer. Hos Hegel er staten den, der respekterer det liberale, det fri i samfund og marked, og som holder sig væk herfra. Hvis den skal løse det sociale problem, så må det være ved at eksportere det ved at skaffe kolonier, hvor proletariatet kan få et ordentligt sædeligt liv.

I den første fase er det gennem statens intervention i marked og samfund, og gennem anerkendelse af interesseorganisationerne, at de organiserede livsformer fremelskes.

Jeg mener, at det i Danmark har haft sin periode frem til 1945.

Det, vi ser i Danmarks historie til og med 1945, er en stadig bevægelse i et mere og mere "tunet" system, hvor hver enkelt led hakker ind i hinanden, og hvor det politiske integreres i en enestående samfundsmæssig organisation.

Først med den næste fase, efter 1945, kommer den universelle velfærdsstat til Danmark med ødelæggende virkninger for de organiserede livsformer. Det bryder med en vis tradition, hvor man siger, at den universelle velfærdsstat i Danmark kan føres direkte tilbage til Estrups alderdomsforsørgelseslovgivning.

Denne fase er - i stedet for den selektive fase, der er livsformsorganiseret - karakteriseret af den universelle tilgang til den enkelte borger, for at sikre en dynamisk strukturtilpasning til ydre politiske og økonomiske krav. Det er Philips strukturtilpasning og Bent Rold Andersens revalideringstilpasning.

Implementeringen af denne sag medfører en opløsning af de organiserede livsformer, sådan at der tilbage kun er de blotte interesseorganisationer.

Nu vil jeg skitsere nogle detaljer, først og fremmest om forløbet i den sidste periode efter krigstiden. Det drejer sig om etableringen af den universelle, skattefinansierede velfærdsstat og dens ødelæggende virkning for samfundets organiserede livsformer og for familiens transformation.

For det første sker der en kraftig intervention i familien fra 1960'erne og 1970'erne fra kommunens side ved implementering af Myrdal-konceptet. Kommunen træder til med udbud af daginstitutioner og muliggør derigennem, at kvinden kan træde ud på markedet som person og blive anerkendt på markedet som person. Kvinden er ikke længere blot husmor, men er en anerkendt person på arbejdsmarkedet. Det kan man kalde kvindeemancipation, men anerkendelse anerkendelsen af kvinden som person udelukker næsten hendes anerkendelse som husmoder, og er ikke anerkendelse af kvinden som kvinde.

Det primære i sagen er, at *familien* som en kollektiv enhed, som en substantiel enhed, en organisk sammengroet enhed, nu er faldet fra hinanden i atomer, i personer, som er bundet sammen af en kontrakt, ægteskabskontrakten, som man kan træde ud af igen, når man mener, at stipulationen er overskredet. Jeg vil ikke kalde det familiens opløsning, men der er sket det, at det samfundsmæssige grundprincip om rettighederne knyttet an til person, ejendom og kontrakt har invaderet familiesfærens skæbnefællesskab.

Den anden sag er, at de organiserede livsformer også er atomiseret til *personer*, som nu sikres socialt gennem deres rettigheder qua personer, qua statsborgere, af stat og kommune. Det vil sige, at de organiserede livsformer er kollapset, og at den enkelte nødstedte nu får sit velfærdsbehov dækket af kommunen som personer.

Det, der har været karakteristisk for både den første transformation – den Stein'ske og Bismarck'ske model – men også for den anden, er, at for at få sociale reformer har man kaldt på *staten* som det nødvendige subjekt for at indføre og implementere disse. Der har hele tiden været en

kalden på staten til at anerkende enten arbejderklassen som en fjerde stand eller husmændene eller på staten til at garantere den borgers sociale rettigheder.

Staten har hele tiden været det subjekt, der er blevet kaldt ind på scenen for at virkeliggøre teoriens, begrebets, idéens forestilling om, hvordan den samfundsmæssige tilstand bedst er, og hvordan man bedst løser det sociale problem.

Men efter 1945 er der sket nogle gevaldige ændringer med staten.

Det centrale moment i Hegels statsbegreb er suveræniteten, ”Letzte Entscheidung”, altså at der findes et sted i staten, hvor beslutningerne træffes om hvad der er rigtigt og hvad der er forkert.

Denne ”Letzte Entscheidung”, som var indbegrebet af statens suverænitet, er siden 1945 vandret ud i adskillige internationale organisationer. Først og fremmest og mest synligt er det militært sket i 1949 med medlemskabet af NATO, hvor staten ikke længere har rådighed over sit militære apparat, fordi det nu er en specialiseret del af et større apparat, hvis ”Letzte Entscheidung” er i Washington.

Og der er det økonomiske områder, hvor den nu ligger i Bruxelles eller i Strassbourg eller GATT eller andre steder.

På suverænitetsområdet er ”Letzte Entscheidung” flyttet ud og er blevet international.

Når man kalder i dag: ”stat, kom og reorganisér”, så er der ikke noget svar, for der er ikke noget subjekt til at implementere sagen.

Den ene fortolkning af sagen er, at der er sket en ”salamiophakning” indtil pølsen er slut og der kun er skiver tilbage.

Man kan også argumentere på en anden måde, som Thomas Højrup gør. Det kan kaldes *suverænitetsarbejde*. Det vil sige, at man ude i de internationale organisationer, som man har givet suverænitet, hele tiden er i en forhandlingsposition om, hvilke regler, der skal gælde. Udenrigsministeriets embedsmænd er ikke blevet arbejdsløse, fordi vi har afgivet suveræniteten - tvært i mod er de kommet på overarbejde med hele tiden at forhandle i de nye fora, hvor suveræniteten er lagt ud til.

En alternativ fortolkning til suverænitets forsvinden er, at der faktisk udføres suverænitetsarbejde.

Samme forhold, som for suveræniteten, gør sig gældende for den *lovgivende* forsamling. Der er lavet en statistik om, hvor mange love, der er gjort af Folketinget, som egentlig kommer fra EU og NATO og andre steder fra. Jeg tror, at det er halvdelen af lovgivningen, der bliver lavet på Christiansborg, som faktisk hidrører andre steder fra end Folketinget.

I forbindelse med disse to elementers internationalisering synes jeg, at det er tankevækkende, at Poul Schlüter, en konservativ statsminister, i 1989 sagde, at *nationalstatens* tid er forbi, for den er både for stor og for lille. Den er for stor i forhold til de sociale og infrastrukturelle problemer, der skal løses – der er regioner bedre – og på den anden side er den for lille i forhold til at løse problemer af makroøkonomisk, politisk og militær karakter – altså tilrettelæggelse af faste forhold for en udenrigshandel og valutaisituation o.lgn. Alternativet til nationalstaten er *regionernes* Europa.

Det sagde en *konservativ* statsminister, og han burde jo stå inde for danske statsbestaan, men når han ytrer sig på denne måde, så det er altså alvorlige sager.

Embedsværket har hidtil været bundet op i et livslangt loyalitetsforhold til suverænen. Men eftersom suverænen nu er væk eller udenlands, må der også være sket noget i selve forholdet her. Det, der er sket, er en overgang fra livslang loyalitet i embedsmandsstatus over til kontrakter.

Igen ser vi, at grundprincippet for den samfundsmæssige og markedsmæssige mekanisme træder ind i en anden sfære. Nu opløses embedsmandsforholdet til et kontraktbaseret forhold mellem stat eller kommune og den enkelte professionelle, hvad enten det er økonomien eller juristen eller noget andet, som er forhandlet på plads af de professionelle organisationer. Det er gået over til kontrakt og ”hjør- og-fyr”-systemet.

Det er en mulig løsning af Dichs problem. Hos Dich var det sådan, at opsvulmningen af SUS-sektoren i 1960'erne var en klods om benet for staten, der skulle slås med deres livslange ansættelse. Nu er der mulighed for at tynde den ud. Man er ikke forpligtet til at have den nuværende stab af embedsmænd indtil de forsvinder ved naturlig afgang.

Det er den ene side af sagen.

Den anden side af sagen er, at de professionelle har deres egne standarder for, hvordan man skal ordne det stykke arbejde, som kontrakten siger, at man skal. Hvis det bliver pålagt, at man skal gøre noget, der strider mod fagets etik, så kan og skal man henvende sig til sin professionsforening, og det er op til dem at vurdere rigtigheden.

Før var der en suveræn, der nøjagtigt afgjorde hvad der skulle gøres, og der blev ikke stillet spørgsmålstejn. Nu er der indføjet noget om professionelle gruppers etiske standarder og regelsæt. De fleste professioner har deres forankring i den akademiske verden, og den akademiske verden har sine standarder fra et internationalt system. Der er en international orientering, først og fremmest i retning af USA. Næsten alle fremtrædende akademikere i landet har deres "alma mater" på et amerikansk universitet.

Der er altså sket en mærkelig opløsning af embedsværket: det er gået over fra at være "kongens mænd" til at være kontraktansatte professionelle.

Jeg vil fremhæve *interesseorganisationerne*. De er stadig på banen som en udkrystallisering af særinteresser, der automatisk opstår i markedsudvekslingerne. Aktuelt og socialt er de på mange måder eksisterende. I særlig grad er de arbejdsmarkedets struktur. Den første konstatering er, at når de gamle livsformer er væk, så de står nøgne tilbage. Men det betyder jo ikke, at det er sådan det vil være for evigt, eller at det er en naturlig tilstand.

De akademiske professioner har fra 1960'erne organiseret velfærdsydelse for deres egne medlemmer. Først og fremmest gennem pensionsopsparinger, og nu også i stigende grad sygesikringsordninger, hvor arbejdsmarkedets aftaler, hvor meget der skal gå til en sygesikring, og så kommer man foran køen eller på privathospital.

Den type ting er ved at sive ned. Nu vil forskellige interesseorganisationer også have, at man ved lønaftaler på arbejdsmarkedet reserverer visse andele til pension og visse andele til sygesikring, og at disse midler forvaltes indenfor interesseorganisationerne.

På en måde er det altså ekspanderet igen, og man begynder at varetage en selvforvaltning af medlemmernes velfærdsgoder.

Det er en udvikling, der skaber et *parallelt* velfærdssystem ved siden af det universelle velfærdssystem, en luksusoverbygning, hvor de professionelles organisationer hver for sig sikrer deres medlemmers velfærd. Det kan næsten ikke andet end at have den effekt, at den vil trykke niveauet for den universelle velfærdsydelse, som fortrinsvis kommer gennem kommunen. Man kunne forestille sig noget i retning af en discountudgave af velfærdsstaten for alle de, der ikke er knyttet ind i professionelles og interesseorganisationernes forvaltning af velfærdsgoderne.

Det er en udvikling, som jeg ganske enkelt ikke aner noget om. Jeg er heller ikke kompetent til at sige det.

Men der er én ting, der gør, at jeg alligevel tør sige det: det er den *struktur*, der ligger i selve det hegelske begreb, nemlig at forholdet mellem den enkelte og det almene formidles af det særlige, og at hver af disse tre momenter nødvendigvis må komme til udtryk i den sociale struktur. Det er nødvendigt i det moderne samfund, at den enkelte kommer til udtryk. Det er individualismens fremskridt, som det hedder i formlen for Hegels udviklingsteori. Det vil sige, at det er nødvendigt, at subjektiv frihed får et rum at arbejde i, og det er person, ejendom og kontrakt – det er det rum, hvori den subjektive frihed folder sig ud, socialt anerkendt. Det rum vil vokse og vokse og invadere

statens og familiens rum. Det er det ene moment.

Men den anden side er, at særinteresserne også må komme til udtryk som en formidlende tredje mellem den enkelte og det almene – hvad enten dette er nationalstaten, som vi hidtil har kendt den, eller EU eller USA's imperium. Det er en død tanke at tænke sig noget alment og så nogle atomer. En almen stat og nogle atomer – det er ligesom en ideel gasart, hvor atomerne knalder mod hinanden, og det almene er blot beholderen. Den enkelte vil altid findes i særlige fællesskaber, og disse særlige fællesskaber er den nødvendige formidling mellem den enkelte og det almene. Det er en logisk figur, som kører igennem hele Hegels værk.

Det implicerer, at hvis noget særligt falder væk – hvis de organiserede livsformer som i den tidligere fase var formidler mellem person og stat, både politisk og økonomisk og så videre, falder bort – så vil der udvikles noget andet særligt dets sted. Det naturlige krystalliseringspunkt er her stadigvæk interesseorganisationerne.

Endelig, som den tredje og vigtigste side af hele udviklingen, mener jeg, er staten, som er det konkret almene i form af *subjekt*, det subjekt, der *skabte* reformerne, der *organiserede* indadtil for at opretholde sig i forholdet udadtil. Dette konkret almene er tilsyneladende på vej til at forsvinde som suverænt subjekt udi tågerne i de internationale systemer. Igen: det er ikke til at sige, om vi beholder nationalstaten, som vi hidtil har kendt den, eller får en EU-stat eller bliver indlemmet i USA's imperium. Men en ting kan udelukkes, om vi følger Hegels begreb, nemlig at det ikke kan blive til en verdensstat, som f. eks. et FN udrustet med suverænitet, fordi det konkret almene, en virkeliggjort social orden, kan kun eksistere i vor begrænsede verden ved selv at være begrænset, og hvor der er en grænse, er der noget andet på den anden side – en anden kulturel retsbevidsthed – og denne andethed vil søge at organisere sig som stat, til en anden stat. I den begrænsede verden er flerheden ekstistensformen.